T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI YAYIN
NO: DPT: 2374 - ÖİK: 439

DÜNYADA KÜRESELLEŞME VE BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR (AT, NAFTA, PASİFIK) VE TÜRKİYE (AT, EFTA, KEİ, TÜRK CUMHURİYETLERİ, EKİT (ECO), İSLAM ÜLKELERİ) İLİŞKİLERİ ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU

KÜRESELLEŞME, BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR VE TÜRKİYE (DEĞERLENDİRME RAPORU)

KİTAP 1

OCAK 1995

ISBN 975 – 19 – 0983 - X (basılı nüsha)

Bu Çalışma Devlet Planlama Teşkilatının görüşlerini yansıtmaz. Sorumluluğu yazarına aittir. Yayın ve referans olarak kullanılması Devlet Planlama Teşkilatının iznini gerektirmez; İnternet adresi belirtilerek yayın ve referans olarak kullanılabilir. Bu e-kitap, http://ekutup.dpt.gov.tr/ adresindedir.

Bu yayın 1600 adet basılmıştır. Elektronik olarak, 1 adet pdf dosyası üretilmiştir.

ÖNSÖZ

Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında 540 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname, iktisadi ve sosyal sektörlerde uzmanlık alanları ile ilgili konularda bilgi toplamak, araştırma yapmak, tedbirler geliştirmek ve önerilerde bulunmak yolu ile Devlet Planlama Teşkilatı'na, Kalkınma Planı çalışmalarında yardımcı olmak, plan hazırlıklarına daha geniş çevrenin katkısını sağlamak ve ülkemizin bütün olanaklarını değerlendirmek üzere sürekli ve geçici özel ihtisas komisyonlarının kurulacağı hükmünü getirmektedir.

Başbakanlığın 1.4.1993 tarih ve 93/7 sayılı Genelgesi uyarınca kurulan Özel İhtisas Komisyonlarının hazırladığı raporlar, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlık çalışmalarına ışık tutacak ve toplumun çeşitli kesimlerinin görüşlerini Plan metnine yansıtacaktır. Komisyonlar çalışmalarını, söz konusu Başbakanlık Genelgesi, 29.9.1961 tarih ve 5/1722 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulmuş olan tüzük ve Teşkilatımız tarafından hazırlanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu genel çerçevelerini dikkate alarak yapmışlardır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile istikrar içinde büyümenin sağlanması, sanayileşmenin başarılması, uluslararası ticaretteki payımızın yükseltilmesi, piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, ekonomide toplam verimliliğin arttırılması, sanayi ve hizmetler ağırlıklı bir istihdam yapısına ulaşılması, işsizliğin azaltılması, sağlık hizmetlerinde kalitenin yükseltilmesi, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması, sonuç olarak refahın arttırılması ve yaygınlaştırılması hedeflenmekte, yirmi birinci yüzyılda dünya ile bütünleşme amaçlanmaktadır.

Ülkemizi 2000'li yıllara taşıyacak ve önemli bir dönemi kapsayacak olan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmalarına toplumun tüm kesimlerinin katkısı, özel ihtisas komisyonları kurularak sağlanmıştır. Planların demokratik katılımcı niteliğini güçlendiren Özel İhtisas Komisyonları çalışmalarının dünya ile bütünleşen bir Türkiye hedefini gerçekleştireceğine olan inancımla, konularında ülkemizin en yetkili kişileri olan Komisyon Başkan ve Üyelerine, çalışmalara yaptıkları katkıları nedeniyle teşekkür eder, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ülkemize hayırlı olmasını dilerim.

Necati ÖZFIRAT
Müsteşar

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

Değişen Uluslararası Sistem *1*

Uluslararası Sistem *1*

Kültür Politikası *11*

BÖLÜM 2

Değişen Uluslararası İktisadi Sistem *15*

Korumacılık ve GATT *15*

Bölgeselleşme *57*

Değişen Üretim Sistemleri, Uluslarüstü Firmalar ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları *67*

BÖLÜM 3

Türkiye'nin Katıldığı İktisadi Birleşme ve İşbirliği Hareketleri *77*

Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri *78*

Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri *129*

Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkileri *145*

Türkiye-İslam Ülkeleri ve EKİT (ECO) İlişkileri *185*

BÖLÜM 4

Değerlendirme *201*

Değerlendirme Raporu Hakkında Görüşler *212*

SUNUŞ

Soğuk Savaş'tan sonra henüz tamamlanmamış bir değişme süreci içine girmiş olan uluslararası sistemdeki değişimin nasıl sonuçlanacağı tam olarak kestirilememekle beraber bazı eğilimler şimdiden açıklık kazanmaya başlamıştır. Bu eğilimlerden ilki küreselleşmedir. Ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının transnasyonel bir özellik kazanarak yayılması ve yoğunlaşması milli devlet olgusunu aşmakta, sınırötesi menfaat gruplarını ve değişik milletlere mensup bireyleri sıkı menfaat bağlarıyla birbirlerine bağlamaktadır. Bu tür ilişkiler sonucunda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıklar, devletin sınır aşan ekonomik ilişkiler üzerindeki kontrolünü azaltmaktadır. Telekomünikasyon ve medyadaki baş döndürücü gelişmeler de dünyayı küçülterek küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Bütün bunların yanında, terörizm ve uyuşturucu ticareti gibi örgütlü suçlar ile insan haklan, göç hareketleri ve çevre kirlenmesi gibi hususlar süratle sınırları aşan bir nitelik kazanarak uluslararası toplumun büyük bir kesiminin ortak sorunları haline gelmiştir. Günümüzde devletlerin başarısını büyük ölçüde bu küresel dinamiklere uyum sağlayabilmeleri ve onları milli hedeflerin gerçekleştirilmesinde kullanabilmeleri belirlemektedir, insanlar arasında yeni ortak değerler bu amaçların oluşmasına yol açan bu eğilime rağmen milli egemenlik, devletin ülke bütünlüğü ve milli devlet gibi kavramların kutsallığını yitirdiğim söyleyemeyiz.

İktisadi açıdan küreselleşme özellikle 1980'lı yıllarda önem kazanmıştır. Bu yıllardan itibaren dünyadaki endüstriyel şirketler, hızlı pazar değişiklikleri, ürün ve üretim teknolojisi değişiklikleri ve giderek zorlaşan rekabet koşullarından önemli ölçüde etkilenmeye başlamışlardır. Özellikle pazarların doyuma ulaşması müşterileri daha seçici kılmış ve ürün çeşitliliğini arttırmıştır. Ayrıca artan rekabet ve teknolojik gelişmeler ürünlerin yaşam çevrimlerini kısaltmıştır. Dolayısıyla firmalar stok düzeylerini en aza indirgeyen, kaliteli fakat düşük maliyetli üretim yapan, ürün ve taleplerdeki değişikliklere karşı daha esnek olan üretim ve üretim yönetimi teknolojilerini kullanmak ve geliştirmek durumunda kalmışlardır. Bu durum birçok firmanın üretim otomasyonu ve entegrasyonu programları çerçevesinde esnek üretim sistemlerini devreye sokmasına neden olmuştur. Yetenekli bilgisayar nümerik kontrollü makinalarla, robotlar ve otomatik malzeme taşıyıcılarının bilgisayar desteğinde entegrasyonundan oluşmuş değişik ürün ve parçayı aynı anda üretilmesini sağlayan esnek üretim sistemlerinin en önemli özellikleri, atölye tipi üretim sistemlerindeki esnekliklerin seri-üretim sistemlerinin üretkenliği ve verimliliği ile birleştirmiş olması, belli bir süre boyunca insan müdahalesi gerek göstermeden çalışabilmesi ve son derece esnek olmasıdır. Dünya ekonomisinde görülen önemli gelişmelerden bir diğeri uluslarüstü firmalar ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 1980'li yıllarda göreli olarak önemlerini arttırmalarıdır. Uluslararası dış ticarette görülen iki önemli gelişme dünya ticaretinde endüstri içi ticaretin gelişmesi ve firma içi ticaretin önem kazanmasıdır. Diğer taraftan uluslarüstü şirketler (trans-national firms) dünyada hızla gelişmektedirler. Yapıları itibariyle, çıktıkları ülkelerin çıkar ve değerlerinden ziyade daha genel bazda dünya çapında kar motifine yönelmiş olan uluslarüstü firmalar rakipleriyle dünya pazarlarında büyük rekabete girmişler, bu amaç doğrultusunda yatırım ve üretimlerini dünyanın farklı yerlerine taşımışlardır. Bunda mal ve hizmetler için global bir pazar oluşmasında en önemli paya sahip olan iletişim ve finansal teknolojilerindeki inanılmaz gelişme ön ayak olmuştur. Bilgisayar donanım ve yazılımları, uydular, fiber-optik kablolar ve yüksek hızlı elektronik transferler firmaların global pazarlar tekmiş gibi hareket etmelerine imkan sağlamıştır.

Küreselleşen dünya ekonomisinde sağlanan en önemli gelişmelerden biri Uruguay Turu görüşmelerin tamamlanmasıdır. 15 Aralık 1993 günü 117 ülkenin delegeleri tarihin en kapsamlı ticaret anlaşması olan Uruguay Round Nihai Senedini imzaladılar. 1986 yılının Eylül ayında Uruguay'ın Punta del Este şehrinde yapılan Ticaret Bakanları Toplantısı ile başlayan müzakereler yedi sene sonunda tamamlandı ve anlaşmanın imza töreni Nisan 1994'te Fas'ın Marrakesh kentinde yapıldı. Round'da varılan sonuçlarla dünya ticaretinde ciddi bir liberalizasyon ve genişleme sağlanmakta, sübvansiyonlar, antidamping, gümrük kıymeti, ticarette teknik engeller ve koruma tedbirleri alanlarında çoktaraflı ilke ve kurallar geliştirilmekte, anlaşmazlıkların halli mekanizması iyileştirilmekte, ülkelerin ticaret politikalarının eleştirisel gözle incelendiği bir sistem kurulmakta, üstelik tekstil, tarım ve hizmet sektörlerindeki ticari faaliyetler GATT çerçevesinde alınmakta, bunlara ilaveten ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet haklan ve yatırım tedbirleri için yeni kurallar oluşturulmaktadır. Neticede mal ticaretinde gümrük tarifeleri indirilecek, tarımda ihracat sübvansiyonları ve iç destek seviyeleri aşağıya çekilecek, bir geçiş döneminden sonra tekstil ve giyim sektöründe miktar kısıtlamaları kaldırılacak, gönüllü ihracat sınırlamalarına son verilecek ve hizmetlerde pazara giriş imkanları sağlanacaktır. Fikri mülkiyet haklarında asgari normlara uyulması ve geniş bir koruma sağlanması temin edilecektir. Liberal ticaret anlayışına aykırı yatırım tedbirleri ise yürürlükten kaldırılacaktır. En önemlisi Round sonunda sonuçların uygulanmasını yönetmek ve gözetmek için bir "Dünya Ticaret Teşkilatı" kurulacaktır.

Dünya ekonomisinde görülen diğer önemli bir gelişme 1980'li yılların sonunda komünizmin çökmüş olmasıdır. Bugün Avrupa kıtası Soğuk Savaş sonrasını ve öncesini aynı anda yaşamaktadır. Bir yandan Sovyet tehdidi ortadan kalkmış ve eski Varşova Paktı ülkeleri Batı ile çeşitli ortaklıklara girmişlerdir. Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa ilk defa kanlı bir savaşa sahne olmaktadır. Henüz kapanmamış olan bilanço, şimdiden binlerce ölü ve yaralı, milyonlarca mülteci, Avrupa'nın unutmak için çaba sarf ederken yeniden karşılaştığı en acımasız barbarlık örnekleri ve doğar doğmaz katledilen Birleşmiş Milletler üyesi bir devlettir. Avrupa'nın yarısı dünya ekonomik sistemi ile tamamen bütünleşmiş olarak bir barış ortamı yaşarken diğer yarısı kanlı çatışmalara, pazar ekonomisi ve demokrasiye geçişin istikrarsızlıklarına sahne olmaktadır. Bu çelişkinin ötesinde Avrupa bugün bir kimlik sorunu ile karşı karşıyadır. Avrupalı gelecekte nasıl bir Avrupa görmek istemektedir? Diğer taraftan Rusya, pazar ekonomisine geçiş ve demokratikleşme yolunda adımlar atmasına rağmen hala aydınlık bir gelecek vaat etmemektedir. Büyük bir konvansiyonel ve nükleer askeri güce sahip olmayı sürdüren bu ülkenin ne zaman ve nasıl istikrara kavuşacağı belli değildir. Başka bir belirsizlik kaynağı da, yakın çevresindeki çatışmalara karışma eğilimi gösteren ve kendi içinde ağır etnik sorunları olan Rusya'nın, elindeki bu büyük askeri gücü hangi şartlar altında ve nasıl kullanacağının bilinmemesidir. Bir taraftan Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın parçalanması diğer taraftan Körfez Savaşı Avrasya'nın jeopolitiğini değiştirmiştir. Bu değişikliklerden en önemlisi Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar bir Müslüman ülkeler kuşağının ortaya çıkmış olmasıdır. Bu ülkelerin, Arap ülkeleri ve İran'dan farkı, henüz demokratikleşmemiş olsalar bile laik bir devlet düzenine sahip olmaları ve Batı ile bütünleşmeye daha istekli olmalarıdır. Ayrıca bağımsızlığına yeni kavuşan Müslüman toplulukların Türkiye ile özel etnik, kültürel ve tarihi bağlan da önemli bir husustur. Bu yeni devletler, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı üyeliğine kabul edilerek şimdiden Avrupa güvenlik denkleminde yer almaya başlamışlardır. Bu gelişme, Avrupa ile İslam alemi arasındaki ilişkileri gelecekte olumlu yönde etkileyebilecektir. Bu ülkelerin ekonomi, idari teşkilatı ve savunma bakımından

Moskova ile bağlarını azaltmaları ve demokrasi yönünde anlamlı adımlar atmaları ise, henüz gerçekleşmemiştir. Bu bölgelerin dışında Avrupa'da da önemli gelişmeler görülmektedir. Bundan beş yıl önce, Avrupa Topluluğu'nun yavaş yavaş reel ve parasal birliğe doğru derinleşeceği beklenmekte idi. Tek pazarın oluşturulması ve Maastricht Andlaşması çerçevesinde parasal birliğe geçiş Avrupa'nın gündem maddelerini oluşturmaktaydı. Komünizmin çökmesi, Avrupa'da süreci radikal olarak derinleşmeden genişlemeye kaydırmıştır. Avrupa Birliği'ne üyelik için ilk müracaat eden EFTA ülkeleri olmuştur. Soğuk savaş döneminde bağımsız kalmaya özen gösteren bu ülkeler için üyelik başvurulan mantıklı bir adımdı. Bu ülkelerden Avusturya, Finlandiya ve İsveç kısa bir süre sonra Avrupa Birliği'nin karar organlarına katılacaklardır. İsviçre ve Norveç yapılan referandumlar sonunda Avrupa Birliği'ne üye olmak istemediklerini belirtmişlerdir. EFTA ülkelerinden sonra üyeliğe aday olarak Orta Avrupa Ekonomileri olarak adlandırılan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya'yı görüyoruz. Bu ülkelerin tümü Avrupa Birliği ile Birlik Anlaşmaları imzalamışlardır. Birlik Andlaşmaları üyelik için bir program öngörmemektedir. Avrupa Birliği'ne üyelik için başvuruda bulunması muhtemel diğer bir grup ülke Bulgaristan ve Romanya'dan oluşmaktadır. Bu ülkeler, piyasa ekonomisine geçebilmek ve ülkelerinde demokratik sistemi oluşturabilmek için gerekli reformları gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Söz konusu ülkelerin milli gelirlerinin optimist büyüme senaryoları çerçevesinde, çeyrek yüzyılda Yunanistan ya da Portekiz düzeyine çıkacağı beklenebilir. Son grup olarak da, üyelikleri çok belirsiz olan Beyaz Rusya, Moldava ve Ukrayna'dan oluşan ülke grubu bulunmaktadır. Bu ülkelerin üye olma ihtimali Bulgaristan ve Romanya'ya göre daha da düşüktür.

Rekabetin hızla arttığı dünyamızda üretim küreselleşirken uluslarüstü firmalar ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları göreli olarak önemlerini arttırmaktadırlar. Uruguay Turu görüşmelerinin başarı ile tamamlandığı, eski Sovyet tipi ekonomilerin çöktüğü ve Avrupa'nın derinleşmeden genişlemeye çalıştığı bir dünyada rekabet etmek durumunda olan Türkiye küresel dinamiklere uyum sağlayabilmek ve rekabet gücünü arttırabilmek için uygun politikalar uygulamak zorundadır. Avrupa entegrasyon hareketi ile güçlü bir ilişki içinde bulunan ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin kurulması ve geliştirilmesi ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) etkin hale getirilmesinde önemli rol oynayan Türkiye küreselleşen dünyadaki durumunu değerlendirmek ve önceliklerini belirlemek için "dünya görüşü" ve "geniş açılı görüş" oluşturmak durumundadır. Küreselleşen dünyadaki gelişmeleri gerek mevcut entegrasyonlar ile ilişkiler açısından, gerek ilerde ortaya çıkması mümkün yeni entegrasyon hareketleri açısından değerlendirmek ve Türkiye için somut önerilere ulaşmak üzere kurulmuş olan "Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu" ilk toplantısını 28 Temmuz 1993 tarihinde Ankara'da yapmış ve toplantıda dört alt komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır. Alt komisyonlar şunlardır : "Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyonu", "Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu Alt Komisyonu", "Türkiye -Karadeniz Ekonomik İşbirliği Alt Komisyonu" ve "Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, EKİT (ECO), İslam Ülkeleri İlişkileri Alt Komisyonu". Özel İhtisas Komisyonunun Genel Kurulu 1994 yılının Eylül ayında Ankara'da yapılmış ve kurul komisyon raporunun altı ciltten oluşması kararlaştırılmıştır Söz konusu ciltler "Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyonu Raporu", "Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu Alt Komisyonu Raporu", "Türkiye -Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri Alt Komisyonu Raporu", "Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu", "İslam Ülkeleri ve EKİT(ECO) Raporu" ve "Değerlendirme Raporu"dur. Alt Komisyonlar raporlarını değişik zamanlarda tamamladığı için komisyon raporunda en son

gelişmelerin ele alınması bazı durumlarda mümkün olmamıştır. Komisyon üyelerinin özverili çalışmaları ile ortaya çıkmış olan raporun tamamlanmasında katkıda bulunan tüm Komisyon üyeleri ile bizlerden yardımını esirgemeyen tüm Devlet Planlama Teşkilatı personeline ve bu arada özellikle de Sayın Doç. Dr. Tuğrul ARAT'a teşekkürü borç biliyor ve raporun yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Sübidey TOGAN
Başkan

DÜNYADA KÜRESELLEŞME VE BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR (AT,NAFTA, PASİFİK) VE TÜRKÎYE (AT, EFTA, KEİ, TÜRK CUMHURİYETLERİ, EKİT (ECO), İSLAM ÜLKELERİ) İLİŞKİLERİ ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU ÜYELERİ

BAŞKAN :

Prof. Dr. Sübidey TOGAN	Bilkent Üniversitesi, İİBF Dekanı

BAŞKAN YARDIMCILARI:

Necati ARIKAN	Koç Holding Planlama Başkan Yrd.
Dr. Aylin EGE	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü

RAPORTÖRLER:

Öner KABASAKAL	Başbakanlık Müşaviri
Fatih ÜNLÜ	DPT İslam Ülkeleri Ekonomik İşbirl. Gn. Md.lüğü

BAŞKAN DANIŞMANLARI:

Akın ALPTUNA	Dışişleri Bakanlığı ATGM
Yrd.Doç.Dr. Seymen ATASOY	Bilkent Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Mehmet BAÇ	Bilkent Üniversitesi
Doç.Dr. Refik ERZAN	Boğaziçi Üniversitesi
Prof.Dr. Halil İNALCİK	Bilkent Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Yusuf Ziya İRBEÇ	Bilkent Üniversitesi
Metin KANMAZ	Koç Holding A.Ş. Ekon. Araş. ve AT Böl. Müd.
Prof.Dr. Ali KARAOSMANOĞLU	Bilkent Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. İhsan SABUNCUOĞLU	Bilkent Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Ümit Cizre SAKALLIOĞLU	Bilkent Üniversitesi
As. Alper YILMAZ	Bilkent Üniversitesi

DÜNYADA KÜRESELLEŞME VE BÖLGESEL BÜTÜNLEŞMELER ALT KOMİSYON ÜYELERİ

BAŞKAN:

Prof. Dr. Gül G. TURAN	İ.Ü. İktisat Fakültesi

DPT KOORDİNATÖRÜ:

Dr. İnci AK

ALT KOMİSYON ÜYELERİ

Halil AGAH	GAP Bölge İdaresi Başkanlığı
Jale ATAMAN	T.C. Merkez Bankası
Ali Osman BALKANLI	İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
Ayşe Botan BERKER	T.C. Merkez Bankası
Ercüment Ağa ENÇ	Dışişleri Bakanlığı
Prof. Dr. Orhan GÜVENEN	Devlet İstatistik Enstitüsü, Başkan
Prof.Dr. Gülten KAZGAN	İ.Ü. İktisat Bölümü
Ahmet Haşim KÖSE	Milli Prodüktivite Merkezi
Pınar ÖNERTÜRK	Maliye Bakanlığı
Sema ÖZKUTEN	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
Serdar RODOPLU	İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
Vasia SADE	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
Aylin SAKIZLIOĞLU	DPT, AT ile İlişkiler Genel Müdürlüğü

Doç. Dr. Cem SOMEL	ODTÜ, Ekonomi Bölümü
Özer TUZLAĞI	TÜSTAŞ
Çiğdem TUZUN	DEİK
Serhat YANIK	İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Ahmet YÜCEL	DPT, AT ile İlişkiler Genel Müdürlüğü

TÜRKİYE VE AVRUPA ENTEGRASYONU ALT KOMİSYONU ÜYELERİ

BAŞKAN:

Prof.Dr. Rıdvan KARLUK	Anadolu Üniversitesi

RAPORTÖRLER:

Can BAYDAROL	OSD
Kenan ECEVİT	DPT
Çiğdem NAS	İSO
Aylin SAKIZLIOĞLU	DPT

DPT KOORDİNATÖRLERİ:

Murat KAVALALI
Derya SEVİNÇ

ÇALIŞMA GRUPLARI

Hukuk – Politika

Başkan:

Prof.Dr. Haluk GÜNUĞUR	Gazi Üniversitesi

Raportörler:

Can BAYDAROL	(OSD)
Kenan ECEVİT	(DPT)

Ekonomi ve Gümrük Birliği

Başkan :

Prof.Dr. Gürgan ÇELEBİCAN	(Türkiye Bankalar Birliği)
Prof.Dr. Ahmet GÖKDERE	(A.Ü.)
Emre GÖNEN	(İktisadi Kalkınma Vakfı)

Raportör:

Aylin SAKIZLIOĞLU	(DPT)

Sosyal Politikalar

Başkan :

Prof.Dr. Haluk KABAALİOĞLU	(İSO)

Raportör:

Çiğdem NAS	(İSO)

ALT KOMİSYON ÜYELERİ

Güller ADIGÜZEL	Sanayi ve Ticaret Bak., (Ekon.)
Nevin AKDOĞAN	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Ekon.)
Gülcan AKOĞUZ	Dışişleri Bakanlığı (Sos.)
Mümin ALANAT	Dışişleri Bakanlığı, (Hukuk)
Prof. Dr. Füsun ARSAVA	A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi (Hukuk)
Harun BAL	Çukurova Üniversitesi, (Ekon.)
Cengiz BATIGÜN	Türk Standartları Enstitüsü Başkanlığı, (Ekon.)

Şengül BERKSU	Çalışma ve Sos. Güv. Bak. (Sos.)
Dr. Kamil BİLGİN	Gazi Üniversitesi (Hukuk)
Yrd. Doç. Dr. Nurettin BİLİCİ	Hacettepe Üniversitesi İİBF (Hukuk)
Dr. Ömer BOLAT	İKV (Ekon.)
Prof. Dr. Ömer BOZKURT	TODAİE (Hukuk)
Mehmet CÖMERT	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Ekon.)
Mustafa DÖNMEZ	Devlet Planlama Teşkilatı, (Ekon.)
Dr. Gül EFEM	Gazi Üniversitesi, (Hukuk)
Yrd.Doç.Dr. Esra EKMEKÇİ	İstanbul Üniversitesi (Hukuk)
Ercüment ENÇ	Dışişleri Bakanlığı, (Ekon.)
Bahattin ERBİL	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Ekon.)
Melahat ERENOĞLU	Devlet Planlama Teşkilatı, (Sos.)
Filiz EROL	Sanayi ve Ticaret Bak. (Ekon.)
Tulü GÜRKAN	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Ekon.)
Ülkü Türk GÜVEN	Devlet Planlama Teşkilatı (Hukuk)
Betül HASDEMİR	İçişleri Bakanlığı (Sos.)
Doğan KABAŞ	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bak., (Sos.)
Ahmet KAPUSIZ	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (Sos.)
Sevil KARACA	İGM (Hukuk)
Nilüfer KARAKAYA	Türkiye Elektrik Kurumu, (Ekon.)
Runa KARAM UST AF AOĞLU	Devlet Planlama Teşkilatı (Hukuk)
Hüseyin KIRLIOĞLU	Koç Holding A.Ş., (Ekon.)
Şebnem KORKUT	TODAİE. (Sos.)
Prof.Dr. Hasan KÖNÎ	Ankara Üniversitesi SBF, (Hukuk)
Feza KUMBASAR	KOSGEB, (Ekon.)
Tuğrul KUTADGOBİLİK	Koç Holding A.Ş., (Hukuk, Sos.)
Selçuk METİNER	Sağlık Bak. (AT Koord. Dai. Bşk.), (Sos.)
Haluk NURAY	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Ekon.)
Güngör OKAY	SETBİR, (Ekon.)
Gürkan ÖNBİLGİN	Sanayi ve Ticaret Bak. (KOSGEB), (Ekon.)
Gürcan ÖNOL	Devlet Planlama Teşkilatı, (Hukuk)
Remzi ORHANGAZİ	T.C. Merkez Bankası Başkanlığı
Sahir ÖZDEMİR	Devlet Planlama Teşkilatı, (Hukuk, Sos.)
Çınar ÖZEN	Gazi Üniversitesi İİBF (Hukuk)
Doç.Dr. Gazi ÖZHAN	Ankara Üniversitesi (SBF), (Ekon.)
Reyan SARAL	Enerji ve Tabu Kaynaklar Bak., (Ekon.)
Doruk SOMUNKIRAN	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Ekon.)
Prof. Dr. Turgut TAN	A:Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi (Hukuk)
Nuray TANRITANIR	Devlet Planlama Teşkilatı, (Sos.)
Necla UĞURLU	Devlet Planlama Teşkilatı, (Sos.)
Doç.Dr. Şeref ÜNAL	Adalet Bakanlığı (AT Dairesi), (Hukuk)
Remziye YAZGAN	SETBİR, (Ekon.)
Ahmet YÜCEL	Devlet Planlama Teşkilatı, (Ekon.)

TURKIYE-KARADENIZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ALT KOMİSYONU ÜYELERİ

BAŞKAN:

Ercan ÖZER — Dışişleri Bakanlığı

RAPORTÖR:

Hasibe ÇINAR — DPT

DPT KOORDİNATÖRÜ:

Murat KAVALALI

ALT KOMİSYON ÜYELERİ

Sema ACAR	Çevre Bakanlığı
Serpil AKAN	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
Simin ALTİNOK	Ulaştırma Bakanlığı
Prof.Dr. Faruk ANDAÇ	Erciyes Üniversitesi
M. Sedat AY	Orman Bakanlığı
Serdar AYLAR	Kültür Bakanlığı
Alev BAÇ	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
Doç.Dr. Sema BARUTÇU	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
Mermin BATMAZ	Turizm Bakanlığı
Ayşe Botan BERKER	T.C. Merkez Bankası Başkanlığı
Veli BOSTANCI	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
Dilek BOZADA	T.C. Merkez Bankası Başkanlığı
Gönül BÜYÜKDORA	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
Faruk CENK	Hazîne ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
Mehmet F. CİN	Çukurova Üniversitesi
Sabri DALGIÇ	Orman Mühendisliği Odası
İhsan DEMİR	Devlet İstatistik Enstitüsü
Mehmet EFENDİOĞLU	Orman Gn. Md.
Seçim ELMAS	Gümrük Müsteşarlığı
Nejla GONCA	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
Haluk A. GÜMÜŞ	TASAD
Hüsnü GÜMÜŞ	Turizm Bakanlığı
Servet GÜRCAN	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
Doç.Dr. Ahmet İNCEKARA	İstanbul Üniversitesi
Nilüfer KARACA	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
Nilüfer KARAKAYA	Türkiye Elektrik Kurumu
Kemal KETENCİ	TEKEL Gn. Md.
Ayşen KULAKOĞLU	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
Dr. Şule KUT	Marmara Üniversitesi
Sevinç KUZU	TÜRK EXIMBANK
Şerefnur OKTAY	İçişleri Bakanlığı
Nur ONART	T. Gübre San. A.Ş.
Şennur ONUR	Devlet İstatistik Enstitüsü
Gürkan ÖNBİLGİN	KOSGEB
Ahmet ÖZERDİM	DEĞERE A.Ş.
Cevdet ÖZMEN	Türk Standartları Enstitüsü
Prof.Dr. Cihat ÖZÖNDER	Hacettepe Üniversitesi
Sainıe POSTLU	BOTAŞ
Vasia SADE	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
Timuçin SAYAR	Turizm Bakanlığı
Ulvi SUVARİOĞLU	Ram Dış Ticaret A.Ş.
Arzu TOKDEMİR	Devlet İstatistik Enstitüsü
Doç.Dr. Yusuf TUNA	İstanbul Üniversitesi
Cemalettin TÜNEY	TÜBİTAK
Suphi VARİM	İzmir Ticaret Odası
Bülent VARLIK	TÜRK EXIMBANK
Halil YALÇIN	PTT Genel Müdürlüğü
A.Fİ1İZ YENER	KEİ Konseyi (DEİK)
Süleyman YILMAZ	Türk Standartları Enstitüsü

TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ, EKİT (ECO), İSLAM ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ ALT KOMİSYONU ÜYELERİ

Halide ÇAYLAN	TİKA
Nigar ÇELİK	Ulaştırma Bakanlığı
Sema ÇINAR	TEmlak Bankası
Halit DOĞAN	Orman Bakanlığı
Ege EGEMEN	ODTÜ, Çevre Blm
Çiğdem ERDİNÇ	Ulaştırma Bakanlığı
Hüsnü GÜMÜŞ	Turizm Bakanlığı
Zümrüt İNCE	Turkuaz A. Ş.
Sevinç KUZU	EXIMBANK
Rızkullah MUALLAOĞLU	Orman Bakanlığı
Orhan ÖZDENOĞLU	BOTAŞ
Selçuk SANCAR	DPT
Önder SUBAŞI	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bak.
Jale TUKSAL	BOTAŞ
M. Murat ÜNAL	Turkuaz A.Ş.
Bülent VARLIK	EXIMBANK
Sefa YAHŞİ	ETİBANK

1. *Sosyal Kültürel İşbirliği*

Uğur BAHADIR	TIKA
Doç. Dr. Sema BARUTÇU	TİKA
A. Banu BAY AR	Çevre Sağlığı Araştırma Müd.
Fuat BOZTEPE	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bak.
Cumali ÇEK	Adalet Bakanlığı
Bican ERCİLASUN	Gazi Üniversitesi
Cemil ERGENE	DİE
Dinçer ERİMEZ	GESAM
Kemal EROL	Adalet Bakanlığı
Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKHUN	Refik Saydam H.M.
Yrd.Doç.Dr. Saadettin GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY	Erciyes Ünv.
Niyazi GÜNEŞ	Diyanet İşleri Bask.
Tülinay KAHRAMAN	TİKA
Şükrü KARACA	Diyanet Vakfı
Prof Dr. Beyhan KARAMAĞRALI	Hacettepe Ünv.
Prof. Dr. Haluk KARAMAĞRALI	Gazi Üniversitesi
Abdurrahman KAYA	Diyanet Vakfı
Ferra KILINÇ	Çevre Bak.
Prof Dr. Selçuk MÜLAYİM	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Çağatay ÖZDEMİR	Hacettepe Ünv.
Mehmet ÖZDEMİR	Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Servet ÖZDEMİR	Gazi Ünv.
Ferhan ÖZMEN	Sağlık Bakanlığı
Cihat ÖZÖNDER	Hacettepe Üniversitesi
Pınar REYHAN	DİE
Asuman SAFİ	Milli Eğitim Bak.
Doç. Dr. M. Erdoğan SURAT	Hacettepe Üniversitesi
Belma TOKUROĞLU	Gazi Univ.
A. Yağmur TUNALI	TRT
Cemalettin TÜNEY	TÜBİTAK
Süleyman TÜRKER	Hacettepe Üniversitesi
Doç.Dr. Mümtaz'er TÜRKÖNE	Gazi Üniversitesi
Engin URAL	Türkiye Çevre Vakfı
Sami USLU	Diyanet İşleri Başkanlığı
Münür YAYLA	DİE
Osman YİLDİZ	HAK-İŞ

5. Özel Sektör Oluşumu

M.Rahmi AKYÜZ	TÜMSİAD
Ayşe ÇATALBAŞ	KOSGEB
Kenan GÜÇLÜOL	HDTM
Numan GÜMRÜKÇÜ	TÜSTAŞ
Ali Rıza ERCAN	Ağaç İşleri Fed.
Doç. Dr.Ahmet İNCEKARA	İst. Ünv., İTO
Ziya KARALAR	TUNÇ SANAYİ
İbrahim KIBRISLI	TOBB
Nurettin KONAKLI	DPT
Sevinç KUZU	EXIMBANK
Atila SANAL	Ankara Ticaret Odası
Veli SARITOPRAK	ASİAD
TOSYÖV	
Doç. Dr. Yusuf TUNA	İst. Ünv.
İsmail Orhan TÜRKÖZ	Başbakanlık Mşv.

6. Organizasyon

Dr. Nihal ATUK	DPT
Doç. Dr.Nabi AVCI	Anadolu Ünv.
Öner KABASAKAL	Başbakanlık Müşavirliği
Hayrettin KALKANDELEN	TİKA
Alp KARAOSMANOĞLU	Dışişleri Bakanlığı
Fazlı KEŞMİR	Dışişleri Bakanlığı
Doç.Dr. Hasan KAZDAĞLI	Hacettepe Üniversitesi
İbrahim KIBRISLI	TOBB
Ruhi ÖZBİLGİÇ	Başbakan Müşavirliği
Atilla ÖZMEN	ÖSYM Bşk. - YÖK
Doç. Dr.Selehattin SARI	Selçuk Ünv.
Prof. Dr. Süleyman TÜRKEL	Hacettepe Ünv.

7. Sonradan Katkıda Bulunanlar

Nuri BIRTEK	DPT
Musa GÜRGÜN	DPT

TÜKKİYE-EKİT (ECO), İSLAM ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

BAŞKAN:

Prof.Dr. Nevzat YALÇINTAŞ — İstanbul Üniversitesi

RAPORTÖR:

Doç.Dr. Yusuf Ziya İRBEÇ	Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf BALCI	İstanbul Üniversitesi

DPT KOORDİNATORU:

İsmail AKPINAR

ÜYELER

1. Ekonomik Veriler

Prof.Dr. Ziya AKTAŞ	DİE, Bşk. Yrd.
Selim İLKİN	İslam Ülkeleri İkt. Araş. Mer.

2. Teşkilatlar/Yapısal Oluşum

Doç.Dr. Davut DURSUN	TDV İslam Araştırma Merkezi

3. Sosyal Kültürel Boyut

Halit EREN	IRCICA
Prof.Dr. Ekmeleddin İHSANOĞLU	IRCICA
Yrd.Doç.Dr. Kamil USLU	Marmara Üniversitesi

4. Bütünleşme Sorunları

Prof.Dr. Koray BAŞOL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Arif ERSOY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Suphi VARIM	İzmir Ticaret Odası

5. Özel Sektörün Yeri

Prof.Dr. Faruk ANDAÇ	Erciyes Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa AYKAÇ	Marmara Üniversitesi
Ali COŞKUN	İş Dünyası Vakfı

6. EKİT (ECO)

Güneş ALT AN	Dışişleri Bakanlığı
Hasan ÇAKIL	Dışişleri Bakanlığı
Adnan TEKŞEN	DPT

7. Diğer Üyeler

Prof.Dr. İbrahim Erol KOZAK	Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Hikmet ÖZDEMİR	Marmara Üniversitesi
Talip SEPİCİ	Ege Sanayi Odası
Prof.Dr. Sebahattin ZAİM	İstanbul Üniversitesi

BİRİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞEN ULUSLARARASI SİSTEM

Değişen uluslararası sistemin incelendiği bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. Bölümün ilk kısmında siyasi gelişmeler, ikinci kısmında ise kültür politikası ile ilgili sorunlar ele alınmaktadır.

1. ULUSLARASI SİSTEM

Soğuk Savaş'dan sonra uluslararası sistem henüz tamamlanmamış olan bir değişme süreci içine girmiştir. Değişimin nasıl sonuçlanacağını tam olarak kestirebilmek güçtür. Ancak bazı eğilimler şimdiden açıklık kazanmaya başlamıştır.

Bu eğilimlerden ilki küreselleşmedir. Ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının transnasyonel bir özellik kazanarak yayılması ve yoğunlaşması milli devlet olgusunu aşmakta, sınırötesi menfaat gruplarını ve değişik milletlere mensup bireyleri sıkı menfaat bağlarıyla birbirlerine bağlamaktadır. Bu tür ilişkiler sonucunda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıklar, devletin sınır aşan ekonomik ilişkiler üzerindeki kontrolünü azaltmaktadır. Ekonomik ilişkilerin zedelenmeden devam etmesi ve gelişmesi için gerekli olan uluslararası istikrar ihtiyacı, küresel ekonomik sistemle bütünleşen ülkeler arasında savaş ihtimalini çok büyük ölçüde azaltmaktadır. Bu olgu, özellikle Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da göze çarpmaktadır. Ekonomileri bilgi birikimi, yüksek teknoloji ve hizmet sektörüne dayanan Japonya ve Singapur gibi Pasifik ülkeleri de bu sistemle bütünleşmiş durumdadırlar.

Telekomünikasyon ve medyadaki baş döndürücü gelişmeler de dünyayı küçülterek küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Bütün bunların yanında, terörizm ve uyuşturucu ticareti gibi örgütlü suçlar ile insan hakları, göç hareketleri ve çevre kirlenmesi gibi hususlar süratle sınırları aşan bir nitelik

kazanarak uluslararası toplumun büyük bir kesiminin ortak sorunları haline gelmiştir. Günümüzde devletlerin başarısını büyük ölçüde bu küresel dinamiklere uyum sağlayabilmeleri ve onları milli hedeflerin gerçekleştirilmesinde kullanabilmeleri belirlemektedir.

İnsanlar arasında yeni ortak değerler ve amaçların oluşmasına yol açan bu eğilime rağmen, milli egemenlik, devletin ülke bütünlüğü ve milli devlet gibi küreselleşmeye zıt kavramların kutsallığını yitirdiği söylenemez. Avrupa Topluluğu devletlerinin Maastricht'e rağmen ortak bir dış politika ve ortak bir savunma kimliği oluşturmadaki başarısızlıkları, bu geleneksel kavramların hala uluslararası politikaya büyük ölçüde hakim olmaya devam etmelerinin bir sonucudur. Hatta Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın ortadan kalkmasının yol açtığı güç bölünmeleri, bu bölgelerde evrensel değerlerin karşısında yerel değerlerin ön plâna çıkarak uluslararası ilişkilerde önemli bir ağırlık kazanmasına yol açmıştır.

Etnik milliyetçiliğe dayanan bir devlet kurma ve yeni topraklar elde ederek genişleme emellerinin yol açtığı kanlı çatışmalarda din ve mezhep farklarının da rol oynaması, bazı zihinlere Islamiyet-Hıristiyanlık çatışmasının yeni dönemin özelliklerinden birisi olacağı fikrini yerleştirmektedir. Köktendinci akımların özellikle Orta Doğu'da belli bir dinamizm sergilemesi, bu görüşü güçlendiren bir olgudur. Aşırı dini akımların Orta Doğu'da ve Rusya'da güçlenmelerini, küreselleşme sonucunda Batı medeniyetinin değerlerinin bu bölgelere hızla nüfuz etmelerine bir tepki olarak açıklamak da mümkündür.

Batı türü tüketici kültürü bir yandan hızla dünyaya yayılırken bir yandan da kendisine tepki olarak beliren dinci ve milliyetçi akımların güçlenmesini teşvik ederek kendi karşıtını yaratmaktadır, iktisadi liberalizmin bakış açısına göre küresel bir tüketici kültürü uluslararası barış ve işbirliğini destekleyen olumlu bir gelişme iken, milliyetçi görüşe göre, ulusları milli kimliklerinden koparabilecek tehlikeli bir oluşumdur. Dolayısıyla kültürel küreselleşmenin olumlu mu, yoksa olumsuz bir gelişme mi olduğu sorusunun cevabı bakış açısına ve söz konusu toplumun dünyadaki konumuna göre değişmektedir.

Çağdaş teknostrüktürlere, global ekonomik yapılara ve evrensel değerlere uyum sağlayamayan toplumlar küreselleşme süreci tarafından kültürel değerlerini kısmen de olsa değiştirmeye zorlanmaktadırlar. Oysa, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, inanç sistemi gibi faktörlere bağlı olarak bu toplumların bazı kesimleri dünya ile kültürel bütünleşmenin gerektirdiği değişimi isteyerek ve kolaylıkla sağlarken, böyle bir değişimi istemeyen veya başaramayan kesimler de mevcuttur. Bu kesimler kültürel kimliklerini koruyabilmek amacıyla demokrasinin de sağladığı olanakları kullanarak kendi aralarında geleneksel kurumlar etrafında örgütlenme yoluna gitmektedirler. Bu şekilde, kültürel küreselleşme, toplumların Batıcı-Doğucu, laik-dinci, yenilikçi-statükocu gibi eksenler üzerinde bölünmesine de zemin hazırlamaktadır. Diğer bir deyişle küreselleşme, bir yandan yerel kimlikleri yıpratırken diğer yandan değişime yol açmaktadır. Bu şartlar altında, değişim talebiyle başa çıkamayan veya değişimi benimsemeyen toplum kesimleri çözümü, geleneksel kurumların tanıdık dünyasına dönmekte arayabilmektedirler.

İngilizce giderek dünya iletişim ağının ortak dili haline gelmektedir, İngiliz sömürgeciliği ve Amerikan siyasi ve ekonomik gücü neticesinde yaygınlaşmış olan İngilizce, 320 milyon insanın anadili ve 30'dan fazla devletin resmi dili iken, dünya nüfusunun dörtte biri tarafından da öğrenilip kullanılmaktadır. Buna paralel olarak dünyada reklamcılık, tüketim kalıpları, yayın içerikleri ve bilgi standartları giderek birbirlerine yakınlaşmaya yönelmişdir. Aynı zamanda, ekonomik, politik ve teknolojik gelişmeler, kitle iletişim araçlarının devlet denetiminden çıkarılarak özelleştirilmesini ve ticarileşmesini teşvik etmektedirler. Böylece, küresel kitle iletişimi yoluyla bölgesel ve yerel kültürlerin evrensel bir 'tek' kültüre doğru yönlendirilmeleri hızlanmaktadır.

Bu Anglo-Sakson ağırlıklı kültürel etkileşim yalnız Batılı olmayan kültürlerde değil Kıta Avrupası'nda da tepki görüp kültür emperyalizmine neden olduğu iddiasıyla eleştirilebilmektedir. Avrupa Topluluğu'nun Amerikan eğlence endüstrisinin Avrupa'daki etkinliğini azaltmağa çalışması yalnızca ekonomik değil kültürel kaygılara da bağlıdır.

Batılı olmayan bağlamlarda ise teknoloji bir yandan yerel kültürleri tehdit ederken bir yandan da onlara kendi kültürel iletişim ve bilgi ağlarını kurma

imkanını vermektedir. Bu şekilde yerel kültürler canlanıp dinamizmlerini arttırabilmekte, dinsel ve geleneksel değerlere dönüşebilmekte ve oluşmakta olan bir dünya toplumunun öteki yüzü olarak belirmektedirler.

İletişim ve bilginin küreselleşmesi türdeş olmayan bir dünyaya yol açmaktadır: kültürün küresel boyutta homojenleşmesiyle, buna tepki olarak yerel kültürlerin güçlenmesi eşzamanlı olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, küresel bir kültürün gelişmesiyle geleneksel kültürlerdeki canlanma arasındaki denge belirgin değildir. Bu dengeyi oluşturan etmenler her iki kültürün birbirlerine yakınlığı, esnekliği ve dayanıklılığıdır. Öte yandan, Batılı olmayan toplumlar için mevcut seçenekler yalnızca ya kendi geleneksel kültürlerini ya da küresel kültürü benimsemekle sınırlı olmayıp küresel kültürle yerel kültürün bir sentezi de mümkün olabilmektedir.

Batılı olmayan ülkeler açısından bakıldığında kültürel küreselleşme, önemli ölçüde Avrupa-Amerika modeli tüketim alışkanlıklarının benimsenmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte etkin olan dünya televizyon reklamcılığı sektörünün 1985 yılında 47 milyar Amerikan Doları olan pazar hacmi, 1990 senesinde 66 milyar Dolara çıkmış ve bu artış ağırlıklı olarak kalkınmakta olan ülkelerde gerçekleşmiştir. Dünyada ticari reklamcılığın artmasının ve homojenleşen bir tüketiciliğin yayılmasının Batılı olmayan ülkelerin sosyal gelişimlerine zarar verdiği iddia edilmektedir. Öte yandan, Batı modernliğini kendilerine temel hedef seçmiş olan toplumlarda, rakip geleneksel değer ve kurumların yerine küresel değerlerin ve kurumların hakim olması anlaşılabilir bir olgudur.

İletişimle ilgili diğer iki önemli gelişme, televizyon alıcı cihazlarının bütün dünyada yaygınlaşması ve televizyon programı yapımındaki küresel ölçekte gerçekleşen özelleştirmedir. Örneğin, son yıllarda Doğu Avrupa'da ve Türkiye'de özel kanallar çoğalırken, 1992 yılında Malezya, Tayland, Endonezya ve Hindistan'da özel kanallara ilk müsaadeler verilmiştir. Latin Amerika'da daha önce özelleştirilmiş olan özel televizyon sektörü ağırlıklı olarak, Meksika'da *Televisa,* Brezilya'da *Globo* örneklerinde görüldüğü gibi siyasi elitlere yakın dev aile şirketlerinin elindedir. Program maliyetlerinde son dönemde görülen artışlar özel televizyonların mülkiyetinin sınırlı sayıda birkaç büyük firmanın elinde toplanmasına neden olmuştur. Özelleştirmenin yanı sıra, devlet televizyonları da EUROVISION, INTER-VISION, ASIA-

VISION, AFRO-VISION gibi bölgesel kurumlaşmalarla kendi aralarında işbirliğini arttırma arayışı içerisindedirler. Kablolu televizyonların yaygınlaşması ve uydu yoluyla yayın imkanlarının artması da televizyon yayıncılığı sektörünü giderek karmaşıklaştırmaktadır.

Yine 1970'li yıllardan itibaren, başta İslam olmak üzere dinlerin yeniden canlanışı dönemi başlamıştır. Geleneksel dini kurumların canlanışına paralel olarak, bu kurumların dışında kalan ve değişik dünya görüşlerine sahip yeni manevi akımlar ve hareketler de artmaktadır. Özellikle, ekonomik, kültürel, ve toplumsal açıdan dezavantajlı kesimlerin köktendinci akımlar aracılığıyla yeni bir kimlik aradığı gözlenmektedir.

Güney ülkelerinde İslamiyet, hayal kırıklığına yol açan Batı tipi kalkınma modeline alternatif bir yaşam tarzı olarak da görülerek ilave bir anlam kazanmaktadır. Hıristiyanlık eski Doğu Bloğu ülkelerinde ve Güney'de yer yer güçlenirken, endüstrileşmiş Batı ülkelerinin çoğunda gerilemektedir. Budizm'in Uzak Doğu'nun endüstrileşmiş bölgelerinde etkinliği azalırken Batı'da cazibesi artmakta fakat yayılması sınırlı kalmaktadır. Hinduizm ise giderek önemi artan bir dini ve toplumsal akım olarak görülmektedir.

İslam'da görülen yeniden hareketleniş iki şekilde olmakta: (i) siyasi platformlarda, (ii) toplumların manevi ihtiyaçlarına hitap ettiği için. Dini gruplar bir yandan batı modernitesini oluşturan siyasal ve toplumsal değerlere muhalefet eden ve dini birleştirici bir unsur olarak kullanan siyasi ve toplumsal hareketler olarak ortaya çıkmakta; diğer yandan ise Batı kaynaklı maddiyatçılığın ve hızlı değişimin kimlik bunalımına ve anlamsızlığa ittiği kitleler çözümü İslam'a sarılmakta bulmaktadırlar.

İslam bir inanç sistemi olmanın ötesinde bir hukuk ve toplumsal yaşayış düzeni de içerdiğinden, yüzeysel bakıldığında tek tip bir İslam toplumu modelinin var olduğu izlenimi kolaylıkla uyanabilmektedir. Bu tek tip İslam toplumunun da en çok, dini vurgulayarak İslami bir devlet ve toplum modeli oluşturmaya çalışan İran'a benzediği zannedilebilmektedir. Son Körfez Savaşı'nın getirdiği Batıya düşman ülkeler imajı yaratma ihtiyacı, İslam dünyasının Batı medyasında genel olarak saldırgan, hoşgörüsüz, anti-

demokratik ve gerici olarak gösterilmesine yol açtığından, İslam ülkeleri arasındaki farkların anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

Rusya, Ukrayna, ve Kuzey Kazakistan'da yapılan anketlere göre 1988 yılında Hıristiyanların toplam nüfusa oranı % 10 iken, 1991 yılında % 29'a yükselmiş, aynı dönemde ateistlerin % 43 olan oranı % 11'e düşmüştür. Eski Sovyetler Birliği'nde İslam'ın canlanışı daha da hızlı olmuştur. Rus-Ortodoks Kilisesi'nden farklı olarak bir ruhban hiyerarşisine ihtiyaç duymayan İslam, Sovyet baskısına rağmen yaşayabildiği için şimdi toparlanması daha hızlı olabilmektedir. Sadece 1989-1991 döneminde 5000 cami inşa edilirken, İslami gazete ve siyasi partiler oluşturulmuştur.

Komünizmin çöküşünden sonra eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde ve Doğu Avrupa'da bölgesel istikran tehdit eden en önemli unsur, aşırı etnik milliyetçiliktir. Eski Yugoslavya'nın dağılmasından sonra başlayan kanlı savaş, bu gelişmenin en çarpıcı örneğidir. Aşırı etnik milliyetçilik ve onun bir uzantısı olan irrendentism pek çok ülkeyi tehdit ederken, Batı Avrupa'da da yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve faşizm önemli ölçüde sorun yaratmaya başlamıştır. Öte yandan, "kabile milliyetçiliği" diye adlandırabileceğimiz küçük grup milliyetçiliği, ülkelerin toprak bütünlüğünü tehdit etmekle kalmamakta, demokratik rejimlerin yerleşip gelişmesini de engellemektedir. Kabile milliyetçiliğinin istikrarsızlığına sebebiyet verecek diğer bir sorun da ekonomi ve güvenlik bakımından idamesi mümkün olmayan bir takım küçük devletçiklerin ortaya çıkması olacaktır. Kabile milliyetçiliğinin uluslararası barış ve istikran ciddi biçimde tehdit eder boyutlara erişmesi, halkların kendi kaderlerini tayin (self-determination) ilkesinin sınırlarının tespiti konusunu uluslararası politikanın en öncelikli sorunlarından birisi haline getirmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü üzere iletişim ve bilgi ağlarının küreselleşmesi hızla devam etmektedir. Buna paralel olarak İngilizce, bilhassa iş aleminde, kısmen de bilim ve sanatta ortak bir dünya dili olarak yaygınlaşmaktadır. Amerikan ve İngiliz firmalarının ağırlıklı olduğu dünya reklamcılık sektörü yerküre etrafında Batı modeli tüketim alışkanlıklarını yaymaktadır. Küresel tüketici kültürünün yayılması bir yandan ulusları birbirlerine yakınlaştırırken, diğer yandan da yerel ve bölgesel kültürlerin tepkisini çekmektedir. Yeni teknolojilerin getirdiği etkin kitle iletişim

imkanlarını da kullanan dini ve yarı-dini hareketler bilhassa kimlik arayışı içindeki kesimlerden yandaş toplayabilmektedirler. Bu şekilde, küresel boyuttaki kültürel yakınlaşmayla ulusların kendi içlerinde modern-geleneksel ekseninde oluşan bölünmeler elele gitmektedir.

Batı tipi tüketici kitle kültürü bir yandan yüzeysel özellikleri sebebiyle eleştirilirken, diğer yandan da bir çok ülkenin hedeflediği serbest pazara, demokrasiye ve insan haklarına dayalı siyasi kültürle uyumludur. Tüketici kültürü dini ayaklanmaları, milliyetçi galeyanları değil, pazar istikrarını çağrıştırır. Kültürel küreselleşmenin bir diğer etkisi de hükümetler-dışı uluslararası örgütler, çokuluslu şirketler ve düşünce akımlarından oluşan uluslararası bir sivil toplumu güçlendirmesi, bunun da Batılı olmayan bağlamlarda sivil toplum arayışlarını arttırmasıdır.

Kültürel küreselleşmenin etki ve sonuçları, bu sürece tabi kılınan yerel kültürün güncel küresel değerlere yakınlığına, esnekliğine ve direnç gücüne göre değişmektedir. Kendi kültürünü reddedip tamamen küresel kültüre bağlanmak ya da kendi kültürü içine hapsolup dünyaya sırt dönmek aşırı tepkiler olarak görünürken, uluslar kendi kültürel değerlerini kaybetmeden dünya değerleriyle bütünleşmelerini sağlayacak sentezlere ihtiyaç duymaktadırlar. Küresel kültürün içinde özelliklerini kaybetmeden yaşayabilme şansına sahip olan kültürler için, küresel sistemin teknolojisini kullanarak uluslararası boyutta kendi bölgesel bilgi ve iletişim ağlarını kurabilme imkanı vardır.

Yukarıda belirtilen siyasi ve kültürel özellikleri ve eğilimleri gösteren uluslararası sistemin içinde belli başlı rolleri üstlenen devletleri ele almak dünyadaki yeni oluşumları anlamak bakımından yararlı olacaktır.

Bugün Avrupa kıtası Soğuk Savaş sonrasını ve öncesini aynı anda yaşamaktadır. Bir yandan Sovyet tehdidi ortadan kalkmış ve hatta eski Varşova Paktı ülkeleri Batı ile çeşitli ortaklıklara girmişlerdir. Öte yandan, ikinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa ilk defa kanlı bir savaşa sahne olmaktadır. Henüz kapanmamış olan bilanço, şimdiden, yüzbinlerce ölü ve yaralı, milyonlarca mülteci, Avrupa'nın unutmak için çaba sarfederken yeniden karşılaştığı en acımasız barbarlık örnekleri ve doğar doğmaz

katledilen Birleşmiş Milletler üyesi bir devlettir. Avrupa'nın yarısı dünya ekonomik sistemi ile tamamen bütünleşmiş olarak bir barış ortamı yaşarken diğer yarısı kanlı çatışmalara, pazar ekonomisi ve demokrasiye geçişin istikrarsızlıklarına sahne olmaktadır.

Bu çelişkinin ötesinde Avrupa bugün bir kimlik sorunu ile karşı karşıyadır. Avrupalı gelecekte nasıl bir Avrupa görmek istemektedir? Avrupa kıtasında ve dünyanın diğer bölgelerinde hayati menfaatlerini korumak için girişimde bulunabilecek siyasi iradeye ve imkan ve kabiliyetlere sahip olan bir Avrupa mı? Yoksa dünya politikasında fazla bir iddiası olmayan, müreffeh fakat hayati menfaatlerinin korunmasında Amerika'dan medet uman bir Avrupa mı? Avrupalı henüz bu sorunun cevabını açık olarak verememiştir. Bu soruya verilecek cevap, Batı Avrupa'nın Türkiye'ye bakışını etkileyecektir. Dünya politikasına ağırlığını koymak isteyen bir Avrupa'nın gözünde Türkiye'nin yeri ve nispeten istikrarlı bir ülke olan Türkiye'nin bölgesel rolü önem kazanacaktır. Avrupa, böyle bir Türkiye'yi içine almak isteyecektir. Fakat dünya politikasında ağırlığını duyurmaktan çekinen bir Avrupa için ise Türkiye bir yük teşkil edebilecektir.

Amerika Birleşik Devletleri ise, Soğuk Savaşı dünyanın en güçlü devleti olarak bitirmiştir. Fakat Körfez Savaşı göstermiştir ki, bölgesel çatışmalara müdahale için ABD, müttefiklerinin siyasi, lojistik ve mali desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bir taraftan kendi içindeki ekonomik ve sosyal sorunlar, diğer taraftan bölgesel çatışmaların batağına saplanıp kalma korkusu Washington'un hareket serbestisini sınırlayan önemli faktörlerdir. Amerika, yeni pazar imkanları oluşturmak, kaynaklan korumak ve ticaret yollarını açık tutmak amacıyla Kafkasya, Balkanlar, Orta Doğu ve Rusya gibi bölgelerde istikrarı sağlamak istemekte; ancak bunu başarmak için yeterli imkanlara ve gerekli siyasi iradeye sahip bulunmamaktadır. Bu bölgeleri etkili bir denetim ve gözetim altında tutması dahi mümkün olamamaktadır. Bu bakımdan, istikrarlı bölgesel müttefikler ABD için büyük değer taşımaktadır. Yukarıda saydığımız tüm bu istikrarsız bölgelere bitişik bir coğrafyada yer alan Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasındaki Önemi bir ölçüde buradan kaynaklanmaktadır.

Rusya, pazar ekonomisine geçiş ve demokratikleşme yolunda adımlar atmasına rağmen hala aydınlık bir gelecek vaad etmemektedir. Büyük bir

konvansiyonel ve nükleer askeri güce sahip olmayı sürdüren bu ülkenin ne zaman ve nasıl istikrara kavuşacağı belli değildir. Başka bir belirsizlik kaynağı da, yakın çevresindeki çatışmalara karışma eğilimi gösteren ve kendi içinde ağır etnik sorunları olan Rusya'nın, elindeki bu büyük askeri gücü hangi şartlar altında ve nasıl kullanacağının bilinmemesidir. Gerek Rusya'nın yeni askeri doktrini, gerek Rus askeri yetkililerinin tutum ve açıklamaları iyimserliğe yol açmaktan uzaktır. Rusya'nın Moldova, Gürcistan ve Tacikistan'daki müdahaleci tutumları ve Kafkasya'da AKKA ile sınırlanan askeri varlığını arttırma yolundaki girişimleri, tedrici olarak genişlemeci bir politikaya dönüşün ilk işaretleri olarak görülebilir.

Ancak Rusya'nın eski askeri gücünü koruduğu söylenemez. Rus silahlı kuvvetleri bugün, ciddi komuta-kontrol ve komünikasyon sorunları içindedir. Çok büyük bir coğrafi alana dağılmış olan birliklerin finanse edilmesi de büyük ölçüde aksamaktadır. Rus silahlı kuvvetleri adeta ademi merkeziyetçi bir özellik göstermeye başlamıştır. Yerel birlik komutanlarının Moskova ile irtibatları kesildikçe fiili yetkileri artacaktır. Bu birliklerin pek çoğunun taktik nükleer silahlarla donatılmış olduğu göz önüne alınırsa, istikrarsız bir Rusya'nın hem bölgesel barış, hem de dünya barışı bakımından ne kadar ciddi bir tehdit oluşturduğu anlaşılır.

ABD ve Batı Avrupa, Rusya'yı dengelemek için tedbir almaktan ziyade, Moskova'yı şimdilik eski Sovyet topraklarında istikran sağlayacak bir güç olarak görmek istemektedirler. Ancak Moskova'nın nüfuz alanlarını genişletme politikası Balkanlar'dan Adriyatik'e, Orta Asya'dan Hint Okyanusuna, Baltık'a ve Orta Avrupa'ya doğru ağırlığını hissettirmeye başlarsa, başta Amerika olmak üzere Batı'nın Rusya'ya karşı yeni bir güç dengesi ve hatta yeni bir *containment* politikasına dönmek zorunda kalacağını öngörmek yanlış olmaz. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, bugün için Rusya Federasyonu ağır iç sorunlarla karşı karşıyadır ve böyle bir genişleme politikasını Batı'yı ürkütecek şekilde yürütecek ekonomik imkanlara sahip değildir.

Bir taraftan Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın parçalanması, diğer taraftan Körfez Savaşı, Avrasya'nın jeopolitiğini değiştirmiştir. Bu değişikliklerden en önemlisi Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar bir Müslüman ülkeler kuşağının ortaya çıkmış olmasıdır. Bu ülkelerin, Arap ülkeleri ve

İran'dan farkı, henüz demokratikleşmemiş olsalar bile laik bir devlet düzenine sahip olmaları ve Batı ile bütünleşmeye daha istekli olmalarıdır. Ayrıca bağımsızlığına yeni kavuşan Müslüman toplulukların Türkiye ile özel etnik, kültürel ve tarihi bağlan da önemli bir husustur. Bu yeni devletler, Kuzey Atlantik işbirliği Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve işbirliği Konferansı üyeliğine kabul edilerek şimdiden Avrupa güvenlik denkleminde yer almaya başlamışlardır. Bu gelişme, Avrupa ile İslam alemi arasındaki ilişkileri gelecekte olumlu yönde etkileyebilecektir. Bu ülkelerin ekonomi, idari teşkilat ve savunma bakımından Moskova ile bağlarını azaltmaları ve demokrasi yönünde anlamlı adımlar atmaları ise, henüz gerçekleşmemiştir.

Körfez Savaşı'ndan sonra Basra Körfezi'nin güvenlik alanı kuzeye doğru genişlemiştir. Kuzey İrak'ta özerk bir Kürt varlığının doğuşu kaçınılmaz hale gelmiştir. Hem bu Kürt varlığının, hem de Körfez petrolünün güvenliği bakımından Türkiye, Soğuk Savaş yıllarına oranla çok büyük bir önem kazan kazanmıştır. Bir körfez ülkesi olan İran'ın etnik yapısı içinde 20 milyon Azeri Türk'ün varlığı İran'ı başka bir petrol ülkesi olan Azerbaycan ile irtibatlandırmakta ve Türkiye bu yolla da dolaylı olarak İran'a ve Körfez'e jeopolitik bakımdan bağlanmaktadır.

Doğu Asya ise, Batı'nın bir etki alanı olmaktan çıkmakta, kendine özgü dengeleri ve sorunları olan bir bölge haline gelmektedir. Japonya, Avrupa Topluluğu ve Amerika ile birlikte, dünyanın üç büyük ekonomik gücü durumundadır. Ancak henüz bu ekonomik gücü kısmen de olsa askeri ve siyasi güce tahvil etme niyet ve iradesini göstermemektedir. Japonya'nın hiç olmazsa bir ölçüde siyasi nüfuzunu arttırmasının bölge güvenliği için yararlı olacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, Japonya'nın siyasi ve askeri ağırlığının artmasının bir noktadan sonra bölgedeki diğer devletleri endişeye sevk edebileceği de bir ihtimal olarak vurgulanmaktadır.

Ekonomisi hızla büyüyen ve süratle dışa açılarak dünya ekonomik sistemiyle bütünleşen Çin, Japonya'nın aksine büyük bir askeri güçtür. Fakat Çin'in ekonomik menfaatleri giderek ağır basmaktadır. Ülke küresel sistemle bütünleştikçe, bir bölgesel ve uluslararası istikrarsızlık unsuru teşkil etmekten kaçınacaktır. Öte yandan Çin otokratik bir rejimle yönetilmekte ve henüz demokratikleşme eğilimi göstermemektedir. Otokratik rejim altında hızla gelişen ve dışarıya açılan böyle bir ekonomik model, iç siyasi sistemine

rağmen nasıl küreselleşecek bağımsızlığına yeni kavuşan Orta Asya ülkelerinin yöneticilerinin gözünde uygun bir örnek oluşturmaya başlamıştır.

2. KÜLTÜR POLİTİKASI

Değişen uluslararası sistemdeki eğilimleri özetledikten sonra, küreselleşme ile milli kültürler arasındaki etkileşim ışığında Türkiye'nin kültür politikasına değinmek yararlı olacaktır.

Türkiye altına imzasını koyduğu birçok uluslararası anlaşmalarla ve pazar ekonomisini benimsemekle kendini küreselleşmenin tam ortasında bulmaktadır. Bu anlaşmaları bir uzmanlar grubu analiz ederek Türk kültürü, demokratik yapı, bağımlılık gibi sorunları ayrıntılarıyla açıklığa kavuşturmalı ve tartışma konusu yapmalıdır. Başka bir deyişle bu noktada Avrupa-Amerika modelinin devletimiz, toplumumuz ve geleceğimiz bakımından bilimsel bir analize tabi tutulması hayati bir önem taşımaktadır. Şimdiden hayat stili, yayın, dil ve davranış bakımından toplumumuzda ayrılma ve kopmalar, karşıtlıklar geniş boyutlara erişmiştir. Devletin eğitim felsefesi ve stratejisinin, küreselleşme ve onun olumlu-olumsuz sonuçları, küreselleşmenin doğurduğu tepki ve bunalımları, milli kültür ve azınlık kültürleri sorununu göz önünde tutan yeni bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekli görünmektedir.

Bizim için sorun, bir yandan küresel örgüt ve dinamiklere nasıl uyum sağlayabileceğimizi, Öbür yandan onları milli hedefler doğrultusunda nasıl kullanabileceğimizi belirlemektir. Küreselleşme karşısında birey kültürlerin korunması ve gelişmesi Unesco tarafından benimsenmiş esas hedeftir. Unesco'da bir "Division of International Cultural Cooperation, Preservation and Enrichment of Cultural İdentities" örgütü vardır. Bu örgütün varlığı gösteriyor ki ekonomik ve teknolojik küreselleşme ile kültürel küreselleşme hedefleri aynı değer ve doğrultuda değildir. Başka deyişle, tarihi dinamik yerel kültürler, dünya ekonomisini ve iletişim araçlarını kontrol eden standart bir kültürün egemenliğine direnç göstermektedir. Bu direnç insanlık kültürünün bir yönde katılaşması değil, onun zenginlik ve gelişimi adına sağlıklı bir bilinçlilik sayılmaktadır. Bu yalnız milli kültürlerin doğal varlık ve beka reaksiyonu olarak değil, bütün insanlık kültürünün zenginliği ve gelecek gelişim olanaklarının korunması biçiminde anlaşılmaktadır.

Unesco, "The History of the Scientific and Cultural Development of Mankind" adlı eseri yeniden yazdırmaktadır. Bu eseri hazırlayan uluslararası komisyonun felsefesi tamamı ile bu doğrultudadır.

Tartışmanın temel sorunu şudur: Batıda gelişen kültürün, akılcı, evrensel bir kültür olma savı vardır. Buna karşı bu kültürün, öbür kültürler gibi Avrupa tarihi gelişiminden doğmuş sui-generis bir kültür olduğu ileri sürülür. Bu tartışma, Türkiye Tanzimatla batılılaşma sürecine bilinçli bir programla girdiği zaman ortaya atılmıştır. Biliyoruz ki bir bölüm aydınlar, batının teknolojisini almak beka için gereklidir, fakat onun değerler sistemi ve yaşamı ise toplumumuz için intihardır, diyorlardı.

Buna karşı radikal batıcı aydınlara göre, batı kültürü XVIII. yüzyıl aydınlanma çağının akılcı evrensel prensiplerine dayanmaktadır, dolayısıyla onu bütünü ile benimsemeden insanlığın ileri toplumları arasına girme olanağı yoktur. Onlara göre, Batı kültürünü bütünü ile benimsemek çağdaşlaşmanın tek yoludur. Cumhuriyet döneminde 1922-1950 tarihlerinde laik devlet felsefesi ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sistemimize bu anlayış egemen olmuş, fakat 1950'den sonra çok partili demokrasi döneminde çeşitli dinci ve aşırı milliyetçi eğilimler ortaya çıkmıştır. Küreselleşme konusu bizim için ilkin bir "kimlik istikrarı" sorunudur. Küreselleşmeyi benimserken bu gerçeği açıkça ortaya koymak ve tartışmak durumundayız. Zira toplumun bir bölümü küreselleşirken, öbür bölümü ona karşı cephe alır. Bu, ileriki tehlikeli bunalımları önlemek bakımından hayati bir önem taşır.

Fakat şu bir gerçektir ki, istenilse de istenilmese de iletişimin, küresel bir süper gücün elinde olması, Amerikan kültür ve hayat stilini genç kuşaklar arasında kuvvetle yaymaktadır. Nükleer silahlar nasıl dünya düzeni tekelini batı kültürü kesimine vermişse, telekomünikasyon alanında teknolojik tekel de belli bir kültürün yayılma ve egemen olma şansını desteklemektedir. Avrupa-Amerika kitle kültürünün, dünya kapitalist egemenliğinin bir aracı ve sonucu olduğu inancı İslam memleketlerinde hem dini, hem sosyalist çevrelerde yaygındır ve güçlü bir direnç hareketine yer vermektedir. E. Said, Avrupa oriantalizminin, Batı ekonomik ve politik egemenliğine hizmet eden sözde bilimsel bir hareket olduğunu ileri sürerek, Batıdaki islamolojiye şiddetle hücum etmiş ve büyük yankı uyandırmıştır. Bugün medeniyetlerin, daha doğrusu kültürlerin savaşı tartışması gündeme gelmiştir. Bu noktada gelenekçi, kurulmuş düzen karşıtlığını ciddiye almak gerekiyor. Öbür

yandan medeni araçları kullanmanın, zamanla, kültür değişimine yol açtığı, hayat stilini ve dünya görüşünü değiştirdiği de inkar edilemez. (Appadurai)

Küreselleşmenin zamanla tam bir hoşgörüyü, ileri batı toplumlarında olduğu gibi toplumumuza getireceği öne sürülmektedir. Toplumumuzda "milli değerler"den, onları korumaktan söz ederiz. Bu soru, Türkiye'deki gibi Japonya'da hatta Avrupa'da toplum için bir sorun olarak ele alınmaktadır. Bunun kaçınılmaz mantıki bir sonucu azınlıkların da milli değerlerini, "köklerini" ve kaybolmuş veya kaybolma tehlikesindeki kültürlerini bir kimlik ve varlık sorusu olarak ortaya atmalarıdır. Çoğu zaman bu hareket siyasi bir karakter almakta, self-determination hareketine yol açmaktadır. Başka deyimle, küresel bir özdeşleşme gelişimine karşı tekelci bir milli kültür politikası orada kalmamakta, ona reaksiyon olarak azınlık kültürlerini gündeme getirmektedir. Bu noktada küreselleşme karşısında milli kültür ve milli kültür karşısında da "azınlık" kültürleri sorunları ortaya çıkmaktadır.

Bazılarına göre bu sorun, çoğulcu demokratik yapı içinde devletin müdahalesi olmadan çözülmek zorundadır. Bu çevreler "devlet, özel kültür dernekleri ve yayına tanıdığı müsaadelerle tekelci bir kültür politikasını terk etmek, ekonomide özelleşme gibi kültür kimliği konusunda da inisiyatif ve etkinliği topluma bırakmak zorundadır", demektedirler. Milli devleti, bu hareketin siyasi karakteri ve sonuçları ürkütmekte ise de, demokratik açık toplum felsefesini benimseyen bir rejim için bu yol, tek yoldur. Aynı zamanda patlak verecek ağır bunalımları önlemek bakımından da en yararlı devlet siyaseti olarak görünmektedir. Dünyada egemen eğilimler karşısında ve demokratik bir rejim içinde, katı tekelci bir "milli değerler" politikasının uzun ömürlü olamayacağı söylenmektedir. Küreselleşme ve "milli" kültür alanında açık yarışma, *bizzat* milli kültürün gelişimi için de uygun bir ortam olabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞEN ULUSLARARASI İKTİSADİ SİSTEM

Dünya iktisadi sisteminin incelendiği bu bölüm üç kısımdan oluşmaktadır. Bölümün ilk kısmında korumacılık konusu ele alınmakta, GATT sistemi incelenmekte ve dış ticaretin küreselleşmesi konusu üzerinde durulmaktadır. Bölümün ikinci kısmında bölgeselleşme ve küreselleşme konuları, bölümün üçüncü ve son kısmında ise değişen üretim sistemleri, uluslarötesi (transnational) firmalar ile dolaysız yabancı sermaye yatırımları konuları ele alınmakta ve incelenmektedir.

1. KORUMACILIK VE GATT SİSTEMİ

Dünya ekonomik buhranının 1929 yılında belirmesinden sonra üretim hızla düşmüş, işsizlik artmış ve ülkeler milli gelir ve istihdam düzeylerindeki gerilemeleri önlemek amacıyla müdahaleci devlet politikaları uygulamaya başlamışlardı. Bu çerçevede ülkeler devalüasyonlar, yüksek tarifeler, ithalatta miktar kısıtlamaları, döviz kontrolleri ve ihracat sübvansiyonları gibi ithalatı kısıtlayıcı ve ihracatı arttırıcı politikalar uygulamaya başlamışlar, ancak bu gelişmeler ülkeler arasında ticaret savaşlarına neden olmuş ve buhranın yayılmasında önemli rol oynamıştır.

ikinci dünya savaşı sonrasında 1930'ların hatalarını tekrarlamak istemeyen ülkeler 1944 senesinde Bretton Woods Konferansı'nda, savaş sonrası dönemin liberal uluslararası iktisadi düzeninin altyapısını oluşturabilmek için Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund (IMF)) ile Dünya Bankası'nın (International Bank for Reconstruction and Development (IBRD)) kurulmasını önermişlerdi. 1947 yılında Havana'da bir araya gelen bu ülkeler dünya ticaretinin serbestleştirilerek genişletilmesini sağlamak için Uluslararası Ticaret Teşkilatlanın (International Trade Organization (İTO)) kurulmasını kararlaştırmışlardı. Ancak, İTO'nun kuruluşunun engellenmesi üzerine Batılı ülkeler 30 Ekim 1947 tarihinde Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nı (GATT) imzaladılar.

Böylece savaş sonrası dönemin iki temel kurumu olan IMF ile IBRD kurulmuş, GATT anlaşması ise imzalanmış oldu. Ülkelerin IMF'nin kurallarına uymaları durumunda dünyada makroekonomik denge elde edilecek, ülkelerin GATT kurallarına uymaları durumunda ise her bir ülke karşılaştırmalı avantajlara sahip olduğu mallan ihraç ederek dış ticaretten refah kazançları sağlayacaktı.

GATT anlaşmasını imzalayan bir ülke dış ticaretini düzenleme hakkından büyük ölçüde feragat ederek bu konuda uluslararası kurallara uymayı kabul etmektedir. Bu anlaşmaya göre ülkeler gümrük tarifelerini yerli üretim dallarını korumanın tek aracı olarak kabul etmekte ve korumacı uygulamalara açıkça sınır koymaktadırlar. Bu çerçevede ülkeler miktar kısıtlamaları (kotalar) ile ithalat ve ihracat müsaadeleri uygulamalarına son vermeyi taahhüt etmektedirler (madde 11). Ülkeler "en çok kayrılan ülke" prensibine göre her hangi bir ülkeye tanıdıkları bir ayrıcalığı tüm ülkelere tanımak zorundadırlar (madde 1). Uzlaşma yoluyla gümrük tarifelerinde zaman içinde indirim yapmayı kabul eden ülkeler (madde 28) ayrıca ihracatta sübvansiyon verilmesini yasaklamaktadırlar (madde 16).

GATT, ikili ve çok taraflı müzakereler yolu ile gümrük tarifelerinin tedricen indirilmelerini ve konsolide edilmelerini öngörmüştür. Bu çerçevede yapılan 1947 Cenevre, 1949 Annecy, 1950-1951 Torquay, 1955-1956 Cenevre, 1960-1962 Dillon Görüşmeleri, 1963-1967 Kennedy Görüşmeleri ve 1973-1979 Tokyo Görüşmeleri sonunda gümrük tarife oranları önemli oranlarda indirilmiştir, ikinci Dünya Savaşı sonrasında % 40 olan ortalama gümrük tarife (nominal koruma) oranı 1987 yılında Avrupa Topluluğu'nda % 7.8, ABD'de % 6.2, Japonya'da ise % 8'e inmiş bulunmaktadır. Bu oranlar tercihli ticaret anlaşmalarının dikkate alınmadığı Tokyo turu sonrası ağırlıklandırılmamış "en çok kayrılan ülke" ortalama gümrük tarife oranlarıdır. Tercihli ticaret anlaşmaları sonunda elde edilen ortalama gümrük tarife oranları ise AT'de *% 6,* ABD'de % 6 ve Japonya'da % 5.4 tür. Tablo l AT, ABD ve Japonya'da 1987 yılı nominal koruma oranlarını belirli sektörler ve tüm ekonomi için göstermektedir.

Tablo 1: AT, ABD ve Japonya'da Ortalama Nominal Koruma Oranlan (%)

	AT	ABD	Japonya
Gıda	13.8	7.1	19.5
Tarımsal Ham Maddeler	3.3	1.7	2.3
Mineral Yakıtlar	3.4	1.0	3.0
Maden ve Metaller	4.0	3.8	3.9
İmalat Sanayi	7.0	6.7	6.7
Kimyasal Mamuller	4.2	5.9	6.0
Tekstil ve Giyim	10.5	10.3	10.5
Makinalar ve Ulaşım Araçları	4.7	3.5	4.6
Diğer Mamul Mallar	5.2	6.2	6.1
Ortalama	7.8	6.2	8.0

Kaynak: Margaret Kelly et al. "Issues and Developments in International Trade Policy," IMF, 1988.

GATT çerçevesinde ülkeler arasında üzerinde anlaşma sağlanan tarife oranlarının uygulamasını denetleyecek bir Gümrük Tarifeleri Komitesi vardır. Komitenin 1988 sonrası çalışmalarının önemli bir kısmı tarife konsolidasyonu kapsamına giren malların ve bunların tarife oranlarının açık sınıflandırmasının yapılarak bu konudaki belirsizliğin olabildiğince azaltılmasına yönelik olmuştur.

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü üzere koruma oranları GATT çerçevesinde önemli oranlarda indirilmiştir. Ancak GATT gelişmiş ve gelişmekte olan üyelerin baskıları karşısında bu liberalleşme sürecine bazı istisnalar tanımak zorunda bırakılmıştır. Söz konusu istisnalar beş başlık altında toplanabilir: (i) tarım, (ii) tekstil, (iii) hizmetler, (iv) gelişmekte olan ülkeler, (v) bölgesel anlaşmalar.

(i) ***Tarım:*** GATT, hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler için büyük önem arz eden tarım sektörünü çok taraflı ticaret kuralları dışında tutmuştur. Bu konu ile ilgili istisnalar anlaşmanın 11. ve 16. maddelerinde belirtilmiştir. II. Dünya Savaşı sonunda hiç bir ülke tarımın liberalizasyon

kapsamına alınmasını istememiştir. ABD'de güçlü olan tarım sektörü lobisi başlangıçta bu hususta genel bir izin almış, gelişmekte olan ülkelerde konuya gereken önem verilmemiş, diğer bir çok ülke ise tarım sektörünün çok taraflı sistem ve liberal uygulamalar dışında tutulmasını arzu etmiştir. AT ileri bir tarihte "Ortak 'Tarım Politikasını" geliştirerek tarım sektörü gelirini komplike bir mekanizma ile desteklemiştir. Hükümetlerin iç pazarlarına müdahaleleri sonucunda dünya tarım piyasalarında dengeler bozulmuş ve destek gören tarımsal alanlarda üretim hızlanmıştır. Son yıllarda ABD mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu dış ticarete konu olan sektörlerden birisinin tarım olduğunu fark etmiştir. Bilindiği gibi AT'nin uyguladığı "Ortak Tarım Politikası" sonunda bir çok tarım malının AT içindeki fiyatı dünya piyasalarındakinden yüksek olmaktadır. AT içindeki yüksek tarım malları fiyatları serbest ticaret altında elde edilecek duruma göre söz konusu mallarda üretim artışına neden olmakta ve AT bu malların ihracatçısı olarak dünya piyasalarında arzın artmasına ve dünya fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Böylece AT'nin uyguladığı tarım politikası sonucunda aynı malları ihraç etmekte olan ABD zarar görmektedir. Zararın azaltılabilmesi için ABD tarım sektöründe de GATT kurallarının işletilmesini istemektedir. Konu Uruguay Round görüşmelerinde ele alınmış ve tarım mallan ticaretinin çok taraflı ticaret kurallarına belirli bir süre sonra tabi tutulması 15 Aralık 1993 tarihinde kabul edilen Nihai Senet'le kararlaştırılmıştır.

(ii) ***Tekstil Sektörü**:* Dünya Tekstil ihracatının çok önemli bir bölümü Çokelyaflılar Düzenlemesi (Multifiber Arrangement - MFA) çerçevesinde yönetilmektedir. MFA, GATT içinde yapılmış tekstil sektörüne özgü bir anlaşmadır ve sistem esas itibariyle bir gönüllü ihracat kısıtlamasıdır. Söz konusu malları ihraç eden önemli ülkeler ile önemli alıcılar arasında kotalar belirlenmekte ve malları ihraç eden ülkeler kendi arzuları ile bu kotalara uymak durumunda kalmaktadırlar. Arz yönünden ülkeler arasında ayrım yapılmasına imkan sağlayan bu sistem, anlaşmanın "en çok kayrılan ülke" (madde 1) prensibine aykırıdır. 1961 yılına kadar tekstil ticaretinde genel anlaşma (GATT) uygulanmıştı. 1961 yılında ABD tekstil lobisinin baskısı ile "Kısa Süreli Pamuklu Tekstil Anlaşması"nı (STA) GATT çerçevesinde imzaladı. Anlaşmanın imzalanmasından bir sene sonra, Ekim 1962 de, gelecek on sene içinde tekstil ticaretini düzenleyecek olan "Uzun Süreli Pamuklu Tekstil Anlaşması" (LTA) imzalandı. LTA, gönüllü ihracat kısıtlaması niteliğinde bir dizi kota anlaşması idi. LTA 1974 yılına kadar devam etti. Ancak bu dönemde görülen üç önemli gelişme nedeniyle yeni

bir anlaşmaya gerek duyuldu. LTA hızla artan "sentetik elyaf ticaretini kapsamıyordu. Gelişmiş ülkelerin tekstil sektörlerinde görülen verimlilik artışları sonunda sektörel istihdam düzeyinde düşüşler görülmekte idi. LTA çerçevesinde Japonya için kotalar geliştirilmiş olmasına rağmen LTA, Kore, Tayvan, Singapur ve Hong-Kong gibi "Asya Kaplanlarını kapsamamakta idi. Yeni Çokelyaflılar Düzenlemesi (MFA) 1 Ocak 1974 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu anlaşmaya göre kota kontrolüne tabi olan kalemler için senelik asgari % 6'lık bir ithalat büyümesi Öngörüldü. Yeni anlaşma 1977, 1981, 1986 ve 1991'de uzatılmış ve yapılan her uzatmada anlaşmaların daha himayeci olabilmesine imkan tanınmıştır. Çokelyaflılar Düzenlemesi hükümlerine göre GATT çerçevesinde bir Tekstil Komitesi kurulmuştur. Bu Komite 41 imza sahibi ülke temsilcilerinden oluşmakta ve Komitenin başkanlığını da GATT Genel Başkanı yürütmektedir. Bu 41 ülke dünya tekstil ticaret hacminin 80'ini oluşturmaktadır (AT içi ticaret hariç). Konu Uruguay Round görüşmelerinde ele alınmış ve tekstil mallan ticaretinin belirli bir süre sonra çok taraflı ticaret kurallarına tabi tutulması 15 Aralık 1993 tarihinde kabul edilen Nihai Senet'le kararlaştırılmıştır.

(iii) ***Hizmetler:*** Çok taraflı GATT sistemi sadece mal ticaretini düzenlemektedir. Hizmetler sektörü sistem dışındadır. Oysa son yıllarda teknolojik yeniliklerin katkısıyla bu sektör büyük gelişme göstermiş ve hizmet ticareti önemli artışlar kaydetmiştir. Bazı hizmetler diğer malların üretimi ve ihracatı için vazgeçilmez bir nitelik kazanmış olduğundan bugün mal ve hizmet ticareti içice geçmiş durumdadır. Ne var ki hizmetlere ilişkin milli mevzuatlar çeşitli kısıtlayıcı hükümlerle doludur ve bunlara sürekli yenileri eklenmektedir. Hizmetlerin, kullanılan teknolojinin ve bu alandaki gelişmelerin ülke kalkınmasına etkisi ise büyüktür. Bu nedenle hizmetlerin çoktaraflı ilke ve kurallar dışında kalmasının sakınca teşkil ettiği düşünülmüştür. Konu GATT içerisinde Uruguay Round görüşmelerinde ele alınmış ve hizmet ticaretinin belirli bir süre sonra çok taraflı ticaret kurallarına tabi tutulması 15 Aralık 1993 tarihinde kabul edilen Nihai Senet'le kararlaştırılmıştır.

(iv) ***Gelişmekte Olan Ülkeler:*** GATT Anlaşması Kısım IV'den ve Anlaşmaya sonra eklenen 18. b maddesinden destek alan birçok gelişmekte olan ülke, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkeler liberalleşmekte iken, kendi dış ticaret sistemlerini liberalleştirme gereği duymamışlardır.

Anlaşmanın 18. b maddesi gelişmekte olan ülkelere miktar kısıtlamaları uygulamalarına ve bunu sürdürmelerine imkan tanımıştır. Bu imkandan yararlanan gelişmekte olan her ülke gelişmiş ülkelerin liberalizasyon süreçlerinden faydalanmış, ancak karşılığında koruma oranlarını indirmemişlerdir. Gelişmiş ülkelerin ortalama koruma oranları Tokyo Round'u sonunda % 6 iken gelişmekte olan ülkelerde ortalama koruma oranları çok daha yüksektir. Koruma oranları Tablo 2'de gösterildiği üzere gelişmekte olan ülkeler arasında fert başına düşen gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir. Fert başına gelirin 500 $'dan az olduğu ülkelerde ortalama koruma oranı 1986 yılında yapılan bir UNCTAD çalışmasına göre % 66, fert başına gelirin 1000-1500 $ arasında olduğu durumda koruma oranı % 54, fert başına gelirin 5000 $'ın üzerinde olduğu durumlarda ise koruma oranı % 3'tür. Tabii ki bu ülkeler dünya ticaretinde küçük bir paya sahip oldukları için böyle bir imkandan yararlanabilmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinde paylarının artması ile bu ülkeler de GATT kurallarına uymak durumunda kalacaklardır. GATT içindeki gelişmekte olan ülkelere yönelik çalışmalar Ticaret ve Kalkınma Komitesi tarafından düzenlenmektedir. Komite özellikle GATT'ın 4. kısım metninde yer alan, gelişmekte olan ülkelere özel statü çerçevesinde ayrıcalıklar sağlanması ilkesinin uygulanmasıyla yükümlüdür. Bu özel statü Tokyo Round'da kurallara bağlanmıştır. Bu kurallara göre sanayileşmiş ülkeler ikili ilişkiler çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere bazı ticari ayrıcalıklar tanımaktadırlar. Amaç, kalkınmakta olan ülkelerin dünya ticaret sistemiyle tam bütünleşmelerini sağlamaktır. Ancak ülkelerin hangi kalkınmışlık seviyesinden itibaren ayrıcalıklı ülke konumlarının düşeceği açık değildir; Zira GATT sisteminde "Gelişmekte olan ülke" statüsü, bu durumda olduğunu beyan eden her akit tarafça otomatik bir biçimde kazanılmaktadır. Dolayısıyla bazı gelişmiş ülkeler bu konudaki kriterleri kendi özel kanunlarıyla düzenlemişlerdir (örneğin ABD). Ticaret ve Kalkınma Komisyonunun ilgilendiği bir diğer konu da gelişmekte olan ülkelerin tek yanlı pazar açmaları sonucu oluşabilecek dış ve iç mali dengesizliklerin giderilmesine yardımcı olmaktır.

Tablo 2: Gelir Düzeyine Göre Ortalama Koruma Oranları

	500 $'dan az	**500-1000$**	**1001-1500$**	**1501-5000 $**	**5000 $'dan fazla**	**Genel Ortalama**
Gıda	70	42	54	35	2	30
Tarımsal Ham Maddeler	49	28	43	24	2	21
Mineral Yakıtlar	35	19	36	16	4	16
Maden ve Metaller	45	24	40	20	2	19
İmalat Sanayi	72	45	57	37	3	32
Kimyasal Maddeler	45	28	41	26	2	22
Makinalar ve Ulaşım Araçları	96	59	72	46	4	41
Diğer Mamul Mallar	49	31	45	29	2	24
Diğerleri	49	33	49	31	2	26
Ortalama	66	41	54	34	3	30

Kaynak: Margaret Kelly et al."Issues and Developments in International Trade Policy," IMF, 1988

(v) ***Bölgesel Anlaşmalar:*** Bölgesel bir gruplaşmaya dahil ülkeler için ticari tercihler öngören anlaşmalar, GATT'ın birinci maddesinde belirtilen En Çok Kayrılan Ülke prensibi ile bağdaşmamaktadır. Çünkü böyle bir durumda blok içinde koruma oranları kaldırılmakta, üçüncü ülkelere ise koruma oranları uygulanmaktadır. Dolayısıyla bir ayırım söz konusudur. Bununla birlikte, serbest ticaret bölgelerinde, gümrük birlikleri veya bu bölgelerin ya da birliklerin oluşturulması için gerekli olan geçici anlaşmalar konusunda anlaşmanın 24. maddesinde bir istisna tanınmıştır. Maddede serbest ticaret ilişkilerinin önlenmemesi, anlaşmaya taraf olmayanların çıkarlarının korunmasına ilişkin kurallar getirilmiştir.

1960'lı yılların ortalarına geldiğimizde dünya dış ticaretinin yapısının değiştiği görülmektedir. Bu dönemde Japonya kaynaklarını giyim eşyası, ayakkabı ve oyuncak üreten sektörlerden, çelik ve sentetik elyaf üreten sektörlere kaydırmıştır. Giyim eşyası ve ayakkabı üreten sektörler genelde az sermaye kullanan ve vasıfsız işçi istihdam eden sektörler iken, çelik ve sentetik elyaf üreten sektörler ise ilk grup sektörlere göre sermaye yoğundur

ve bu malların üretimlerinde büyük ölçüde vasıfsız işçi kullanılabilmektedir. Japonya'nın ihracatını azalttığı giyim eşyası ve ayakkabı gibi mallar bu dönemde Tayvan, Hong-Kong, Kore, Brezilya ve İspanya gibi ülkeler tarafından üretilmeye başlanmıştır. On sene sonra yeni endüstrileşen bu ülkeler Japonya'yı takip ederek kaynaklarını giyim eşyası ve ayakkabı üretiminden çelik ve sentetik elyaf üretimine, Japonya ise çelik ve sentetik elyaf üretimininden otomobil, renkli televizyon, dayanıklı tüketim eşyaları, tüketici elektronik aletleri ve gemi üretimine kaydırdı. Söz konusu yeni sektörler büyük sermaye yatırımları ve teknik beceriye sahip vasıflı işgücünün istihdamını gerektiren sektörlerdi. 1980'lere geldiğimizde Japonya'nın otomobil ve renkli televizyon üretiminden özel çelik, özel kimyasallar, özel seramikler, lazerler, büyük entegre devreler ve uçak motorları üretimine geçtiği görülmektedir. Bu sektörler yoğun sermaye yanında çok iyi eğitilmiş kalifiye işçi kullanan sektörlerdi. Japonya üretim yapısında belirtilen değişiklikleri yaparken Kore ve Tayvan gibi ülkeler kaynaklarını çelik ve sentetik elyaf üretiminden otomobil ve renkli televizyon üretimine, Malezya, Tayland ve Filipin gibi ülkeler ise Kore ve Tayvan'ı takip ederek giyim eşyası, ayakkabılar ve oyuncak üretimine geçtiler.

Japonya ile Asya'nın yeni endüstrileşen ülkelerinin 1980'li yıllarda ihracatlarını hızla arttırmaları sonucu gelişmiş batı ülkelerinde ithalatın arttığı sektörlerde faaliyette bulunan gelişmiş ülke firmaları artan rekabet koşulları altında zorlanmaya başladılar. Ülkeler artan rekabet koşullarından kendilerini koruyabilmek için GATT kurallarının serbest ticaret ilkelerinden uzaklaşmaya başladılar. Ancak, gelişmiş ülkeler gümrük tarife oranlarını seneler süren müzakereler sonunda indirebilmişlerdi. Onların gümrük tarife oranlarını tekrar arttırmaları çok uluslu GATT ticaret sisteminin temel kurallarından uzaklaşmak olacaktı. Ülkeler bu kuralları bozmadan artan rekabetten etkilenen sektörlerini korumak için tarife dışı engeller uygulamaya başladılar.

Tarife dışı engeller, adından da anlaşılacağı üzere ne olduklarından ziyade ne olmadıklarının açıklanması ile tanımlanmaktadır. Özetle, tarife dışı engeller, gümrük vergisi dışında kalan ama ticarete engel oluşturan bütün önlemlere verilen isimdir. Bu anlamda tarife dışı engellerin tam bir listesini vermek dahi mümkün olamamaktadır.

Başka bir deyişle, tarife dışı engeller aynı veya benzer ürünlerde yerli ve yabancı yani ithal mal ayırımı yapan mevzuat hükümleri ve bu tür uygulamaları kapsamaktadır. GATT Sekreteryası, bu tanımdan hareketle, tarife dışı engelleri kırk ayrı kategori halinde sınıflandırmıştır. Bunların önemli bir bölümü sınır kapısında ithal malların ülkeye girişini engellemeye veya sınırlamaya yönelik tedbirlerden oluşmaktadır. Daha geniş bir sınıflama yaparak bu önlemleri beşe ayırmak ve (i) miktar kısıtlamaları (quantitative restrictions), (ii) gönüllü ihracat kısıtlamaları (voluntary export restraints), (iii) fiyat denetimleri (price controls), (iv) tarife benzeri önlemler (tariff type measures) ve (v) gözetleme ve izleme (monitoring) şeklinde ele almak da mümkün görülmektedir.

(i) ***Miktar kısıtlamaları***: Bu genel başlık altında kotaları, ithal yasaklarını, ithalatı izne veya lisansa tabi tutmayı ve şartlı ithal müsaadelerini sayabiliriz.

Kota, bir ürünün belirli bir dönemdeki ithalat miktarının sayısal olarak kısıtlanmasıdır. GATT sistemi bazı koşullarda kotalara da imkan tanıyabilmektedir. Örneğin, Genel Anlaşma'ya göre geçici ödemeler dengesi zorluğu çeken ülkelerin bir süre için ithalatlarını kısıtlamaları mümkündür. Bu çerçevede Genel Anlaşma'da gelişmiş ülkeler için XII. madde, gelişmekte olan ülkeler için ise XVII:B maddesi yer almaktadır. Ödemeler dengesi sorunlarıyla ilgili olarak GATT içinde Özel bir komite mevcuttur. Komite, başvuruda bulunan ülkenin durumuna göre ayrıntılı bir araştırma gerçekleştirmekte ve bunun için IMF ile de işbirliği yapmaktadır. Çok sıkı kurallara tabi XII. madde bu bağlamda çok az kullanılmış ise de, gelişmekte olan ülkeler XVIII:B. maddesini adeta sürekli bir biçimde işletegelmişlerdir. Bu güne kadar gelişmekte olan ülkelerin başvurularının yüzde 80'i kabul görmüştür. Ancak, GATT Ödemeler Dengesi komitesinin son zamanlarda onaylarını güçlükle verdiği ve özellikle bu onayı G. Kore gibi, GATT sistemi içinde "gelişmekte olan ülke" statüsü taşıyan, ancak bu statüsü fiiliyatta tartışmalı ülkeler için esirgediği gözlenmektedir. G. Kore benzeri ülkeler için uygulamanın Genel Anlaşma'nın XVIII:B. maddesinden XII. Maddesine doğru kaydırılmasına çalışılmaktadır. Genel Anlaşma'nın XVIII:B maddesine göre uygulanan kota ile bir üründen ithal edilebilecek olan miktar dolaysız biçimde sınırlanmaktadır. Dolayısıyla, kota bağlayıcı olduğu sürece ekonomideki ayarlama yurtiçi fiyatın yükselmesi ile sağlanmaktadır. Kota gümrük vergisine eş değer bir etkiye açmakta, ancak kota karlarından

yararlanacak kesim genellikle gümrük vergisinden yararlanacak kesimden farklı olmaktadır. Çok taraflı ticaret sistemine uygun bu kota uygulamaları dışında GATT'a aykırılığı kolaylıkla kanıtlanamayan tekyanlı ithalat kotalarının da yürürlüğe konulduğu bilinmektedir.

İthal yasakları, bir ürünün ülkeye yurtdışından ithalinin tamamen engellenmesidir ve GATT'a göre ancak kamu güvenliği, sağlığı gibi durumlarda mümkündür.

İthalatın izne veya lisansa tabi tutulması ise, 1980 öncesinde Türkiye'de de görülen bir uygulamadır. Hatırlanacağı üzere, bu dönemde ülkemizde programlar çerçevesinde sürdürülen ithalat başlıca iki liste çerçevesinde yürütülmekteydi: "liberasyon listesi" ve "tahsisli ithal mallan listesi". Bu listelerde yer alan bir malı ithal etmek isteyen ithalatçı Ticaret Bakanlığından ithalat belgesi alır ve ithalat karşılığını bir bankaya yatırdıktan sonra Merkez Bankası'na ithal müsaadesi için müracaat ederdi. "II Sayılı Liberasyon Listesinden yapılacak ithalatta ilgili ayrıca yerel odadan "ithalat sertifikası", ilgili Bakanlık'tan "izin" alırdı. Tahsisli ithal Malları Listesi'nden yapılacak ithalatta yukarıdaki işlemlere ilave olarak bir de ilgili Bakanlık'tan "Uygunluk Belgesi" alınmak zorundaydı. Bütün bu işlemler sonunda ithalat zorlaşmakta ve böylece de yerli sanayi korunmuş olmaktaydı. Türkiye'de uzun süre uygulanmış olan bu yöntemin değişik şekillerde başka ülkelerde de uygulandığı görülmektedir.

Şartlı ithal müsaadeleri ise, bir malın ithalatına ancak ihracat yapma veya sair yollarla döviz getirme gibi koşulların gerçekleşmesi halinde izin verilmesi sistemidir. İthalat bu tür koşullara bağlı olduğundan ithal edilebilecek miktar doğal olarak kısıtlanmaktadır.

(ii) ***Gönüllü ihracat Kısıtlamaları:*** Gönüllü ihracat kısıtlaması yerli üreticileri yabancı üreticilere karşı korumak işin uygulanan bir kısıtlamadır. Aslında, bu kısıtlamaları "gönüllü" olarak adlandırmak yanıltıcı olabilir. Çünkü genellikle ihracatçı ülke tarafından konulan korumaya yönelik resmi önlemleri ortadan kaldırmak amacıyla tasarlanmışlardır. Örnek vermek gerekirse, 1980'li yıllarda, Japon otomobil endüstrisinin ABD ve İngiltere'ye ihracatı bu ülkelerin hükümetlerinin Japon otomobillerinin ithalini dolaysız

olarak gümrük vergileri yoluyla kısıtlamalarını engellemek amacıyla "gönüllü" olarak sınırlı tutulmuştur. Yapıları itibariyle kotalara oldukça benzeyen gönüllü ihracat kısıtlamaları ihracatçı ve ithalatçı iki ülke arasındaki azami ticaret miktarını belirli bir süre içerisinde değer veya miktar bazında kısıtlayıcı bir anlaşmadır. Diğer bir ifade ile karşı ülkenin talebi üzerine bir hükümetin belli malların talepte bulunan ülkeye ihracatı üzerine getirdiği kısıtlamalar gönüllü ihracat kısıtlamaları olarak nitelendirilmektedir. Gönüllü ihracat kısıtlamaları eşdeğer bir kota uygulanmasıyla aynı genel etkilere sahiptir; ithalat miktarını düşürerek iç pazardaki fiyatların yükselmesine yol açar. Ekonomi dünya pazarlarını etkileyebilecek kadar büyükse, bu uygulama sonucunda dış pazarlardaki fiyatlar düşer. Yüksek iç pazar fiyatları yerli üreticileri desteklerken, tüketiciyi olumsuz yönde etkiler. İç ve dış pazarlar arasındaki fiyat farkı genellikle dış ülkedeki ihracatçı firmalar tarafından kazanılmış olan bir primdir. Bu sonuç, gönüllü ihracat kısıtlamalarının ithalatçı ülkenin tüketicilerinden ihracatçı ülkenin üreticilerine geçen kısmi bir yeniden dağılım olarak nitelendirilebilir. Yapılan bir çalışmaya göre ABD-Japonya arasında otomobiller üzerindeki gönüllü ihracat kısıtlaması, 1984 yılında muhtelif Japon firmalarının gelirlerinin 1 milyar $ ile 5.25 milyar $ arasında artmasına yol açmıştır.

Gönüllü ihracat kısıtlaması iki taraflı bir anlaşma olduğundan dolayı, GATT kurallarının oldukça dışına çıkar. GATT kapsamındaki Madde 19, bir ülkenin kendi üreticilerinin ciddi bir şekilde zarar görmesini engellemek amacıyla belirli mal gruplarının ithalatına bir takım kısıtlamalar getirmesine imkan sağlamasına rağmen, uygulamada tarafların madde 19 yerine gönüllü ihracat kısıtlamalarını yaygın olarak kullandıkları görülmektedir. Madde 19'un gönüllü ihracat kısıtlamalarına göre daha yaygın biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla söz konusu kısıtların hafifletilmesi Tokyo Görüşmeleri'nde (1973-79) Avrupa Topluluğu tarafından gündeme getirilmiş, ancak gelişmekte olan ülkelerin kendi zararlarına olduğunu bilmelerine rağmen bir parça hafiflemeyi kabullenmeleri bile bu tasarının başarıya ulaşmasını sağlayamamıştır.

Uruguay Round'da ulaşılan sonuçlara göre, akit taraflar Madde XIX'daki koşulların uygulanması durumunda ortaya çıkması olası ekonomik sıkıntılardan asgari ölçüde etkileneceklerdir. Round'da elde edilen bir diğer sonuç da gönüllü ihracat kısıtlamalarının tamamıyla

kaldırılabilme imkanının doğmasıdır. Ancak, GATT'da gönüllü ihracat kısıtlamaları üzerine yasak uygulamanın bazı teknik güçleri de beraberinde getirdiği görülmüştür. Nitekim, herhangi bir gönüllü ihracat kısıtlamasına karşı GATT nezdinde resmi bir şikayet olmamıştır. Bir diğer olumsuz durum da gönüllü ihracat kısıtlamaları kaldırıldığında, bu kısıtlamaları destekleyen, özellikle gelişmiş ülkelerin, alternatif korumacılık metodlarını uygulamaya koyabilecek olmalarıdır. Zaten gönüllü ihracat kısıtlaması konusunda anlaşmaya varan iki tarafın da durumdan şikayetçi olması baskı politikaları uygulanmadıkça mümkün gözükmemektedir. Bu durumda böyle bir anlaşmadan bir üçüncü tarafın olumsuz etkilenip etkilenmediği incelenmelidir. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, dış pazarlarda üzerine kısıt uygulanan malların fiyatları düşeceğinden, üçüncü tarafların itirazlarını dayandırabilecekleri kuramsal temeller de zayıftır.

(iii) ***Fiyat Denetimleri:*** Bu tür engeller değişken vergiler, asgari fiyat ve gönüllü ihracat fiyatı gibi uygulamaları içermektedir. Özellikle ortak tarım politikası çerçevesinde AT tarafından kullanılan değişken ithalat vergileri ile yurt içi fiyatın dünya fiyatındaki değişmelerden etkilenmesi önlenmektedir. Böylece gümrük tarife oranı iç fiyatı belirli bir düzeyde sabit tutacak ve malın dünya fiyatında meydana gelen değişikliklerin etkilerini azaltacak şekilde değiştirilmektedir.

Asgari fiyat uygulamasında ithal edilen malın fatura fiyatı ne olursa olsun, iç fiyata yakın bir bedel üzerinden "ad valorem" vergilendirilmesi suretiyle ithalat artışı engellenebilmektedir. GATT'da bu engelle mücadele için Tokyo Round'da bir "Gümrük Kıymet Kodu" kabul edilmiştir.

Gönüllü ihracat fiyatı ise, ihracatçı ile yapılan ikili bir anlaşmayla ithal fiyatının belirlenmesidir ki, doğal olarak mukayeseli üstünlüklere aykırı bir uygulamadır.

(iv) ***Tarife Benzeri Önlemler:*** Tarife benzeri önlemlerin balıcaları tarife kotaları ve mevsimlik gümrük vergileridir. Tarife kotalarından kasıt, ilan edilen gümrük vergisinin (fiili vergi) ancak belli bir miktar ithalat için geçerli olması, bunun aşılması halinde kanuni vergi haddine kadar tedricen yükseltilmesidir. GATT'a konsolide vergi haddinin yüksek

olduğu mallar için bu uygulama çok taraflı ticaret sistemi çerçevesinde yasal olarak yapılabilmektedir.

Aynı şekilde, mevsimlik gümrük vergileri de özellikle tarım ürünleri için değişik mevsimlerde farklı ithal vergileri tahsili şeklinde tecelli etmektedir. Kuşkusuz, vergilerin yüksek tutulduğu mevsimler yerli üretimin bol olduğu dönemler olup, bu suretle iç fiyatlardaki düşüş önlenmektedir.

Gümrük vergisine eşdeğer ithalat vergileri de tarife dışı engellerdir. Bilindiği üzere Türkiye'de 1993'c kadar belediye hissesi, damga resmi, destekleme ve fiyat istikrar fonu, kaynak kullanımı destekleme fonu, maden fonu, konut fonu, ulaştırma, altyapılar resmi gibi çok sayıda eşdeğer vergi uygulanmıştır. GATT bu tür vergilere ancak belirli bir hizmet karşılığı tahsil edilmeleri halinde ve ayrımcılık yapılmaması kaydıyla müsaade etmektedir. Bu nedenle örneğin "damga resmi" için GATT'dan uzun süre "waiver" alınmış olup diğer bazı vergiler ise 1993 başında "tek vergi"ye dönüştürülüp tarife konsolidasyonuna dahil edilmiştir. Konut fonu ile ilgili itirazlar sürmektedir.

(v) ***Gözetleme ve İzleme***: Bu önlemler fiyat ve miktar araştırmaları, anti-damping ve telafi edici vergiler (countervailing duties) olarak alt ayırımlara tabi tutulabilir.

Fiyat ve miktar araştırmaları, malın gümrüğe gelişinden sonra ithalata hemen izin verilmemesi ve bu nedenle yavaşlatılması sonucunu doğurmaktadır. Bu şekilde özellikle kotalar, asgari fiyat uygulamaları ve gönüllü ihracat fiyatları ile miktar kısıtlamaları da denetlenebilmektedir.

Anti-Damping: Damping, ihracatçı ülkenin normal değerin altındaki fiyatlarla bir malı dış pazarlarda satmasıdır. Ülkeleri damping yapmaya iten sebepler arasında yeni bir pazar elde etmek, ürün fazlasını dış pazarlarda gerçek maliyetin altında satarak iç piyasadaki fiyatı yüksek tutmak ve belli bir pazardaki payı arttırmak ya da korumak sayılabilirler. Anti-damping vergisi, dampingli ithalattan zarar gören ülkenin kendi üreticisini korumak amacıyla uyguladığı tarife dışı bir vergidir. GATT'ın ilgili maddelerine göre dampingden zarar gören bir ülke anti-damping soruşturması

yapabilmektedir. Anti-damping soruşturmaları tek bir şirketin şikayeti üzerine dahi başlatabilmektedir. Bu soruşturmalarda genci amaç, ihracatçı ülkenin ürünü kendi iç pazarındaki benzer ürün fiyatından daha düşük bir fiyat ile ihraç edip etmediği, dampingden dolayı yerel endüstrilerin zarar görüp görmediği ve dampinge karşı tedbir olarak anti-damping miktarının ne olacağı gibi hususların tesbitidir.

GATT'ın Anti-damping Kodu'nun III. maddesinde dampingin verdiği zararın tanımı yapılmıştır. Buna göre zarar fiili maddi zarar, maddi zarar tehdidi ve bir sanayiinin kurulmasını maddi olarak geciktirme anlamlarına gelmektedir. Bu zararların belirlenmesinde gerekli faktörler ise ithal malın fiyatının yerli pazardaki benzer ürün fiyatına göre düşük olması ve bunun yerel fiyatlarda yükselişi engellemesi, söz konusu malın son yıllarda ithalatının toplam yerel üretim ve tüketime olan oranlarının artması ve söz konusu ithalatın verimlilik, karlılık, kapasite kullanımı ve artırımı gibi makroekonomik göstergeleri olumsuz yönde etkilemesi olarak sıralanabilir.

Damping sorununun uluslararası boyutta dünya gündemine gelmesi 1920'li yıllara rastlar. Daha sonra GATT'ın imzalanmasıyla anti-damping ile ilgili hükümler bağlayıcı özelliği olmasa da yürürlüğe girmiştir. 1967 Kennedy Round'dan sonra anti-damping yasası tarife dışı bir engel halini almış ve bağlayıcı nitelikte düzenlenmiştir. Damping konusunda Tokyo Round Kodu 1980'de yürürlüğe girdi. 2.5 ülkenin imzaladığı bu anlaşma ile GATT'ın damping konusunu düzenleyen 6. maddesine açık bir yorum getirildi ve damping uygulamasına karşı bir üye ülkenin misillemede bulunabilmesi hakkı (bazı koşullar altında) tanındı. Uygulama bir Antidamping Komitesi tarafından yürütülmektedir. Fakat, misilleme ya da antidamping politikaları ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların derinleşmesine yol açabilmektedir. Önemli bir tartışma konusu da üzerinde damping kuşkusu bulunan mallarda hangi oranlarda bölgesel girdilerin kullanıldığıdır. Haziran 1987'de AT, topluluk üyelerinde montajı yapılan ve ithal girdilerin kullanıldığı mallara antidamping politikası uygulanabileceğini kararlaştırdı. Amaç, damping yapan ülkelerin dolaylı yoldan cezadan kaçmalarını önlemekti. Bu kararın ilk kurbanları AT içinde montaj yapan Japon elektronik firmaları olmuştur. AT, kararın G A'ÎT çerçevesiyle uyumlu olduğunu savunurken Japon firmaları durumu GATT'a ilettiler. GATT'ın panel raporu ise Japonya lehine oldu; sebep olarak da Japonlar'ın AT sınırları

içinde montaj yaparak antidamping uygulamasından kaçmalarının GATT içerisinde herhangi bir hükümle açık bir çelişki teşkil etmemesi gösterildi.

Fark Giderici Vergiler: Sübvansiyonlar konusunda GATT'ın Tokyo Round Kodu halen uygulamadadır. Bu kod ile GATT'ın VI, XVI ve XXIII. maddeleri sübvansiyonlar açısından yorumlanmaktadır. Bu kurallara göre imalat sektörüne sübvansiyon verilmesi yasaklanmakta, hammadde alanında ülkelerin dünya piyasalarında normalin üzerinde pay sahibi olmalarını sağlayacak dışsatım primlerinden kaçınılması öngörülmektedirler. Ülke içinde verilen teşvikler de uluslararası ticareti etkilemeleri durumunda kara listeye alınmaktadır. Bununla birlikte, ülkelerin haksız rekabet politikası güden yabancı firmalara misilleme olarak bazı durumlarda koruma yöntemlerine başvurabilecekleri de belirtilmiştir. Sübvansiyonlarla ilgili bu kod, 1990 itibariyle GATT toplam ticaret hacminin % 90'ını oluşturan 25 ülke tarafından imzalanmış durumdadır. Diğer taraftan, gerçek olan şu ki, maddelerdeki kavramlara tam bir açıklık getirilmemiş olması uygulamaya büyük sekte vurmaktadır. İlgili komisyonların da ülkelerce kendi politikaları konusunda yeterli ölçüde bilgilendirildikleri söylenemez. Yukarıda kısaca belirtilen nedenlerle, sübvansiyonlar GATT'ın en etkisiz kaldığı konu olmuştur. Ülkelerarası anlaşmazlıklara yol açmış sübvansiyonların incelenmesi ve değerlendirmesi ya yapılamamakta ya da çok yavaş ilerlemektedir.

GATT kuralları ithalattaki gümrük vergilerine müsaade etmektedir. Fakat birincil ürünler ve gelişmekte olan ülkelerin verdikleri sübvansiyonlar dışında ihracat sübvansiyonları yasaklanmıştır. Aslında ithalatta koruma ile ihracatta sübvansiyonlar uluslararası ticareti bozucu etkiler yapmaktadır. GATT madde XVI:4 bu hususu açık olarak şu şekilde ifade etmektedir:

> Anlaşmaya taraf ülkeler bir birincil ürün dışındaki herhangi bir ürünün ihracatına, söz konusu ürünün iç piyasadaki alıcılara uygulanan mukayese edilebilir fiyattan daha düşük bir fiyatla ihraç edilmesini sağlayan herhangi bir sübvansiyonu dolaysız veya dolaylı olarak vermeyi durduracaklardır.

GATT'ın XVI. maddesi ile ilgili notta birincil üründen "tabii halinde veya büyük hacimde milletlerarası ticarette pazarlamaya hazırlamak için genel olarak gerekli kabul edilen bir işlenme sürecinden geçmiş haldeki tarım, ormancılık ürününün veya herhangi bir maddenin" anlaşılacağı belirtilmiştir. İç sübvansiyonlarla ilgili olarak diğer bir taraf ülkenin haklarına zarar verilmediği müddetçe GATT'da herhangi bir yasaklama bulunmamaktadır. Sübvansiyonlar için Kod'da yapılan tanım da şöyledir:

> İç sübvansiyon türlerinin örnekleri şunlardır: Hibe, kredi veya garanti şeklinde olmak üzere ticari teşebbüslerin devlet tarafından finanse edilmesi, kamusal fayda sağlayan mal ve hizmetlerin, arz dağıtımının ve destek hizmetleri ya da tesislerinin hükümet tarafından veya hükümet finansmanı ile tedarik edilmesi, araştırma programlarının hükümet tarafından finanse edilmesi, maliye teşvikleri, hükümetin sermayeye katılması veya sermaye tedarik etmesi (Madde 11, paragraf 2).

GATT'a göre bir ülke başka bir ülkenin verdiği ihracat sübvansiyonları veya iç sübvansiyonlar sonunda haksız rekabet ortamının oluştuğunu belirlediğinde, bu ülke fark giderici vergi getirebilir. Fark giderici verginin miktarı, bu vergiyi getirmek isteyen ülkenin ithal ettiği mamullere sağlanmış sübvansiyon ile sınırlıdır (madde 4, paragraf 2). Fark giderici vergi terimi anlaşmada malların imalatı, üretimi veya ihracatı üzerine dolaylı veya dolaysız olarak verilmiş herhangi sübvansiyon veya primi telafi etmek amacıyla konulmuş özel bir vergi olarak tanımlanmaktadır (Madde 6, paragraf 3).

GATT'da maddi zarardan bahsedilmektedir. GATT'ın 6. maddesine göre bir zararın belirlenmesinde hem sübvansiyonlu ithalatın hacminin ve bunun benzer ürünler üzerinde iç piyasada yaptığı etkinin, hem de bu ithalatın söz konusu ürünlerin yerli üreticileri üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Ekonomik açıdan ise maddi zararın miktarını anlayabilmek için kar faktörüne önem vermek gerekmektedir. Buna göre sübvansiyonların olumsuz etkilediği yerli sanayide karlarda normal olarak kabul edilebilecek seviyenin altına düşmeler incelenebilir. GATT'da maddi zarar ile, önemli boyutta zarar anlaşılmaktadır. Sübvansiyonun etkileri önemsiz boyuttaysa telafi edici tedbir almak genelde uygun görülmemektedir.

Bütün ülkelerden gelen sübvansiyonlu ithalatın toplam etkisine ise kümülatif zarar denir. Yerli sanayi açısından yabancı sübvansiyonların birleşik etkisi Önem taşır. Çünkü eğer maddi hasar oluşuyorsa fark giderici eylem haklıdır. İthalatçı ülkeler denk büyüklükte ise ve benzer boyutlarda sübvansiyonlar veriyorlarsa, fark giderici vergi bütün ihracatçıların sübvansiyonlu ürünleri üzerine konulmalıdır. Ancak ithalat miktarları ve sübvansiyonların büyüklükleri farklı olduğunda maddi zarara yol açmayan ülkelerin mallan üzerine fark giderici vergi koymak uygun olmayacaktır.

I lalen yabancı bir ülkenin verdiği sübvansiyonların, bir G AT T üyesi ülkenin üçüncü ülke piyasalarına veya sübvansiyonu veren ülkenin kendi piyasalarına satışlarını olumsuz bir şekilde etkilediği durumlarda, telafi edici tedbir alınması söz konusu değildir.

GATT, sübvansiyonların gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma programlarının bütünsel bir parçası olduğunu kabul etmektedir. Böylece gelişmekte olan ülke statüsündeki üye ülkeler kendi sanayilerine yardım etmek için tedbirler alabilirler ve politikalar belirleyebilirler. Ekonomik açıdan serbest ticaretten sapmalar, üretimde dışsallıklar varsa haklı görülebilir. Dışsallıklar gelişmekte olan ülkelerin imalat sektörlerinde görülür. İdeal olan imalat faaliyetlerine üretim sübvansiyonları yoluyla tercihli muamele yapılmasıdır. Ancak, üretim sübvansiyonlarını finanse edecek vergilerin toplanmasındaki zorluklar nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerde uygulamada ihracat sübvansiyonlarının önemli oranlarda kullanılmadığı görülmektedir. Bu ülkelerde ithalattan gümrük vergisi alınması yöntemi tercih edilmektedir.

Yukarıda açıklanmış olan tarife dışı engellerin dünyada ne Ölçüde kullanıldığı Tablo 3b'dc görülebilir. Bilindiği gibi kotalar, ithalatın lisansa tabi tutulması ve gümrük vergisi eşdeğeri ithalat vergileri genellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından kullanılmakta ve bu kısıtlamalar söz konusu ülkeler için nominal koruma oranlarının hesaplanmasında genel olarak dikkate alınmaktadır. Diğer taraftan değişken ithalat vergilerinin yaygın olarak (ortak tarım politikası) kullanıldığı bir "ülke" AT'dir.

Tablo 3b: 1987-1990 Dönemi Gönüllü İhracat Kısıtlamaları

	Eylül 1987	Mayıs 1988	Mart 1989	Aralık 1990
Toplam Gönüllü İhracat Kısıtlamaları	135	261	289	284
Sektörel Dağılımı				
Çelik	38	52	50	39
Tarım ve Gıda	20	55	51	59
Otomobil ve Ulaşım Araçları	14	17	20	23
Tekstil ve Giyim	28	72	66	51
Elektronik Eşyalar	11	19	28	37
Ayakkabı	8	14	18	21
Makine Aletleri	7	7	14	15
Diğer	9	25	42	39
Korunan Piyasalara Göre Dağılımı				
AT	69	138	173	
ABD	48	62	69	
Japonya	6	13	13	
Diğer Gelişmiş Ülkeler	12	47	33	
Doğu Avrupa		1	1	
Kısıtlanan ihracatçılara Göre				
Japonya	25	28	70	
Doğu Avrupa	20	45	41	
Kore	24	25	38	
Gelişmiş Ülkeler	23	59	57	
Diğer Gelişmekte Olan Ülke	42	98	83	

Kaynak: Margaret Kelly et al. "Issues and Developments in International Trade Policy." **IMF,** 1992

Tablo 3a: Gönüllü İhracat Kısıtlamaları

İhracatın Yapıldığı Ülkelere Göre Dağılımı

Sektör	EFTA	Kanada	AT	Japonya	GÜNEY KORE	Çın	Tayvan	ABD	Doğu Avrupa	Diğer	TOPLAM
Çelik	7	2	5	3	5	1	2		12	13	50
Makina Aletleri	2			5	1		1			5	14
Elektronik				13	8		4			3	28
Ayakkabı				4	7	1	3		3		18
Tekstil			1	2	4	1	7		19	37	66
Tarım	6	1	3	2	4	1		3	6	25	51
Otomobil				18						2	20
Diğer	3	2		23	9	1			1	3	42
Toplam	18	5	9	70	38	5	12	3	41	88	289

İthalatın Yapıldığı Ülkelere Göre Dağılımı

Sektör	EFTA	Kanada	AT	Japonya	AVUSTURYA	Avystralya	İsviçre	SSSR	ABD	TOPLAM
Çelik	1		14						35	50
Makina Aletleri			4						10	14
Elektronik			25						3	28
Ayakkabı		2	15						1	18
Tekstil	12	8	27	6	2		7		13	66
Tarım	4	1	36	5		2	3	1	2	51
Otomobil	1	1	17						1	20
Diğer	1		35	2					4	42
Toplam	19	12	173	13	2	2	10	1	69	289

Kaynak: Margaret Kelly et al. "Issues and Developments in International Trade Policy,[1]" IMF, 1992

Tablo 3a 1989 yılı itibariyle çeşitli ülkeler tarafından değişik sektörlerde uygulanan gönüllü ihracat kısıtlamaları hakkında bilgi vermektedir. Bu tabloya göre söz konusu kısıtlama daha ziyade ABD ve AT tarafından kullanılmaktadır. Gönüllü ihracat kısıtlamasından en çok etkilenen ülkeler Japonya, Kore ve Doğu Avrupa'dır. Tablo 3b gönüllü ihracat kısıtlaması anlaşmaları sayısının 1987'dc 135'tcn İ988'dc 261'e, 1989 da ise 289'a çıktığını ve bu anlaşmalardan en çok etkilenen sektörlerin tekstil ve giyim eşyası, gıda ve çelik sektörleri olduğunu göstermektedir.

Bir gönüllü ihracat kısıtlaması olan Çokelyaflılar Anlaşması, kota kontrolüne tabi olan kalemler için yukarıda belirtildiği üzere miktar olarak senelik asgari % 6'lık ithalat büyümesini öngörmektedir. Ampirik çalışmalar ve iktisat teorisi bu türdeki bir sektörel korumanın korunan mal için kısa vadede daha yüksek fiyatlarla birlikte, artan üretim ve istihdama yol açtığını göstermektedir. Ancak, fiyatlardaki değişim kota eşdeğeri gümrük tarifesiyle belirlenebilmektedir. Çokelyaflılar Anlaşması kapsamındaki koruma, ticaret yöntemlerinde değişimlere ve öngördüğü büyüme oranına bağlı olarak ithalatta artışlara sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak tekstil ve giyim eşyası üreten firmaların bir kısmı kapanmış ve sektör istihdamı düşmüştür. Anlaşma ilk imzalandığında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda tekstil ve giyim eşyası sektöründe 4.5 milyonluk bir istihdam söz konusu iken, bu rakam 10 yıl sonra 3 milyona kadar inmiştir. 1985 yılında topluluk içerisinde tekstil üretimi 1980'lere göre % 10, giyim eşyası üretimi ise % 18 civarında azalmıştır. Gelişmiş ülkelerde tekstil endüstrisi bugün daha kapital yoğun bir yapıya sahiptir. Özellikle Fransa, İngiltere ve ABD buna iyi örnekler teşkil etmektedir. Ancak, yüksek teknoloji, maliyeti dolayısıyla firmaların başa baş seviyelerini yükseltmiştir.

Tablo 4: AT, ABD, Kanada ve İsveç Tarafından Gelişmekte Olan Ülkelerden Yapılan Tekstil İthalatı, 1981-1987

	AT	A.B.D.	Kanada	İsveç
Değişim				
Miktar				
Bağlayıcı Kota Altında	5.4	2.4	2.8	3.1
Kota Bağlayıcı Değil	6.7	13.6	24.4	3.2
Birim Değer				
Bağlayıcı Kota Altında	1.9	9.1	11.6	8.3
Kota Bağlayıcı Değil	0.8	3.4	2.7	4.1

Kaynak: "Global Economic Prospects and the Developing Countries," Dünya Bankası, 1992

ABD ve Avrupa Ekonomik Topluluğu kapsamında tekstil ve giyim eşyası ithalatındaki yıllık büyüme hızı genellikle % 6 civarında olmuştur. Bilindiği gibi tekstil ve giyim dünya ihracatı 1980-1990 döneminde ortalama olarak yılda % 8.14 oranında büyümüştür. 'Tekstil ve giyimin toplam dünya mal ihracatı içindeki payı 1980-1981 de % 4.75 iken bu pay 1989-1990 döneminde % 6.23'e çıkmıştır. Konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda Hong-Kong, Hindistan, Kore, Tayvan ve Çin'in kendileri için belirlenen kota sınırlarına 1980'lcrin basında, Tayland gibi diğer ülkelerin ise bu sınırlara bir kaç sene sonra ulaştıkları belirtilmekte ve kota etkisinin sınıra ulasan ülkeler için sınıra ulaşmayan ülkelere göre farklı olduğu belirtilmektedir. Kota sınırına ulaşan ülkelerde ihracat miktarı büyüme oranı Tablo 4'tc belirtildiği şekilde % 6'nın altında gelişirken bu ülkeler için ihracatın birim değeri çok daha hızlı büyümüştür. Diğer taraftan kota sınırının altında ihracat yapan ülkelerde miktar yılda % 6'nın ü/erinde artarken, birim değer kota sınırına ulaşan ülkelere göre daha yavaş artmıştır. Bu gelişmeler sonunda MFA'nın gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere olan ihracat artışım yavaşlattığı belirtilebilirse de bu yavaşlama sonunda gelişmekte olan ülkelerin tekstil ve giyim sektöründe zaman içinde daha büyük bir pay almaları önlenememiştir.

Tablo 5: Seçilmiş Bazı Ülkelerin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Karşı Başlattıkları Anti-Damping Uygulamaları ve Fark Giderici Vergiler, 1981-1990

Ülke	Geçici Tedbirler		Kısıtlayıcı Vergiler		Fiyat .Sınırlandırmaları	
	Gelişmiş	Gelişmekte	Gelişmiş	Gelişmekte	Gelişmiş	Gelişmekte
Anti-Damping Uygulamaları						
ABD	165	167	169	128	3	2
AT	42	53	39	39	46	81
Kanada	155	83	125	88	13	3
Avustralya	79	79	77	45	25	9
Fark Giderici Vergiler						
ABD	73	154	43	1 00	1	9
AT	1	0	1	2	0	0
Kanada	11	6	8	2	1	0
Avustralya	27	3	2	0	9	1

Kaynak: "Global Economic Prospects and the Developing Countries," Dünya Bankası, 1992

Tablo 5'tc anti-damping uygulamaları konusunda bilgi verilmektedir. Çelişmiş ülkeler tarafından yaygın bir şekilde kullanılan anti-damping uygulamalarının büyük bir bölümü Tablo 5'ten görüldüğü üzere ABD, AT, Kanada ve Avustralya tarafından açılmıştır. ABD'de 1980'li yılların ilk yarısında anti-damping uygulamasındaki hızlı artış, doların uluslararası piyasalarda değer kazanması ve çelik endüstrisindeki bazı problemlerle ilgilidir. 1985'lerden sonra açılan anti-damping soruşturmalarının azalmasına rağmen anti-damping kullanımı sayı olarak artmaya devanı etmiştir. AT'da da anti-damping kullanımı son 10 yıl içerisinde artmış olmakla beraber, 1990'da Orta ve Doğu Avrupa'ya yapılan anti-dampingdeki düşüşle birlikte, toplamda bir miktar azalma göstermiştir. ABD ve AT'nin aksine Kanada ve Avustralya'da anti-damping yasasındaki bazı iyileştirmeler ve değişiklikler sonucu uygulanan anti-damping tedbirler özellikle 1985'den sonra hızla azalmıştır. Tablo 6 ele alınan söz konusu tarife dışı engellerin kullanılma yoğunluğu hakkında bilgi vermektedir. Bu tablodan görüldüğü üzere son senelerde "gönüllü ihracat kısıtlamaları" göreli olarak önem kazanmıştır.

Tablo 6: Sekilmiş Gelişmiş Ülkelerde Çeşitli Tarife Dışı Engellerin ithalatı Kapsama Oranları

	Tarife Dışı Engel Türüne Göre ithalatı Kapsama Oranı							
	Tüm TUK (a)		Bazı TDK (b)		Miktar Kısıtlamaları		GIK (c)	
Mal Grubu	1988	1990	1988	1990	1988	1990	1988	1990
Gıda	35.4	35.9	32.9	31.8	26.5	25.3	2.8	1.5
Gıda ve Canlı Hayvanlar	38.8	39.3	35.8	34.5	29.8	28.4	3.4	1.7
Bitkisel Yağlar	7.4	7.4	6.9	6.9	5.8	5.8		
Hayvansal Yağlar	10.1	10.0	9.6	9.6	4.3	4.2		
Tarımsal Hammaddeler	4.3	4.3	2.9	2.9	2.4	2.4		
Madenler ve Metaller	19. Ü	17.9	12.7	11.6	12.7	11.5	10.4	10.3
Demir ve Çelik	56.2	52.9	38.9	35.3	38.9	35.3		
Demir Dışı Metaller	0.8	0.8	0.2	0.2	0.2	0.2		
Yakıtlar	17,9	17.9	13.5	13.5	12.7	12.7		
Kimyasallar	10.7	10.8	6.7	6.6	5.5	5.4		
Kimyasallar Dışındaki imalat Sanayi Mamulleri	16.0	17.8	11.0	11.0	10.4	10.3	8.7	8.8
Deri	9.3	13.2	1.3	1.3	1.3	1.3	0.2	0.2
Tekstil	38.6	38.7	34.2	34.3	34.1	34.1	24.6	24.6
Giyim Eşyası	63.7	63.1	57.1	56.6	57.1	56.6	53.6	53.0
Ayakkabı	19.7	19.7	1.9	8.0	1.9	8.0	0.9	7.6
Ulaştırma Araçları		54.9		29.6		28.4		28.0
Yakıt Dışı Tüm Mallar	17.3	18.5	12.7	12.5	î 1.5	11.3	7.2	7.1
Tüm Mallar	17.4	18.4	12.8	12.6	11.6	11.4	6.3	6.2

Kaynak: Margaret Kelly et al. "Issues and Developments in International Trade Policy," IMF, 1992

Yukarda açıklanan yedi değişik tarife dışı engelin koruma etkisini kantitatif olarak belirleyebilmek için bir çalışma yapılarak söz konusu engellerin eşdeğer gümrük tarife oranlarının belirlenmesi gerekmektedir. Ancak burada değişik sorunlarla karşılaşıldığından çalışmalarda çok daha basit bir oran olan "ithalatı kapsama oranı" (import coverage ratio) kullanılmaktadır. İthalatı kapsama oranı tarife dışı engellere maruz kalan ithalatın toplam ithalat içindeki payını göstermektedir. Tablo 6 gelişmiş ülkelerde 1988 ve 1990 yılı ithalatı kapsama oranlarını göstermektedir. Bu tablodan görüldüğü üzere son senelerde "gönüllü ihracat kısıtlamaları" göreli olarak önem kazanmıştır. Ayrıca tablodan görüldüğü üzere tarife dışı engeller en çok "giyim", "taşıt araçları" ve "demir-çelik" sektörlerinde kullanılmaktadır. Gıda mallan sektöründe de bu oran oldukça yüksektir.

Tablo 7: Almanya İçin Nominal ve Efektif Koruma Oranları *(%)*

	Nominal Koruma		Effektif Koruma		
	Gümrük Vergisi	**Gümrük V. ve TDE**	**Gümrük V. ve TDE**	**Sübvansiyonlar**	**Toplam Efektif Koruma**
Kömür		44.2	189.2	147.6	336.8
Demir ve Çelik	6.4	20.0	43.1	14.9	58.0
Otomobil	10.3	10.3	9.9	1.0	10.9
Gemi inşaat	2.7	2.7	-6.5	1.0	19.5
Uçak	7.2	7.2	15.8	26.0	45.4
Elektronik	7.0	7.0	6.0	29.6	9.6
Tekstil	13.0	34.4	71.2	2.1	73.3
Giyim	15.3	44.7	120.0	2.9	122.9
Ortalama	7.9	11. 2	22.4	9.2	31.6
Standard Sapma	2.9	10.8	39.8	27.0	62.9

Kaynak: Margaret Kelly et al. "Issues and Developments in International Trade Policy,' IMF, 1988

Tablo 7 Almanya için tarife dışı engellerin etkilerini içeren nominal ve efektif koruma oranlarını göstermektedir. Bu tablodan görüldüğü üzere

nominal koruma oram tarife dışı engellerin ele alınmadığı durumda % 7.9, tarife dışı engellerin ele alındığı durumda ise % 11.2 dir. Efektif koruma oranı ise % 31.6'ya çıkmaktadır.

Bugün tarife dışı önlemlerin adeta gümrük vergilerinin yerini almaları ve hatta korumacılık açısından tercih edilmeleri iki temel nedene dayanmaktadır. Bunlardan ilki, yukarıda değinildiği üzere, II. Dünya Savasından sonra GATT'ın yürürlüğe girmesi ile birlikte, o tarihe kadar temel koruma aracı olan gümrük vergilerinin eski önemlerini zaman içinde yitirmeleridir. 1948'den bu yana yapılan ve Round adı verilen çoktaraflı müzakerelerde ortalama gümrük vergileri yüzde 40'lardan yüzde 4 ila yüzde 8'lcrc kadar düşmüştür, ikinci olarak, tarifelere ilişkin kararlar gerek yurtiçinde, gerek uluslararası düzeyde ciddi bir süreç ve maliyet sonucu alınabilmektedir. Çoğu ülkede tarife aratırımı için parlamentolarda tartışma gereklidir. Ayrıca GATT'a yapılan konsolidasyonlar nedeniyle gümrük vergisinde yapılacak bir artış için diğer üye ülkelerle müzakereler ve başka tavizler verilmesi icap etmektedir. Özetle, gümrük vergilerini hızlı biçimde ve kimseye fark ettirmeden değiştirmek imkansızdır. Oysa tarife dışı engeller daha kolay uygulanan araçlardır.

Yukarıda kısaca açıklanan GATT, temelde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini amaç edinmiş bir anlaşmadır. GATT Uruguay Round'dan sonra genel bir tarife ve ticaret anlaşması olmakla kalmayıp aynı zamanda üye ülkelerin dış ticaret politikalarının bu anlaşmayla ne derece uygun olduğunu denetlemekle de yükümlüdür. GATT zaman içerisinde belli sektörlerde dünya dış ticaretinin önemli ölçüde serbestleşmesini sağlamış, ayrıca hem bu serbestleşmenin kapsamı sübvansiyonlardan devlet ihalelerine kadar genişlemiş, hem de GATT'a üye olan ülke sayısı artmıştır. Bugün GATT üyesi ülkeler dünya ticaretinin % 90'ını oluşturmaktadır. Hemen hemen tüm gelişmiş ülkeler üyedir ve artan sayıda az gelişmiş ülke üyelik başvurusu yapmaktadır.

GATT'ın en yetkili organı üye ülkelerin (contracting parties) senede bir kez bir araya geldikleri AKİT TARAFLAR'dır. GATT'ın ve dış ticaretin uluslararası ilişkilerde giderek artan önemi nedeniyle Uruguay Round'da AKIT TARAFLAR'ın en az iki senede bir bakanlar düzeyinde toplanması kararlaştırılmıştır.

AKİT TARAFLAR toplantılarının dışında bir de Temsilciler Konseyi toplantıları senede ortalama dokuz kez yapılmaktadır. Gündemde genellikle ya üyelik başvuruları ya da üyelerarası anlaşmazlıklar yer almaktadır. Üyelerarası anlaşmazlıkların ele alınışı bir takım kurallar çerçevesinde olmaktadır. 1989'dan itibaren Temsilciler Konseyi ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların kısa sürede ve etkin bir biçimde değerlendirilmesini sağlayacak bir dizi yeni kararlar almıştır. Bu konuda GATT bütün uluslararası kurumlar gibi ortak bir zaaf göstermektedir: Yaptırım gücünün zayıflığı. Uluslararası bir polis gücü olmadığından (böyle bir gücün ulusal hakimiyet anlayışıyla çelişmesi nedeniyle), GATT'ın anlaşmazlıklar konusunda yapabildiği, kurduğu panele bir rapor hazırlatıp, bunu Temsilciler Konseyi'nde onaylayıp, tarafların değerlendirmesine sunmaktan öteye geçmemektedir. Bu rapor çerçevesinde, anlaşmazlığa düsen ülkelerin sorunu kendi aralarında çözüme bağlamaları için tavsiyelerde bulunulmaktadır. Yalnız şu da bir gerçektir ki, GATT son zamanlarda anlaşmazlıklar konusundaki yükümlülüklerini daha etkin biçimde yerine getirmeye başlamıştır. Bazı durumlarda ilgili ülkelerin karsı çıkmalarına rağmen paneller oluşturulmuş ve hazırladıkları raporlar Konsey'de kabul edilmiştir. Uruguay Round'un yürürlüğe girmesinden sonra, anlaşmazlık içinde olan tarafların panel raporlarının kabulünü engellemeleri de mümkün olmayacaktır.

Uluslararası ticari anlaşmazlıkların ele alınmasında GATT'ın karşılaştığı yeni ve önemli bir sorun, son zamanlarda giderek kuvvetlenen bölgesel ticaret anlaşmalarıdır (NAFTA, AT gibi). Hem GATT'a hem de bölgesel ticaret anlaşmasına üye iki ülke anlaşmazlığa düştüklerinde bu iki kurumdan hangisinin yetkili olduğu tartışma konusu olmaktadır. Daha da önemlisi, giderek genişleyen bölgesel ticaret anlaşmaları karşısında GATT'ın işlevlerini yitirip, gereksiz ve işlevsiz bir kurum olmaya dönüşüp dönüşmeyeceği sorusu gündemdedir. Bununla ilgili son bir örnek ABD ile Kanada arasındaki domuz eti ticareti konusundaki anlaşmazlıktır. ABD, konunun iki ülke arasında imzalanan serbest ticaret anlaşması çerçevesinde çözümlendirilmesini savunmuş, Kanada ise haklı olarak sorunun ikili anlaşmaların da ötesinde ABD'nin GATT yükümlülüklerini çiğnemesinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Bununla birlikte, GATT çerçevesinde ulaşılan önemli hedefler göz önüne alındığı zaman ve özellikle Uruguay Round'un başarıyla sonuçlanmasından sonra GATT'ın kolaylıkla devre dışı kalması pek olası gözükmemektedir.

GATT Temsilciler Konseyi'nin üye kabulü ve anlaşmazlıkların giderilmesinin dışındaki bir işlevi de uluslararası ticaretin GATT kuralları çerçevesinden sapmasına neden olabilecek dünyadaki her türlü gelişmeyi değerlendirmektir. İki Almanya'nın birleşmesinden sonra AT'nin uygulamaya koyduğu "Geçiş Dönemi Politikası" Doğu Avrupa ülkelerinden topluluğa sanayi malları ithalatını düzenlemektedir. ABD'nin başvurusu üzerine Konsey bu politikaların ticaret saptırıcı yönleri olup olmadığını incelemeye almıştır. Konseyin değişik gündemlerine bir diğer örnek ise ABD-Kanada ticaret anlaşmasının GATT hükümleriyle ne ölçüde uyum içerisinde olduğunu incelemek olmuştur. GATT'ın önemli işlevlerinden birisi, üyelerin dış ticaret politikalarının gözlenmesi ve değerlendirilmesidir. Uruguay Round çerçevesinde alınan bir kararla, 1989'dan bu yana ülkelerin ticari politikalarının değerlendirmeleri raporlar halinde yayınlanmaktadır. GATT Genel Müdürü ise her sene uluslararası ticaret sistemindeki gelişmeleri rapor halinde yayınlamaktadır.

GATT'ın devlet ihaleleri konusunda da görev yapan ve Tokyo Round'daki ilgili koda göre kurulmuş 12 üyeli bir komitesi vardır. Bu konudaki Kod hükümetlerin mal ve hizmet almak için açtıkları ihale ve kullandıkları yöntemlerin saydamlaştırılmasını, yabancı satıcılara karşı bir tutum almalarım önlemeye yöneliktir. 130.000 SDR'nin üzerindeki her devlet alımında ihale yapılması şartı vardır. İhaleler Komitesi bu kodun uygulama alanını genişletme çabası içinde olmuş ise de başarı sağlayamamıştır. Ancak Uruguay Round ile bu konu da uluslararası kurallara bağlanmış ve bütün üyeler için zorunlu kılınmıştır.

GATT ayrıca ülkelerin dış ticaret ve iç rekabet politikalarının uyumu sorunu ile de ilgilenmektedir. Birçok ülkenin dış ticaret politikası ile iç rekabet politikalarının temel anlayış açısından çeliştikleri bilinen bir gerçektir. Dış ticaret konusunda serbestlik ilkesi güden metinlere imza koyan ülkeler diğer taraftan ulusal firmalara yabancı firmalar karşısında avantaj sağlayan, uluslararası serbest rekabet anlayışıyla tamamen çelişen politikalar gütmektedir. Örnek olarak, yabancı firmaların Pazar girişimlerini çeşitli yöntemlerle kısıtlamak, birden büyük artış gösteren dışalımlar kalemini azaltmak amacıyla yerli üreticilere teşvik vermek ve buna bağlı olarak, stratejik öneme sahip olduğu iddia edilen sektörlerin gelişmelerini sağlamaya yönelik prim sistemi düzenlemek gösterilebilir. Teknolojik

üstünlük sağlama yarışındaki ülkelerin yerli firmalarına araştırma ve geliştirme kapsamında verdikleri teşvikler de maliyetleri düşürdüğü için bir ölçüde haksız dış rekabete yol açabilmektedir.

Dış ticaret politikaları ile ülkelerin iç pazarlarında uyguladıkları rekabet kuralları arasında bir uyum sağlamak amacıyla çoktaraflı, bölgesel ve iki taraflı olmak üzere uluslararası platformda çeşitli seviyelerde çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında bölgesel nitelikli olanlar daha başarılı sonuçlara ulaşmıştır. Örnek olarak AT, EFTA ya da Avustralya ile Yeni Zelanda arasındaki Ekonomik İşbirliğini Geliştirme Anlaşmaları gösterilebilir. Dış ticaret politikaları ile iç rekabet kurallarının uyumlu hale getirilmesine yönelik en kapsamlı uluslararası metin, AT'nin kuruluşunun da belgesi sayılan Roma Anlaşmasıdır. Anlaşmanın 85-94. maddeleri AT içi ülkelerde uygulanabilecek fiyat farklılaştırması ve teşvikler gibi rekabet dışı politikalara açıklık getirmekte ve topluluğun dışında kalan ülkelere karşı uygulanacak anti-damping politikalarının ana hatlarını belirlemektedir. 113. madde ortak bir ticari politika güdülmesini sağlamaya yönelik olmakla birlikte, 115. madde ile topluluk ülkelerinin bazı ulusal nitelikli amaçlarına da taviz verilmiştir. 1993 sonrasında AT'de 115. maddenin kaldırılması ya da büyük ölçüde sınırlandırılması öngörülmektedir. Ancak, bunun yanında 130. f maddesi topluluğun teknolojik araştırma ve geliştirmeleri teşvik etmesi ve koruması konusundaki yükümlülüklerini dile getirmektedir. Bu maddelerin kapsamı altında birtakım korumacı tedbirlere ileride de hoşgörü gösterilebileceği anlaşılmaktadır.

Avrupa Topluluğu içinde firmalararası birleşmeleri düzenleyen 1990 yıllarında yürürlüğe giren yönetmelik ABD'dekine oranla farklılıklar göstermektedir; AT yönetmeliği daha katıdır. Değerleri belli sınırı aşan firmalararası birleşmelerde AT'ye bildirimde bulunulması şarttır. Ayrıca, AT içinde firmaların sorumluluğu çok daha büyüktür. Rekabet dışı politika gütmekle suçlanan firmalar sonuçlara katlanmak istemiyorlarsa her türlü bilgiyi yetkili organlara vermek, hesaplarını denetime açmak zorundadırlar. ABD'de ise bir firmanın bir diğeri ile birleşmesini önleyebilmek için yargı mekanizmasının birleşmenin rekabet dışı sonuçları olduğunu hükme bağlaması gerekir.

AT'nin tersine, FFTA içerisinde üye ülkelerin iç rekabete uyguladıkları kuralları denetleyen, yaptırım gücü olan bir organ yoktur. Ancak, Haziran 1990'da AT ve EFTA, EEA'yı (European Economic Area) kurmak için görüşmeler dizisi başlattılar. Amaç, ülkelerin iç rekabet kanunları ve teşvik politikalarını serbest dış ticaret anlayışıyla uyumlu hale getirip, yeni düzenlemelerin uygulanmasını sağlayacak kurumsallaşmaya bir an önce gitmektir. Ayrıca, KKA üye ülkelerin rekabet dışı fiyatlandırma politikalarını (anti-damping ve fark giderici vergiler) terk etmelerini sağlamak için bunların kullanılma nedenlerinin ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir.

Yukarıda özetlediğimiz çoktaraflı çabaların yanında dış ticaret ve iç rekabet politikalarının eşgüdümüne yönelik iki taraflı çabalar vardır. ABD'nin sırasıyla Avustralya , Kanada, Almanya ve AT ile, Almanya'nın da Fransa ile rekabet dışı tedbirler konusunda işbirliği anlaşmaları bulunmaktadır. Bu anlaşmalar kapsamında örneğin Avustralya, ABD piyasalarındaki rekabet durumunu etkileyebilecek her türlü politikasını ABD'ye bildirmekle yükümlüdür. Böylece Avustralyalı dışsatımcılar sonradan ABD rekabet kanunları çerçevesinde suçlanmaktan kurtularak bu pazarda girişimlerini başlatabilmektedirler.

İç rekabet politikalarının korumacı etkilerden arındırılmasının yanında bir diğer ilgili husus Buluş Sahiplerinin Hakları'nın ve diğer ticaretle bağlantılı bütün fikri mülkiyet haklarının (BSH) korunmasıdır. Bu haklan koruma altına alan kanunlar vardır. Ancak, tartışma konusu olan korumanın derecesidir. Son senelerde teknolojik gelişmenin uluslararası rekabet gücü üzerindeki önemli etkisi nedeniyle BSH konusundaki anlaşmazlıklar artmıştır. Bu saptamanın doğruluğunu görmek için ABD'nin birçok ülke ile olan ilişkilerine bakmak yeterlidir. ABD kanunları, BSH'nin korunmalarına aykırı davranan ülkelere misillemede bulunulmasına olanak vermektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasında lisans anlaşmalarına geçirilmesi gereken koşullar konusunda anlaşmazlıklar vardır. Bu gelişmeler, birçok ülkeyi ve OECD'yi rekabet politikaları ile BSH'ları koruyan kanunlar arasındaki ilişkileri yeniden incelemeye itmiştir.

Uruguay Round Nihai Senedi ile halen yürürlükte bulunan GATT kurallarının BSH'nin korunmasına imkan verecek şekilde değiştirilmesi amaçlanırken bu hakların uluslararası ticarete engel teşkil etmemesi

gerektiği de vurgulanmıştır. Uruguay Round Nihai Senedi'ndeki dış ticarete ilişkin BSH konusunda bir anlaşma ülkeler arasındaki iç düzenleme farklılıklarını gidermeyi ve kapsam, koruma süresi, tanınan münhasır haklar ve şekil yönünden hakkın kazanımında ortak normları ve asgari standartları saptamayı amaçlamaktadır.

Servis sektörünün göreceli ağırlığı, yukarıda belirtildiği üzere hem işgücü kullanımı, hem de katma değer açısından hemen hemen bütün ülkelerde artmış, buna bağlı olarak 1986 Punta del Este Bildirisiyle Uruguay Round'da servislerde de, mallarda olduğu gibi, GATT çerçevesinde dış ticaretin aşamalı olarak serbestleştirilmesi gündeme gelmiştir. Bilindiği gibi 1991 yılı dünya mal (goods) ihracatı 3.45 trilyon ABD Doları, hizmet (services) ihracatı 0.81 trilyon ABD Dolarıdır, toplam dünya mal ve hizmet ihracatı ise 4.26 trilyon ABD Dolarıdır. Hizmet ihracatı toplam mal ve hizmet ihracatının ortalama olarak % 20'sini oluşturmaktadır. 1985-1991 döneminde dünya mal ihracatı ortalama olarak yılda % 10.54 oranında büyürken, bu oran hizmet ihracatı için % 13.4 olmuştur. Hizmet ihracatının kompozisyonunu incelediğimizde 1991 yılı itibariyle navlun hizmet ihracatının toplam dünya hizmet ihracatı içindeki payının % 12.34, diğer taşımacılığın % 17.12, turizmin % 31.03 ve diğer hizmetlerin payının ise % 39.51 olduğu görülmektedir. Önemli bir paya sahip olan diğer hizmetler kalemleri, sigortacılık, bankacılık, reklamcılık, inşaat, mesleki servisler, haberleşme vb. servisleri içermektedir.

Servis piyasalarının küreselleşmesinin mal piyasalarına göre farklı bazı ön şartları vardır. Mal piyasalarında arbitraj denilen fiyat farklarının giderilmesi sürecinde üreticilerin bölge ya da ülke değiştirmelerine gerek yoktur. Önemli olan malların serbest dolaşımıdır. Ancak, servis piyasaları için durum farklıdır. Birçok servisin tüketiciye sunulabilmesinin ön şartı tüketicinin veya üreticinin bulunduğu yerde olmaktır. Bu nedenle servis sektöründe arbitraj sürecinin işleyebilmesi büyük ölçüde tüketici ile üreticilerin bir bölgeden (ülkeden) diğerine serbestçe dolaşabilmelerine bağlıdır. Sigortacılıkta üretici serbestçe çalışabilmeli, turizmde ise tüketici ilgili ülkede serbestçe dolaşabilmelidir. Ancak, "üreticilerin serbest dolaşımı" ön şartı yerine gelse dahi servisler alanında dünyada tek fiyat oluşması pek mümkün değildir. Bunun bir sebebi servislerin çoğu zaman farklılaştırılmış olmaları, diğer sebebi de üretim yapılan bölgelerin sunulan servisin ayrılmaz

bir parçası olmasıdır (Turizm sektöründe olduğu gibi). Üreticilerin ülkeler arasında dolaşımına en fazla serbestlik veren kurum AT'dir. Örneğin, Fransa'da Fransızlarca açık olan bir iş sahası bir İspanyol'a da açıktır. Ancak, servis üreticilerine bu derece serbest dolaşım hakkının tanınmasına birçok ülke karşı çıkmaktadır. Bununla beraber, Uruguay Round Nihai Senedi içinde yer alan Hizmetler Anlaşması ile, üye ülkelerin çok çeşitli ve karmaşık milli mevzuatına göre yürütülen servis ticaretine bir çerçeve düzenleme getirilmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların kendileri ise önemli bir teknoloji transferi aracıdırlar. Bir çok ülke doğrudan yatırımları düzenleyen mevzuat içerisinde kalkınmalarına onay ak olacak yerli mal kullanma, ihracatta bulunma taahhüdü gibi bazı hükümlere yer vermektedirler. Çokuluslu şirketlerin "ticareti kısıtlayıcı uygulamaları" ile mücadele edebilmek için bu tür hükümlerin bulunması gerekebilmektedir. GATT'ın mevcut hükümlerinin TRIMS'i (trade related investment measures) düzenleyip, düzenlemediği ise tartışmalıdır. Bu nedenle Uruguay Round Nihai Senedi'ne bir TRIMS Anlaşması da dahil edilmiştir. Bu anlaşma yerli girdi kullanma mecburiyetini ve ticareti dengeleme taleplerini yasaklamıştır.

Uruguay Round sürerken uluslararası arenada meydana gelen önemli gelişmeler müzakerelerin önemini daha da arttırmıştır. Orta ve Doğu Avrupa ile Kafkasya ve Orta Asya'da meydana gelen değişmeler, AT içindeki hızlandırılmış bütünleşme çalışmaları, AT ve EFTA arasında oluşturulan "Avrupa Ekonomik Alanı" ile daha bütünleşmiş bir Avrupa oluşturma çabalan, ABD, Kanada ve Meksika arasında imzalanan "Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi" (NAFTA) ile başlayıp, Latin Amerika ülkeleri arasındaki bir dizi anlaşma ile desteklenen Amerikan bölgesel entegrasyon hareketleri ve dünyanın diğer yörelerindeki benzer bölgeselleşme hareketleri, tura yeni bir boyut kazandırmıştır. Öte yandan, müzakereler boyunca GATT'a yeni üyeler katılmış, bazı ülkeler ise katılım başvurusunda bulunmuşlardır. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin bir çoğu da gözlemci statüsü kazanmışlardır.

Uruguay Round çoktaraflı ticaret müzakereleri özellikle tarım reformu alanındaki ihtilaf nedeniyle Aralık 1990'da Brüksel'de yapılan bakanlar düzeyindeki toplantıda sonuçlandırılamamıştır. 1991 yılı boyunca bütün müzakere alanlarında uzlaşı formülleri bulunarak anlaşma metinlerine son şeklin verilmesine çalışılmıştır. Nihayet Aralık 1991'de GATT Genci Müdürü'nün ismiyle "Dunkel Kağıdı" olarak adlandırılan "Nihai Senet Taslağı" 108 katılımcı ülkeye dağıtılmış ve nihayet 15 Aralık 1993 tarihinde "Ad Referandum" kabul edilmiştir.

Anlaşmanın imza töreni Nisan 1994'de Fas'ın Marakeş şehrinde yapılmıştır. Yaklaşık 500 sayfalık belge ile temel hedeflere ulaşıldığı söylenebilse de, iddialı sonuçlara ulaşılmadığı bir gerçektir.

Round'da varılan sonuçlarla dünya ticaretinde ciddi bir liberalizasyon ve genişleme sağlanmakta, sübvansiyonlar, anti-dumping, gümrük kıymeti, ticarette teknik engeller ve koruma tedbirleri alanlarında çok taraflı ilke ve kurallar geliştirilmekte, anlaşmazlıkların halli mekanizması iyileştirilmekte, ülkelerin ticaret politikalarının eleştirisel gözle incelendiği bir sistem kurulmakta, üstelik tekstil, tarım ve hizmet sektörlerindeki ticari faaliyetler GATT çerçevesine alınmakta, bunlara ilaveten ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları ve yatırım tedbirleri için yeni kurallar oluşturulmaktadır. Neticede mal ticaretinde gümrük tarifeleri indirilecek, tarımda ihracat sübvansiyonları ve iç destek seviyeleri aşağıya çekilecek, bir geçiş döneminden sonra tekstil ve giyim sektöründe miktar kısıtlamaları kaldırılacak, gönüllü ihracat sınırlamalarına son verilecek ve hizmetlerde pazara giriş imkanları sağlanacaktır. Fikri mülkiyet haklarında asgari normlara uyulması ve geniş bir koruma sağlanması temin edilecektir. Liberal ticaret anlayışına aykırı yatırım tedbirleri ise yürürlükten kaldırılacaktır. En önemlisi, Round sonunda sonuçların uygulanmasını yönetmek ve gözetmek için bir "Dünya Ticaret Teşkilatı" kurulacaktır. Anlaşma'nm temel hükümleri ana hatlarıyla aşağıda gösterilmiştir.

Tarım

Tarım mallarının ticareti anlaşma ile ilk defa olarak Uruguay Round sonunda çok taraflı ticaret kurallarına tabi tutulmuştur. Anlaşma temelde üç konuyu kapsamaktadır: ihracat sübvansiyonları, piyasaya giriş ve yurtiçi sübvansiyonlar.

İhracat sübvansiyonları altı yıl içinde yüzde 36, sübvanse edilen ihracat miktarı ise y ü/de 21 oranında azaltılacak ve azaltma ihraç edilen her bir tarım malı için ayrı ayrı yapılacaktır.

Anlaşma, piyasaya girişi kolaylaştırmak için değişken vergi, ithalat yasakları, gönüllü ihracat kısıtlamaları ile miktar kısıtlaması uygulamalarına son vermekte ve bu tür tarife dışı engellerin l Temmuz 1995 tarihi itibariyle aynı derecede koruma sağlayan gümrük vergilerine dönüştürülmesini öngörmektedir. Bu süreç "tarifeleşme" olarak isimlendirilmektedir. "Tarifeleşme"nin söz konusu olduğu mallarda mevcut giriş imkanları korunacak ve ithalatın toplam mal tüketiminin yüzde 5'inden az bir miktarını oluşturduğu mallarda minimum giriş kota oranları konulacaktır. Bu minimum oran başlangıçta yurtiçi tüketimin yüzde 3'ü olacak ve oran zamanla yüzde 5'e çıkarılacaktır. "Tarifeleşme" sonunda elde edilen gümrük tarife oranlan gelişmiş ülkelerde ortalama % 36, gelişmekte olan ülkelerde ise % 24 oranında azaltılacaktır, indirimler gelişmiş ülkelerde altı yıl, gelişmekte olan ülkelerde de on yıl içinde gerçekleştirilecektir. En az gelişmiş ülkelerden gümrük vergisi indirimi istenmeyecektir.

Yurtiçi sübvansiyonlar ile ilgili olarak, anlaşma bu tür sübvansiyonların yüzde 20 oranında azaltılmasını öngörmektedir.

Gümrük Vergisi indirimleri

Sanayi ürünlerinden alman gümrük vergileri ortalama olarak % 40 oranında azaltılacaktır. Doğu Asya'nın yüksek teknoloji ürünleri gibi ürünlerde vergi indirimi % 50- % 70 arasında olacaktır. Mobilya ve benzeri malları kapsayan on bir kalem mal için gümrük vergileri ve kotalar tamamen kaldırılacaktır.

Tekstil

Halihazırda tekstil ve giyim sektörü ticaretinin büyük bölümü Çok Fiyatlılar Düzenlemesi (Multifibre Arrangement -MFA) çerçevesinde gerçekleşmektedir. Anlaşma on yıllık süre sonunda tekstil ve giyim sektörü ticaretinin GATT kurallarına göre yürütülmesini öngörmektedir. Bu dönemin sonunda kota ve gönüllü ihracat kısıtlamaları uygulamalarına son verilmiş ve MFA sona ermiş olacaktır.

31 Aralık 1994 tarihine kadar kalacak tüm MFA kısıtlamaları yeni anlaşmaya aktarılacak ve kısıtlama uygulamasına GATT ile entegre oluncaya kadar devam edilecektir. Kısıtlama kapsamındaki ürünler için, hangi aşamada olursa olsun, anlaşma, mevcut büyüme oranlarım arttıracak bir formül gelişmiştir. Buna göre, 1. Aşamada ve 1994 yılında yürürlükte olan ikili MFA anlaşması kapsamındaki her kısıtlama için yıllık büyüme oranı, daha önceki MFA kısıtlamalarında konulmuş büyüme oranının % 16'sından daha az olmayacaktır. 2. Aşama (1998-2001) için yıllık büyüme oranı, 1. Aşamadaki oranların % 2.5'inden daha fazla olacaktır. 3. Aşamada (2002-2004) ise, yıllık büyüme oranları, 2. Aşamadaki oranların % 27'sinden daha fazla olacaktır.

Ticaret ile İlgili Yatırım Tedbirleri (TRIMs)

Anlaşma, bazı yatırım tedbirlerinin ticareti kısıtladığını kabul etmektedir. Anlaşma hiçbir akit tarafın, GATT'ın III. Maddesi (ulusal anlaşma) ve IX. Maddesi (miktar kısıtlamalarının yasaklanması) ile çelişen herhangi bir TRIM'ı uygulamamasını sağlar. Bu amaçla, bu maddelerle tutarlı olmadığına karar verilen TRIMs'ları gösteren bir liste anlaşmaya eklenmiştir. Liste, yerli girdi kullanma mecburiyeti ile bir işletmenin satın alabileceği ya da ihracat için kullanabileceği ithal malların miktar ve değerini sınırlayan önlemleri içermektedir. Anlaşma, tüm çelişkili TRIM'lerin GATT'a bildirilmesini zorunlu kılmakta ve bunların, gelişmiş ülkelerde iki yıl, gelişmekte olan ülkelerde beş yıl, az gelişmiş ülkelerde ise yedi yıl içinde uygulamadan kaldırılmalarını hükme bağlamaktadır. Anlaşmada, bu amaçla bir Komite oluşturulmuştur, bu Komite, diğer görevlerinin yanı sıra, bu taahhütlerin uygulanmasını izleyecektir.

Anti-damping

GATT'ın VI. Maddesi taraflara, eğer dampingli ithalat, ithalat yapan ülkede yerel sanayiin zarar görmesine neden olursa, anti-damping önlemleri uygulama hakkı tanımaktadır. Bu önlemlerin uygulanması ile ilgili daha ayrıntılı hükümler daha önce belirtildiği üzere, Tokyo Turu sonunda varılan Anti-damping Anlaşmasında yer almaktadır.

Özellikle, revize edilmiş (gözden geçirilmiş) Anlaşma, bir ürünün dampingli olduğunu belirleme yöntemi konusunda daha açık ve ayrıntılı hükümler, dampingli ithalatın yerel sanayii zarara uğratıp uğratmadığını

belirlemekte kullanılacak kriterler, anti-damping soruşturmalarının başlatılmasında ve yürütülmesinde izlenecek yollar ve anti-damping önlemlerinin uygulanması ve süresi ile ilgili hükümler getirmektedir. Ayrıca, yeni anlaşma, yerel yetkililer tarafından alınan anti-dampıng kararları ile ilgili anlaşmazlıkların giderilmesinde, uzlaşma yollarına da açıklık getirmektedir.

Teşvikler ve Fark Giderici Vergiler

Anlaşma teşvikleri üç grupta toplamıştır: Birincisi, yasak teşviklerdir. Bunlar, tek başına ya da diğer birkaç koşuldan biri olarak ihracat performansına göre, yasa ile ya da fiilen verilen koşullu teşvikler ile tek başına ya da diğer birkaç koşuldan biri olarak ithal mal yerine yerli mal kullanımına bağlı olarak verilen koşullu teşviklerdir, ikinci kategori, "dava edilebilir"[1] teşviklerdir. Anlaşma, herhangi bir akit tarafın teşvikleri kullanarak diğer tarafın çıkarlarını olumsuz etkilememesini, yanı diğer bir tarafın yerli sanayiine zarar vermemesini, Genci Anlaşma kapsamındaki diğer tarafların çıkarlarını göz ardı etmemesini veya doğrudan ya da dolaylı olarak engellememesini (özellikle ortak gümrük tarife indirimlerinin getirdiği yararlar) ve diğer bir üyenin çıkarlarına karşı ciddi haksızlık yapılmamasını hükme bağlamıştır. Anlaşma, bir ürünün toplam değerine göre (ad valorem) sübvansiyonu % 5'i aşması dahil bazı teşviklerde, ciddi zararların ortaya çıkacağını varsaymaktadır. Böyle bir durumda, söz konusu teşviklerin şikayeti yapan tarafta ciddi zararlara yol açmadığını kanıtlama sorumluluğu teşvik uygulayan tarafa aittir. Üçüncü kategori, dava edilemeyen teşvikleri kapsamaktadır; bunlar, ya özel (spesifik) olmayan teşvikler ya da sınai araştırmalara ve zarara uğramış bölgelere yapılan ön rekabetçi geliştirme yardımları ya da mevcut tesisleri kanun ve/veya idari düzenlemelerle getirilen yeni çevresel hükümlere adapte etmek için yapılan yardımlar gibi Özel teşviklerdir.

Teşvik miktarının minimum olduğu (sübvansiyonun, ürünün değerinin % Tinden az) ya da teşvikli ihracatın miktarının ya da zararın ihmal edilebilir olduğu durumlarda, telafi edici vergi soruşturmaları hemen sona erdirilecektir.

Genel Hizmetler Ticareti (GATS)

Nihai Sened'in (Final Act) kısımlarını oluşturan Hizmetler Anlaşmasının üç dayanağı vardır. Temel anlaşmanın I. Kısmı, amacı şöyle tanımlar: bir

tarafın topraklarından diğer tarafın topraklarına sağlanan hizmetler; bir tarafın topraklarından diğer tüketicilere sağlanan hizmetler (sözgelimi, turizm); bir tarafa ait kuruluşların, bir başka tarafın topraklarında sağladığı hizmetler (sözgelimi, bankacılık); bir tarafın vatandaşlarının bir başka taratın topraklarından sağladığı hizmetler (sözgelimi, inşaat projeleri, danışmanlık), II. Kısım, genel yükümlülükleri ve ilkeleri belirler. Temel olan en çok kayırılan ülke (m.f.n.) yükümlülüğü, taraflardan her birinin "diğer tarafın hizmetlerine ve hizmet sağlayanlarına, derhal ve koşulsuz olarak, bir başka ülkenin benzer hizmetlerine ve hizmet sağlayanlarından daha az kayrılan bir statü uygun görmeyeceğini" ifade eder. Ancak, m.f.n muamelesinin her hizmet faaliyeti için mümkün olamayacağı bilinmektedir, böylece, tarafların özel m.f.n muafiyetleri gösterebileceğini öngörür. Bu tür muafiyetlerin koşulları ek olarak verilmiştir ve beş yıl ve normal on yıllık süre sonunda gözden geçirilecektir.

Anlaşma, GATT'ın XX. ve XXI. maddelerine uygun hem genel muafiyetler, hem de teminat muafiyetleri hükümlerini içerir. Anlaşma ayrıca, hizmetler alanında ticarete zarar veren teşvikler konusunda ilkeler geliştirmek amacıyla görüşmeler yapılmasını öngörür.

III. Kısım, genel yükümlülük olamayan, fakat ulusal programlar çerçevesinde taahhüt edilmiş olan ulusal muameleler ve girişler konusunda hükümler içerir. Böylece, piyasaya girme durumunda, tarafların her biri, "diğer tarafların hizmetlerine ve bu hizmeti sağlayanlarına, kendi programında anlaşmaya varılan ve belirlenen kısıtlamalar ve koşullar çerçevesinde sağlanandan daha az kayrılan bir statüyü uygun görmeyecektir." Piyasaya giriş hükmünün amacı, aşağıdaki türden önlemleri zaman içinde ortadan kaldırmaktır: Hizmet sağlayanların sayısında, hizmet muamelelerinin toplanı değerinde ya da toplam hizmet işlemlerinin ya da istihdam edilen toplam personel sayısında yapılan kısıtlamalar. Aynı şekilde, hizmet sağlayan tüzel kişilerin ya da ortaklıkların türleri konusundaki kısıtlamalar ya da yabancı ortaklıkların maksimum sermaye düzeyleri ile ilgili kısıtlamalar da giderek ortadan kaldırılacaktır.

Ticaret ile İlgili Mülkiyet Haklan (TRIPs) (Sahte Ürünlerin Ticareti Dahil)

Anlaşma, fikri mülkiyet haklarının korunmasında ve uygulanmasında çok çeşitli standartların ve sahte malların uluslararası ticareti ile ilgili ilke, yasa ve yönetmeliklerin çok taraflı bir yapı kazanmamamış olmasının, uluslararası ekonomik ilişkilerde giderek artan bir gerilime sebep olduğunu belirtmektedir. Bu gerilimleri ortadan kaldırabilmek için yasa ve yönetmeliklere ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle anlaşma, temel GATT ilkelerinin ve ilgili uluslararası fikri mülkiyet hakları anlaşmalarının uygulanabilirliğine, fikri mülkiyet haklarının etkilerine, bu haklar için etkili uygulama önlemlerine, çok taraflı anlaşmazlıkların giderilmesine ve geçici anlaşmalara ilişkin hükümler getirmektedir.

Anlaşmanın I. Kısmı, genel hükümleri ve temel ilkeleri belirler, fikri mülkiyetin korunması konusunda bir tarafın, diğer tarafların vatandaşlarına kendi vatandaşlarına sağladığı haklara uygun bir statü uygulamayı taahhüt edeceği hükmünü getirir. Anlaşma ayrıca, bir tarafın diğer bir tarafın vatandaşlarına sağladığı avantajı, tüm tarafların vatandaşlarına da derhal ve koşulsu/ olarak tanımasını /.orunlu kılan; uluslararası fikri mülkiyet anlaşmasında bir yenilik olan en çok kayrılan ülke hükmünü de içerir.

II. Kısım, fikri mülkiyet haklarının her birine sırayla eğilmektedir. Telif hakları konusunda tarafların, edebiyat ve güzel sanatlarla ilgili çalışmaların korunması için Bern Konvansiyonunun en son versiyonunun (Paris, 1971) -bu Konvansiyon'un 6. Maddesinde belirtildiği gibi etik haklarının korunmasını /orunlu kılmamakla birlikte- asli hükümlerine uymaları istenmektedir.

Ticari ve hizmet markalarına gelince, anlaşma, ne tür markaların korunacak ticari ya da hizmet markaları olduğunu ve bu markaların sahiplerine verilecek minimum hakların ne olacağını tanımlamıştır. Belirli bir ülkede çok tanınmış markalar için ilave korumalar sağlanacaktır. Bunun yanı sıra anlaşma, ticari ve hizmet markalarının kullanımı, koruma şartları ve lisans ve yetki verilmesi ile ilgili bazı yükümlülükler getirir. Sözgelimi, yabancı markaların yerel markalarla birlikte kullanılması, genel kural olarak yasaklanmıştır.

Sınai tasarımlar da anlaşma çerçevesinde ya da on yıl süreyle korunacaktır. Korunan tasarımların sahipleri, korunan tasarımların kopyası olan bir tasarıma dayanan ya da o tasarımı içeren ürünlerin üretimini, satışını ya da ithalatını engelleyebilecektir.

Anlaşmada, patentlerle ilgili olarak, Paris Konvansiyonu'nun (1967) asli hükümlerine uygun bir yükümlülük vardır. Buna ek olarak anlaşma, hemen hemen tüm teknolojik alanlarda, ister ürün isterse işlem halinde olsun tüm hulusların patentlerinin 20 yıl süreyle korunmasını zorunlu kılar. Eğer buluşların ticari kullanımı kamu düzeni ya da ahlaki nedenlerle yasaklanmışsa, bu buluşlar patent hakları kapsamına dahil edilemeyebilir; aksi halde, patent hakları kapsamına dahil edilmeyecek olanlar, teşhis, tedavi ve cerrahi yöntemleri, bitkiler (mikroorganizma dışında), hayvanlar ve bitki ya da hayvan üretiminde kullanılan biyolojik işlemlerle (mikrobiyolojik işlemler dışında) ilgili buluşlardır. Bununla birlikte, bitki türlerinin ya patentlerle ya da teklik (sui generis) sistemi (UPOV Konvansiyonu ile sağlanan üretim hakları gibi) ile korunması zorunludur. Zorunlu lisans verme ya da patent sahibinin yetkisi olmaksızın patentlerin hükümetler tarafından kullanılması konusundaki koşulların ayrıntıları anlaşmada yer almaktadır. Telif hakları 50 yıl süreyle korunmaktadır.

Anlaşmazlıkların Giderilmesi

GATT'ın anlaşmazlıkları giderme sistemi, çok taraflı ticaretin köşe taşlarından biridir. Sistem, Aralık 1988'de Montreal'de yapılan "Mid-Term Review" Bakanlar Toplantısında kararlaştırılan reformlardan sonra düzene sokulmuş ve güçlendirilmiştir. Halihazırda Konseyin ilgilendiği anlaşmazlıklar, uyuşmazlık konusunda karar verilmesini otomatikleştiren ve böylece, bu kararların anlaşmazlığa taraf olan kişilerin onayına bağlı olmasını ortadan kaldıran bu yeni kurallara göre ele alınacaktadır. Uruguay Round'un uyuşmazlıkları giderme kuralları jürilerin oluşturulmasını ve itiraz merciine (Appellate Body) başvuru imkanlarını genişleterek, mevcut sistemi daha da güçlendirecektir.

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ (WTO)

GATT'ın kurumsal statüsü ve yaptırım gücü çok zayıftı ve uluslararası ticaret günüllü ihracat kısıtlamaları gibi sayısız istisnalarla tamamen karmaşık hale gelmişti. Ayrıca, A.B.D. gibi güçlü ülkelerin, Süper 301 gibi özel yasaları vardı ve bu yasalar çerçevesinde farklı gümrük tarifeleri ve kotalar uygulayabiliyorlardı. Tüm bu bozukluklar, 40 yılı askın bir süre önce Havana'da öngörüldüğü gibi, yasal olarak güçlü bir kuruluş olan Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) kurulması ile azalacaktır. Kuruluşun tüzüğüne

imza koyan ülkeler, artık Akit Taraf olmayacaklar, fakat WTO'ya üye olacaklardır.

Öte yandan, gelişmiş ülkeler, hükümleri yukarda açıklanan Nihai Sened'in uygulanması ile gelişmekte olan ülkelerin de GATT'da yararlandıkları haklar karşılığında kalkınma seviyelerine uygun bir disiplin altına girmelerini ve vecibeler üstlenmelerini beklemektedir.

Uluslararası ticarette yeni kuralların uygulanması ile ülkeler kazanç sağlayacaklar, ancak sağlanacak kazancın büyüklüğü, önemli ölçüde ülkenin dünya ticaretindeki payı tarafından belirlenecektir. Dolayısıyla büyük ihracatçı olan ve dünya ihracatının dörtte üçünü gerçekleştiren Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Doğu Asya gibi bölgeler ihracatları a/ olan ülkelerden daha çok kazanacaklardır. Ticaretin liberalleşmesinden en fa/la yararlanacak olanlar TNC'ler (Uluslarötesi şirketler) ve OKCD ülkeleridir. Uruguay Round bu şirketlere stratejik bir güven sağlamaktadır. Ürün ticareti, hizmet ticaretine, TRIP's ve TRIMS'lere bağlanmıştır. TNC'ler globalleşmeyi destekledikleri için, bu ilişki, patentlerin uzun süre korunması ve dünyanın herhangi bir yerinde yatırım yapma şerbetliği ile bu şirketlere bir genişleme ortamı sağlayacaktır. Hizmet ticareti, TRIP's ve TRIM'ler uluslararası kurallara bağlı olacaklar ve denetimleri uluslararası platformlarda yapılacaktır.

Uruguay Round'da alınan kararlarla dünya gelirinin 10 yıl içinde 213 milyar Dolar, uluslararası ticaretin ise % 20 oranında artacağı hesaplanmaktadır. Bu gelirin bölgeler arasında söyle dağılması beklenmektedir

	Milyar$
1. Avrupa Birliği	61
2. A.B.D.	36
3. Eski SSCB ve Doğu Avrupa	29
4. Japonya	27
5. Üçüncü Dünya Üreticileri	13
6. Tarım Ürünleri İhracatçıları ve eski kaplanlar (Arjantin, Brezilya, Endonezya, Malezya, Tayland, Çin)	20
7. Avrupa Birliğine dahil olmayan Batı Avrupa Ülkeleri	8
8. Eski Doğu Asya Kaplanları (Hong Kong, Singapur,	

Tayvan, Güney Kore)	10
9. Kanada	2
10. Avustralya ve Yeni Zelanda	2

OECD ülkelerinin kazancı 138 milyar $, eski ve yeni kaplanların 30 milyar $, eski (JOMECON ülkelerinin 29 milyar $, üçüncü dünya üreticilerinin kazancı ise yalnızca 13 milyar $ olacaktır. Uruguay Round kararlarından en kötü etkilenecek bölge, gıda ithal eden Afrika Ülkeleri olacaktır, çünkü ticaret hadlerinin kötüleşmesi nedeniyle bu ülkeler 2.6 milyar $ zararları olabilir.

Uruguay Round'da elde edilen sonuçlardan en önemlilerinden biri yukarıda değinildiği üzere, Nihai Senet ile aynen IMF'nin dünya para sistemini düzenlemesi gibi, dünya ticaretinin kurallarını ve işleyişini denetleyecek Dünya Ticaret Teşkilatı'nın (WTO) kurulmasıdır. WTO ile bundan böyle korumacılık ile mücadele veya sistemin kapsamının genişletilmesi gerektiği zaman Uruguay Round gibi yıllar sürecek sorunlu müzakerelere de gerek kalmayacaktır. Nitekim, Round daha yeni bittiği halde uluslararası ticaret sistemindeki bazı sorunlar sürmekte ve yenileri gündeme gelmektedir. Halen uluslararası ticarete yönelik en büyük tehditlerin rekabet hukuku, kambiyo kurlarındaki istikrarsızlık, çevre sorunları ve sosyal politika farklılıkları gibi Nihai Senet'de gerektiği gibi düzenlenmeyen alanlardan kaynaklandığı söylenmektedir.

Gerçekten, son yıllarda öncelikli uluslararası konular arasında yer almaya başlayan çevre sorunlarının iktisadi, sınai ve ticari yapılanmaları giderek daha fazla etkiledikleri ve bu oluşumun kısa vadede ülkeler arasındaki değişim ve ilişkileri şekillendirmesinin kaçınılmaz olacağı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, orta vadede kalkınmanın sürdürülebilirliği ancak çevre dostu stratejilerin izlenmesi halinde mümkün olabilecektir. Bu itibarla, ulusal düzeyde varolan kaynakların verimli kullanımı ve arttırılmaları, bunların yerine başka kaynakların bulunup geliştirilmeleri ve yasama biçimlerinin ilerlemenin çok yönlü olarak sürdürülmesini sağlayabilecek doğrultuda değiştirilmesi, izlenmesi gerekli başlıca stratejiler olarak belirmektedir.

Söz konusu stratejilerin, bir kaç yıl öncesine kadar adeta bir ütopya olarak nitelendirilseler de, günümüzde artık siyasal düzlemlere taşınacak boyutlar

kazandıkları; hatta bölgesel bütünleşme hareketlerinin odak noktalarında yer aldıkları bir gerçektir.

Bölgesel entegrasyon açısından çevrenin önemi ortak standartlar saptanması, bunların izlenmesi için mekanizmalar oluşturulması ve yeni teknolojiler için AR-GE faaliyetlerine ağırlık verilmesi ile kısıtlı kalmamakta, anılan bütünleşme hareketlerinin üçüncü ülkeler ile ilişkilerini basta ticari değişimler olmak üzere doğrudan etkilemektedir.

Bu kapsamda çevre sorunları açısında en gelişmiş bölgesel entegrasyon örneği son örgütlenme olan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'dir (NAFTA). AB'nin bu alandaki çabaları 1990'lara kadar gayet sınırlı kalmış ise de, mevcut tasarılar ve öngörülen ilerlemelerin boyutları NAFTA'yı da asmaktadır.

Gelişmiş ülkeler bakımından, ticari açıdan üzerinde en çok durulacak hususun çevre sorunlarını çözmeye yönelik yatırımlar ve uygulanacak yüksek standartlar nedeniyle "karşılaştırmalı üstünlüklerini kaybetmemeleri olacağı kuskusuzdur. Özellikle çevre standartlarının yüksekliğinden kaynaklanan maliyet artısının ithal mallar karsısında ve dış pazarlarla haksız rekabete neden olmasının engellenmesine çalışıldığı açıktır. "Çevre dampingi" kavramı bu nedenle geliştirilmektedir.

Bu meyanda, başta NAFTA ve AB üyeleri olmak üzere gelişmiş ülkelerin, çoktaraflı ticaret sistemini düzenleyen Uruguay Round Nihai Senedindeki en büyük eksikliği çevre konularına yeterince yer verilmemesi olarak gördükleri ve bu hususu WTO içinde izleyecekleri anlaşılmaktadır.

Bunun gibi, ülkeler arasındaki sosyal politika farklılıkları da rekabeti bozan bir unsur olarak görülmekte ve WTO'da "sosyal damping" kavramının meşrulaştırılmasına çalışılacağı izlenimi alınmaktadır. Bu kavram özellikle çocuk ve kaçak isçi çalıştıran işletmelerin üretim maliyetindeki düşüş dolayısıyla söz konusu edilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü üzere dünyada yaşanan liberal dönem 1980'li yıllarda zorlanmış ve bu tarihten itibaren korumacılık önem kazanmıştır. 1980'lere gelindiğinde gümrük tarife oranlan çok düşük olan gelişmiş ülkelerin ithalata tarife dışı engellemeler uyguladıkları görülmektedir. Ancak, bu ülkeler için yapılan hesaplamalar tarife dışı

engellemelerin etkilerini de içeren nominal koruma oranlarının çok yüksek olmadığını ortaya koymuştur. Almanya için yapılan bir çalışmaya göre ortalama gümrük tarife oranı % 7.9, tarife dışı engellerin etkilerini içeren nominal koruma oranı % 11.2 dir. Gelişmekte olan ülkelerde koruma oranları ise çok daha yüksektir. Bu ortamda gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere yaptıkları ihracatlarını hızla arttırabilmişlerdir. Başarılı ihracatçıların ihracatlarını hızla arttırdıklarının bir göstergesi gelişmiş ülkeler için söz konusu ülkelerden yapılan ithalatın ülke içi toplam talep içindeki payının zaman içindeki gelişimidir. "İthalatın iç piyasa payı" (import penetration ratio) olarak isimlendirilen bu oranın Tablo 8'de verilen zaman içindeki gelişimi incelendiğinde şu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ABD, AT ve Japonya'da iç piyasa payını, 1980 yılında % 2.4'den 1988 de % 3.1'e çıkartmışlardır. Gelişmiş ülkelerin giyim eşyası sektörü için hesaplandığında bu oranın 1968 de % 1.9'dan 1988'de % 22.1'e çıktığı gözlenmektedir. Dolayısıyla, karşılaşılan tüm zorluklara rağmen 1990'lı yıllarda çok uluslu GATT ticaret sistemi uygulanmakta ve dünyada dış ticaret politikalarının liberalizasyon süreci devam etmektedir.

'Tablo 8: Gelişmekte Olan Ülkelerin Gelişmiş Ülkelere Yaptıkları İhracatın Toplam Gelişmiş Ülke Tüketimindeki Payı (İthalatın İç Piyasa Payı)

	1968	**1974**	**1980**	**1984**	**1988**
Ülke					
AT	1.1	1.7	2.7	2.9	2.9
Kuzey Amerika	0.8	1.8	2.4	3.1	4.1
Japonya	0.9	1.7	1.7	1.7	1.8
Toplam	0.9	1.7	2.4	2.9	3.1

Kaynak: "Global Economic Prospects and the Developing Countries," Dünya Bankası, 1992

Ülke içinde uygulanan dış ticaret politikaları yurt içi pazara yönelik üretim ile yurtdışı pazara yönelik üretim arasında ayırım yapıyor ve bu arada yurt dışı üretime göre yurt içi üretimi teşvik ediyorsa, söz konusu ülkenin içe dönük dış ticaret politikaları uygulamakta olduğu söylenir. Diğer durumda ise dışa dönük dış ticaret politikaları söz konusudur. Liberal bir dış ticaret

sistemi altında her iki çeşit dış ticaret politikasının da uygulanmaması gerekir. Dolayısıyla liberal dış ticaret politikaları uygulayan bir ekonomide dış ticaret miktar ve değer açısından sınırlamalara tabi tutulmayacak, nominal ve efektif koruma ve sübvansiyon oranları sıfıra yakın olacak ve reel döviz kurunda zaman içinde önemli dalgalanmalar görülmeyecektir. Dış ticaretin küreselleşmesi ise bütün dünya ülkelerinin liberal dış ticaret politikaları uygulamaları durumunda ortaya çıkacaktır. Böyle bir dünya GATT'ın kurmayı amaçladığı dünya düzenidir. Dolayısıyla Uruguay Turu görüşmelerinin başarı ile sonuçlanması dünyada liberal dış ticaret politikalarının uygulanmasını ve dış ticaretin küreselleşmesini sağlayabilecek önemli bir gelişme olacaktır. Bu çerçevede GATT görüşmelerinin 1993 yılının Aralık ayı içinde başarı ile sonuçlanmış olması liberal görüşün bir başarısı olarak nitelenebilir.

2. BÖLGESELLEŞME

Bölgeselleşme, bölgesel bütünleşme ya da diğer adıyla bölgesel entegrasyon, iktisadi, siyasi, askeri ve sosyal boyutlar içerebilir. Ekonomik ağırlıklı bölgesel entegrasyon hareketleri, türlerine göre dört temel başlık altında toplanabilir. Serbest ticaret bölgelerinde, üye ülkeler kendi aralarındaki mal ve hizmet hareketlerindeki ticari ve diğer ulusal engelleri kaldırmayı amaçlar. Böylece üyeler, karşılıklı olarak birbirlerine, piyasalarına giriş önceliği tanırlarken, üye olmayan üçüncü ülkelere karşı, kendi diledikleri ticaret politikalarını, tarifelerini, kotalarını uygularlar. Serbest ticaret bölgesinden biraz daha ileri bir entegrasyon düzeyini temsil eden Gümrük Birliği'nde, dışa karşı ortak bir gümrük tarifesi ve üye olmayan ülkelere uygulanacak ortak ticari kuralların kabulü söz konusudur. Ortak Pazar aşamasında anlaşma tarafları arasında üretim faktörlerinin, sermaye, emek ve teknolojinin serbest dolaşımına izin verilir. Bir ekonomik birlikte ise, tüm üye ülkelerin iktisat politikalarını birleştirmeleri gerekmektedir. Bu tür bir anlaşma sonucunda mal ve faktörlerin serbest dolaşımı yanı sıra para, maliye ve sosyal politikaların tam bir uyum göstermesi şarttır.

Pratikte, bölgesel bütünleşmeye geçilmesini kolaylaştırabilecek geçici veya kısmi bazı anlaşmalar vardır. Bunlar mal anlaşmaları veya sektörel anlaşmalardır. Ülkeler arasında üye ülkelerce uygun görülecek belli ürün çeşitleri veya motorlu taşıt araçları gibi sektör bazında ticareti kolaylaştıran,

ortak üretime İmkan tanıyan anlaşmalara varılabilir. Kanada ve ABD arasında imzalanan otomobil sözleşmesinde ve ABD ile pek çok Latin Amerika ülkesi arasında imzalanan özel anlaşmalarda bu durum söz konusudur.

Bölgesel anlaşmaya taraf olan ülkeler, birbirleriyle yaptıkları ihracatın önündeki engelleri azalttıkları ölçüde, iç fiyatları daha yüksek olan mallan, üye ülkelerden ithal edecekleri daha ucuz mallarla ikame edebilirler. Böylece iç kaynaklar ihracata yönelik üretim için serbest kalabilir. İhracat olanaklarının artması ile de, ilk aşamada bölge içi ticaretin, daha ileri bir zaman diliminde ise diğer bölgelerle yapılan dış ticaretin de liberallcştirilmesiyle bölge dışı ticaretin artması beklenir. Anlaşma öncesinde ülkeler arasındaki entegrasyon ne kadar düşük, buna karsın birbirlerine uyguladıkları ticari engeller ne kadar çok ise, anlaşmanın ticareti arttırıcı etkisinin o kadar büyük olması beklenir.

Uzun dönemde, pazarların daha da genişlemesi ve derinlik kazanmasıyla üye ülkelerin rekabet gücü artabilecektir. Ekonomik entegrasyon sonucu bir endüstri dalında veya firma bazında ortaya çıkan yapısal değişikliklerle birlikte ölçek ekonomileri belirecektir. Pazarın genişlemesi ile birlikte, teknolojik gelişme hızlanacak, ileri üretim tekniklerine ulaşılacak ve diğer ülkelere kıyasla bir üretim üstünlüğü sağlanacaktır. Bu genişleme ile birlikte gelecek hakkındaki belirsizlikler azalacağından yeni yatırım projelerine ilgi artacaktır. Yatırım artışları sektörlerin büyümesine imkan tanıyacak, ayrıca bu gelişen sektörlerde firma sayısının artması ile beraber rekabet kızışacaktır. Anlaşma sonunda fiyatlarda meydana gelecek düşüş tüketicilerin reel gelirlerini yükseltebileceği gibi, bu tüketicilere alternatif mallar arasında daha kapsamlı seçme olanakları tanınabileceği de ifade edilmektedir.

Öte yandan, uyum sürecinde bazı sorunlar ortaya çıkabilir. Üye ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılık arz edebilir. Korunan sektörler farklı olabileceği gibi, dışa karşı uygulanan koruma oranları daha yüksek olabilir. Ticaret politikalarındaki değişiklikler sonucunda bu tip üyeler, boyutları büyük maliyetlere katlanmak zorunda kalabilir. Bu süreci kolaylaştırmak amacıyla üyeler maddi açıdan birbirlerini desteklemeğe çalışırlar.

Çoktaraflı serbestleştirme yanlısı düşünürler bölgesel anlaşmalar çerçevesinde sağlanacak refah artışının arzulanan boyutlarda olamayabileceğini de belirtirler. Bölgesel ticaret anlaşmasına taraf ülkelerde üretilen ürünler, gümrük birliğinde blok dışı ülke kaynaklı ticari mallara uygulanan çeşitli ortak engeller nedeniyle, nispeten ucuz, görünebilir. Bu şartlar altında talep, bölgesel ürünlere doğru kayar ve bölge dışı ürünlere olan talepte sapma olur. Sonuçta, ticaretin yönü saptırılmış olur. Suni bir ihtisaslaşma ve suni bir fiyat politikası ortaya çıkabilir. Tüketicilerin aleyhine gelişen, üretimin yapısını çarpıtan bir iktisadi düzen kendini gösterebilir.

Anlaşmaya taraf ülkeler yeni pazar yapısına ve bölgesel entegrasyonun sonucu ortaya çıkan rekabet artışına uyum sağladıkça, sektörler arası kaynak dağılımı da yeniden düzenlenir. Bu geçiş döneminde üye ülkeler, üçüncü ülkelere, grup dışındakilere, uygulayacakları piyasalardaki liberalizasyonu engelleyici korumacı politikalarını ve baskılarını arttırabileceklerdir. Ayrıca, bölgesel entegrasyon sonucunda gümrük vergilerinin azalması bu kaynaktan sağlanan vergi gelirlerinin azalmasına neden olur. Bunu telafi etmek için üyelerin üçüncü ülkelere uygulayacakları gelir sağlayıcı politikaların şartları ağırlaştırılabilir.

Ekonomik entegrasyon sonucunda blok dışı ülkelerden ithalat azalırken, blok içi ticaret artmaktadır. Ticaretin yön değiştirmesiyle beraber blok dışındaki ülkelerden, üye ülkelere bir sermaye akışı gerçekleşir. Geniş bir pazar, bölge içinde yeni yatırım olanakları sağlamaktadır. Sonuç olarak, blok dışı ülkeler ihracatlarındaki düşüşü telafi edici bir uygulamayı yeğleyebilecek ve birlik içinde kendi üretimlerini gerçekleştirmek üzere, doğrudan yabancı sermaye yatırımına yönelebileceklerdir. Öz kaynaklarını yabancı pazarlara yönelttikleri ölçüde sermaye transferi blok üyeleri lehine gerçekleşmiş olur. Ayrıca entegrasyon sonucunda anlaşmaya taraf olan ülkeler arasındaki sermaye akışı da hızlanır. Entegrasyon Öncesinde, blok dışı ülkelere yönelen sermaye, entegrasyon sonrasında pazarın genişlemesi ile, blok içine yönelebilir.

Anlaşmaya taraf olmayan ülkeler, blok dışındakiler, taraflar arasındaki ticaretin dinamik etkilerinden bazı yararlar sağlayabilirler. Bölgesel ticaret anlaşması, blok içinde ekonomik büyümeyi hızlandırdığı, kaynakların daha etkin kullanımını sağladığı ve talep artışını uyardığı ölçüde pazarın

büyümesine yol açar. Böylece taraf olmayanlar bu genişleyen pazarlara girebildikleri ölçüde ticari olanaklarını arttırırlar. Bu husus üçüncü ülkelere, anlaşmaya taraf olan ülkelerde olduğu gibi, ölçek ekonomilerinden yararlanma fırsatını verir.

Bir gümrük birliğinin oluşturulması halinde üçüncü ülkeler, pazara giriş şartları hakkında daha ayrıntılı bilgilere sahip olurlar. Ortak bir kod uygulanacağından, bilinmesi ve yapılması gereken işlemler daha basitleştirilmiş olur. Anlaşmaya varmış olan ülkeler ithal ettikleri malların iç sınırlarından geçişi için tek bir belgenin düzenlenmesini yeterli görebilirler. Ticarette tek bir belgenin uygulanması ekonomik maliyetleri azaltacak ve sınırlarda mevcut formaliteleri önemli ölçüde ortadan kaldıracaktır. Ancak hu kodlar bütünleştirilmiş olmakla beraber içerdikleri şartlar ağırlaştırılmış ise, rakip malların bu ülkelere girişi yine sınırlandırılmış olur. Blok dışı ülke ürünlerinin gümrüklerden içeriye girişleri ağır engellere takılacağından ticareti saptırıcı yeni bir gelişme daha gözlenebilir.

Ekonomik entegrasyon sonrasında ticaretin, bölge dışından bölge içine ne oranda döneceği, anlaşmaya taraf olan ülkelerin büyüklüğüne ve kendi kendine yeterlilik derecesine bağlıdır. Oluşturulan birlik yeterince büyük değilse ve bazı hammadde ya da girdilerde dışa bağımlılık sürüyorsa, ticaretin yön değiştirmesi ve ticareti saptırıcı etkiler, güçlü olmayacaktır.

Ticaret yön değiştirse dahi, bir süre sonra anlaşmaya imza atmış ülkeler arasındaki ticaretin gelişmesi, üretimin verimliliğinin ve ülkelerin büyüme hızının artması gelirleri daha da arttıracağından, blok dışındaki ülkelerin mallarına talep büyüyebilir. Ancak bu geçiş süresinin uzunluğu ve gelişmekte olan blok dışı ülkelerin ne oranda gelişmişlere cazip gelecek mallan üretir durumda kalabilecekleri konusunda önemli belirsizlikler vardır. Ayrıca bu geçiş süreci sırasında anlaşmalı ülkeler arasındaki mal hareketleri serbesttir. Sonuç olarak, ekonomik entegrasyona giden ülkeler arasındaki ticaretin gelişme hızı yüksek olacağından, blok dışında kalan ülkeler aleyhine gelişmeler artabilecektir. Blok dışı ülkelere uygulanan gümrük vergileri artmasa dahi, topluluk üyeleri arasındaki gümrük vergilerinin kaldırılması onları etkileyecektir.

Gümrük Birliği sonucunda ortak gümrük tarifesi uygulamasına gidildiğinde üye ülke piyasalarında uygulanan gümrük vergilerinde değişmeler olur. Daha yüksek tarife engelleriyle karşı karşıya kalan üçüncü ülkelerdeki ihracatçılar pazarlardaki yerlerini korumakta zorluk çekerler. Bölgesel anlaşmalar çerçevesinde malların yanışını hizmetler de anlaşma kapsamına girdiğinde, üçüncü ülkelerin daha da zarara uğramaları kaçınılmaz görülmektedir.

Bölgesel entegrasyon sonucunda, genişlemiş olan pazarda kurulmuş bulunan yabancı ortaklıkların şubeleri, yerel girişimlerle hemen hemen aynı avantajlara sahiptirler. Bölgeselleşen ülkelere mal saramayacaklarını ve ticaretin saptırılacağım düşünen blok dışı ülke girişimcileri bu ülkelere doğrudan yatırım girişimlerinde bulunmak isteyecektir.

Bilindiği gibi ilk bölgeselleşme hareketi 1834 yılında Almanya'da "Gümrük Birliği"nin kurulması ile gerçekleştirilmiştir. Benelüks ülkeleri arasındaki gümrük birliği 1948 yılında işlerlik kazanmıştır. 1958 yılında gümrük birliği olarak kurulmuş olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun uzun vadeli amacı, üye ülkeler arasında Ortak Pazar oluşturmaktı. EFTA 1960 yılında serbest ticaret bölgesi olarak kuruldu. Bu gelişmelerden sonra dünyada 1960'lı yıllarda çeşitli bölgeselleşme hareketleri görüldü. Bu çerçevede Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) 1961 yılında, Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM) 1961, Arap Ortak Pazarı 1964, Güney Afrika Gümrük Birliği ise 1969 yılında kuruldu.

1960'lı yıllarda kurulan iktisadi birleşmelerin temel özellikleri (i) birleşmelerin kuzey-kuzey (AT) veya güney-güney tipi (LAFTA) birleşmeler olmaları ve (ii) iktisadi birleşme hareketlerinde amacın farklılıklar göstermesidir. AT için başlangıçta politik nedenlerin iktisadi nedenlerden daha önemli olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan EFTA ve güney-güney birleşmelerinde iktisadi faktörlerin ön planda olduğu belirtilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler hızla kalkınmak istiyorlardı. Bu ülkeler iktisadi birleşmeler ile gelişmiş ülkelere karşı pazarlık güçlerini arttıracaklarını ummuşlar ve böylece dış ticaret hadlerinin kendileri lehine gelişebileceğini düşünmüşlerdi.

1960'lı yıllarda kurulan iktisadi birleşmeler AT dışında 1970'li yılların başında dağılma durumunda kalmışlardır. AT ise bu arada gelişerek gümrük birliğini gerçekleştirebilmiştir. İktisadi birleşmelerin etkilerini inceleyen J. Viner 1950 tarihli "The Customs Union Issue" adlı çalışmasında bölgeselleşme hareketlerinin ticaret arttırıcı ve ticaret saptırıcı etkilerinden bahsetmektedir. Ticaret arttırıcı etki de, birleşmeye katılan bir ülkenin yüksek koruma altında üretmekte olduğu bir malı birleşme sonrasında kendisine göre daha ucuz üreten öteki üye ülkelerden ithal etmesi söz konusudur. Bu durumda, pahalıya üreten kaynaktan (yurt içi) ucuza üreten kaynağa (üye ülke) geçilecektir. Diğer taraftan ticaret saptırıcı etkide, birleşmeden önce, üye olmayan fakat malı en ucuza üreten ülkeden yapılan ithalatın, birleşme sonrasında üye ülkelerden yapılması söz konusudur. Burada, ucuza üreten bir kaynağın (dış dünya) yerini, daha pahalı bir kaynak (üye ülke) almaktadır. 1960'lı yıllarda iktisadi birleşmelerin genel olarak başarısız olmalarının nedenlerini bu kavramları kullanarak şöyle açıklayabiliriz. Aynı iktisadi yapıya ve benzer milli kaynaklara sahip olan gelişmekte olan ülkeler birleşmekle kazançlı çıkmamışlardır. Aynı malları üreten hu ülkeler benzer mallan ithal etmek durumunda kalmışlar ve birleşme ile bölge içi ticareti arttıramamışlardır. Aynı doğal kaynaklara sahip olan ülkeler endüstri-içi (intra-industry) ticareti geliştirerek iktisadi birleşmelerden kazançlı çıkabilirler. Ancak, böyle bir durum gelişmekte olan ülkeler için söz konusu olmamıştır. Latin Amerika ve Afrika ile ilgili olarak yapılan çeşitli ampirik çalışmalar, ticaret saptırıcı etkinin ticaret arttırıcı etkiden büyük olduğunu göstermiştir. Ayrıca, iktisadi birleşmeler iktisadi büyümeyi bu ülkelerde pozitif yönde etkilememiştir. Diğer taraftan A l 'de birleşme ile endüstri içi ticaret gelişmiş ve iktisadi birleşmenin ticaret arttırıcı etkisi bir çok ampirik çalışma ile belirlendiği üzere ticareti saptırıcı etkisinden büyük olmuştur.

İktisadi birleşmelerin 1980'li yıllarda tekrar önem kazandığı görülmektedir. Gelişme bu kez Kuzey Amerika'da sağlanmıştır. Bu dönemde ABD iktisadi birleşmelere sıcak bakmaya başlamıştır. 1988 yılında ABD-Kanada serbest ticaret bölgesinin kurulmasından sonra 1989 yılında ABD-İsrail serbest ticaret bölgesi kurulmuştur. 1992 yılında ABD-Kanada serbest ticaret bölgesi Meksika'yı da içerecek şekilde genişletilmiştir. Bölgede böylece Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) kurulmuş bulunmaktadır. Diğer taraftan Güney Amerika ve Asya'da da değişik iktisadi birleşme hareketleri söz konusudur. Malezya 1990 yılında

Doğu Asya İktisadi Topluluğu'nun (EAEC) kurulmasını önermiştir. Bu topluluğun ASEAN ülkeleri, Çin, Hong-Kong, Kore, Tayvan ve Japonya'dan oluşması önerilmiştir. 1991 yılında Tayland ASEAN ülkeleri arasında serbest ticaret birliğinin kurulmasını önermiştir. Avustralya ise 1980'li yılların sonunda Asya-Pasifik İktisadi Kooperasyon grubunun kurulmasını önermiştir. Bu grubun ASEAN ülkeleri, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya ve Kore arasında dış ticaretin liberalleşmesini sağlamaya yönelik çalışmalar yapması beklenmektedir. 1993 yılında yapılan Seattle toplantısında Asya-Pasifik Ekonomik Topluluğu'nun kurulması görüşülmüştür.

1980'li yıllarda iktisadi birleşmelerin kuzey-güney birleşmeleri şeklinde olduğu görülmektedir. Bu ülkelerden gelişmiş olanları ile yeni endüstrileşen ülkelerde nominal koruma oranları zaten düşük bulunmakta idi. Bu ülkelerdeki koruma oranlan Kennedy ve Tokyo görüşmeleri sonunda % 6'lara düşmüştü. Bu ülkelerin gümrük vergilerini %6'dan O'a indirerek bölge içi ticareti çok fazla arttırmaları beklenmemekte idi. Dolayısıyla ikinci iktisadi birleşme hareketlerinin temel nedeni hakkında şüpheler oluşmaya başladı.

İktisadi birleşme hareketlerinin arkasında yatan iktisat teorisi incelendiğinde şu sonuçlar görülür. Bazı iktisatçılar serbest ticaret rejiminin ülkelerin refah düzeylerini en çok artıran rejim olduğunu ifade etmekte ve iktisadi birleşmelerin serbest ticaret rejimine geçiş için bir adım olarak düşünülebileceğini, söz konusu ülkelerde yaşayan insanların refah düzeylerini arttıracağından iktisadi birleşmelerin iyi olduğunu belirtmektedirler. Bu bakış açısı GATT'ın 24. maddesinin arkasında yatan temel görüştür. Ancak, yukarıda belirtildiği üzere Viner iktisadi birleşmelerin ticaret arttırıcı ve ticaret saptırıcı etkilerinden bahsetmekte, iktisadi birleşme sonunda her ülkede kazananlar ve kaybedenler olacağını ifade etmekte, bu sonucun iktisadi birleşme dışında kalan dış dünya için de geçerli olduğunu belirtmekte ve iktisadi birleşmenin üye ülkeler ve dış dünya üzerindeki refah etkileri konusunda genel bir sonuca gitmenin zorluklarından bahsetmektedir.

İktisat teorisi bölgeselleşmenin tekrar gündeme gelmesine neden olan faktörleri açıklamaya yeterli görülmemektedir. Konu ile ilgili olarak üç sorunun cevaplandırılması yararlı olacaktır. Sorular şunlardır: (i) iktisadi

birleşme hareketleri önümüzdeki yıllarda kuvvetlenerek devam edecek midir? Dünya bir bloklaşmaya doğru mu gitmektedir? (ii) İktisadi birleşme hareketleri uygulamada ne kadar başarılı olmuşlardır? (iii) Bölgeselleşme hareketleri ile GATT'ın sözcülüğünü yaptığı çok uluslu dış ticaret rejimi uyum içinde yaşayabilir mi?

Birinci soru ile ilgili olarak ABD yönetiminin hu konudaki tutumuna bakmak gerekiyor. Bilindiği gibi ABD uzun süre iktisadi birleşme hareketlerine sıcak bakmamıştı. ABD bu konudaki görüşünü son senelerde değiştirdi. ABD'nin görüşünü değiştirmesini etkileyen temel faktörlerden biri şüphesiz ki GATT Uruguay Turu çerçevesinde yapılan görüşmelerde her hangi bir sonuca ulaşmanın kolaylıkla mümkün olmadığının ABD tarafından belirlenmesidir. Bush yönetimi bölgeselleşmeyi bir silah olarak kullanmayı düşünmüş olabilir. Uruguay Round'da sağlanacak başarı ile çok uluslu GATT ticaret sistemi tekrar önem kazanacak ve bölgeselleşme böylece görevini tamamlamış olacaktır. Tabii ki böyle bir sonuç ancak bölgesel ticaret hareketlerinin bölge dışı ülkeler ile olan ticareti engellememesi ve bu ülkelere uygulanan gümrük vergilerini arttırmaması durumunda beklenebilecektir.

Son zamanlarda görülen bölgesel iktisadi birleşme anlaşmalarının arkasında yatan diğer nedenler şu şekilde özetlenmektedir: (i) Ülkeler anlaşma yaparak ihracat pazarlarını garanti altında tutmak istemektedirler. Bu ülkeler ileride ticarete getirilecek engeller ile pazarlarını kaybetmekten korkmaktadırlar, (ii) iktisadi birleşmeyi isteyen Meksika gibi gelişmekte olan ülkelerin yöneticileri ülke içinde uygulanacak iktisadi politikalarda iktisadi birleşme ile kararlılık sağlanabileceğini düşünmektedirler.

İkinci soru ile ilgili olarak iktisadi birleşmelerin etkileri konusunda yapılan ampirik çalışmalarda şu sonuçlara ulaşılmaktadır. AT için birleşmenin statik ve dinamik etkileri anlaşmanın üye ülkeler için yararlı olduğunu göstermiştir. Benzer sonuca güney ülkelerinde 1960'lı yıllarda yapılan birleşmeler için ulaşmak mümkün olmamıştır. Diğer taraftan 1990'lı yıllarda kuzey-güney birleşmelerinin etkilerini ayrıntılı olarak incelemek ancak bir kaç sene sonra mümkün olacaktır. Bu konuda yapılan değişik simülasyon çalışmalarında üye ülkelerin kazançlı çıkacakları ifade edilmekte ise de bu gibi çalışma sonuçlarını ihtiyatla karşılamak uygun olacaktır.

Bölgeselleşmenin etkilerini incelerken basit bazı oranların zaman içindeki gelişmelerini incelemek yararlı olabilir. Bu çerçevede bölge içi ihracatın toplam bölge ihracatındaki payı, bölge ihracatının dünya ihracatındaki payı ve bölge içi ithalatın toplam bölge ithalatı içindeki payı incelendiğinde şu hususlar belirlenmektedir.

(i) AT için 1980 yılında % 58.1 olan AT içi ihracatın toplam AT ihracatındaki payı 1991 de % 63.8'e çıkmıştır. Aynı dönemde AT ihracatının dünya ihracatındaki payı 1980'de % 39.5 iken, oran 1991 de % 41.6'a yükselmiştir. Diğer taraftan AT içi ithalatın toplam AT ithalatı içindeki payı 1980'de % 55.9 iken bu oran 1991 de % 62.2'ye yükselmiştir. Bütün bu gelişmeler AT'nin başarılı olduğunu, bloklaşma sonunda AT içi ticaretin arttığını, AT dışındaki ülkelerle yapılan ticaretin azaldığını göstermektedir. Ancak, bu sonuçlar dikkatle değerlendirilmelidir. Çünkü bu dönemde AT'de üye sayısı artmış bulunmaktadır. Üye sayısını sınırlayarak AET'yi kuran altı ülke için bu oranları hesapladığımızda ve bu oranlardaki gelişmeyi 1958 sonrasında incelediğimizde oranların 1972 senesine kadar artış daha sonraki yıllarda ise düşüş gösterdiğini görüyoruz. Dolayısıyla AT çerçevesinde bloklaşmanın blok içi (dışı) ticareti başlangıçta arttırdığı (azalttığı) daha sonra ise bu etkinin ortadan kalktığı ifade edilebilir.

(ii) Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) için 1980 yılında % 14.5 olan LAFTA içi ihracatın toplam LAFTA ihracatındaki payı 1991 de % 11'e düşmüştür. Aynı dönemde LAFTA ihracatının dünya ihracatındaki payı 1980'de % 4.5 iken, oran 1991 de % 3.7'c düşmüştür. Diğer taraftan LAFTA içi ithalatın toplam LAFTA ithalatı içindeki payı 1980'de % 13.7 iken, bu oran 1991 de % 12.2'yc düşmüştür. Bütün bu gelişmeler LAFTA'nın neden başarısız olduğunu göstermektedir.

Son soru bölgeselleşme ile çok uluslu GATT dış ticaret düzeni üzerine idi. Bu konuda bir kısım iktisatçılar, bölgeselleşme hareketlerinin gün geçtikçe önem kazandığını, ülkelerin bölge içi ticaretlerini arttırarak çok uluslu GATT düzeninden uzaklaşıldığını ve ilerde bloklar arasında ticaretin iyice azalacağını belirterek ülkelerin bloklardan birisine mutlaka üye olmaları gerektiğini ifade etmektedirler. Bu iktisatçılara göre bölgeselleşme ile çok uluslu GATT ticaret düzeni çelişmektedir. Diğer taraftan bir çok iktisatçı bir çelişki görmemektedir. Ancak bu, bölgesel birleşmelerde ülkelerin kendilerini blok dışı ticarete kapamamaları durumunda mümkün olacaktır.

Bu şekilde Meksika gibi ülkeler dış ticaret ve rekabet politikalarını gelişmiş ülkelerin politikalarına uyduracak ve böylece bu ülkeler uygulamakta oldukları liberal politikalara kredibilite kazandırmış olacaklardır.

Uruguay Round GATT Görüşmeleri çerçevesinde uzlaşma sağlanamamasının bölgesel entegrasyon hareketlerini hızlandırdığı düşünülse de, ilişki ters yönde de geçerlidir. Bölgesel entegrasyon sonucu ortaya çıkan kazançlar, GATT'ın çoktaraflı sisteminin güçlenmesi halinde, azalma eğilimine girebilir. Küreselleşme bloklaşmanın sağladığı çıkarlara ters düşebilmektedir. Bölgeselleşen ülkelerde küreselleşmeyi köstekleyen ve bu olguya set çeken, geciktiren uygulamalara belki bu nedenle rağbet edilmektedir.

Çoktaraflı serbestleşmenin güçlendirilmesine zemin hazırlayıp ileride genelleşmesini sağlayabildikleri ölçüde, bölgesel entegrasyon hareketlerini özellikle de ticaret anlaşmalarını olumlu karşılayıp, bu hareketleri destekleyenler bulunmaktadır. Nitekim Yediler Grubu ve OECD üyesi ülkeler, bölgesel ticaret anlaşmaları çerçevesinde varılmak istenen hedeflerin, çoktaraflı bir temele dayalı, ileri ölçüde bir serbestleştirmenin amaçlarıyla tamamen bağdaştığını ileri sürmektedirler. Ne var ki bu husus ancak ve ancak batının gelişmiş ülkelerinin tüm iktisadi, sosyal ve siyasi sorunlarını çözmesi halinde mümkündür. Sorunlar çözümlenmedikçe dar kapsamlı blokların dışa açılması kısıtlı kalır. Bu hususun yakın gelecekte ne ölçüde gerçekleşebileceği ise belirsizdir.

Bölgeselleşmenin genelleşmesi halinde GATT'ın, başka bir ifadeyle mal ve hizmet ticaretindeki, finansal piyasalardaki ve üretim alanlarındaki küreselleşmenin nasıl etkileneceğini kesin bir şekilde ortaya koymak güçtür. iş görülen uluslararası arenanın hangi siyasi ve sosyal baskılar altında kalacağı, gelişmişlerin gündeminde hangi maddelerin ağırlık kazanacağı gibi konular bu etkileme trendini belirleyecektir. Buna göre ya küreselleşmeye karşı bölgeselleşme tezi, ya küreselleşmeye rağmen bloklaşma ya da küreselleşme ve bölgeselleşme el ele tezlerinden bir tanesi rağbet görecektir. Bu koşullar altında, blok içi, bloklar arası, bloklar *ve* blok dışı ülkeler arasındaki ilişkiler ve blok dışındakilerin kendi aralarındaki ilişkilerini ayrı ayrı irdelemek gerekecektir. Uruguay Round Görüşmeleri'nin

1993 yılı Aralık ayında başarı ile sonuçlanmış olması küreselleşme ile bölgeselleşme tezinin zaman içinde ağırlık kazanacağını göstermektedir.

3 . DEĞİŞEN ÜRETİM SİSTEMLERİ, ULUSLARÖTESİ FİRMALAR VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1980'li yıllardan itibaren dünyadaki endüstriyel şirketler, hızlı pazar değişiklikleri, ürün ve üretim teknolojisi değişiklikleri ve giderek zorlaşan rekabet koşullarından önemli ölçüde etkilenmeye başlamışlardır.

Özellikle pazarların doyuma ulaşması müşterileri daha seçici kılmış ve ürün çeşitliliğini arttırmıştır. Ayrıca artan rekabet ve teknolojik gelişmeler ürünlerin yaşam çevrimlerini kısaltmıştır. Dolayısıyla firmalar stok düzeylerini en aza indirgeyen, kaliteli fakat düşük maliyetli üretim yapan, ürün ve taleplerdeki değişikliklere karşı daha esnek olan üretim ve üretim yönetimi teknolojilerini kullanmak ve geliştirmek durumunda kalmışlardır.

Bu durum Henry Ford'un 1913'lerde öncülük ettiği ve bugüne kadar yaygın olarak kullanılan seri-üretim teknolojisine dayalı üretim yapan kuruluşları zor durumda bırakmaktadır. Çünkü bugünün şartları *ölçek ekonomisi* olanaklarından yararlanmayı giderek zorlaştırmakta, *çeşitlilik ekonomisi diye* tanımladığımız ürün çeşitliliğinin fazlalığı, talebin miktar ve kompozisyonunda değişikliklere rağmen karlılığı sağlayabilen yeni üretim sistemlerine olan ihtiyacı arttırmış bulunmaktadır. Bu nedenle birçok Amerikan, Japon ve Avrupalı firma üretim otomasyonu ve entegrasyonu programlan çerçevesinde esnek üretim sistemlerini (ETS) devreye sokmaktadır.

Genel olarak esnek üretim sistemleri, yetenekli bilgisayar nümerik kontrollü (CNC) makinalarla, robotlar ve otomatik malzeme taşıyıcılarının (AGV) bilgisayar desteğinde entegrasyonundan oluşmuş değişik ürün ve parçayı aynı anda üretebilen sistemlerdir. ETS'lerin en önemli özelliği, atölye tipi üretim sistemlerindeki esnekliklerin seri-üretim sistemlerinin üretkenliği ve verimliliği ile birleştirmiş olmasıdır. Çok sayıda tipleri olan

ETS'lerin bazıları otomatik malzeme çekme ve saklama (AS/AR) sistemlerini içermektedir. Bu sayede, parçaların gerek üretim sırasında ve gerekse envanterde kontrolü kolaylaşmakta ve bilgisayar destekli envanter kontrolü için gerekli bilgi tabanı ve akışı hazırlanmaktadır.

ETS'lerin diğer önemli bir özelliği de belli bir süre boyunca insan müdahalesine gerek göstermeden çalışabilmesidir. Bu da insanoğlunun yıllarca düşlediği insansız fabrika (unmanned factory), geleceğin fabrikası (factory of f ut üre) diye tanımlanan hedeflere ulaşabilme yolunda önemli bir asama oluşturmaktadır.

ETS'ler aslında 25-30 yıldır gelişmekte olan bir teknolojidir. Bu sistemlerin kökleri 1960'lı yıllarda geliştirilen nümerik kontrollü (NC) tezgahlara kadar gitmektedir. Daha sonraki yıllarda direkt nümerik kontrollü (DNC) sistemlerin geliştirilmesi ve bilgisayar teknolojisindeki ilerlemeler sonucu ortaya çıkan CNC makinaları *ve* endüstriyel robotlar bu süreci hızlandırmıştır. ETS'lerin yeni bir üretim teknolojisi olarak algılanmasının sebebi bu tür sistemlere olan talebin son 10 yılda artmış olması ile birlikte ETS'lerin önemli yapı tasları sayılan bilgisayar destekli tasarım (CAD), bilgisayar destekli imalat (CAM), bilgisayar destekli proses planlama (CAPP) gibi sistemlerin fiziksel olarak hayata geçirilmesi olmuştur. Yukarıda sözü edilen bu sistemler tüm dünya firmaları tarafından benimsenen stratejik hedefler arasında yer alan üretimin otomasyonu *ve* entegrasyonunun sağlanması açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Öte yandan, bu sistemlerin ETS'ler olarak adlandırılmasının nedeni bazı işlemleri otomatik olarak daha verimli yapması veya sağladığı entegrasyon sayesinde üretim hatalarının ve envanter miktarlarının azaltılması değildir. ETS'lerin gelişmesinin ana nedeni *esnekliktir*. Genci olarak esneklik bir sistemin ortamdaki değişikliklere en kısa süre içinde ayak uydurabilmesi olarak tanımlanabilir, ilgili literatürde gruplaşan çeşitli esneklik türleri vardır. Bunlar, makina, işlem, rota, ürün, parça yönlendirme, üretim hacmi, kapasite aratırımı ve üretim esneklikleridir. Yukarıda saydığımız bu esneklikler, ETS'lerin genel esnekliğine değişik oranlarda katkıda bulunurlar.

Günümüzde tüketici kendi ihtiyacına en uygun ürünü belirli fiyat ve kalite standartlarında ve mümkün olan en kısa sürede talep etmektedir. Bu koşullar altında üretici, ürün miktar ve kompozisyonunda, tasarım ve proses değişiklikleri ile talep miktarlarındaki dalgalanmalardan fazla etkilenmeden faaliyetlerini sürdürmek durumundadır. Bunlara ilave olarak bir isletmenin değişen pazar koşullarına çabuk uyum gösterebilmesinin o firmanın rekabet gücünü belirleyen önemli bir faktör olduğunu düşünürsek, üretim esnekliğinin uluslararası rekabetin ön koşullarından biri olduğu söylenebilir.

Bu nedenlerle Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya kökenli bir çok firma esnek üretim sistemlerini devreye sokmaktadırlar. Mevcut uygulamalar ETS'lerin, sağladığı esneklik yanında, üretim hızı, verimlilik, kapasite kullanım oranını ve kaliteyi arttırdığını, insan gücü, üretim hataları ve envanteri azalttığını göstermektedir.

ETS'lerin yukarıda değinilen avantajları çok da kolay ve ucuza sağlanamamaktadır. Her şeyden önce bu tür sistemler sermaye yoğun sistemlerdir. Örneğin, yaklaşık 8-10 makinadan oluşan ve 15 ile 100 arasında farklı parça üretebilen (orta büyüklükteki) tipik bir ETS'nin başlangıç yatırım maliyeti 15-20 milyon dolar civarındadır. Daha büyük ölçekli sistemlerde bu rakam 30 milyon doları aşmaktadır. Ayrıca bu tür sistemlerin tasarımı, kurulması ve üretimde devreye girmesi birkaç yıl gibi uzun bir süre alabilmektedir. Bu nedenlerle, dünyadaki birçok firma sermayenin maliyetinden dolayı bu tür sistemleri aşamalı bir şekilde devreye sokmaktadır. Esnek üretim teknolojisinin modüler olması aşamalı yatırıma da olanak sağlamaktadır. Bu tür sistemlerin aşamalı olarak devreye sokulmasının diğer bir yaran, sistemi etkin bir şekilde kullanmak için gerekli öğrenme sürecinin erken başlatılması ve işletim sırasında karşılaşılan problemlerin çözümü için deneyim kazanılmasıdır.

Yukarıda değinilen yeni üretim sistem ve teknolojileri insan gücünün üretimdeki rolünü de değiştirmiştir. Geçmişte işçiler tarafından yapılan bir çok iş robotlar ve otomatik makinalar tarafından yapılmaktadır. Özellikle robotların giderek daha fazla kullanılması birçok iş kolunda hem sistemin esnekliliğini arttırmış hem de kalite ve verimliliği olumlu yönde etkilemiştir. Artık iş gören, üretim sisteminin elle kontrolünden ziyade denetsel kontrolünden sorumlu hale gelmiştir. Her ne kadar insanın üretim

sürecindeki toplam faaliyet miktarı sayı olarak azalmış olsa da, karar verme, planlama, öğrenme ve öğretme gibi işlem faaliyetlerinin miktar ve seviyelerinde artışlar gözlenmektedir. Bunun bir sonucu olarak, son 10 yılda bilgi işlem ve karar mekanizmalarının otomasyonuna da hız verilmiştir. Bir diğer deyişle, geleceğin fabrikası hedefine ulaşabilmek için fiziksel faaliyetlerin yanında bilgi işlem faaliyetlerinin de otomatikleşmesi gerekmektedir. Bunun ise üretim birimlerine *zekanın* eklenmesi ile mümkün olabileceği anlaşılmıştır. Bu nedenle, 1980'li yıllardan başlayarak birçok endüstriyel şirket, araştırma kuruluşları ve üniversiteler yapay zeka, uzman sistemler ve yapay sinir ağları alanlarında araştırma ve geliştirme faaliyetlerini başlatmışlardır. Elde edilen neticeler ve birçok başarılı uygulama bu konularda çok iyimser olabileceğimizi göstermektedir.

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu da üretim yönetimi ve işletme politikalarıdır. Son yıllarda yapılan büyük ölçekli endüstriyel anketler göstermiştir ki yüksek teknolojiye sahip olmak her şeyin çözümü değildir. Eldeki mevcut teknolojiyi en verimli ve etkin bir şekilde kullanmak o teknolojiye sahip olmak kadar önemlidir. Buna en çarpıcı örnek olarak, Amerika'daki birçok yüksek teknoloji tesislerinin kötü yönetim ve organizasyonu yüzünden Japonya'daki daha geri teknoloji tesislerinden daha az verim ve üretkenlikle çalışmasını gösterebiliriz.

Bu bağlamda, Japonlar'ın yalın üretim (lean production) dediği üretim biçimi de önem kazanmaktadır. Yalın üretim yapısında gereksiz unsur taşımayan, hata, maliyet, stok, işçilik, ürün geliştirme süresi, üretim alam, fire, müşteri memnuniyetsizliği gibi unsurların en aza indirgendiği bir üretim sistemi anlamına gelir.

Gerçekte yalın üretimin tarihçesi oldukça eskidir. Yalın üretim, tüm dünyanın 1950'li yıllarda emek-sanat bağımlı üretim biçiminden seri-üretime hızla geçtiği bir dönemde Japonya'daki Toyota şirketinin geliştirdiği bir sistemdir.

Yalın üretim, pazardan gelebilecek talepleri anında karşılayabilmek için üst düzey yöneticisinden, hat işçisine ve yan sanayiye kadar herkesin çalışmasının entegre edildiği bir sistemdir. Bu sistemin temelinde de

esneklik ve esnekliğin seri üretimin verimliliği ile birleştirilmesi yatar. Bir başka deyişle, esnek üretim sistemleri ile yalın üretim biçimi arasında büyük benzerlikler vardır.

Bu tür sistemlerde esnekliğin yanısıra, ürünlerin az sayıda parça ile basit olarak tasarımı, üretimin her aşamasında kalite kontrolü, satış-üretim-satın alma fonksiyonlarının entegrasyonu önem taşımaktadır. Diğer önemli bir özelliği de fabrikadaki üretim kadrolarının ve işçilerin ekipler halinde çalışmasıdır. İşçiler seri üretimde gördüğümüz yalnız standardize edilmiş bir işi yapan kişiler olmaktan çıkarılmış, iyi eğitilmiş, çok sayıda makinayı kullanabilen, bakım, onarım, temizlik ve kalite kontrolü gibi diğer görevleri de yapan iş gücü haline getirilmektedir. Kendilerinin başarısı ekibin başarısı ile ölçüldüğünden çok verimli ve kollektif olarak çalışmaktadırlar. Bu tür gruplar halinde çalışma yaklaşımı üretim ve yönetimin diğer kademelerinde de görülmekte ve şirketleri standart işlevlerden ziyade proje bazında daha esnek işlerin görüldüğü grup veya matriks organizasyonu türüne doğru götürmektedir.

Dünya ekonomisinde görülen önemli gelişmelerden bir diğeri, uluslarötesi firmalar ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının göreli olarak dünya ekonomisindeki önemlerini arttırmalarıdır. Birleşmiş Milletlerin 1992 yılı "World Investment Report"una göre 1990'larda uluslarötesi şirket sayısının 35.000 civarında olduğu, bu şirketlerin diğer ülkelerdeki yan kuruluşları ile beraber sayılarının 150,000'e çıktığı, yabancı sermaye akımının (foreign direct investment inflow) ise 1990 yılı itibariyle 183 milyar ABD doları olduğu ifade edilmektedir.

Uluslararası dış ticarette iki önemli gelişme görülmektedir. Endüstri içi ticaretin hızla gelişmesi ve firma içi ticaretin göreli olarak önem kazanması. Bilindiği gibi dış ticaret uzun süre endüstriler arası ticaretten oluşmakta idi. Bu durumda ülke, örneğin makina ihraç ederken başka bir sektörün malı olan giyim eşyasını ithal etmekte idi. Ancak son zamanlarda endüstri içi ticaret önem kazanmış, bu ticaret de başlıca iki şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlar aynı sektör tarafından üretilen, ancak üretimin değişik aşamalarında üretilmekte olan malların ticareti ile kolaylıkla ikame edilebilir olan ve farklı özelliklere sahip heterojen malların ticaretinde ortaya çıkmaktadırlar. Birinci durum belirli malların, örneğin otomobil, değişik parçalarını çeşitli ülkelerde

üretmekte olan uluslararası firmaların dış ticaretlerinde firma içi ticaret olarak ortaya çıkmaktadır, ikinci durum ise ürün farklılaşmasının önem kazandığı beyaz eşya, otomobil, ayakkabı, iletişim araçlarının dış ticaretinde görülmektedir.

Yapılan bir çalışmaya göre, gelişmiş ülke ticaretinin % 42.8'i endüstri içi ticaretten oluşmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için bu oran % 16.3'c inmektedir. Gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ticaret büyük ölçüde endüstri içi ticaretten oluşmaktadır. Oran bu durumda % 47.2 'e çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler ile ticaretlerinde ise oranın % 15.1'e düştüğü görülmektedir. Diğer taraftan firma içi ticaretin dünya ticaretindeki önemi incelendiğinde bu oranın ABD için % 35-40, Japonya için ise % 29-33 olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü üzere uluslarötesi şirketler (trans-national firms) hızla gelişmektedirler. Yapıları itibariyle, çıktıkları ülkelerin çıkar ve değerlerinden ziyade daha genel bazda dünya çapında kar motifine yönelmiş olan uluslarötesi firmalar rakipleriyle dünya pazarlarında büyük rekabete girişmişler, bu amaç doğrultusunda yatırım ve üretimlerini dünyanın farklı yerlerine taşımışlardır. Bunda mal ve hizmetler için global bir pazar oluşmasında en önemli paya sahip olan iletişim ve finansal teknolojilerindeki inanılmaz gelişme ön ayak olmuştur. Bilgisayar donanım ve yazılımları, uydular, fiber-optik kablolar ve yüksek hızlı elektronik transferler, firmaların global pazarlar tekmiş gibi hareket etmelerine imkan sağlamıştır.

1980-1985 döneminde yabancı sermaye akımlarında önemli bir gelişme görülmemiştir. Ancak, bu trend 1986-1990 döneminde tamamen değişmiş bulunmaktadır. Bu dönemde gelişmiş ülkelerden yabancı sermaye akımı ortalama olarak yılda % 24 oranında artmıştır. Büyüme oranı gelişmekte olan ülkeler için ise % 22 dir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 1980'lerde gözlenen hızlanmasını anlamak için, bu yatırımların artış haddi ile dünya ihracat ve dünya üretim hacimlerindeki artış haddi karşılaştırılabilir. 1983-1990 yıllarında doğrudan yabancı yatırımların artış haddi ortalama yılda % 29 olup, bu oran dünya ihracat artış haddinin üç, dünya üretim artış haddinin dört katım aşmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünya ticaretindeki ve üretimindeki payı giderek artmaktadır.

1985-89 döneminde doğrudan yabancı yatırımların % 80'ini aşan kısmı gelişmiş ülkelere yapıldı. Gelişmekte olan ülkelerde yapılan doğrudan yabancı yatırımların büyük kısmı da (son yıllarda) Latin Amerika-Karayipler bölgesinde ve Güney ile Güneydoğu Asya bölgesinde yapılmaktadır. "En az gelişmiş ülkeler" denilen çok fakir ülkeler grubunda yapılan doğrudan yabancı yatırımların payı yok denecek kadar azdır. Latin Amerika-Karayipler bölgesinin doğrudan yabancı yatırımlardaki payı ve bu yatırımların mutlak değeri tedricen azalma eğilimindedir. Bunun bir sebebi, bu bölgenin dış borç ödeme bunalımıdır. 1986'dan itibaren Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya bölgesi doğrudan yabancı yatırım kabul eden gelişmekte olan bölgeler içinde Latin Amerika-Karayipler bölgesini geçmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımı zamanla değişmektedir. 1950'lerde doğrudan yabancı yatırımlar birincil metalarda ve tabii kaynak-yoğun sektörlerde toplanmış idi. Günümüzde daha çok hizmet sektöründe ve teknoloji-yoğun imalatta yoğunlaşmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların hizmetlerde yoğunlaşmasının bir sebebi, hizmetlerin çoğunun ihraç edilememesidir. Bu alanda şirketler yeni yabancı piyasalara nüfuz edebilmek için doğrudan yatırım yapmak mecburiyetindedirler, imalat sanayiinde doğrudan yabancı yatırımlar da hizmet sektörüne talebi arttırmakta ve dolayısıyla beriki alanda doğrudan yabancı yatırımlara zemin hazırlamaktadır. Hizmetlerde doğrudan yabancı yatırımların en çok yöneldiği bölge Avrupa Topluluğundur. Genel olarak hizmetlerde doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmiş ülkelere yönelmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların çok büyük kısmını gelişmiş ülkelerin şirketleri gerçekleştirmektedir. Gelişmekte olan ülke şirketleri çok az doğrudan yabancı yatırım yapmaktadır. Doğrudan yabancı yatırıma kaynaklık eden tikelerden en büyük beşinin (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve Japonya'nın) toplam kaynak ülkeler içindeki payı 1985-1989 yılları arasında % 80 civarındadır. Doğrudan yabancı yatırımların coğrafi dağılımında iki eğilim dikkati çekmektedir. Birincisi, ABD, AT ve Japonya şirketlerinin bu üç ülke grubundan bir diğerine yaptıkları doğrudan yabancı yatırımların artmasıdır, ikincisi de bu ülkelerin şirketlerinin gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlara yönelmesidir.

1980'lerin başlarına kadar doğrudan yabancı yatırımların birinci kaynağı ABD idi. En çok doğrudan yabancı yatırımın yapıldığı ülke de ABD idi. Seksenli yıllarda AT'nin bütünleşmede yol alması, Japonya'nın Yen'in değerlenmesi nedeniyle yabancı ülkelerde yatırımı hızlandırması dünyada üç kutuplu bir yatırım akımları yumağı oluşturdu.

ABD, AT ve Japonya, dünya ticaretinin yarısını yapmakta olmalarına karşılık, bu ülkelerin şirketleri doğrudan yabancı yatırımda hem mevcut stoğun, hem de akımların % 80'ine kaynaklık etmektedir. ABD bu üçlü grupta doğrudan yabancı yatırım kaynağı olarak önemini tedricen yitirirken, doğrudan yabancı yatırım kabul eden ülke olarak önem kazanmaktadır. 80'li yıllarda Japonya doğrudan yabancı yatırım akımında kaynak ülke olarak ABD'ni geçti. Ancak, doğrudan yabancı yatırımda yeni olduğu için Japonya, dünyada doğrudan yabancı yatırım stoğunda ABD ve AT'den geridedir. Japonya doğrudan yabancı yatırım alan ülke olarak da diğer büyük ülkelerin gerisindedir. Önümüzdeki yıllarda AT ve Japonya'nın hem doğrudan yabancı yatırımlara kaynak olmakta, hem de bu yatırımları kabul etmekte ABD'ni geçmeleri mümkündür.

AT'nin tek pazara dönüşme süreci ile bağlantılı olarak AT içi (AT ülkeleri arasında) doğrudan yabancı yatırımlar artmaktadır. AT şirketleri yeni iç pazarın şartlarından yararlanmak için başka şirketleri ele geçirerek ve kendi yapılarını tadil ederek piyasaların rekabetsel yapısını değiştiriyorlar. Öte yandan, AT şirketleri, Japonların AT'deki doğrudan yabancı yatırımlarını engellemek için mücadele etmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerin bir kısmında, üçlü gelişmiş ülke grubunun üçünden veya ikisinden gelen şirketler birbirleriyle rekabet halinde doğrudan yabancı yatırım yapar iken, gelişmiş ülkelerin birçoğunda üç gelişmiş ülkeden birinin şirketleri (yatırılmış sermaye stoğu ve/veya yatırım akımı olarak) nispi bir hakimiyet kurmuştur. Bu hakimiyet zamanla artmaktadır. Gelişmiş ülkeler, kendi nüfuz alanı içerisinde gördükleri bölgelere yatırımları yoğunlaştırma eğilimindedirler. Bu eğilim somut olarak şöyle tasvir edilebilir: ABD, Orta ve Güney Amerika'daki bir çok ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımlar konusunda temel kaynak ülkedir. İstisnai olarak Brezilya'da ve Peru'da, ABD'nin yerini AT almıştır. NAFTA antlaşmasının olgunlaşmasıyla, ABD kaynaklı doğrudan yabancı yatırımların Meksika'ya daha da yoğun biçimde yönelmesi beklenmektedir. Hong Kong,

Tayvan, Tayland, Singapur ve Güney Kore'de yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda ABD seksenli yıllarda hakimiyetini yitirmiş ve yerini Japonya'ya terketmiştir. Japon şirketlerinin Asya'nın gelişmekte olan ülkelerindeki bağlı şirketleri, üretimlerinin yarısı kadarını ihraç etmektedirler. Japon şirketleri Tayland, Malezya, Filipinler gibi muhtelif Asya ülkelerinde birbirini tamamlayan sınai faaliyetleri konuşlandırmakta, bunların faaliyetlerini ekseriya Singapur'daki merkezlerinden eşgütmekte, mamulleri diğer gelişmiş ülkelere (üçlünün diğer ikisine) ve olabildiği kadar mahalli piyasaya sürmektedirler. ABD Meksika'da, AT Doğu ve Orta Avrupa'da doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerini aynı yöntemlerle yürütmektedir, İtalyan Fiat firması, AT'yi ve Orta Avrupa'yı kapsayan coğrafi alanda bir ihtisaslaşmış bağlı şirketler şebekesi kurmaktadır. Tayvan şirketlerinin Çin'de ve komşu ülkelerde yaptığı doğrudan yabancı yatırımlar, Tayvan'da yapılan doğrudan yabancı yatırımları aşmaktadır. Ücretlerin yükselmesi, cari işlemler fazlasının yerli paranın değerini arttırması ve bu iki ülkenin Genel Tercihler Sistemindeki avantajlarını yitirmeleri, doğrudan yabancı yatırım yapmalarına yol açmaktadır. Amaç uluslarötesi şirket karlarını arttırmaktır.

Liretimin küreselleşmesinin teknolojide geri ülkelere teknoloji aktarmasını hızlandıracağı ve bunun gelişmekte olan ülkelerin kalkınma gayretine faydalı olacağı kabul edilmektedir. Günümüzde teknolojik gelişme hızlanmış ve teknolojik rekabet çok şiddetlenmiştir. Yeni teknolojiler üreten şirketler piyasalara yeni metalar sürmekte veya önceden ürettikleri metaların üretim maliyetini azaltmaktadırlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN KATILDIĞI BÖLGESEL İKTİSADİ BİRLEŞME VE İŞBİRLİĞİ HAREKETLERİ

Türkiye'nin katıldığı bölgesel iktisadi birleşme ve işbirliği hareketlerinin incelendiği bu bölüm dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkileri ele alınmaktadır. Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği ilişkileri, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri ve Türkiye- İslam Ülkeleri ve Türkiye-EKİT (ECO) ilişkileri ise sırasıyla ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımda incelenmektedir.

I. TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU İLİŞKİLERİ

Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinin incelendiği bu kısım üç alt bölümden oluşmaktadır. Kısmın birinci alt-bölümünde iktisadi konular, ikinci alt bölümünde hukuki sorunlar, üçüncü alt bölümünde ise sosyal konular incelenmektedir.

1.1. İKTİSADİ KONULAR

1.1.1 .Türkiye ile AT Ortaklık Anlaşmaları Çerçevesinde Gümrük Birliği'nin Tanımı ve Uygulanma Durumu

Bilindiği üzere, Türkiye'nin 1995 yılında Avrupa Topluluğu (AT) ile gümrük birliğine gitmesi planlanmaktadır.

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki ortaklığı oluşturan Ankara Anlaşmasının 2. maddesi, Türkiye ile Topluluk arasında Gümrük Birliği'nin gittikçe gelişen bir şekilde kurulmasını öngörürken, 10. maddesi Gümrük Birliği'ni, Topluluk ile Türkiye arasında ithalat ve ihracatta gümrük vergileri ve es etkili vergi ve resimler ile miktar kısıtlamalarının kaldırılması; Türkiye'nin, Topluluğun üçüncü ülkelere karşı uyguladığı Ortak Gümrük Tarifesi'ni kabulü ve Türk Ticaret mevzuatının Toplulukça dış ticaret konusunda uygulanan sair mevzuata uyumlaştırılması şeklinde tanımlamaktadır.

Geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol'ün 2 ila 6. maddeleri, malların serbest dolaşımı ile ilgili esasları belirlemektedir. Katma Protokol'de malların serbest dolaşımı başlığı altında; birinci bölümde yer alan Gümrük Birliği uyarınca, Türkiye ve Topluluğun, aralarında sanayi ürünleri ticaretinde gümrük vergileri ile eş etkili vergileri kaldırmaları (madde 7- 16), Türkiye'nin Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesi (OGT)'ni kabul etmesi (madde 17-20); ikinci bölümde ise Türkiye ve Topluluğun aralarında miktar sınırlamalarını kaldırmaları (madde 21-30) düzenlenmiştir.

Topluluk Açısından Durum

* Topluluk, l Eylül 1971 tarihi itibariyle Türkiye'den ithal ettiği sanayi ürünlerinden gümrük vergilerini, eş etkili vergileri, miktar sınırlamalarını ve eş etkili tedbirleri kaldırmış ve bu liberasyonu konsolide etmiştir.

* Topluluk ayrıca, Gümrük Birliği kapsamında yer almayan Ortak Tarım Politikası (OTP) ürünlerinde de gümrük vergilerini 1.11.1987 tarihinde kaldırmış ancak gümrük vergilerinden daha da etkili olan ve OTP çerçevesinde uygulanan prelevman, asgari ithal fiyatı ve kota gibi korumacı tedbirleri uygulamaya devam etmiştir.

* Topluluk, 1982'den itibaren Türkiye menşeli birçok tekstil ve hazır giyim ürünlerinde Türk Özel Sektörü ile yıllık müzakerelere dayalı gönüllü kısıtlama sistemi getirmiştir. Bu sınırlamalar mevcut ortak rejimin hükümlerine aykırıdır.

* Diğer yandan, AT'ye ithalatta kayda değer artış gösteren Türkiye menşeli kalemlerde Topluluk anti-damping tedbirleri almakta ve bu önlemi yoğun bir şekilde uygulamaktadır (Türkiye 1990'da, Japonya, Kore ve ABD'nin önünde, aleyhine en çok soruşturma açılan ülke konumunda idi). Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki damping sorunlarının Katma Protokol'ün 47. maddesi çerçevesinde ele alınması öngörülmüşken, Topluluk tarafı söz konusu uygulamaları Ortaklık ilişkileri dışına taşıtıp kendi mevzuatı çerçevesinde yürütmektedir.

Türkiye Açısından Durum

* Türkiye Topluluktan yaptığı sanayi ürünleri ithalatında gümrük vergileri ve eş etkili vergileri, 1 Ocak 1973 tarihinden başlayarak 12 yılda (1985'e kadar), bazı hassas ve korunma gerektiren sanayi ürünlerinde ise 22 yılda (1995'e kadar) kaldırmayı taahhüt etmiştir.

* Türkiye, 1985'de sıfırlanmış olması gereken 12 yıllık listedeki ürünlerde 1993 başı itibariyle % 80'lik bir indirime ulaşmış, 22 yıllık ürünler listesinde de % 70'lik kümülatif bir indirim oranına erişmiştir. Bu durumda Türkiye'nin, geriye kalan % 20 ve % 30'luk indirimleri yaparak gümrük vergilerini sıfırlaması gerekmektedir.

* Ayrıca en geç, 12 ve 22 yıllık listelerin sıfırlandığı dönemde, Topluluk, gümrük vergilerine eş etkili vergi olarak kabul ettiği Toplu Konut Fonu (TKF) kesintilerinin tamamen kaldırılmasını talep etmektedir.

* AT yetkilileri ile yapılan görüşmelerde, TKF'nin bir eş etkili vergi olduğu gerekçesiyle kalkması gerektiği belirtilmektedir.

* Diğer taraftan Türkiye, Gümrük Birliği ile birlikte Topluluk'tan yaptığı sanayi ürünleri ithalatına miktar kısıtlaması uygulamamayı ve bu liberasyonu

konsolide etmeyi de taahhüt etmiştir. Türkiye halen %80'lik kümülatif liberasyon oranı ile yükümlülük takvimine uygun konumdadır.

* Keza, en geç 12 ve 22'şer yıllık listelerin sıfırlandığı tarihte, Türk Gümrük Tarife sisteminin Topluluğun ortak Gümrük Tarifesi (OGT) ile aynı oranlarda olması gerekmektedir. Halen Türk gümrük tarife sisteminin Topluluğun OGT'sine uyumu bakımından, 12 yıllık listede % 60'lık ve 22 yıllık listede de %50'lik toplam uyum oranlarına ulaşılmıştır.

* OGT'ye uyum ile birlikte, Türkiye'nin Topluluğun gümrük mevzuatına uyum sağlaması gerekecektir.

* Her ne kadar OGT'ye uyum zorunluluğu bulunsa da, Katma Protokol'ün 19. maddesinin 2. fıkrasına istinaden üçüncü ülkelerden ithalat konusunda ülkelere, liste üstünden ve 1967 ithalatı bazında, söz konusu miktarın azami % 5'lik bölümüne OGT üzerinde gümrük vergisi uygulama hakkı tanınmaktadır.

1.1.2. Son Dönem

Ankara anlaşmasının 5. maddesi son dönemin Gümrük Birliği'ne dayandığını ve akit tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Türkiye, geçiş döneminde yerine getiremediği taahhütlerini yerine getirip "son döneme" geçtiğinde, Ankara Anlaşmasının 28. maddesi uyarınca, Topluluğa tam üye olmak için Topluluğu kuran Antlaşmadan doğan yükümlülüklerin tümünü üstlenilebileceğini göstermek için, süratle ekonomik, ticaret ve tarım politikalarını topluluğunkilere yaklaştırma yoluna gitmelidir.

Bu çerçevede, Gümrük Birliği'nin işleyişinde ortaya çıkabilecek ve müşterek kararlar alınmasını gerektirebilecek konularda çalışmak üzere bir "ortak karar mekanizması"nın ve vuku bulabilecek ihtilafların çözümlenmesi için bir "ortak tahkim kurul"nun oluşturulması, güç durumda kalabilecek sektörlerin korunmasını sağlayıcı korunma mekanizmasının kurulması, Türkiye'nin tam üyeliğini kolaylaştıracak bir araç olarak Topluluğun mali yardımına işlerlik kazandırılması ve toplanacak gümrük vergilerinin paylaşımını sağlayacak mekanizmanın oluşturulması, Türkiye'nin başlıca hedefleri olmalıdır.

1.1.3. Gümrük Birliğinin Türk Ekonomisine Etkileri

Gümrük Birliğinin Dış Denge Üzerine Etkileri

Gümrük birliğinin dış denge üzerine etkilerinin incelenmesine, ithalat ve ihracat üzerinde yapacağı etkilerin değerlendirilmesiyle başlanabilir.

Topluluktan yapılacak ithalat artışı;

* Sıfırlanan gümrük düzeyi,
* Topluluk çıkışlı ithal mallarına yönelik talebin fiyat esnekliği,
* Ticaret sapması, ticaret yaratılması ve her iki durumda karşılaşılabilecek ticaret genişlemesinin yol açacağı ithalat artışı ve
* Yurt içinde yerleşik yerli ve yabancı firmaların Türk piyasasını kaptırmamak için yapabilecekleri fiyat indirimlerinin bir fonksiyonu şekline indirgenebilir.

Bu değişkenlerden ilk üçü ne ölçüde yüksek, sonuncusu ne ölçüde düşük olursa, ithalat artışı o ölçüde fazlalaşacaktır.

Türkiye'nin AT'la gümrük birliği yoluyla bütünleşmesi sonucunda, Özellikle kotaların kalkması, Topluluğa yönelik ihracatı artıracaktır. Artışın büyüklüğü ise, tekstil ve hazır giyime yönelik Topluluk talebinin fiyat esnekliğine bağlı olacaktır. Ancak, Topluluğa ihraç etmekte olduğumuz diğer endüstriyel ürünlerde dikkate değer bir artış beklenmemelidir. Zira, bu ürünler için şu anda da bir sınırlama mevcut değildir. Kaldı ki, ihraç mallan üzerindeki teşviklerin kaldırılması ya da Topluluktaki düzeylere getirilmesi, ihracatı azaltıcı bir etki yapacaktır. Bununla birlikte, bu konuda şimdiden kesin bir yargıya varmak güçtür. Çünkü, KP md. 43/2'nin 2. alt-paragrafına göre, geçiş döneminden sonra ortaklığın iyi işlemesiyle bağdaşabilecek yardımların devam edip etmeyeceğine Ortaklık Konseyi karar verecektir.

Öte yandan, "Topluluğa yönelik ihracat artsa bile, "ihraç edilebilir fazla" sabit fiyatlarla artırılamazsa, Topluluk dışı ülkelere yapılan ihracatta bir azalmaya yol açar" şeklinde ifade edilebilecek durum vuku bulursa toplam ihracatta dikkate değer bir değişme olmaması da mümkündür. Buna karşılık, Topluluk çıkışlı ithalatın yükselmesi olasılığı daha fazladır. Gümrüklerin aşamalı biçimde sıfırlanmasına paralel olarak, özellikle dayanıklı tüketim

malları talebi, yüksek fiyat esneklikleri nedeniyle önemli sıçramalar gösterebilir. Sonuç olarak, 1992 sonunda 'Topluluk ile aramızda 7. 601 - 10.049 = -2.448 milyar dolar olarak tahmin edilen ikili dış ticaret açığının daha da yükseleceği söylenebilir.

Türkiye'nin ödemeler bilançosu, cari işlemler ve bu gruptaki en önemli kalemler konumundaki ithalat ve ihracat dışında, sermaye hareketleri bölümündeki değişmelerden de etkilenecektir. Türkiye'nin gümrük birliğine katılması, Türkiye'ye Topluluk'tan ve Topluluk dışından gelecek portföy yatırımı ve doğrudan yatırımları mutlaka etkileyecektir. Gümrük birliğine katılmanın cezbedeceği taze yabancı sermayenin, cari işlemlerde doğacak ilave açığı kapatabilmesi olasılığı düşüktür. Bu nedenle, gümrük birliğinin işlerlik kazanmasından sonra, özellikle kısa dönemde, ödemeler bilançosu açıklarının büyümesi olasılığı yüksektir. Bu durum, TL.'nin dış değerinin düşürülmesi yönünde güçlü baskılar doğuracaktır. Bununla birlikte, daha uzunca bir zaman boyutu içinde düşünüldüğünde, TL.'nin değer kaybetmesinin ihracatı özendirip ithalatı azaltması mümkündür. Türk endüstrisinin karşılaştırmalı üstünlüklere göre gerekli dönüşüm ve yeniden yapılanmayı gerçekleştirmesi halinde, özetlenen olumsuz etkiler, belirli ölçülerde azalacaktır.

İhracata Yönelik Sanayi Dallarında Olası Gelişmeler

İthalata rakip endüstriler gümrük birliğinin gerçekleşmesi durumunda pazarda daha önceden bulunuyor olmalarından kaynaklanan, pazarın eğilimlerini bilmenin bazı avantajlarından faydalanacaklardır. Talebin uzun zamandır ağırlıklı olarak yerli firmaların ürettiği mallarla karşılanıyor olması, tüketicinin belirli markalara olan alışkanlığı ve diğer psikolojik kaynaklı tüketim alışkanlıkları yerli sanayiler lehinedir. Bunlara ek olarak coğrafi koşullar nedeniyle yerli firmalar taşıma giderlerinden dolayı yabancı firmalara göre daha avantajlı durumdadırlar. Taşıma giderlerinin maliyete olan yüksek katkısı göz önüne alındığında, yerli firmaların bu kalemdeki mukayeseli üstünlüklerinin bu firmaların rekabet gücüne büyük ölçüde pozitif katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Bunun yanında yerli firmaların oluşturduğu yaygın servis ağı, taksitli satış kampanyaları v.b. faaliyetler başlangıç aşamasında tüketicinin yerli sanayi ürünlerini tercih etmelerine sebep olacaktır.

Tüm bu faktörlerle birlikte, işletme büyüklükleri de uyum sağlama sürecinde çok önemli olacaktır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, serbest pazar ekonomisine rahatlıkla uyum sağlayabilecek şekilde kurulu, entegre ve düşük verimle çalışan tesislerin bölünerek , küçük ve verimli

özel işletmeler haline dönüştürülmesi ve toplumda girişimcilik için uygun bir ortamın hazırlanması suretiyle gerek doğrudan finansman, gerekse "joint-venture" şeklinde ve ileri teknoloji ile üretim yapacak şekilde küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin kuruluşu teşvik edilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye ile AT arasında yapılacak olan gümrük birliğinin Türkiye'deki serbest piyasa düzenine de olumlu katkıları olabileceği söylenebilir. Türkiye de oligopol konumunda olan ve yüksek kar marjlarıyla çalışan birçok firma gümrük birliğinden sonra kar marjlarını azaltmak durumunda kalacaklardır. Bunun ilk yansıması fiyatlara olacak ve tüketici aynı malı daha ucuz fiyata tüketmeye başlayacaktır, ikinci bir yansıma da kalite standardını tutturabilmek ve daha düşük maliyetle üretim yapmak amacıyla, firmaların yeni teknolojik yatırımlara yönelmesi olacaktır. Bu kapsamda düşünüldüğünde yerli firmaların yabancı firmalarla ortaklık şeklinde oluşturacağı hem teknoloji hem de sermaye aktarımını sağlayan şirketlerin sayısında artış beklenilmektedir.

Ülkemiz ekonomisinin yapısal Özelliği olarak, gümrük birliğine gireceği ülkelerin en az rekabet edebilir sektörlere sahip olması entegrasyon dışından AT'na ihracat yapan uzak doğu ülkeleri firmalarının pazar paylarını kaybetmemek ya da genişletmek amacıyla ülkemiz firmaları ile birlikte iş yapmaları sonrası gelebilecek Uzakdoğu sermayesi de bir diğer potansiyel olarak görülebilir.

Bu şekildeki birleşmeler aynı zamanda ülkemizin en rekabet edebilir sektörlerinin teknolojik yenilenmesinin sürekliliğinin sağlanmasında da önemli fonksiyonlar görebileceklerdir.

Ülkemizin AT ile 1995 yılında gireceği gümrük birliği sonucunda yabancı sermayenin ülkemize olan ilgisinin, uygun koşullar sağlandığı taktirde, artması beklenebilir. Böyle bir durum gerçekleştirilebilirse, ülkemizin gerek portföy, gerekse sermaye yatırımları için bir cazibe merkezi haline gelmesi mümkündür. AT ile oluşturulacak gümrük birliği her ne kadar tam üyelik şartları altında olmayacaksa da ülkemizin AT entegrasyonu içinde kendisine yer aramadaki kararlılığı ülkemizin risk puanının düşmesine de yardımcı olacak ve bugüne kadar ürkek adımlar ve küçük sayılabilecek sermayelerle gelen yatırımcıların da daha büyük düşünmelerine neden olabilecektir. Ancak ülkemizin üzerine düşenleri gerektiği şekilde yapıp yapmaması belirleyici bir unsur olarak önemini korumaya devam etmektedir. Dünya ekonomilerinde yabancı sermayeyi çekmek için büyük bir yarış olduğu unutulmayarak gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Tüm bunlar yapılırken başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere batılı ülkelerin de politik desteğinin arttırılarak sürdürülmesinin sağlanması da

ihmal edilemeyecek öneme sahiptir. Diğer yandan, yap-işlet-devret v.b. modellerin Önündeki engellerin, ileride hukuki problemlerle tekrar sıkıntıya girilmemesi için, biran önce kaldırılması gerekmektedir. Yabancı sermayenin teşvik edilmesinde halen süren yetki dağınıklığının ortadan kaldırılması, fikri mülkiyetler ile ilgili kanuni düzenlemelerin yapılması, AR-GE faaliyetlerine verilen desteğin arttırılması, gerekmektedir.Ancak, belirtmek gerekir ki gümrük birliğinin uygun politikalarla desteklenmediği sürece, tek başına, yabancı sermaye girişlerindeki artışı garanti edemeyeceği açıktır. Yatırım kararlarının verilmesinde önemli rol oynayan enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru gibi makro değişkenlerin uygun para ve kur politikaları izlenerek istikrara kavuşturulması önem arz etmektedir. Ayrıca, ücret politikası, amortisman kuralları, ortalama kar hadleri, vasıflı işgücü gibi konularda uygun yatırım ortamını sağlayacak tedbirlerin alınması gerecektir.

Türkiye'nin AT ile gümrük birliğine giderken göz önünde bulundurulması gereken diğer bir önemli konu da cihaz, ekipman, personel ve üretim teknolojileri yönünden teknik yeterlilikleri, ürün kaliteleri v.b.faktörlerdir.

Türkiye'nin gümrük birliği ve tam üyeliğinin gerçekleşmesi sırasında atacağı adımlar ve kurulacak sistem içinde sanayi mamullerinin taşıması gereken vasıflar ve pazar şartlan, yapılan çok sayıda çalışmada da açıklandığı üzere fiyatı, kullanma emniyeti ve performansı ile tüketicinin ve/veya kullanıcının taleplerini karşılayamayan malların, satış sonrası servisi ile mamulüne sahip çıkmayan imalat sektörlerinin ve işletmelerin ithalatı ikame olasılığının çok zayıf olduğu görülmüştür.Buradan çıkan sonuç da, mevcut yönetim ve kalite anlayışları ile ithalata rakip sayılabilecek endüstrilerin mevcudiyetlerini devam ettiremeyecekleridir.

Teşviklerin Durumu

Yatırım Teşvikleri

Yapılan incelemeler sonucunda her iki sistemin yapısal farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, iki değişik ekonomik yoğunluğun, bugünkü görünümleriyle farklı üretim faktörleri bileşimlerini kullanmakta, korumakta ve desteklemekte olmalarıdır. Türkiye'de yoğun şekilde teşvik edilen sektörler, yoğun korumanın olmadığı ve rekabetin engellenmemesi gerekli olanlar olarak değerlendirilmektedirler. AT'nin dış dünyaya uyguladığı korumacılık daha ziyade göreli pahalı emek girdisi kullanan sektörlerde (tarım ve tekstil gibi) veya dünyada yeni denenmekte olan pahalı ileri teknoloji sektörlerinde olmaktadır. Bir diğer anlatımla, Türkiye'de henüz kullanılmayan ileri teknoloji endüstrilerinin korunmasına yönelik olmaktadır.

İmalat sanayiinde; tekstil yatırımları, tekstil makina ve araçları, elektrikli cihazlar sanayi, otomobil ve diğer binek araçları sanayi, inşaat sektörü gibi sektörlere Özellikle gümrük ve fon muafiyeti biçiminde teşvik uygulamasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Diğer sektörler itibarıyla uygulanan katkılar ise, hayvancılık için, kaynak kullanımı destekleme primi, işletme kredisi, fon kaynaklı teşvik kredisi; tarımın bazı sektörlerinde, kaynak kullanımı destekleme primi, yatırım indirimi; konfeksiyon sektörünün bazı dallarında, fon kaynaklı teşvik primi; gemi inşasında, teşvik primi; ulaştırma ve sağlık sektörlerinde, bina harç istisnası, fon kaynaklı teşvik kredisi; eğitim sektöründe, yatırım indirimi, fon kaynaklı teşvik kredisi gibi araçlarla sağlanmaktadır.

İhracat Teşvikleri

AT sistemlerine uyum aşamasında, üzerinde Önemle durulan ve rekabet ilkeleri ile bağdaşmayan devlet yardımı veya sübvansiyon alanı ihracat sektörümüz olmaktadır. Türkiye, 1989'da GATT'da ihracat sübvansiyonlarına karşı geliştirilen koda taraf olmuştur. Ancak, GATT'a aykırı ihracatı teşvik uygulamasına devam edilmektedir. Bunların kaldırılması gerekmektedir. En önemlileri, Kurumlar Vergisi istisnaları, AT'a yönelik ihracatla ilgili ithalatta gümrük ve fon muafiyetlerinin kaldırılması ve ihracatta ve ithalatta navlun primi uygulamasının kaldırılmasıdır. Söz konusu ihracatı teşvik araçları AT sistemi içinde uygulanmamaktadır. Bunun yanında, ihracat kredilerine uygulanmakta olan kredi faiz oranları da soru olmayan devam etmektedir. AT, OECD tarafından her altı ayda bir yayınlanmakta olan ihracat faiz oranlarına uyum sağlamış bulunmaktadır. Bu çerçevede Türk sisteminin de bu uyuma girmesi gerekmektedir. Bu ise, Türkiye'de uygulanan ihracat faiz oranlarını bir hayli yükseltecek gibi görünmektedir.

AT'da uygulanan sistemde, kısa, orta ve uzun vadeli ihracat kredileri, alıcı kredileri, satıcı kredileri, döviz kredilerinde kur garantisi ile sağlanan faiz sübvansiyonları, yabancı rakiplerle aynı koşulları sağlamaya yönelik faiz sübvansiyonları, KOBI'lere yönelik özel koşullu krediler uygulanmaktadır. Türkiye'de ise, sevk öncesi ihracat kredileri, ülke alıcı kredileri, hedef pazar ihracat kredisi, dış ticarette sermaye şirketlerine kullandırılan krediler uygulanmaktadır. Her iki sistemde kullanılan araçlardan en önemlisi vergi istisnalarıdır. AT'da KDV istisnası ve ithal girdilerinde vergi muafiyeti veya iadesi gibi araçlar kullanılmaktadır. Bunun yanında Türkiye'de kullanılan araçlar ise, KDV istisnası, gümrük muafiyetleri ve döviz tahsisleri yanında, kurumlar vergisi istisnaları ve vergi, resim ve harç istisnaları olmaktadır. Bunların yanında çeşitli sigorta destekleri her iki sistemde de

uygulanmaktadır. AT pazarlama ve dış tanıtım desteği sağlarken, Türkiye'de uygulanan sistemde ise, ihracat karşılığı dövizlerde mahsup, enerji indirimi ve/veya muafiyeti ve navlun desteği gibi teşvikler uygulanmaktadır.

Gümrük Birliğinin Tarım Sektörüne Etkileri

Türkiye'nin Ortak Tarım Politikasına uyumu,

- Topluluğun fiyat ve müdahale mekanizmalarına,
- Topluluk içi ticarette serbest dolaşım kurallarına,
- Üçüncü ülkelerle ticaret mekanizmalarına,
- Rekabet ve finansman politikalarına,

adaptasyonu gibi hususları içermektedir.

Ayrıca, OTP'nın Topluluk içi gelişmeler nedeniyle tabi tutulduğu reformlar ile, Tek Avrupa Pazarı çerçevesinde özellikle bitki ve hayvan sağlığı mevzuatı ile, gıda, organik tarım, yaş değişiklikleri gibi hususlar Türkiye'nin uyum mükellefiyetlerini genişletmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye, özellikle bitki ve hayvan sağlığı ile standartlar alanında önemli ilerlemeler kaydetmiş, Ortak Piyasa Düzenlerine uyum bakımından ise, bu yıl ilk olarak pamukta, Topluluk mekanizmalarına paralel şekilde, müdahale fiyatı, hedef fiyat ve prim ödemeleri sistemini yürürlüğe koymuş olup, gelecek yıl ayçiçeği ve fındıkta da benzer bir sistemin tesisini planlamaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin Ortak Piyasa Düzenlerine uyum çalışmaları öngörülenin ötesinde bir süreyi kapsayacaktır. Zira, oldukça karmaşık olan bu mekanizmalara uyumun, ülkemiz tarım kesimini ve tüketicileri en az düzeyde etkileyecek şekilde, ve Topluluğun herhangi bir teknik yardımı olmaksızın 1995 yılına kadar gerçekleştirilmesi çok zor gözükmektedir.

Gümrük Birliğinin istihdam Üzerine Etkileri

Türkiye-AT arasında kurulacak gümrük birliği'nin istihdam açısından etkisi büyük oranda sanayi sektöründe görülecektir. Muhtemelen istihdamın azalması şeklinde görülecek olan bu etkinin nedenlerinden birisi, sanayi sektöründe yer alan firmalardan bir kısmının Topluluk firmaları

karşısında rekabet gücünün zayıf olması sonucu bu sektörden çekilmeleri, diğeri ise kalan firmaların rekabet güçlerini artırmak için emek yoğun üretimden teknoloji yoğun üretime geçerek mevcut istihdamlarını azaltma yoluna gitmeleri olacaktır. Gümrük birliğinin özellikle sanayi sektöründeki istihdam üzerinde beklenen olumsuz etkilerinin yanısıra, toplam istihdam üzerinde muhtemel olumlu etkileri de görülebilir. AT'na tam üyeliğin bir aşaması olarak kabul ettiğimiz gümrük birliği ile gerekli ortamı sağladığımız takdirde, gerek AT pazarına girmeye çalışan Uzak Doğu ülkelerinden, gerekse Topluluktan gelecek yabancı sermaye miktarında bir artış olabileceği beklenmektedir. Böyle bir artış gerçekleştiği taktirde Türkiye'ye gelecek yabancı sermayenin muhtemel etkilerinden birisi istihdamdaki artış olacaktır. Ancak gelen yabancı sermayenin neden olacabileceği istihdam artışının gümrük birliği sonucu meydana gelecek istihdam azalışını karşılayabilmesi, Türkiye'de yapılacak yatırımların portföy yatırımlarından ziyade, sermaye stoğunu artırıcı yatırımlar olmasına bağlıdır.

Gümrük Birliğinin Verimliliğe Etkileri

Gelişmekte olan ülkelerin ithal ikameci politikalar doğrultusunda yüksek gümrük duvarları ile korumacılığı benimsemeleri sonucu rekabet ortamından uzak kalmaları, ülkelerinin pazar hacimlerinin sınırlı olması ve alt yapının yeterince gelişmemiş olması bu ülke firmalarının gelişmiş ülke firmalarından farklı olarak emek-yoğun üretim yapmalarına neden olmakta ve teknoloji-yoğun ülke firmalarına oranla verimlilikleri düşük olmaktadır. 1980'li yıllara kadar ithal ikameci politikalar benimseyen Türkiye, 80'li yıllardan sonra dışa açık politikalar benimsemiş, bunun sonucunda Türk firmaları yabancı firmalarla rekabet etme durumunda kalmıştır. Her ne kadar 1980'den sonra Türkiye dışa açıldıysa da , bir yandan bazı sektörlerde yüksek gümrük duvarları uygulamasına devam etmiş, diğer yandan verilen teşviklerle ihracatı artırma yoluna giderek firmaların rekabet gücünü suni olarak artırmıştır. Yine de Türkiye'de, 1980'li yıllardan sonra, sektörel bazda bakıldığında, verimlilikte sürekli bir artış trendi göze çarpmaktadır.

Türkiye ile AT arasında 1995 başında oluşturulacak gümrük birliği sonucu Türkiye'nin AT'na karşı gümrük duvarlarını tamamen kaldırması - Toplu Konut Fonu (TKF) belli mallarda kademe kademe kaldırılabilir- Türk firmalarını AT firmalarıyla rekabet etme zorunluluğu içerisinde bırakacaktır. Bunun sonucu ise, Türk firmalarının rekabet güçlerini artırmak için teknoloji-yoğun üretime geçerek verimliliği artırmaları ya da rekabet edemeyerek sektörden çekilmesidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki gümrük birliğinin muhtemel etkilerinden biri Türkiye'de sektörlerde zorunlu bir verimlilik artışıdır. Diğer taraftan,

gümrük birliği ile birlikte Türkiye'ye gelen yabancı sermayedeki artış ve beraberlerinde getireceği yeni teknolojiler de verimlik artışına neden olabilir.

Gümrük Birliğine Katılmanın Sebep Olacağı Sorunlar

Kamu Sektörü Dengesi

Türkiye, halen ithalattan gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu (TKF) olmak üzere iki vergi almaktadır. Gümrük Birliği ile birlikte gerek Topluluğa gerek üçüncü ülkelere karşı TKF'yi kaldıracak; Topluluğa gümrük vergilerini kaldırırken üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) hadlerini uygulayacaktır. Ancak tarım ürünleri, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ve EURATOM kapsamındaki ürünler bu uygulamanın dışında kalacaktır.

Gümrük Birliğinin kısa dönemde kamu gelir-gider dengesinde ortaya çıkarabileceği etkileri iki grupta toplayabiliriz:

- Kamu gelirlerinde azalma:

* TKF'nin kaldırılmasından doğacak gelir kaybı,

* Topluluğa karşı uygulanan gümrük vergilerinin kaldırılmasından doğacak gelir kaybı,

* Ortak-Gümrük Tarifesinin uygulanmasından doğabilecek gelir kaybı (bu kayıp mevcut tarifeler ve OGT arasındaki farka ve ithalatın miktarına bağlı olarak değişebilecek, (+) veya (-) olabilecektir).Ayrıca, gümrük birliği ertesinde muaf ithalat rejimi(teşvik politikası çerçevesindeki) yürürlükten kalkacağından, üçüncü ülkeler kaynaklı ithalatta belirli ölçüde gelir artışı sağlanması ve bunun da genel gelir kaybını azaltması ihtimali mevcuttur.

Türkiye'nin ithalatını, AT+EFTA ve diğerleri diye ikiye ayırır ve bu dağılımın gümrük birliğinden sonra da değişmeyeceğini varsayarak (aslında Türkiye'nin ithalatındaki Topluluk + EFTA'nın payının en az % 60'ın üzerine çıkacağı, Yunanistan, İspanya ve Portekiz örneğine bakarak söylenebilir), yapmış olduğumuz çalışmalar sonucunda 1992 yılı ithalatı ve 1993 ithalat rejimi çerçevesinde (bu yılda geçerli her tür muafiyet dikkate alınarak) toplam koruma -yüzde olarak- 8,9 çıkmaktadır. Yani, ithalatta 1993 yılında yürürlüğe giren "tek vergi" hadleri uygulanırsa (özel kanunların tanıdığı muafiyet ve teşvik mevzuatı çerçevesinde yapılan ithalat dahil)

ithalattan alınan vergi ve fonların toplam ithalata oranı -yüzde olarak- 8.9 çıkmaktadır (Petrol ürünlerinden rafineri çıkışı alınan vergi ve fonlar dahil değil).

Bu oranlar gümrük birliği gerçekleştiğinde 2.3'e düşecektir.

İthalatın 1993 yılında 28.5 milyar dolar, 1994'te 30.3 milyar Dolar ve 1995 yılında 34.0 milyar Dolar'a çıkacağı varsayılırsa gümrük birliğinin gerçekleşebileceği yıl olan 1995'te vergi kaybı; 34.0 x 6.6 = 2 244.0 milyon Dolar olmaktadır.

Dolar kurunu, 1 $ = 11.096 TL (1993 ortalaması) alırsak, 1995 yılında vergi ve fon kaybı, 24.9 trilyon TL, Dolar kurunu, 1 $ - 17 500 TL (1994 program) alırsak, vergi ve fon kaybı 39.2 trilyon TL olmaktadır. Bütçe açıklarının rekor düzeylere ulaştığı bir ortamda gümrük birliğinin bütçeye getireceği yükün önemi daha da artmaktadır.

* Kamu Giderlerinde Artış

* Gümrük birliğine uyum sağlamak için yapılacak harcamalar,

* Sanayiye gümrük birliği sonrası uyum için sağlanacak ek teşviklerin getireceği yük.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, kısa dönemde kamu gelir / gider dengesinde meydana gelecek bozulma, orta vadede uygun ve etkili maliye politikalarının uygulandığı ve ekonomik canlanmaya paralel kamu gelirlerindeki beklenen artış gerçekleştiği takdirde ortadan kalkabilecektir.

Rekabetin Sebep Olacağı Sorunlar

Gerçek bir gümrük birliği, taraf olan ülkelerin gerçek maliyetlerinin geçerli olabilmesi açısından, maruz kaldıkları ulusal rekabet koşulları ve ortamı arasında bir yakınlaşma ve uyumlaştırmanın sağlanmasını da gerektirir. Bu nedenle, konu, Topluluk ile gümrük birliğini gerçekleştirmesi öngörülen ülkemiz açısından da yaşamsal önem taşımaktadır.

Toplulukla aramızdaki ilişkiyi kuran Ankara Anlaşmasının 16. maddesinde, "Akit tarafların,ortaklık ilişkilerinde, Roma Antlaşmasının 3. Bölüm 1. Kısmında yer alan rekabet, vergileme ve bunlara ilişkin mevzuatın yakınlaştırılması konularına ilişkin hükümlerde belirlenmiş ilkelere uyma gereğini kabul etme zorunluluğu" belirtilmiştir. Dolayısıyla, rekabete ilişkin

ilkeler, ortak-üyelik statüsü için de geçerlidir. Ancak, burada gözden kaçırılmaması gerekli önemli nokta, uyum gereğinin anılan maddelere değil, bu maddelerde yer alan ilkeler açısından geçerli oluşudur.

Ayrıca, Katma Protokol Madde 43/1'de, "Ortaklık Konseyi, Katma Protokol'ün yürürlüğe girişinden itibaren 6 ay içerisinde, Roma Antlaşmasındaki 85,86,90 ve 92. maddelerin uygulanmaları için gerekli ortam ve ilkeleri belirler" denilmektedir. Bu konuda, Ortaklık Konseyi'nde kayda değer bir ilerleme gösterilememiştir.

Rekabet koşullarına uyma konusunda Topluluk tam-üyeleri arasında bile, bugüne değin ancak sınırlı ölçüde gelişme sağlanabilmiştir.En fazla gelişme, 85. ve 86. maddelerin uygulanması açısından söz konusudur.Ne var ki, rekabet konusunda, özellikle dolaylı vergiler açısından bir yakınlaştırma bile sağlanamamıştır.Dolaysız vergilerdeki gelişmeler ise, çifte- vergilemenin önlenmesine ilişkin önlemlerden öteye geçememiştir.

Bu gerçekler ışığında, ortak-üyelik statüsündeki Türkiye'nin rekabet koşullarına uyum konusunda halen izlemekte olduğu politikalar ve almakta olduğu önlemler yeterli sayılmalıdır.

1,1.4. Öneriler

Türkiye - AT Ortaklık Konseyi'nin 34. dönem toplantısı 8 Kasım 1993 tarihinde Bürüksel'de gerçekleştirilmiştir.

Ortaklık Konseyi , Gümrük Birliği'nin Ankara Anlaşması ve Katma Protokol de öngörülen süre içerisinde, 1995 yılında tamamlanması yönünde tarafların kararlarının teyit edildiği ve ekinde bu konuda yapılacak teknik görüşmelerin çerçevesinin çizildiği bir çalışma programının yer aldığı bir kararı kabul etmiştir.

Ayrıca, Ortaklık Konseyi karan ile Gümrük Birliği'nin 1995 yılı itibariyle işleyişini sağlayabilmek amacıyla, her iki tarafın uygulamaya dönük karar alma konusundaki kararlılığı tekrar ifade edilmiş ve tarafların Gümrük Birliğinin gerektiği gibi işleyişini sağlayabilmek amacıyla gerekli yasal ve idari tedbirleri alacakları belirtilmiştir.

Ortaklık Konseyi'nin 34. dönem toplantısında alınan kararlar çerçevesinde de Türkiye'nin 1995 yılında Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesi yönündeki siyasi kararı bir kez daha ortaya konmaktadır.

Ancak, Rapor kapsamında da ifade edildiği gibi, 1995 yılında Türkiye ile AT arasında Gümrük Birliğinin gerçekleştirilmesi Türk ekonomisi üzerinde önemli etkiler yaratacaktır. Özellikle Türkiye'deki birçok sanayi AT ülkeleriyle rekabet etme zorunluluğunda kalacaktır.

Gümrük Birliği'nin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılabilmesi 1995 öncesi dönemde alınacak yapıcı ve etkin önlemler ile mümkün olabilecektir.

Bu çerçevede Gümrük Birliği'nin Türk ekonomisi üzerinde yaratacağı olumsuz etkilere karşı alınması gereken önlemler dört ana başlık altında toplanarak belirtilmiştir.

1. Sanayinin Rekabet Şansını Arttırıcı Önlemler

Sanayinin rekabet şansını arttırıcı önlemler kapsamında ;

* Yerli firmaların verimliliği arttırıcı, üretim planlaması, modern işletmecilik ve çalışan işgücünün beceri düzeyinin yükseltilmesine yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilmesi,

* Entegre ve düşük verimle çalışan tesislerin bölünerek optimum ölçekte verimli özel işletmeler haline dönüştürülmeleri,

* İşletmelerin modern ve sağlıklı koşullarda üretim yapabilmeleri için Küçük Sanayi Siteleri ve Organize Sanayi Bölgelerinin inşasının özendirilmesi,

* Yatırımların, ürün bazında ihtisaslaşmanın olduğu,ihraç şansı olabilecek ürün oriyantasyonlu ve ileri teknolojiye dayalı işletmelere kaydırılması,

* Küçük Sanayi Siteleri ve Organize Sanayi Bölgeleri gibi kurumsallaşmış üretim odaklarında, üreticilerin yönetimde yer alacağı, çok ortaklı dış ticaret şirketlerinin kuruluşunu özendirmek ve desteklemek,

* AT tarafından proje paketleri biçiminde yürütülen dış ticaretin arttırılması, ortak yatırım ve bilgi ile teknoloji değişim programlarına, yurt dışındaki fuar ve tanıtım organizasyonlarına Türk firmalarının etkin katılımının sağlanması,

* Yabancı sermayenin teşvik edilmesi, halen sürmekte olan yetki dağınıklığının ortadan kaldırılması,

* Hukuki açıdan mevcut problemlerin ortadan kaldırılması, fikri mülkiyet haklan ile ilgili kanuni düzenlemeler yapılması,

* Ülkemizin yurt dışında tanıtımına yönelik faaliyetlerin arttırılması,

* Ekonomik ve politik istikrarın güven verici ve ülkemizin risk puanını düşürücü bir seviyeye çekilmesi,

* Sanayiimizin AT standartlarına uyumunun sağlanması için TSE tarafından sürdürülmekte olan çalışmalara sanayi içinden gelen uzmanların katılımının sağlanması,

* Sanayi mamulleri ve hizmetleri kapsamında olan risk sigortaları sistemleri konusunda çalışmalar yapılması,

* Küçük sanayicimize kalite sistemleri ve kalite konusunda verilen teknik desteğin yeterli düzeye çıkarılması,

* Tüm bu çalışmalar yapılırken üniversite ve bilimsel kuruluşların yaptığı AR-GE çalışmalarının sanayide uygulanmasını sağlamak için üniversite Sanayi işbirliğinin ağlanması,

önerileri sunulmaktadır.

2. Teşvik Politikasında Yapılması Gereken Değişikliklere ilişkin Öneriler

Söz konusu yapı oluşturulurken :

* Teşvik araçlarının uyumlulaştırması konusunda devletin, kredilendirme şeklindeki teşvikleri uygulaması, yani kredilendirme ve vergi indirimlerine dayalı bir teşvik sisteminin oluşturulması,

* Yatırım aşamasında, proje bazında nakit yardımlar ve faiz sübvansiyonu gibi Türk Teşvik Sistemi açısından uygulanabilecek yeni teşvik araçlarının oluşturulması,

* GATT'a aykırı ihracatı teşvik uygulamasına son verilmesi ve Kurumlar Vergisi İstisnası, AT'a yönelik ihracatla ilgili ithalatta gümrük ve fon muafiyeti ile ithalat ve ihracatta navlun primi uygulamalarının kaldırılması,

* OECD tarafından her altı ayda bir yayımlanmakta olan ihracat faiz oranlarına uyum sağlanması, önerilerin ana hatlarını oluşturmaktadır.

3. Ortak Tarım Politikasına Yakınlaşmayı Kolaylaştırıcı Önlemler

Ortak Tarım Politikasına yakınlaşmayı kolaylaştırıcı önlemler;

* 1930'lu yıllardan bu yana ülkemizde sürdürülen destekleme sistemlerinin OTP'na uyum çerçevesinde düzenlenmesi,

* Türkiye'nin, dış ticaretinde önemli bir yer tutan tarım ürünlerine ilişkin politikalarını, Türkiye'nin dünya ekonomileri ile ilişkilerini belirleyen dış gelişmeleri de dikkate alarak, gerçekçi bir yaklaşımla belirlemesi,

* OTP'na uyum konusunun; Topluluğun fiyat ve müdahale mekanizmalarına, Topluluk içi ticarette serbest dolaşım kurallarına, üçüncü ülkelerle ticaret mekanizmalarına, rekabet ve finansman politikalarına uyum gibi geniş bir çerçevede ele alınması, bunların yanında, bitki ve hayvan sağlığı mevzuatı, gıda, organik tarım gibi hususlarda da çalışmalar yapılması,

* OTP'nın tespiti ve gelişmesi ile ilgili kararlardan Türkiye'nin haberdar edilmesi ve Topluluğun teknik alandaki desteğinin sağlanması,

* Rekabet politikasının bir aracı olan, patent ve telif hakları hususlarında Topluluk mevzuatına paralel düzenlemeler yapılması,

olarak ele alınmaktadır.

4. Gümrük Birliğine Katılmanın Devlet Gelirlerinde Yol Açacağı Kaybın Karşılanmasına ilişkin Öneriler

Bu kapsamda ;

* Kısa dönemde kamu gelir / gider dengesindeki bozulmanın telafisi için Topluluktan ek kaynak talep edilmesi ve Topluluğun konuya ilişkin Ortaklık Anlaşmamızdan doğan yükümlülüklerinin hatırlatılarak, bu hususun müzakerelerde öncelikli olarak ve ısrarla ele alınması gerekmektedir.

1.2. HUKUKİ KONULAR

1.2.1. Türkiye-AT ilişkilerinde Anlaşmazlıkların Hukuki Çözüm Yolları

Türkiye - AT ilişkilerinde anlaşmazlıkların hukuki çözüm yolları Ankara Anlaşmasının 25. maddesi içinde düzenlenmiş, ancak öngörülen yolların Ortaklık Konseyi'nin kararına bağlı hale getirilmiş olması ve Konsey'in toplanmasına da özellikle 1980'li yıllarda bir dizi siyasi ipotek konulması, söz konusu düzenlemeyi işlemez hale getirmiştir. Bu durumda, doğal hukuk mantığına aykırı olarak Türkiye - AT Ortaklık ilişkisinin hukuki boyutunun siyasi ipotek altına girmesi olgusu ile karşı karşıya gelinmiştir.

Türkiye - AT ilişkilerinin 1995'den başlayarak Gümrük Birliği perspektifine dayandırılacak olması, artacak ticari ilişki trafiğine bağlı olarak, özellikle özel hukuk alanına girecek olan çok sayıda ihtilafı da beraberinde getirme potansiyelindedir. Bu durumda Türkiye - AT ilişkilerinin hukuki boyutuna Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilme anından başlayarak tam bir işlerlilik kazandırılmasının önemi de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira 25. maddenin işletilebilmesi en basit anlamı ile ifade edildiğinde, her defasında Hükümet temsilcilerinin yer aldığı yüksek seviyeli toplantıların kararını gerektirmektedir. Her hukuki ihtilafın bu toplantıların gündemine getirilmesi ise,zaten işlemeyen bir mekanizmanın daha da işlemez hale gelmesine sebep olacaktır.

Gümrük Birliği süreci ile birlikte, hukuki anlaşmazlıkların çözümü için Ankara Anlaşması 25 nci madde çerçevesinde öngörülen yol yetersiz kalacaktır. Bunun temel gerekçesi, 25 nci maddenin esas itibariyle devletler hukuku özel ve tüzel kişileri arasındaki anlaşmazlıkların çözümünü ön plana çıkartıp, özel hukuk özel ve tüzel kişilerinin durumu ile ilgili herhangi bir ayrıntıya inmemiş olmasında yatmaktadır. Oysa Gümrük Birliği ile birlikte özel hukuk Özel ve tüzel kişilerini ilgilendirecek çok sayıda anlaşmazlık konusunun çıkabileceği düşünülmektedir. Bu durumda Gümrük Birliği ile birlikte, 25 nci maddenin yanı sıra yeni bir anlaşmazlıkların çözümü mekanizmasının oluşturulması gerekliliği de doğmaktadır.

1.2.2. Türkiye'nin AT'na Tam Üyeliği Durumunda Doğabilecek Olan Anayasal Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Avrupa Toplulukları, uluslararası değil, "uluslarüstü" (supranasyonal) bir Örgüttür. AT'nun kendine özgü bir hukuk düzeni vardır ve Türkiye, AT'na tam üye olduktan sonra, bu nitelikteki hukuk düzeni, Türkiye bakımından da bağlayıcı olacaktır. Dolayısıyla uluslarüstü hukukun gerektirdiği anayasa hukuk düzenlemeleri zorunlu olacaktır.

Suprasyonal hukuk düzeninin sağlanabilmesi için Topluluğa üye ülkeler, üye olmadan önce yada sonra anayasalarında yer alan "egemenlik ulusundur" şeklindeki klasik kurallardan vazgeçmişler ve giderek egemenliğin bir bölümünü Topluluğa tanıyan yeni bir yaklaşımı benimseyerek, anayasalarını bu yolda değiştirmişlerdir.

Topluluğun uluslarüstü niteliği ile Anayasamıza egemen olan ilkeler çatışma halindedir. Türkiye'nin yapmış olduğu tam üyelik başvurusuna olumlu yanıt verilmesi halinde Anayasamızın ilgili maddelerinin değişmesi söz konusu olacaktır.

2.3. TEŞKİLATLANMA VE KOORDİNASYON AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN AVRUPA TOPLULUĞU'NA UYUMU

2.3.1. Giriş

Avrupa Topluluğu'na teşkilatlanma ve koordinasyon açısından hazırlıkta, Topluluğun iki önemli özelliğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bunların ilki, "Devlet erkinin bir bölümünün, o devletin de birçok başka devletle birlikte ve eşit şartlarda katıldığı bir sisteme devredilmesi" anlamına gelen, Topluluğun uluslarüstü niteliğidir.

Topluluğun bu niteliği üye ülke yönetimlerine, "Ulusal yönetimin kendi dışında kurulmuş tasarrufları uygulama yükümlülüğü ile bu tasarrufların kurulmasına katkıda bulunma zorunluluğu" getirmektedir.

İkincisi ise, Topluluğun kurucu antlaşmalar tarafından düzenleme ile yetkilendirildikleri veya bundan sonrası için *bizzat* kurumlarının düzenlemeye talip olduğu alanın genişliğidir. Bu alan artık üye ülke yönetimin kapsadığı alanın oldukça büyük bir bölümüne tekabül etmektedir.

Topluluk ile üye ülke yönetimleri arasındaki ilişki ise, iki doğrultuda gerçekleşmektedir. Bunlardan Topluluk tasarruflarının önceden şekillenmesine, sonra da gerçekleşmesine katılma boyutu "Ulusal yönetim-Topluluk doğrultusu" olurken; Topluluk tasarruflarının üye ülke yönetimleri tarafından uygulanması boyutu da "Topluluk-Ulusal yönetim doğrultusu" olmaktadır.

2.3.2. Koordinasyonun Sağlanması

Merkezi koordinasyon ya da üst koordinasyon, devlet teşkilatının iç ve dış bütün birimlerinin çalışmalarından en üst seviyeden sorumlu ve yetkili bir makam olmalıdır. Bu makamın hiyerarşik sistemin içinde ancak hizmet bakanlıklarının üzerinde bir yere sahip olmasının faydası büyüktür.

Merkezi koordinasyon biriminin icracı birimler arasındaki koordinasyon görevi, bu makamın gözetiminde çalışacak bakanlıklararası koordinasyon komitesince gerçekleştirilebilir.

2.3.3. Bakanlık AT Birimleri

Mevcut duruma göre, Dışişleri, Sanayi ve Ticaret ile Kültür Bakanlıklarının yanısıra DPT, HDT ve Gümrük Müsteşarlıklarında genel müdürlük şeklinde; Adalet, Maliye, Ulaştırma, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Tarım ve Köy işleri, Enerji ve Tabii Kaynaklar ile Sağlık Bakanlığı ve DiE'de daire başkanlığı şeklinde örgütlenen AT birimleri, ihdas edilmeyen kuruluşlarda ya APK birimleri içinde ya da dış ilişkiler daireleri bünyelerinde alt birimler tarafından yürütülmektedir.

Bir icracı bakanlığın, birçok biriminin işlemlerinin ve görevlerinin koordinasyonu faaliyetinin oldukça önemli bir görev olduğu açıktır. Bu nedenle bakanlıklardaki AT birimlerinin etkin bir biçimde görev yapabilmelerine yönelik olarak bazı tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu yönde merkezi bir düzenlemeye gitmekte yarar görülebilir. Bu düzenlemede bir yandan değişik bakanlıkların uzmanlık gerekleri gözönünde tutulurken diğer yandan hizmet ve hedeflerin bütününü gözden kaçırmayacak bir sistemin oluşturulması gereklidir. Bu sistemin en önemli özelliği ise, İşleyişte merkezi koordinasyon biriminin denetimi ile ilgili bakanlığın denetimini birlikte yürütebilmektedir. Örneğin kadroların tespiti, personelin seçimi ve atamaların yapılmasında ve sonra da denetimde ve sicil işlemlerinde merkezi koordinasyon biriminin etkisi ve gözetimi gereklidir.

Bakanlıklar ve diğer kuruluşlar bünyesindeki AT birimlerinin örgütlenmesiyle ilgili bir başka zorunluluk ise, söz konusu birimlerin o bakanlık veya kuruluşun özelliklerine uymaları ve bu uyum yanında bu birimlerin teşkilatlanmasında yeknesaklık sağlanmasıdır.

1.2.4. Avrupa Topluluğu'nda Vergi Politikası

AT çerçevesinde geliştirilen vergi politikasının incelenmesi, AT'nin bütünü içinde bir örnek hale getirilmiş bir vergi sisteminin olmadığı sonucunu doğurmaktadır. Topluluk üye devletleri, vergi konusunda bir uyumlaştırmaya çoğunlukla gönülsüz yaklaşmakta ve konuyu kendi münhasır egemenlik yetkileri içinde tutmayı tercih etmektedirler.

Bununla birlikte Topluluktaki gelişmeler paralelinde bazı politikalar geliştirilmiş, bu doğrultuda :

- Üye devletler arasındaki vergiye bağlı sorunların (çifte vergilendirme, vergi kaçakçılığı, verginin milliyete dayalı olarak ayırımcı bir şekilde uygulanması) çözümü,

- Genel mahiyette bir kalkınma ve denge aracı olarak vergiye yaklaşım;

- Topluluk faaliyetlerinin finansmanına yönelik kaynak yaratılması;

- Rekabet hukuku;

- Sanayi politikası; çerçevesinde vergi

sorununa yaklaşılmıştır.

Bu bağlamda ülkelerin vergi sistemleri arasında bir uyumlaştırma olarak tek elle tutulabilir somut çalışmanın, tüketim vergilerinin (KDV ve ÖTV) yapılarının ve oranlarının uyumlaştırılması çerçevesinde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bütün bu söylenenlere bağlı olarak, AT ülkelerinin hepsinde çok değişik vergi türleri ve oranları çeşitliliği ile karşılaşılmaktadır.

Genelde AT İle tam üyelik, özelde ise Gümrük Birliği perspektifinde konuya yaklaşıldığında, konudaki önceliğin KDV uyumlaştırılması hususuna tanınması gerektiği anlaşılmaktadır.

1.2.5. Rekabet Politikası

Türkiye ile AT arasında Gümrük Birliği'nin tesisi beraberinde "Rekabet Hukuku" çerçevesinde düzenlemelerin yapılması, gerek Türkiye'deki, gerekse AT'de yer alan ülkelerdeki ekonomik yaşamın eşit rekabet koşullan açısından işleyebilmesi için bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Rekabeti koruyan hukuki düzenlemenin yapılması hem liberal ekonomik sistem açısından hem de **AT'ye** tam üyelik açısından önemlidir.

Liberal ekonomik sistem açısından rekabetin sağlıklı bir biçimde kurulabilmesi için önemli olan nokta, bozulmayacak bir rekabet düzenini temin edebilecek gerekli hukuki alt yapının oluşturulmasıdır. Rekabetle ilgili hukuki düzenlemelerin bulunmadığı bir ekonomik düzende gerçek anlamda rekabetçi bir serbest piyasa ortamından söz etmek mümkün değildir.

Türkiye AT[1] a tam üyelik başvurusunu resmi olarak yapmadan önce de AT ile yapmış olduğu 1963 tarihli Ankara Anlaşması ile bazı yükümlülükler altına girmiştir. Adı geçen Anlaşmanın 16. maddesinde "Akit taraflar, Topluluğu kuran Anlaşmanın 3. bölümünün I kısmında yer alan rekabet, vergileme ve mevzuatların yaklaştırılması ile ilgili hükümlerde sözü edilen ilkelerin ortaklık ilişkilerine uygulanmasını kabul eder" hükmü yer almaktadır. Bu ilkelerin ilişkilere uygulanması demek, bizim bu sayılan kurumlardaki (rekabet, özellikle vergi) uygulamada AT normlarını kabul etmemiz en azından ona uyum sağlayacak ölçüyü bulmamız demektir.

Diğer önemli bir husus ta, yaklaşan "Gümrük Birliği" konusudur. Özellikle Gümrük Birliği uygulaması başladığında, Türkiye AT'a uyumlu bir rekabet kanunundan yoksun olarak işe başlarsa, en azından Anti-damping ve kota gibi tedbirlerle daha ağır bir biçimde karşılaşabilir. Zaten bu günde, Türkiye'ye ağır bir biçimde uygulanan Antidamping ve kota tedbirlerine gerekçe olarak genellikle "Rekabeti Koruyan" bir hukuki düzenlemenin yokluğu öne sürülmektedir. Ayrıca tekelci bir yapıya sahip mevcut piyasa yapısının sakıncaları açıktır. Örneğin Türkiye'de belirli sanayi kollarında (otomotiv, beyaz eşya, elektrikli ve aletleri) nihai sermaye sahipleri bellidir. Bu sayılı kişiler bir araya gelerek birlikte fiyat ayarlamaları yapıyor, hizmetleri, servisleri vs. saptayabiliyorlar. Bu tür anlaşmalar Roma Anlaşması'nın rekabet ile ilgili hükümleri ile bağdaşmadığı gibi, Topluluk kurallarının doğrudan uygulanabilirliği ilkesi göz önünde tutulursa, Türkiye'deki işletmelerin birden bire çok yüksek para cezaları ile karşı karşıya kalması da gündeme gelebilir. Özel bir Rekabet Kanunu uygulaması

bu açıdan da gereklidir. Rekabet Kanunu ile ilgili çalışmalar 1975 yılından beri sürmektedir. Çeşitli kurum ve kuruluşlarca (Ticaret Bakanlığı, TOBB gibi) taslaklar hazırlanmıştır. Bu taslakların en sonuncusu Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca hazırlatılan ve 1992 aralık ayında TMBB sunulan "Rekabetin Korunması Hakkında Kanun Tasarısıdır. Tasarı Bakanlar Kurulunda imzalanmış ve Meclis gündemine girmiştir.

1.2.6. Demokrasi, İnsan Hakları ve Avrupa Topluluğu

Topluluğun 1973 yılında kabul ettiği Avrupalı kimliği ve 1978 tarihli demokrasi bildirileri, demokratik ilkeler ve insan haklarına saygıyı, Topluluğa üyeliğin ön şartı olarak görmüştür. 1986 tarihli Tek Avrupa Senedinin girişinde de demokrasinin önemi özellikle vurgulanmış ve demokrasinin hürriyet, eşitlik ve sosyal adalet ilkelerine dayalı olduğu açıkça belirtilmiştir.

Etnik terör Türkiye'de demokratikleşme ve insan haklarının kapsamının gelişmesine sekte vururken, 1995'te AT ile Gümrük Birliğine gidecek olan Türkiye'nin önünde önemli bir sorun olarak devam etmektedir. Yine terör sorununun yanında, işkence sorunu olduğu da ileri sürülmektedir.

Türkiye'de temsili demokrasinin bütün kurum ve kuralları mevcuttur. Ancak, bu kurum ve kurallar uygulamada gerektiği şekilde işletilememekte ve şikayetler bundan kaynaklanmaktadır. İnsan haklarının ihlal edilip edilmediğinin belirlenmesinde başlıca kriter, ihlal halinde denetim mekanizmalarının işleyip işlemediğinin saptanmasıdır. Diğer bir sorun da insan hakları ihlallerinin önceden önlenememesinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunların da üstesinden ancak, bu doğrultudaki uygun eğitim programları ve doğru zamanda, doğru yerde doğru görevlinin istihdam edilmesini gerektiren bir istihdam politikası uygulanarak gelinebileceği ortaya konmuştur.

1.2.7. AT Dışı Ülkelerle İlişkiler

Genelde Türkiye-AT ilişkilerinde, özelde ise Gümrük Birliği sürecinde yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin, AT'nin üçüncü ülkelerle kurduğu ilişkilerden giderek daha fazla etkilenmesine yol açacaktır. Söz konusu etkileri siyasi ve ekonomik olarak iki kategoride toplayarak incelemek gerekmektedir.

Siyasi açıdan son dönemdeki önemli gelişmeler, Dünya genelinde yaşanan büyük kaos paralelinde, değişen uluslararası ilişkiler ve AT bağlamında düşünülmelidir.

Bu çerçevede Maastricht Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile, AT kimlik değiştirerek, resmen Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşmüş ve bundan sonra AT ile tam üyelik perspektifi Türkiye açısından AB ile tam üyelik görünümünü almıştır. Avrupa Birliği'ne geçiş ile birlikte, hukuken 1947 Dunkerque Anlaşmasından bu yana varolan, ancak NATO'nun kurulması ile fiili olarak etkisizleşen BAB son yıllarda yeniden canlandırılmış ve şimdilik zayıf olsa da Avrupa'da yeni bir güvenlik şemsiyesi olarak ortaya çıkmıştır.

Siyasi perspektifte son olarak Güney Kıbrıs Rum kesiminin, adanın bütününü kapsayacak şekilde Topluluğa tam üyelik başvurusu yaptığı, Topluluğun bu başvuruyu olumlu karşıladığı görülmektedir.

Ekonomik açıdan ise, Türkiye Topluluk ile Gümrük Birliği'ne giderken, Topluluk Ortak Ticaret Politikasının da tarafı olma olgusu ile karşı karşıya kalacağı ölçüde, AT'nin üçüncü ülkeler ile ilişkilerinin etkisini giderek daha fazla hissedecektir.

Bu çerçevede Topluluğun GATT müzakerelerindeki tutumu ve sonuçlan, genelleştirilmiş tercihler sistemi çerçevesinde kurduğu ilişkileri, Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri ile yapmakta olduğu Avrupa Anlaşmaları ve nihayet Türkiye ile Topluluk arasında Gümrük Birliği'nin kurulacağı tarihlerde, Topluluğun EFTA ülkelerini de kapsayacak şekilde 12 ülke yerine 16 ülkeli bir Topluluğa dönüşeceği gerçeği, konunun ekonomik boyutunu çizmektedir.

1.2.8. Öneriler

1,2.8.1. Türkiye-AT İlişkilerinde Anlaşmazlıkların Hukuki Çözüm Yollan

Gümrük Birliği İle birlikte, Ankara Anlaşmasının 25 nci maddesinin yanı sıra yeni bir anlaşmazlıkların çözümü mekanizması oluşturulurken:

1. Ankara Anlaşmasının değiştirilmemesi için azami gayretin sarf edilmesi, herhangi bir değişiklik yapılacak ise, bunun sadece hukuki anlaşmazlıkların çözümü mekanizmasının Gümrük Birliğinin gerektirdiği yeni koşullar anlayışı ile sınırlı olarak düzenlenmesi, mümkün olduğu Ölçüde Anlaşmaya dokunmaksızın, konunun ek bir protokol kapsamında çözümü;

2. Mekanizmanın oluşturulmasında, mümkün olduğunca Türk yargı sisteminin Topluluk yargı sistemine dahil edilmesi, Topluluk yargı birliğini ve bütünlüğünü bozmayacak, ancak Türk kanadının mutlak surette temsil edileceği bir yapının oluşturulması,

3. Söz konusu yapı oluşturulurken :

- ATAD çerçevesinde faaliyet gösteren ve Türk yargıçlarının da hazır bulunacakları bir alt mahkemenin kurulması; - bu olmadığı takdirde "ad hoc" bir yargıç müessesinin tesisi;

- bu da olmadığı takdirde Ankara Anlaşmasının 25/4 maddesinde öngörülen tahkim ve sair yargı yolları deyiminin uzantısı olarak, Gümrük Birliği koşullarını dikkate alacak bir tahkim müessesinin kurulması girişimlerinin yapılması;

4. Kurulacak müesseseye Türkiye'deki mahkemelere başvuru yapılması yolunun açılarak işlerlilik kazandırılması, Önerilerin ana hatlarını şekillendirmektedir.

5. Bunların yanı AT hukukunun üçüncü ülke özel ve tüzel şahıslarına ATAD'a başvuru imkanını tanıyan 173. maddesinden yararlanabilmenin yollarının araştırılması da ayrıca dikkate alınmaya değer bulunmuştur.

1.2.8.2. Türkiye'nin AT'na Tam Üyeliği Durumunda Doğabilecek Olan Anayasal Sorunlar ve Çözüm Önerileri

a) Uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğünün anayasaya eklenmesi gerekir. Bu nedenle "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir" diyen Anayasamızın 90. maddesinin 5. fıkrasının kaldırılarak, 90. maddenin son paragrafına, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş antlaşmalar yasaların üstünde yer alır" şeklinde bir hüküm eklenmesi yerinde olacaktır.

b) Anayasamıza 90/A şeklinde yeni bir madde ekleyerek; "Karşılıklılık koşuluyla uluslararası yada üstü örgütlere katılmanın gerekli kılacağı egemenlik yetkilerinin devrine bu anayasa engel oluşturmaz" şeklinde yeni bir hüküm getirilmesi yerinde olacaktır.

c) Egemenlik konusu, Türk Toplumu için çok hassas bir konudur. Hatalı bir zamanlama ile anayasa değişikliğine gidilmesi, toplumda gereksiz tartışmaların ve huzursuzluklara yol açacaktır. Bu nedenle AT'na tam üyelik için yeşil ışık alınmadıkça bu değişikliklerin de yapılması zamansız olacaktır.

1.2-8.3. Teşkilatlanma ve Koordinasyon Açısından Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Uyumu

Türkiye'nin kamu yönetimi olarak teşkilatlanma ve koordinasyon açısından AT'ye hazırlığını yukarıdaki veriler ve tartışmalar ışığında şu konular üzerinde yoğunlaştırmak mümkündür :

* AT ile ilgili Devlet Bakanlığı mekanizması, DPT'nin de bu konudaki oldukça eskilere dayanan deneyimi göz önünde bulundurularak merkezi koordinasyonun sağlanmasında en uygun çözüm olarak görünmektedir.

* Ancak AT ile ilgili Devlet Bakanlığının müşavirler kanalıyla Dışişleri Bakanlığı ile bağlantısının kurulması gereklidir.

* Dışişleri bakanlığından, DPT ve HDTM'den ve diğer Bakanlıklardan Devlet Bakanlığında görevlendirilecek kişilerin seçimi ve görevlendirilmesi, kurumlaştırılmalıdır.

* Devlet Bakanlığı'nın çok geniş olmayan bir destek kadrosu bulunmalıdır. Bu kadro aynı zamanda, üst kurulların sekreterya görevini de üstlenmelidir.

* Bakanlık ve kuruluşlarda kurulması gerekli olan AT birimlerinin, önemli yatay koordinasyon görevleri nedeni ile bilgi akısını kolayca denetleyebilecek ve izleyebilecek bir konumda olmasına özen gösterilmelidir.

* Bu birimlerin çalışmalarında merkezi koordinasyon biriminden doğrudan doğruya talimat alabilecek biçimde örgütlenebilmeleri sağlanmalıdır.

* Söz konusu birimlerin yakın gelecekte Türkiye ile Topluluk arasında gerçekleşebilecek Gümrük Birliğinde, olası sorunlara karşı şimdiden hazırlık yapılmalıdır. Örneğin bu konuda "Gümrük Birliği alt birimleri" oluşturulmalı ve bu alanda uzman personel yetiştirilmelidir.

* Mevcut kamu personelinin AT konusunda bilgilendirilmesini sağlayan eğitim programları desteklenmeli, personelin hem Topluluk bürokrasisini öğrenmesi hem de Toplulukta en çok konuşulan dilleri Topluluk terimleri ile birlikte değerlendirmesi için, çeşitli Topluluk merkezlerinde staj yapmaları sağlanmalıdır.

1.2.8.4. Avrupa Topluluğu'nda Vergi Politikası

Genelde AT ile tam üyelik, özelde ise Gümrük Birliği perspektifinde konuya yaklaşıldığında, konudaki önceliğin KDV uyumlaştırılması hususuna tanınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede;

1. Topluluğun konu ile ilgili olarak 6 nolu yönergesinin ışığında KDV kapsamında kabul edilen vergi konularında uyum sağlama çalışmalarına devam edilmesi;

2. AT ülkelerinde gerçekleştiği ölçüde kurumlar vergisi konusunda uyum çalışmalarına başlanması;

3. Çifte vergilendirmenin önlenmesi kapsamındaki gelişmelerin dikkatle izlenmesi, önerilmektedir.

1.2.8.5. Rekabet Politikası

AET Kurucu Antlaşmasının 85 ve 86 ncı maddeleri uyarınca düzenlenen ve Ankara Anlaşması'nın 16 ncı maddesinde öngörülen doğrultuda Rekabet Hukuku kapsamında ilerlemenin kaydedilmesi amacı ile :

1. Gümrük Birliği uygulaması içinde, Türkiye'nin AT rekabet hukukuna tedricen de olsa uyum sağlamasına yönelik çalışmaların, Türkiye'ye karşı uygulanmakta olan AT anti-damping ve anti- sübvansiyon mekanizmasının kalkması, bu mekanizmanın Türkiye'yi kapsayacak ve koruyacak şekilde üçüncü ülkelere karşı uygulanması için bir gereklilik olduğu ölçüde sürdürülmesi;

2. Halen TBMM'ye sunulmuş olan ve pek çok noktası özel sektör tarafından da benimsenen "Rekabetin Korunması Hakkında Kanun Tasarısının Türk kamuoyuna tanıtımının yapılması;

3. Bu tanıtım çerçevesinde Ticaret Bakanlığı, DPT ve TOBB çatısı altında seminer, sempozyum ve konferansların düzenlenmesi.

4. Bu konuda DPT bünyesinde halen devam etmekte olan Rekabet Özel İhtisas Komisyonu çalışmaları sonuçlarına özellikle dikkat edilmesi, önerilmektedir.

1.2.8.6. Demokrasi, İnsan Hakları ve Avrupa Topluluğu

1. İnsan hakları ihlallerini engellemeye yönelik denetim mekanizmalarının ciddi bir biçimde işletilmesi;

2. İnsan hakları ihlallerinin önceden önlenmesi gayesi ile uygun eğitim programlarının takibi, uygun istihdam politikasının yaşama geçirilmesi, önerilmektedir.

1.2.8.7. AT Dışı Ülkelerle İlişkiler

1. Maastricht süreci sonrasında yeni bir kimliğe kavuşan Topluluk ile tam üyeliğin bu perspektifte değerlendirilmeye başlanması;

2. BAB'la Türkiye arasında kurulmuş olan gözlemci üyelik kavramındaki belirsizlik ve eksikliklerin giderilmesi yönünde çalışmalar yapılarak, söz konusu statünün fiili bir tam üyelik yapısına büründürülmesi için adımlar atılması;

3. Kıbrıs'la ilgili gelişmeler karşısında kayıtsız kalınmaması Topluluk nezdinde bu gelişmeyi engelleyici girişimlerin geliştirilmesi;

4. Gümrük Birliğinin, Topluluk Ortak Ticaret Politikası'na da uyumu gerektirdiğinin bilincinde olarak, Topluluğun üçüncü ülkeler ile yaptığı anlaşmaların bu perspektifle değerlendirilmesi ve incelenmesi;

5. GATT çerçevesinde AT'nin sürdürdüğü müzakerelerin yol açabileceği ticaret savaşı, ABD ticari ambargosu gibi etkilerin Türkiye'nin üzerinde hissedilmemesini temin edecek yaklaşımlar geliştirilmesi;

6. Genelleştirilmiş tercihler sistemine uyum için ek süreler istenmesi ve bu doğrultuda Katma Protokol'ün öngördüğü istisnaların dikkate alınması;

7. Gümrük Birliği konusunun Türkiye + 12 mantığı ile değil, Türkiye + 16 formülü içinde değerlendirmeye alınması;

8. Avrupa Anlaşmaları aracılığı ile Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin, AT karşısında Türkiye'den daha ayrıcalıklı bir konuma gelmemesi için girişimlerde bulunulması;

9. AT'nin üçüncü ülkelere tanıdığı yükümlülüklerin yanı sıra elde ettiği hakların neler olduğunun saptanması, bu haklardan yararlanılabilmesi doğrultusunda talepler geliştirilmesi, önerilmektedir.

1.3. SOSYAL KONULAR

1.3.1. Giriş

1.3.1.1. Çalışmanın Kapsamı: Sosyal Açıdan Avrupa Entegrasyonu ve Türkiye:

Bu çalışma, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile entegrasyonunun sosyal boyutunu incelemeyi hedeflemektedir. Konu gerek Türkiye'nin AT ile sosyal uyumunu tedricen sağlamak bakımından, gerekse 1995 yılında gerçekleşmesi beklenen AT ve Türkiye arasındaki gümrük birliğinin sosyal alandaki olumsuz etkilerini gidermek ve gümrük birliğine sosyal yönden hazırlanmak açısından ele alınmıştır.

Toplumları doğrudan etkileyen sosyal politikalar Avrupa ile entegrasyon sürecinde belirleyici bir rol oynayacaktır. 1995'de gümrük birliği gerçekleştiği takdirde sosyal alandaki bazı eksikliklerimiz ve sorunlarımız daha yoğun olarak hissedilecektir. Sosyal korumanın yetersiz olması ve özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde çalışanların bir bölümünün sigorta kapsamında olmaması, gümrük birliğinin etkisiyle büyük bir olasılıkla bir yeniden yapılanma sürecine girmesi gerekecek olan sanayiimizde meydana gelecek işgücü dalgalanmasını güçleştirecektir. Ayrıca yeni teknolojileri uygulama zorunluluğu, nitelikli elemanlara duyulan gereksinimi artıracak ve bu durum da daha etkili bir mesleki eğitim sistemine sahip olmamızı gerektirecektir. Üye devletler Türkiye'nin diğer üye devletlerin üstlendiği birçok sosyal yükümlülüğü yerine getirmek zorunda olmamasını öne sürerek Türkiye'yi sosyal damping yapmakla da suçlayabileceklerdir. İleride tam üye olmamız halinde ise sosyal standartların yakınlaşması çok daha önemli bir konu olarak ortaya çıkacaktır.

Yerel düşünmenin gerilerde kaldığı ve globalleşmenin önem kazandığı günümüzde sosyal politika alanında da dünyadaki trendlerden etkilenilmemesi mümkün gözükmemektedir. Bu açıdan Türkiye'nin özellikle AT ile girdiği entegrasyon sürecinin ışığı altında sosyal politika alanında eksikliklerini gözden geçirmesi, gelişmiş ülkelerdeki standartları göz önünde bulundurarak sosyal güvenlik, işçilerin korunması, mesleki eğitim, iş gücü piyasası ve istihdamla ilgili uygulamaları çağdaşlaştırması gerekmektedir. İşsizlik sigortası taslağı bu konuda atılmış önemli bir

adımdır. Özellikle sosyal güvenlik sisteminin finansmanı ve kapsamının gözden geçirilmesi, sağlık sisteminin düzenlenmesi ve eğitim sisteminin yeni gelişmelere uygun beceri kazandırmaya yönlendirilmesi gerekmektedir.

1.3.1.2. Avrupa Topluluğu'nda Sosyal Politika:

Topluluğun sosyal politikası esasen istihdam, işçi sağlığı ve güvenliği, sanayide sosyal maliyetler, işgücü mobilitesi ve sosyal harcamalarla ilgilidir. AT sosyal alanda, üye devletlere belirli bir model empoze etmemektedir. Her üye devlet kendi sosyo-ekonomik yapısına uygun sistemi uygulamakta serbest olmakla birlikte, ulusal sistemler içinde yer alması gereken bazı sosyal standartlar bulunmaktadır. Topluluğun kuruluşundan bu yana, sosyal politika alanında geliştirilen 200 kadar mevzuat ile söz konusu standartların uyumlaştırılmasına, yaşama ve çalışma koşullarının geliştirilerek ana kuralları "Çalışanların Temel Sosyal Haklarına İlişkin Topluluk Şartı" ile belirlenen Avrupa Sosyal Alanının gerçekleştirilmesine çalışılmaktadır.

Sosyal politika, Topluluğun entegrasyon sürecinde ekonomik politikaların ve Ortak Pazar'ın işleyişinin doğuracağı dengesizlikleri ve problemleri giderici ve sosyal kaynaşmayı sağlayıcı bir araç olarak, büyük ölçüde serbest dolaşım çerçevesinde düşünülmüştü.

Roma Antlaşmasında yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesinden, sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanmasından, bölgeler arası farklılıkların giderilmesinden, üye ülke ekonomilerinin birliğinin sağlamlaştırılmasından ve uyumlu gelişmelerinin güvence altına alınmasından söz edilmektedir. Antlaşmada sosyal politikayla ilgili şu hükümler yer almaktadır:

* sosyal güvenlik haklarının transfer edilebilir olması hükmünü de kapsamak üzere işçilerin serbest dolaşımının sağlanması (48, 49 ve 51. Maddeler)

* genç işçilerin değişiminin teşvik edilmesi (50. Madde)

* serbest yerleşme hakkına ait 52 ila 58. Maddeler

* sosyal konularda üye ülkeler arasında yakın işbirliğinin sağlanması (l 17 ve 118. Maddeler)

* kadın ve erkekler arasında eşit işe eşit ücret ilkesinin uygulanması (119. Madde)

* ücretli izin sistemleriyle ilgili 120. Madde

*göçmen işçilerin sosyal güvenlik haklarıyla ilgili 121. Madde

* işçilerin istihdamını ve coğrafi ve profesyonel mobilitelerini sağlamak üzere Avrupa Sosyal Fonu'nun kurulması (123-127. Maddeler)

* mesleki eğitimde ortak bir politika oluşturulması için genel ilkeler saptanması (128. Madde)

1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi İle AET Anlaşması'na eklenen 118A ve 118B Maddeleri Topluluk organlarına sosyal politika alanını düzenleme konusunda çok önemli ilave yetkiler getirmiştir. 118A Maddesi Konseye, nitelikli çoğunlukla, özellikle işçilerin sağlık ve güvenliklerinin korunması için çalışma ortamının geliştirilmesi ve bu alandaki tedbirlerin uyumlaştırılmasını amaçlayan yönergeler kabul etme yetkisi vermektedir. Ayrıca yine Tek Senet ile Anlaşmaya ekonomik ve sosyal uyumla ilgili BOA, 130B, 130C, 130D ve 130E Maddeleri eklenmiştir.

Tek Pazarın tamamlanması sosyal boyutun vurgulanması gereğini ortaya çıkardığı için, 1989 yılında Avrupa Sosyal Şartı İngiltere haricindeki üye ülkeler tarafından kabul edilmiştir. Sosyal Şart AT vatandaşları için şu hakları içermektedir:

- serbest dolaşım hakkı
- çalışma ve eşit ücret hakkı
- daha iyi yaşama ve çalışma koşullarına sahip olma hakkı
- örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı
- mesleki eğitim hakkı
- kadın ve erkek arasında eşit muamele görme hakkı
- işçiler için bilgilendirilme, danışılma ve yönetime katılma hakkı
- işte korunma ve güvenlik hakkı
- çocuklar ve ergenlik çağındaki gençler için yasalarla korunma hakkı

- yaşlılar için emeklilikten sonra düzeyli bir yaşam standardına sahip olma hakkı

- özürlüler için sosyal ve mesleki entegrasyon hakkı Sosyal Şartın yasal açıdan bağlayıcılığı yoktur. Ancak, gelecekte AT sosyal politikasının, büyük ölçüde Sosyal Şart'a uygun olarak oluşturulan Sosyal Hareket Programı doğrultusunda geliştirilmesi öngörülmektedir.

1990'lara gelindiğinde AT'nin sosyal politika ile ilgili girişimlerinin eskiye oranla ne kadar kapsamlı bir hale geldiği ortadadır. Maastricht Anlaşması ile sosyal taraflar olan işçi ve işveren kesimlerinin arasındaki diyalogun sosyal alanda yasamaya temel oluşturması yolu açılmış ve işçi sağlığı ve iş güvenliği yanında çalışma koşullan, işçilerin bilgilendirilmesi ve danışma, iş piyasasıyla ilgili fırsatlar ve iş hayatında muamele konusunda kadın ve erkek arasında eşitlik ve işgücü piyasası dışında kalmış kişilerin entegrasyonu konularında mevzuatın onaylanmasında oy birliği zorunluluğu kalkmış, nitelikli oy çokluğu sistemi getirilmiştir.

Ancak şimdiye dek alınan önlemler, tutarlı bir AT sosyal politikası oluşturmaktan çok dağınık bir sosyal mevzuat yığınını teşkil etmektedir. Bunun en önemli nedenleri arasında ülkelerin ulusal ekonomi açısından hayati önem taşıyan çalışma hayatı ve endüstri ilişkileri konusunda ulusal egemenlik haklarını paylaşmak konusunda gönülsüz olmaları yer almaktadır. Ancak AT'nin kuruluşundan bu yana sosyal alanda kastettiği mesafeye bakıldığında, bu konuda önemli başarılar elde edildiği görülmektedir. Ekonomik ve parasal birliği hedefleyen Topluluk sosyal boyutunu da geliştirmeye Öncelik tanımaktadır.

1.3.1.3 Sosyal Göstergeler Açısından AT'ye Uyum

Türkiye'de sosyal politikanın amaç ve hedefleri Topluluk politikalarıyla geniş ölçüde benzerlik göstermektedir. Serbest piyasa düzeni ve çoğulcu demokrasi anlayışına dayalı Topluluk felsefesi, Türk toplumunda da benimsenmiş bulunmaktadır. Ancak ülkemizde sosyal politikaların varlığının ve AT çerçevesinde benimsenen sosyal mevzuatla benzerliğinin, AT üyeliği açısından yeterli olduğu söylenemez. Türkiye'de kişi başına GSYİH, 1000 kişi başına doktor sayısı, bebek ölüm oranı gibi göstergelere bakıldığında bunların AT'nin en az gelişmiş ülkelerinden dahi çok daha geride olduğu gözlenmektedir. (Bkz. Tablo I) Aranın kapatılması büyük ölçüde ekonomik gelişmeye ve uygun politikalar izlenmesine bağlıdır. Sosyal gelişme düzeyi göstergelerini Topluluk göstergeleriyle mukayese edilebilir hale getirmek gerekmektedir.

Yüksek oranlı nüfus artış hızı-1991 yılı itibarıyla Türkiye'de %2.17, AT genelinde %0.1 olarak gerçekleşmiştir-, sosyal gelişme göstergelerini etkileyen çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Yüksek nüfus artış hızı AT'ye tam üyeliğimiz aleyhine öne sürülen başlıca savlardan birini oluşturmaktadır... Türkiye'nin, sahip olduğu genç nüfusun dinamizmini kalkınmasına bir girdi haline getirecek ekonomik ve sosyal politikalarla birlikte uygun bir nüfus politikası takip etmesi faydalı olacaktır. Bu çerçevede, nitelikli insan gücü yetiştirilmesine öncelik verilmeli eğitim, sağlık ve araştırma- geliştirmeye aktarılan kaynaklar arttırılmalıdır.

1.3.2. Sosyal Açıdan Türkiye'nin AT Karşısındaki Durumu

l.3.2. l. Türkiye-AT Ortaklık İlişkileri Çerçevesinde AT'deki Türk işçilerinin Durumu

Türkiye ile AT arasındaki ortaklığı oluşturan 1963 tarihli Ankara Anlaşması'nda iki taraf arasında serbest işçi dolaşımının kademeli olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür. Buna göre, l Aralık 1986 tarihinden itibaren Türk işçileri için AT'de serbest dolaşımın gerçekleşmesi programlanmış olmasına rağmen, bu hüküm hayata geçirilememiştir. Katma Protokol ve 1/80 sayılı OKK'de yer alan haklar da uygulanmamaktadır. Üye devletler bu zorunluluğun gereğini yerine getirmekte ihmalkar davranmakta, Türk işçilerine üçüncü ülke vatandaşlarından farklı bir statü uygulamamaktadır. Vize uygulamalarının çıkardığı zorluklar yanında;

- Türk işçileri işe girişte, çalışma koşulları, ücret ve iş bulma kurumlarının hizmetlerinden yararlanma hususlarında ayırımcı muameleye maruz kalmakta,

- Türk işçi çocuklarımın eğitimde fırsat eşitliği açısından bazı sıkıntılarla karşılaştıkları görülmekte; genç işçi mübadelesi konusunda hiçbir işlem yapılmamakta,

- Türk işçi ailelerinin birleşmesi ve aile fertleri için birtakım koşullar altında çalışma hakkı konularında uygulamadan kaynaklanan sorunlar varlığını sürdürmekte,

Türk işçilerinin Topluluk üyesi ülkelerin vatandaşları tarafından doldurulamayan açık işlere öncelikle kabul edilmesi hakkı göz ardı edilmektedir.

AT ülkelerinde çalışan Türk işçileri ve aile fertlerinin sosyal güvenlik haklarını düzenleyen 3/80 sayılı Ortaklık Konseyi kararı uygulamaya

konulamamıştır. Bu kararda ölüm, yaşlılık, sakatlık, iş kazaları ve meslek hastalıkları dolayısıyla Türk işçilerinin çalıştıkları üye devletten doğan parasal haklarının Türkiye'ye transferi ve sağlık, analık, sakatlık ve aile yardımıyla ilgili olarak Türk işçileri ve ailelerinin çeşitli üye ülkelerdeki sigorta sürelerinin birleştirilmesi uygulamaları getirilmek istenmiştir. Ancak Komisyon tarafından hazırlanan bu kararın üye devletlerce uygulamaya sokulmasına yönelik tüzük taslağı Yunanistan'ın vetosu yüzünden çıkarılamamıştır. Bu kararda yer alan hükümlerin netleştirilmesi ve güncelleştirilmesi gerekmektedir.

Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın Konuyla ilgili Kararlan

AT Adalet Divanı'nın Ortaklık Anlaşması, Katma Protokol ve Ortaklık Konseyi kararlarıyla ilgili olarak verdiği üç ön karar AT'de çalışan Türk işçilerinin durumu açısından aydınlatıcı olmuştur.

Bu davaların ilki Meryem Demirel davasıdır. 30 Eylül 1987 tarihli ön kararda Adalet Divanı, Ortaklık Anlaşmasının Topluluk hukukunun bir parçasını oluşturduğunu doğrulamış, ancak Ortaklık Anlaşması ile Katma Protokol'ün serbest dolaşıma ilişkin hükümlerinin niyet beyanından öteye gitmediğini ve Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkının henüz doğmadığını belirtmiştir.

Sevince davasındaki 20.9.1990 tarihli kararında ise Divan, Ortaklık Anlaşması ve Katma Protokol'de ek olarak, Ortaklık Konseyi kararlarının da Topluluk hukukunun bir parçası olduğunu belirtmiş ve Ortaklık Konseyi kararlarında yorum gerektirmeyecek bir biçimde açık ve net olarak ifade edilen hükümlerin doğrudan uygulanabilir olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca yeteri kadar açık ifade edilmemiş olan hükümlerin Divan tarafından yorumlanacağı da eklenmiştir. 1/80 sayılı kararda belirtilen, 4 yıldır bir üye ülkede düzenli olarak istihdam edilmiş olan bir Türk işçisinin, dördüncü yıldan sonra bulunduğu ülkede her türlü işe girme hakkının doğduğu da doğrulanmıştır.

Son karar Kazım Kuş davasında verilmiştir. 16 Aralık 1992 tarihli bu kararda, 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi kararına dayanarak AT üyesi bir ülkede yasal olarak bir yıl çalışan bir Türk işçisinin aynı işveren yanında çalışmak şartıyla, çalışma izniyle birlikte oturma iznini de uzattırma hakkına kavuştuğu doğrulanmıştır.

Adalet Divanı'nca verilen bu ön kararlar AT'de çalışmakta olan Türk işçilerinin, diğer üçüncü ülke vatandaşı olan işçilerden farklı bir hukuki statüye sahip olduklarını ve üye ülkelerin bunu sağlamak için gerekli

önlemleri almasının hukuki bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır. AT'deki Türk işçilerinin durumu bakımından Demirci, Sevince ve Kuş adlı vatandaşlarımızla ilgili davalarda Topluluk Adalet Divanı'nın teyit etmiş olduğu haklar AT ülkelerinde yaşayan 2.5 milyon vatandaşımızı çok yakından ilgilendirmektedir.

Ancak Topluluk hukukunda, gerek Divan kararlarının, gerekse Türkiye-AT Ortaklık Konseyi kararlarının üye ülkelerde uygulanmasını denetleyecek bir mekanizma bulunmadığından, her bir olayda ayrıca dava açma zorunluluğu ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle çeşitli ülkelerde açılacak ve açılmış olan davaların yakından izlenebilmesi ve vatandaşlarımızın bu konuda aydınlatılması, yönlendirilmesi ve desteklenebilmesi, davalarla ilgili dokümanların hazırlanması için gerekli sayıda yeni uzman kadrolara, araç gereç (faks, bilgisayar ve fotokopi makineleri gibi) ve mali desteğe (uzman hukukçu ve avukat ücretleri için) ihtiyaç vardır.

Vatandaşlarımızın gerek ulusal yargı organları, gerek AT Adalet Divanı ve gerekse Avrupa İnsan Plakları Komisyonu ve Divanı önündeki haklarını korumak üzere, Devlet mekanizmasının doğrudan etkisi dışında kalan esnek bir mekanizma oluşturulması önerilmektedir. Bu özerk oluşuma aktarılacak fonlarla üye ülkelerde bürolar açılması ve yerel avukatlar tutulması suretiyle, değer ve emsal oluşturacak olaylarda vatandaşlarımızın hakları savunulabilir. Bürokratik süreçlerin dışında kalacak olan böyle bir mekanizmanın vatandaşlarımızın Ankara Anlaşması, Katma Protokol ve Ortaklık Konseyi kararları sonucu elde edilmiş bulunan haklarının korunmasında, bürokratik işleyişin içinde bulunan kamu kuruluşlarının yanında tamamlayıcı bir işlev gereceği öngörülmektedir.

1.3.2.2. Çalışma Koşulları

Toplulukta endüstri ilişkilerinin arzettiği dinamik ve kompleks yapı ve üye ülkeler arasındaki önemli farklılıklar yüzünden, çalışma hayatını Topluluk mevzuatı ile düzenlemek yerine Uluslararası Çalışma Örgütü ve Avrupa Konseyi Sözleşmeleriyle tespit edilen normların esas alınması tercih edilmiştir. Bu meyanda Avrupa Konseyi Sosyal Şartı Lüksemburg hariç diğer üye devletler tarafından onaylanmıştır. Toplam sayısı 168'i bulan ILO Sözleşmelerinin birçoğu Topluluğa üye devletlerce onaylanmış, çalışma şartları bakımından yüksek bir düzeye ulaşılmıştır. Üye devletlerce onaylanan ortalama sözleşme sayısı 78'dir.

Ülkemizde bu konudaki durum incelendiğinde, çalışma standartlarının dikkate değer bir gelişme gösterdiğine şüphe yoktur. Nitekim Türkiye çeşitli tarihlerde çalışma hayatı ve sosyal politikada önemli bir yer işgal eden,

işsizlikle mücadele ve istihdam, sosyal güvenlik, işçi sağlığı ve iş güvenliği, işe girmede asgari yaş, asgari ücret ve ücretin korunması, hafta tatili, işyerlerinin denetimi, teşkilatlanma, çalışma yaşı, insan kaynaklarının geliştirilmesi, üçlü danışma gibi konularda 33 ILO Sözleşmesini onaylamıştır. Ayrıca sosyal politika alanında çok taraflı birçok uluslararası sözleşmeye taraftır. Son olarak Avrupa Konseyi Sosyal Şartı, bazı hükümlerine konan çekincelerle 1989 yılında onaylanmıştır.

Bütün bu uluslararası sözleşmeler, mevcut mevzuatımızla birlikte geniş bir hukuki çerçeve oluşturmakta ise de kapsam ve uygulamadan kaynaklanan sorunlar açısından Topluluk ile farklılıklar bulunmaktadır. Topluluğa üyelik söz konusu olsun veya olmasın, ILO Sözleşmeleri ve mevcut mevzuatımız gözden geçirilerek gerekli yasal ve kurumsal tedbirleri aldıktan sonra, ekonomik gereklere ters düşmeyen diğer bazı ILO Sözleşmelerinin de onaylanması ve etkin bir denetimle uygulamanın kontrol edilmesi, ayrıca bazı sözleşmelere ve Avrupa Konseyi Sosyal Şartı'na konan çekincelerin tedricen kaldırılması, çalışma ve yaşama standartlarının gelişmesine yardımcı olacaktır.

1.3.2.2.1. İşgücü verimliliği

Türkiye işveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından yapılan araştırma işgücü verimliliği açısından, Türkiye'de 1975- 1992 döneminde önemli gelişmeler olmadığı gibi AT ülkeleri ile aradaki farkın daha da büyüdüğünü göstermektedir. 80'li yıllarda 1/4-1/5 olan aradaki fark, 90'lı yıllarda 1/6-1/7 olarak gerçekleşmiştir. Uygulanan sosyo-ekonomik politikaların, verimlilik arttırıcı tedbirler içermesi, verimliliğin arttırılmasına yönelik bilinçli teknoloji seçimi, planlı eğitim ve işgücü kalitesinin yükseltilmesi konularını kapsaması gerekli görülmektedir.

1.3.2.2.2.İişçi Sağlığı ve iş Güvenliği

İşçi sağlığı ve iş güvenliği alanında pek çok AT yönergesi çıkarılmış, işçilerin sağlık ve güvenliklerinin korunmasına yönelik tedbirler, çok ayrıntılı bir şekilde bağlayıcı nitelikteki Topluluk mevzuatıyla düzenlenmiştir. Burada öncelikle belirtilmesi gereken temel kural, Topluluk hukukuyla üye devletlerin işçi sağlığı ve iş güvenliği mevzuatında yukarı doğru bir uyumlaştırmanın hedeflenmiş olduğudur (upward harmonization). Dolayısıyla, bu alanda Topluluk düzeyinde geliştirilen ve yüksek bir koruma düzeyi içeren standartların üye ülkelerde uygulanmasının, iç hukuk düzenlemelerinde ve uygulamada radikal değişiklikleri gerekli kıldığı anlaşılmaktadır.

Yasalarımızın Topluluğun konuya ilişkin hukuki düzenlemelerine uyumunu sağlamak amacıyla geliştirilecek olan tedbirlerin, konuyla ilgili mevzuat ve uygulamayı en geniş bir şekilde etkileyeceği anlaşılmaktadır. Bu itibarla, uyum tedbîrlerinin sosyal taraflarla danışma ve diyaloga özen gösterilerek, zaman içinde tedricen alınmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu uygulamayı takiben, mevzuatımızda işçi temsilciliği müessesesinin kurulmasını öngören bir hükme yer verilmelidir. Topluluk mevzuatınca yasaklanan ve kanserojen niteliği olan çeşitli maddelerin üretimi ve kullanımının yasaklanması ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

1.3.2.2.3. İşçilerin Korunması

Topluluk düzeyinde, işçi çıkarma, işyerinin devri ve işverenin iflası hallerinde işçilerin korunmasıyla ilgili yönergelerin, mevzuatımızla karşılaştırılması sonucu şu noktalara dikkat çekilmektedir:

- Toplu işten çıkarmalarla ilgili olarak, İş Kanununun ilgili maddesi toplu işçi çıkarılması halinde gerek işçilerin çıkarılış sebeplerinin bildirilmesi, gerekse bu konuda işçi temsilciliğinin görüşünün alınması gibi AT mevzuatında yer alan hususlara yer vermemektedir. Ayrıca mevzuatımızda ne kadar sürede, kaç işçi çıkarılırsa bunun toplu işçi çıkarma olarak değerlendirileceği konusunda bir düzenleme mevcut değildir.

- işverenin iflası hallerinde, işçilerin hak ve menfaatlerinin garanti altına alınması konusu mevzuatımızda tüm yönleriyle düzenlenmemiştir, işverenin borcunu karşılayacak mal varlığının bulunmaması halinde, işçilerin hak ve menfaatlerini garanti altına alacak bir "garanti kurumu" nün ihdası gerekli olacaktır.

- Gerek toplu isçi çıkarma, gerekse işyerinin devri halinde işçilerin korunmasına ilişkin Konsey yönergeleri, üye ülkelerde "işçi temsilciliği" müessesesinin mevcudiyetini öngörmektedir. Bu bağlamda, ilgili yasada gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

- AT üyesi ülkelerde işsizlik sigortası uygulaması mevcuttur. Dolayısıyla, toplu işçi çıkarmaların birinci derecede önem taşıyan olumsuz etkisi bir ölçüde giderilmekte, işini kaybedenlerin maddi güvenceleri bu çerçevede sağlanabilmektedir. Bu açıdan ülkemizde de işsizlik sigortasının biran önce yürürlüğe konulması önem taşımaktadır.

1.3.2.2.4. Çalışma Koşullarında Kadın ve Erkek Arasında Muamele Eşitliği

Çalışma koşullarıyla ilgili Topluluk mevzuatında yer alan ve kadın ve erkeklere ücret, istihdam, terfi ve diğer çalışma koşullarıyla, sosyal güvenlikte muamele eşitliğini öngören beş yönergenin Topluluk mevzuatıyla karşılaştırılması sonucu, kadınları koruyucu nitelikteki hükümlerin mevzuatımızda geniş bir şekilde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak, AT'ye uyum açısından, "aynı işler" kavramını aşar şekilde "eşit değerdeki işler" ,"eşit muamele" ve "dolaylı ayırımcılık" kavramları tanımlanmalı, muamele eşitliği ilkesinin iş Kanunu kapsamı dışında kalanlara da uygulanması sağlanmalı, muamele eşitliğine aykırı davranılması halinde uygun yaptırımlar öngören hükümler oluşturulmalıdır.

1.3.2.3. İstihdamın Durumu

Topluluğun istihdam politikasının başlıca hedefi istikrar içinde büyüme olagelmiştir. AT işgücü piyasalarında işsizlik kronikleşme eğilimi gösteren önemli bir sorun olarak kendini hissettirmektedir. Topluluk genelinde işsizlik son on yıl içinde ortalama %9.9 gibi bir orana varmış bulunmaktadır. Son yıllarda sanayide yeniden yapılanmanın, "yalın" üretim tekniklerinin benimsenmesi sonucu ve son yıllarda yaşanan ekonomik durgunluğun etkisiyle çoğu firmanın personel indirimine gitmesi, işçilerin sahip oldukları niteliklerin ve becerilerin yeni teknolojilere ve yeni üretim tekniklerine uyum sağlayamaması, ekonomik hayatın resesyonun etkisine girmesiyle beraber yatırımların durması ve talebin azalması işsizlik sorununu büyük boyutlara çıkaran etkenlerdir. Bu durum AT ülkelerini en kısa zamanda Topluluk çapında önlem almaya sevk etmektedir.

1.3.2.3. l Türkiye'deki durum

Türkiye'deki duruma baktığımızda, istihdamın arttırılması ve işsizlik sorununun çözümünün, ülkenin genel kalkınmasıyla bağlantılı olarak planlanması gereği ortaya çıkmaktadır. Ancak komplike teknolojiler ve otomasyona geçişin yarattığı baskı, işgücünden beklenen nitelikleri de değiştirmektedir. İşçi sayısına duyulan ihtiyaç, yerini beceri ve kalifiye elemana duyulan ihtiyaca bırakmaktadır. Pazarların genişlemesi, artan uluslararası rekabet ve durmadan yenilenen teknolojiler, iş ve işyerleri üzerinde sürekli olarak farklılaşan etkilere sebep olmaktatır. Söz konusu hızlı değişime uyum sağlayabilmek, ilgili herkesin gerekli bilgi ve beceriye sahip olmalarını zorunlu kılmaktadır.

Üretimde etkinliği ve verimi arttırmak, kaliteyi yükseltmek, maliyetleri düşürmek, daha iyi çalışma koşulları sağlamak, çevre kirliliğini önlemek bilgi ve beceri ile donatılmış insan gücü kaynaklarının devreye sokulmasıyla mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda, "İstihdam ve İnsan gücü Kaynaklarının Geliştirilmesi" adı altında yeni bir kurum kurulması yararlı sonuçlar verecektir. Bu birimin görevlerini, iş piyasasının daha iyi tanınmasını sağlayacak kalitatif ve kantitatif enformasyonun geliştirilmesi, bilgi ve veri akışını sağlayacak bir sistemin kurulup işletilmesi, mesleki rehberlik sisteminin geliştirilmesi, çeşitli sosyal gruplar için özel programlar uygulanması, sektörel ve bölgesel düzeyde alınacak tedbirlerle, işçilerin yapısal değişikliklerden olumsuz yönde etkilenmesinin önlenmesi, olarak sıralamak mümkündür.

1.3.2.3.2. Genel ve Mesleki Eğitim

Son yıllarda AT'de eğitim ve mesleki eğitim konusuna verilen önem gittikçe artmaktadır. Tek Pazarda kişilerin ve mesleklerin serbest dolaşımı, özellikle mesleki eğitim standartlarında uyumlaşmayı gerektirmiştir. Topluluğun mesleki eğitimle ilgili olarak izlediği temel ilkeler şöyle özetlenebilir:

- Herkes için uygun ve yeterli mesleki eğitim sağlayacak koşulların hazırlanması,
- Tüm sektörlerde ihtiyaç duyulan işgücünün yetiştirilmesi için imkanlar oluşturulması,
- Yeni teknolojilere uygun beceriler edinilmesinin sağlanması,
- Bu alanda üye devletlerin işbirliği yapması.

Son yıllardaki teknolojik gelişmeler ve Topluluğun 1992 hedefi, eğitim kalifikasyonlarının karşılıklı olarak tanınması hususunda ilerleme kaydedilmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda, Topluluğun Mesleki eğitim niteliklerinin karşılaştırılabilirliğine ilişkin 85/368/EEC sayılı Konsey kararı ve en az üç yıl süreli mesleki eğitim ve öğretim sonucu verilen yüksek eğitim diplomalarının tanınması için genel sisteme ilişkin 89/48/EEC sayılı Konsey yönergesi 1988 yılımda kabul edilmiştir. Hem işçileri, hem de bağımsız çalışanları kapsayan yönerge, orta eğitimden sonra 3 yıl ve daha fazla eğitim görmüş olan üye devletler vatandaşlarının diğer bir üye devlette, işe kabulün teknik ve moral niteliklere sahip olma şartına bağlı olduğu iş ve mesleklerde çalışmalarını mümkün kılmaktadır.

Türkiye'nin gelişmelere hazırlanması açısından, insan gücü kaynaklarının yetiştirilmesinde;

* Toplulukta ortaya çıkan veya çıkacak olan yeni işleri dikkate alarak, bunlara uygun yeni beceriler veren, başlangıç ve ileri düzeyde mesleki eğitim politikalarının tespit edilerek uygulanmasının, aynı zamanda mesleki eğitimin düzeyinin yükseltilmesinin;

* Yabancı dil eğitiminin mesleki eğitim programlarına dahil edilmesinin;

* Enformasyon ve haberleşme konusunda, mevcut örneklerin incelenerek iş piyasasının taleplerine süratle cevap verebilecek, iş piyasasına ilişkin her türlü teknik bilgiyi hazır bulundurarak akımını sağlayacak bir sistem oluşturulmasının;

* İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun bu ihtiyaçlara cevap verebilecek kurumsal yapıya kavuşturulmak suretiyle bir istihdam kuruluşu haline getirilmesinin zorunlu olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'de yüksek öğretim: Yüksek öğretim açısından bakıldığında ise, Türkiye'de yüksek öğrenime olan talebin 1992-93 döneminde 876.633 kişi olduğu ve yerleştirilen öğrenci sayısının bir önceki yıla göre %30 artışla 260.300'e ulaştığı görülmektedir. Yüksek öğretimdeki okullaşma oranı AT ile karşılaştırıldığında, arada önemli bir fark olduğu gözlemlenmektedir. Toplulukta yüksek öğretimde okullaşma oranı ortalama %20'lerdc iken, Türkiye'de bu oran % 8.3'tür (açık öğretim hariç).

Yüksek öğretimin yaygınlaştırılması konusu önemli olmakla birlikte, yüksek öğretimde öğretim üyesi sayısının arttırılması, fiziki mekan ve yurt yetersizliklerinin ve laboratuar ve araç gereç eksikliklerinin giderilmesi de büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında, işgücü piyasasının talep ettiği kalifikasyonlarla eğitim sisteminin yetiştirdiği insan gücü arasında bir denge sağlanması da zorunludur. Yüksek öğretimdeki yığılma önlenmeli, ara eleman yetiştirmeye yönelik meslek liseleri ve meslek yüksek okulları arttırılmalıdır. Topluluk ile entegrasyon süreci içinde, AT'ye üye ülke gençleri ile rekabet edebilecek niteliklere sahip gençlerin yetiştirilmesine özen gösterilmeli ve yeni teknolojilere ve ortaya çıkan yeni mesleklere uygun eğitim verilmesi amaçlanmalıdır.

1.3.2.4. Sosyal Diyalog ve Danışma

Toplulukta sosyal politikanın dikkate değer özelliklerinden birini de sosyal diyalog ve danışmanın geliştirilmesi yolunda harcanan çabalar teşkil etmekte, gelecekte Toplulukta sosyal gelişmeyi sağlayacak en önemli vasıta olarak sosyal diyalog üzerinde durulmaktadır.

Son olarak Maastricht Anlaşmasıyla, sosyal mevzuat oluşturulmadan önce sosyal tarafların taslak üzerinde görüş bildirmesi ve sosyal tarafların arzu etmeleri halinde aralarındaki diyalogun Topluluk çapında sözleşmeye dayalı ilişkiler başlatabilmesi hükmü ve olanağı getirilmiştir.

Türkiye'ye bakıldığında, sosyal diyalogun ulusal düzeyde kurumlaşamamış olduğu görülmektedir. Halen uygulanan danışma ve işbirliği şekillerini sosyal diyalog olarak nitelendirmek mümkün değildir. Ancak, AT ile sosyal konularda uyum sağlanması gereği, sosyal diyaloga duyulan ihtiyacı büyük ölçüde arttırmaktadır. Sosyal mevzuatın oluşturulması aşamasında, etkin bir diyalog ve danışma sürecinin mevcudiyeti her zamankinden daha çok önem taşımaktadır. Hükümete danışmanlık yapacak bir Ekonomik ve Sosyal Konsey oluşturulması ve Çalışma Meclisine işlerlik kazandırılması konusu öncelikle ele alınmalıdır.

1.3.2.5. İşçilerin ve Mesleklerin Serbest Dolaşımına ilişkin Topluluk Mevzuatına Uyum

î.3.2.5.1. AT'de Serbest Dolaşım İlkesi

AT'nin temel ilkelerinden biri olan kişilerin serbest dolaşımının gerçekleşmesiyle işgücünün, Topluluk genelinde daha verimli olarak istihdam edilmesi amaçlanmaktadır. Roma Antlaşmasının 48 sayılı maddesi ve bunu takiben çıkarılan 1612/68 sayılı tüzük ve 68/360 sayılı yönerge ile göçmen işçilerin üye ülkelere girişi ve üye ülkelerde ikamet etmeleriyle ilgili engeller kaldırılmış, işe alma ve çalışma koşullarıyla ilgili olarak uyrukluktan ötürü farklı muamele yapılmaması öngörülmüştür, işçiler bir üye ülkeden diğerine göç ederken önceki ülkede edindikleri tüm haklar diğer ülke tarafından göz önüne alınmaktadır.

Roma Anlaşmasının 51 sayılı maddesine istinaden çıkarılan koordinasyon tüzükleri ile bir üye ülkeden diğerine çalışmak üzere göç eden işçiler ve bakmakla yükümlü oldukları aile bireylerine sürekli sosyal koruma sağlamak üzere üye devletlerin sosyal güvenlik sistemlerinin koordine edilmesi amaçlanmaktadır.

1.3.2.5.2. Ülkemiz Mevzuatının Uyumu

Ülkemizin Topluluğa üyeliğinin söz konusu olması halinde belirli geçiş dönemleri sonunda vatandaşlık esasına dayalı ayırımcılığı yasaklayan, işçilerin serbest dolaşım alanında mevcut Topluluk mevzuatına tekabül eden mevzuatımızda değişiklik yapılması, hukuki düzenleme olmayan konularda mevzuat geliştirilmesi zorunlu olacaktır.

AT ile Türkiye arasında gerçekleşebilecek her türlü entegrasyon, AT üyesi ülke vatandaşlarının Türkiye'de ikametleri, çalışmaları ve seyahat özgürlüklerine ilişkin mevzuatta önemli değişiklikler yapılmasını gerektirecektir. Topluluk mevzuatına yönelik yapılacak ilk uygulama, Anayasanın 23. Maddesinde yer alan, yabancıların ikamet ve seyahat özgürlüklerinin, ülkenin ekonomik durumu nedeniyle sınırlanabileceğine dair hükmün AT üyesi ülke vatandaşlarını istisna edecek biçimde değiştirilmesi olacaktır. Bu ilk adımdan sonra ise yeni bir "Yabancılar Yasası" düzenlemek daha pratik bir çözüm olarak gözükmektedir.

Topluluğun Mesleki eğitim niteliklerinin karşılaşanla- bilirliğine ilişkin 85/368/EEC sayılı Konsey kararına uyum açısından iç hukukta iş tanımları ve bunlara uygun mesleki eğitim niteliklerinin belirlenmesini öngören hükümlerin getirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca AT'de uygulanmakta olan Comett II programı örnek alınarak üniversite ve işletmeler arasında özellikle ileri teknoloji alanında eğitim sağlama hususunda işbirliği sağlanmasını ve bu işbirliğini geliştirip güçlendirecek bir enformasyon ağının kurulmasını öngören tedbirlere yer verilmelidir.

1.3.2.6. Türkiye ve AT'de Sosyal Güvenlik Sistemleri

AT'de tüm üye ülkeler için geçerli olan tek bir sosyal güvenlik sistemi yoktur. Ancak genel olarak AT ülkelerinde çalışan nüfusun hemen hemen tümünün sigorta kapsamında olduğu ve sağlık hizmetlerinin devletçe sağlandığı söylenebilir. Üye ülkelerdeki sosyal güvenlik sistemleri temel felsefeleri, kapsamları, yapıları ve işleyiş biçimleri açısından birbirinden oldukça farklıdır. AT'ye uyum çalışmaları sürecinde, Sosyal güvenlik alanında öngörülen ve aşağıda belirtilen görüş ve Önerilerin değerlendirilmesi sonucunda, sosyal güvenlik risk ve hizmetleri arasında bütünlük sağlanacağı, ayrıca kapsamın genişletilmesi suretiyle bu programlardan toplumun bütün kesimlerinin yararlanmasına imkan hazırlanacağı düşünülmektedir.

- Sosyal güvenlik kanunları arasında gerekli standart birliğinin bulunmaması, verilen hizmetlerin çeşidi, her bir sigorta koluna hak kazanabilmek için öngörülen hizmet süresi, gelir ve aylık bağlama oranı, gelir veya aylığa esas olan matrah, bulunulan derece ve basamakta prim ödeme süresi ile emeklilik yaş sınırlarının her bir sosyal güvenlik kurumunca ayrı olarak uygulanmasının getirdiği sorunlar yanında maliyetlerin de yüksek olmasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla, Türkiye'nin sosyo-ekonomik gerçeklerini de göz önünde bulundurarak, 1408/71 sayılı AET Konsey tüzüğündeki standartlara uygun olacak şekilde "Sosyal Güvenlik Temel Yasası" hazırlanması ve bu yolla norm ve standart birliğine gidilmesi gerekli görülmektedir.

- Bugün kamu kesimi tarafından organize edilmiş bulunan sosyal sigorta programları ile kapsanan nüfus, toplam nüfusun ancak %61'i dolayındadır. Aktif sigortalı nüfusun istihdam edilen nüfusa oranı ise %48'dir. Buna karşın, AT üyesi ülkelerde toplanı nüfusun ortalama %85'i sigorta kapsamında yer almaktadır. Ülkemizde de kamu kaynaklarından yararlanmak suretiyle, sistematik bir program çerçevesinde sigortanın maddi kapsamının genişletilmesi gerekmektedir.

- Türkiye'de çalışan veya kendi adına iş gören yabancıların sosyal güvenlik haklarını kısıtlayan 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nun 3. maddesinin (11/A) bendi ile 1479 sayılı Bağ-Kur Kanununun 24. maddesinin (11/b) bendinin, Roma Anlaşması'nın 48 ve 51. maddelerine, 1408/71 sayılı AET Konsey tüzüğünün 2. maddesine ve onaylanmış bulunan 118 sayılı ILO Sözleşmesine aykırı bulunduğundan , bu hükümlerin değiştirilmesi gerekecektir.

- işsizlik sigortası, işsize nitelik ve yeteneğine göre daha iyi koşullar altında uygun ücretle yeni bir iş edinme imkanı verdiğinden, 102 sayılı "Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin ILO Sözleşmesinin 65, 66 ve 67. maddelerindeki asgari hadler dikkate alınarak, pilot sektörler seçilmesi suretiyle, issizlik sigortasının kademeli olarak uygulamaya konulması gerekecektir.

1.3.2.7. Avrupa Topluluğu'nda Bölgesel Politikalar

Üye ülkelerin bölgesel politikalarından farklı olarak AT çapında bir bölgesel politika oluşturma çabası 1975'te Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun kurulmasıyla başlamıştır. AT'nin kuruluşundan bu yana karşı karşıya olduğu bölgesel farklılıklar, yeni katılan üye ülkelerle birlikte daha da belirginleşmiştir.

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu'nun yönlendirme bölümü Yapısal Fonlar olarak adlandırılmaktadır. Tüm bu mali araçlar, ortak ilkeler olan az gelişmiş bölgelerin ekonomik kalkınması, istihdamın artırılması, çevre koruma, enerji tasarrufu, yeni enerji kaynaklarının bulunması, altyapının tamamlanması ve durgunluk içinde bulunan sektörlerin uyumunu gerçekleştirmek için tasarlanan projelerin finansmanını sağlamaktadır.

Bölgesel politikalar açısından Türkiye'deki duruma bakıldığında, VII. Beş Yıllık Plan Döneminde Türkiye'nin AT'ye tam üyeliğe hazırlanması açısından, bölge planlaması çalışmalarına hız verilmesi gerekmektedir. Türkiye'de 1960 ve 70'li yıllarda bazı bölgeler için hazırlanan bölge planlan vardır. Ancak bu faaliyetler zaman içinde ihmal edilmiştir. Son yıllarda yürütülen en önemli proje Güneydoğu Anadolu Projesidir. Ancak bu proje çok büyük bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla, bölge düzeyinde mekansal düzenlemelere de ihtiyaç duyulmaktadır. Bölge planlama faaliyetlerine yeniden hız verilmeli ve bu planların hazırlanması esnasında, AT mevzuatı, politika ve mekanizmaları da dikkate alınmalıdır.

Sonuç

Önümüzdeki dönem, AT'nin bundan sonra izleyeceği yol açısından çok kritik bir zamana denk düşmektedir. Bu dönem büyük bir olasılıkla, AT'nin 1986'dan bu yana ilk kez Avusturya, Finlandiya, İsveç ve Norveç gibi dört yeni ve zengin üyenin katılımıyla genişlemesine tanık olacaktır. Sosyal standartların yüksek olduğu ve kapsamlı sosyal ve işgücü piyasasına yönelik politikaların uygulandığı bu ülkelerin katılımının, AT sosyal politikası üzerinde ne gibi etkiler yaratacağı dikkatle izlenmelidir.

Öte yandan, hemen hemen tüm dünya devletlerini etkisi altına alan ekonomik durgunluk, Avrupa ülkelerini de sosyal harcamaları kısmaya ve işgücü piyasasını düzenleyen kuralları gevşetmeye yöneltmektedir. 1993'te AT genelinde, çalışan nüfusun %11.5'i gibi bir rakama yükselen işsizlik oranı, tüm ülkeleri telaşlandırmış ve acil önlemler alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan da, gelişmelerin yakından izlenmesi ve sosyal alanda alınacak olan tedbirlerin gerek isçi, gerekse işveren kesiminin ve aynı zamanda tüm toplumun çıkarlarını koruyacak şekilde, uluslararası koşullar göz önünde bulundurularak şekillendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

1.3. YEDİNCİ PLAN DÖNEMİ İÇİN HEDEF VE ÖNERİLER

1- Türkiye'nin sosyal gelişmişlik düzeyini etkileyen faktörlerden birisi de yüksek oranlı nüfus artışıdır. Yüzde 2.17'ye varan yüksek nüfus artış hızımız AT'ye tam üyeliğimiz aleyhine öne sürülen başlıca savlardan birini oluşturmaktadır... Türkiye'nin, sahip olduğu genç nüfusun dinamizmini kalkınmasına bir girdi haline getirecek ekonomik ve sosyal politikalarla birlikte uygun bir nüfus politikası takip etmesi faydalı olacaktır. Bu çerçevede, nitelikli insangücü yetiştirilmesine öncelik verilmeli; eğitim, sağlık ve araştırma-geliştirmeye aktarılan kaynaklar arttırılmalıdır.

2- Bebek ölüm oranı, doğuşta yaşam ümidi, istihdamın sektörel yapısı, kişi başına GSYIH, bütçeden sağlık, sosyal güvenlik ve refaha ayrılan pay, yılda basılan kitap adedi, bin kişi başına düşen radyo ve TV alıcısı sayısı ve gazete okuma oranı gibi sosyal ve kültürel göstergelerin incelenmesi sonucu gözlemlenen Türkiye ile Topluluk arasındaki sosyal gelişmişlik farkının azaltılması amacıyla, mevcut mevzuatımızdaki eksikliklerin giderilmesi; uygun ekonomik tedbirlerin alınması; gerek sosyal, gerekse ekonomik politikaların uygulanmasında etkinliğin sağlanması, uygulamayı yönlendirecek kadroların eğitilmesi ve etkin mekanizmaların kurulup işletilmesi de hayati önem taşımaktadır. (Bkz. Tablo l, 2, 3)

3- Son yıllarda ülkemizde çalışma standartlarının dikkate değer bir gelişme gösterdiğine şüphe yoktur. Nitekim Türkiye çeşitli tarihlerde çalışma hayatı ve sosyal politikada önemli bir yer işgal eden, işsizlikle mücadele ve istihdam, sosyal güvenlik, işçi sağlığı ve güvenliği, işe girmede asgari yaş, asgari ücret ve ücretin korunması, işyerlerinin denetimi, teşkilatlanma, çalışma yaşı, insan kaynaklarının geliştirilmesi, üçlü danışma gibi konularda 33 Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO) sözleşmesini onaylamıştır. Ayrıca sosyal politika alanında çok taraflı birçok uluslararası sözleşmeye taraftır. Avrupa Konseyi Sosyal Şartı, bazı hükümlerine konan çekincelerle 1989 yılında onaylanmıştır.

Bütün bu uluslararası sözleşmeler, mevcut mevzuatımızla birlikte geniş bir hukuki çerçeve oluşturmakta ise de kapsam ve uygulamadan kaynaklanan sorunlar açısından Topluluk ile farklılıklar bulunmaktadır.

Topluluğa üyelik söz konusu olsun veya olmasın, ILO sözleşmeleri ve mevcut mevzuatımız gözden geçirilerek gerekli yasal ve kurumsal tedbirleri aldıktan sonra, ekonomik gelişmelere ters düşmeyen diğer bazı ILO Sözleşmelerinin de onaylanması ve etkin bir denetimle uygulamanın kontrol edilmesi, ayrıca bazı sözleşmelere ve Avrupa Konseyi Sosyal Şartı'na

konan çekincelerin tedricen kaldırılması, çalışma ve yaşama standartlarının gelişmesine yardımcı olacaktır.

4- Türkiye işveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından yapılan araştırma, işgücü verimliliği açısından Türkiye'de 1975-1992 döneminde Önemli gelişmeler olmadığı gibi, AT ülkeleri ile aradaki farkın daha da büyüdüğünü göstermektedir. 80'li yıllarda 1/4-1/5 olan aradaki fark, 90'lı yıllarda 1/6-1/7 olarak gerçekleşmiştir. 1992 yılında ülkemizde işgücü verimliliği 1975 yılında hemen hemen aynı seviyede olduğumuz Portekiz'in bile gerisinde kalmıştır. Uygulanan sosyo-ekonomik politikaların, verimlilik arttırıcı tedbirler içermesi, verimliliğin arttırılmasına yönelik bilinçli teknoloji seçimi, planlı eğitim ve işgücü kalitesinin yükseltilmesi konularını kapsaması gerekli görülmektedir.

5- İşçi sağlığı ve iş güvenliği alanında, Topluluk düzeyinde geliştirilen ve yüksek bir koruma düzeyi içeren standartların üye ülkelerde uygulanmasının, iç hukuk düzenlemelerinde ve uygulamada radikal değişiklikleri gerekli kıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, yasalarımızın Topluluğun konuya ilişkin hukuki düzenlemelerine uyumunu sağlamak amacıyla geliştirilecek olan tedbirlerin, ulusal mevzuatın uygulama alanı, işverenin sorumlulukları, çalışanların sağlıklarının düzenli olarak kontrolü, koruyucular, işyerinde asgari sağlık ve güvenlik gerekleriyle ilgili sorumluluklar, çalışanların sorumluluğu, işi bırakma hakkı, çalışanların kimyasal, biyolojik ve fiziksel unsurların zararlı etkilerinden korunmaları amacıyla limit değerlerin oluşturulması, kanserojen nitelikteki maddeler için özel tedbirler alınması, bazı madde ve/veya aktivitelerin yasaklanması konularında mevzuat ve uygulamayı! en geniş bir şekilde etkileyeceği anlaşılmaktadır.

Bu itibarla;

* mevzuatımızda işçi temsilciliği müessesesinin kurulmasını öngören bir hükme yer verilmelidir.

* Topluluk mevzuatınca yasaklanan ve kanserojen niteliği olan çeşitli maddelerin üretimi ve kullanımının yasaklanması ve bu çerçevede, raporda ilgili bölümde belirtildiği şekilde gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

* İşçi sağlığı ve iş güvenliği mevzuatında yapılacak değişiklikler veya yeni mevzuat geliştirilmesinde sanayi kesimiyle danışma ve diyaloga önem verilmelidir.

6- Toplu işten çıkarmayla ilgili olarak, 1475 sayılı İş Kanununun 24. maddesinin son fıkrası toplu işçi çıkarılması halinde işverene, İş ve İşçi Bulma Kurumu'na bildirim yükümlülüğü getirmekte ise de, gerek işçilerin çıkarılış sebeplerinin bildirilmesi, gerekse bu konuda işçi temsilciliğinin görüşünün alınması gibi AT mevzuatında yer alan hususlara yer vermemektedir. Ayrıca mevzuatımızda ne kadar sürede, kaç işçi çıkarılırsa bunun toplu işçi çıkarma olarak değerlendirileceği konusunda bir düzenleme mevcut değildir.

7- İşverenin iflası hallerinde, işçilerin hak ve menfaatlerinin garanti altına alınması konusu mevzuatımızda tüm yönleriyle düzenlenmemiştir, işverenin borcunu karşılayacak mal varlığının bulunmaması halinde, işçinin iflastan önceki belirli döneme ait alacaklarının tahsili mümkün olamamaktadır. Bu nedenle ülkemizin AT'ye üye olması halinde, işçilerin hak ve menfaatlerini garanti altına alacak bir "garanti kurumu" nün ihdası gerekli olacaktır.

8- Gerek toplu işçi çıkarma, gerekse işyerinin devri halinde işçilerin korunmasına ilişkin Konsey yönergeleri, üye ülkelerde "işçi temsilciliği" müessesesinin mevcudiyetini öngörmektedir. Bu bağlamda, 1475 sayılı İş Kanununun 24. maddesinin son fıkrasının, işyeri işçi temsilciliği müessesesinin de yer alacağı ve yetkili makam olarak İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun veya Bölge Müdürlüğü'nün tespit edileceği şeklinde değiştirilebileceği ve aynı Kanunun 3 veya 24. maddesine bir fıkra eklenerek işçi temsilcilerine gerekli bilgilerin verilmesi zorunluluğunun düzenlenebileceği düşünülmektedir.

9- AT üyesi ülkelerde işsizlik sigortası uygulaması mevcuttur. Dolayısıyla, toplu işçi çıkarmaların birinci derecede önem taşıyan olumsuz etkisi bir ölçüde giderilerek, işini kaybedenlerin maddi güvenceleri sağlanabilmekte, işsize niteliklerine uygun yeni bir iş edinmek için imkan tanınmaktadır. Bu uygulamanın diğer önemli bir yönü ise, işsizlik sigortası uygulamasından kaynaklanacak ödemeler ve ortaya çıkacak yükümlülüklerin, ilgili tarafların kayıplarını asgariye indirmek için daha fazla çaba harcamalarını ve işbirliği yapmalarını gerektirecek bir "kontrol mekanizması" yaratacak olmasıdır. Bu açıdan ülkemizde de işsizlik sigortasının biran önce yürürlüğe konulması önem taşımaktadır. 102 sayılı "Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin ILO Sözleşmesinin 65, 66 ve 67. maddelerindeki asgari hadler dikkate alınarak, pilot sektörler seçilmesi suretiyle, işsizlik sigortasının kademeli olarak uygulamaya konulması gerekecektir.

10- Günümüzde, süratli teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı bilgi ve beceri kazanma ihtiyacına, genel eğitim ve bununla bağlantılı mesleki ve teknik eğitim sistemleri içinde aynı süratle cevap vermek mümkün olmamaktadır. Aradaki boşluğun ileri düzeyde mesleki eğitim sistemleri geliştirip uygulamak suretiyle kapatılabileceği ifade edilmektedir.

Bu nedenle ülkemizde, insangücü yetiştirme ve istihdam konusuyla özel olarak uğraşılmasının, bu görevin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının teşkilat ve görevleri hakkındaki 3146 sayılı Yasa çerçevesinde, ana hizmet birimleri arasında "İstihdam ve insangücü Kaynaklarının Geliştirilmesi" adı altında yeni bir birim kurulması suretiyle yerine getirilebileceği düşünülmektedir.

Bu birimin görevlerini, iş piyasasının daha iyi tanınmasını sağlayacak kalitatif ve kantitatif enformasyonun geliştirilmesi, bilgi ve veri akışını sağlayacak bir sistemin kurulup işletilmesi, mesleki rehberlik sisteminin geliştirilmesi, çeşitli sosyal gruplar için özel programlar uygulanması, sektörel ve bölgesel düzeyde alınacak tedbirlerle, işçilerin yapısal değişikliklerden olumsuz yönde etkilenmesinin Önlenmesi, olarak sıralamak mümkündür.

11- AT'de, teknolojik değişime paralel olarak istihdamın yapısı ve niteliği de değişime uğramış ve işgücü ihtiyacı hemen hemen sadece kalifiye eleman ihtiyacına dönüşmüştür. Bu nedenle Topluluğa üye olmanın sağlayacağı imkanlardan biri olan işçilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı imkanından vatandaşlarımızın yararlanabilmelerinin öncelikli şartı, kalifiye olmalarıdır. Kalifiye olmayan işçilerimizin, bu hakkı, anlaşmalar gereği sağlanması halinde dahi fiilen kullanmaları çok zor olacaktır. Bu zorunluluk sadece çalışanlarımızın Topluluk'taki durumları açısından değil, Topluluk üyesi diğer ülkeler vatandaşlarının ülkemize çalışmaya gelerek yaratabilecekleri rekabetin vatandaşlarımız aleyhine sonuç vermemesi yönünden de ortaya çıkabilecektir.

Ayrıca, 1995'te gerçekleşmesi planlanan gümrük birliğinin etkisiyle rekabetin yoğunlaşması, sanayiinin içinde bulunduğu yeniden yapılanma ve modernizasyon sürecini hızlandıracak, bu durum da çalışanların yeni teknolojilere ve üretim sistemlerine uygun becerilerle donatılmış olmasını gerektirecektir.

Dolayısıyla, mesleki eğitime büyük önem verilmeli, çalışmakta olan veya işsiz kalmış bulunan işçilere yeniden beceri kazandırılması ve gençlerin yeni teknolojilere uygun becerilerle donatılmasına yönelik politikalar benimsenmelidir.

Bu gelişmelere hazırlanmak açısından, insan gücü kaynaklarının yetiştirilmesinde;

* Toplulukta ortaya çıkan veya çıkacak olan yeni işleri dikkate alarak, bunlara uygun yeni beceriler veren, başlangıç ve ileri düzeyde mesleki eğitim politikalarının tespit edilerek uygulanmasının, aynı zamanda mesleki eğitimin genel düzeyinin yükseltilmesinin;

* Yabancı dil eğitiminin mesleki eğitim programlarına dahil edilmesinin;

* Enformasyon ve haberleşme konusunda, mevcut örneklerin incelenerek, iş piyasasının taleplerine süratle cevap verebilecek, iş piyasasına ilişkin her türlü teknik bilginin hazır bulundurularak, bu bilgilerin etkin akışını sağlayacak bir sistem oluşturulmasının;

* İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun bu ihtiyaçlara cevap verebilecek kurumsal yapıya kavuşturulmak suretiyle bir istihdam kuruluşu haline getirilmesinin zorunlu olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca Avrupa Mesleki Eğitimi Geliştirme Merkezi (CEDEFOP) ile bir Türkiye-AT Mesleki Eğitimi Geliştirme Merkezi kurulması hususunda işbirliğine gidilebilir.

12- Yüksek öğretim açısından bakıldığında ise, Türkiye'de yüksek öğrenime olan talebin 1992-93 döneminde 876.633 kişi olduğu ve yerleştirilen öğrenci sayısının bir önceki yıla göre %30 artışla 260.300'e ulaştığı görülmektedir. Yüksek öğretimdeki okullaşma oranı AT ile karşılaştırıldığında, arada önemli bir fark olduğu gözlemlenmektedir. Toplulukta yüksek öğretimde okullaşma oranı ortalama %20'lerde iken, Türkiye'de bu oran %8.3'tür (açık öğretim hariç).

Yüksek öğretimin yaygınlaştırılması konusu önemli olmakla birlikte, yüksek öğretimde öğretim üyesi sayısının arttırılması, fiziki mekan ve yurt yetersizliklerinin ve laboratuar ve araç gereç eksikliklerinin giderilmesi de büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında, işgücü piyasasının talep ettiği kalifikasyonlarla eğitim sisteminin yetiştirdiği insan gücü arasında bir denge sağlanması da zorunludur. Yüksek öğretimdeki yığılma önlenmeli, ara eleman yetiştirmeye yönelik meslek liseleri ve meslek yüksek okulları arttırılmalıdır. Topluluk ile entegrasyon süreci içinde, AT'ye üye ülke gençleri ile rekabet edebilecek niteliklere sahip gençlerin yetiştirilmesine özen gösterilmeli ve yeni teknolojilere ve ortaya çıkan yeni mesleklere uygun eğitim verilmesi amaçlanmalıdır.

13- Az gelişmiş bölgelerin altyapı eksiklerini gidermeye ve sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik etkin bölgesel politikaların, AT bölgesel politikalarıyla uyumlu olarak ve AT'nin bu konudaki deneyimlerinin dikkate alınması suretiyle uygulanmasına hız verilmelidir.

14- Sosyal güvenlik kanunları arasında gerekli standart birliğinin bulunmaması, verilen hizmetlerin çeşidi, her bir sigorta koluna hak kazanabilmek için Öngörülen hizmet süresi, gelir ve aylık bağlama oranı, gelir veya aylığa esas olan matrah, bulunulan derece ve basamakta prim ödeme süresi ile emeklilik yaş sınırlarının her bir sosyal güvenlik kurumunca ayrı olarak uygulanmasının getirdiği sorunlar yanında maliyetlerin de yüksek olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin sosyo- ekonomik gerçeklerini de göz önünde bulundurarak, 1408/71 sayılı AET Konsey tüzüğündeki standartlara uygun olacak şekilde "Sosyal Güvenlik Temel Yasası" hazırlanması ve bu yolla norm ve standart birliğine gidilmesi gerekli görülmektedir.

15- Bugün kamu kesimi tarafından organize edilmiş bulunan sosyal sigorta programları ile kapsanan nüfus, toplam nüfusun ancak %61'i dolayındadır. Aktif sigortalı nüfusun istihdam edilen nüfusa oranı ise %48'dir. Buna karşın, AT üyesi ülkelerde toplam nüfusun ortalama % 85'isigorta kapsamında yer almaktadır. Ülkemizde de kamu kaynaklarından yararlanmak suretiyle, sistematik bir program çerçevesinde sigortanın maddi kapsamının genişletilmesi gerekmektedir. Yeni bir kanunla "İsteğe Bağlı Ulusal Sigorta Sistemi" getirilmeli ve hiçbir sosyal güvenlik sistemi kapsamında bulunmayan bireylerin kapsama dahil edilmesi sağlanmalıdır.

16- Ülkemizde sosyal gelişmeyi sağlamak için öncelikle ekonomik gelişmenin gerçekleştirilmesinin bir zorunluluk olduğuna şüphe yoktur. Ancak ekonominin gerekleri ile çalışanların ihtiyaçları arasında paralellik kurulması da bir başka zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu paralelliği sağlamanın en etkin ve barışçı vasıtasının da her düzeydeki sosyal diyalogun geliştirilmesi olduğu açıktır.

Topluluğa üye ülkelerin tamamında mevcut olduğu üzere Türkiye'de de, başta işçi ve işveren kesimleri olmak üzere toplumdaki tüm grupların temsilcileri arasında gerçekleştirilecek diyalog ve uzlaşma sonucu ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm önerileri geliştirilmesini ve bu yolla ekonomik ve sosyal içerikli kararların oluşmasına söz konusu grupların katkıda bulunmalarının sağlanmasını sistematik olarak mümkün kılmak üzere, hükümete danışmanlık yapacak bir Ekonomik ve Sosyal Konsey oluşturulmalıdır.

17- Çalışma hayatıyla ilgili konularla uğraşmak üzere, mevcut Çalışma Meclisi mekanizmasının harekete geçirilmesi, çalışmalarına süreklilik kazandırılması ve görev ve sorumluluklarının yeniden belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca sektörel ve bölgesel düzeyde, işçi ve işveren kuruluşları ile danışma ve diyalogu gerçekleştirecek uygun mekanizmalar, örneğin sektörel komiteler kurulması yararlı olacaktır.

18- İşletmelerde işçilerin yönetime katılmaları olgusu da toplumun tüm kesimlerince tartışmaya açılmalıdır. Bunun bir hazırlık aşaması olarak işyerinde işçi temsilciliği müessesesinin oluşturulması suretiyle, belli bir sayının üzerinde işçi çalıştıran işyerlerinde işçilerin çalışma koşulları, yeni teknolojilerin etkileri, işçi sağlık ve güvenliği, işten çıkarmalar, işin düzenlenmesi gibi konularda önceden bilgilendirilmelerini sağlayacak tedbirler alınmalıdır.

19- Avrupa Topluluğu'ndaki Türk işçilerinin durumu bakımından M. Demirel, S. Z. Sevince ve K. Kuş adlı vatandaşlarımızla ilgili davalarda Topluluk Adalet Divanı'nın teyit etmiş olduğu haklar AT ülkelerinde yaşayan 2.5 milyon vatandaşımızı çok yakından ilgilendirmektedir. Ancak Topluluk hukukunda, gerek Divan kararlarının, gerekse Türkiye-AT Ortaklık Konseyi kararlarının üye ülkelerde uygulanmasını denetleyecek bir mekanizma bulunmadığından, her bir olayda ayrıca dava açma zorunluluğu ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle çeşitli ülkelerde açılacak ve açılmış olan davaların yakından izlenebilmesi ve vatandaşlarımızın bu konuda aydınlatılması, yönlendirilmesi ve desteklenebilmesi, davalarla ilgili dokümanların hazırlanması için gerekli sayıda yeni uzman kadrolara, araç gereç (faks, bilgisayar ve fotokopi makineleri gibi) ve mali desteğe (uzman hukukçu ve avukat ücretleri için) ihtiyaç vardır.

Vatandaşlarımızın gerek ulusal yargı organları, gerek AT Adalet Divanı ve gerekse Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Divanı önündeki haklarını korumak üzere, Devlet mekanizmasının doğrudan etkisi dışında kalan esnek bir mekanizma oluşturulması önerilmektedir. Bu özerk oluşuma aktarılacak fonlarla üye ülkelerde bürolar açılması ve yerel avukatlar tutulması suretiyle, değer ve emsal oluşturacak olaylarda vatandaşlarımızın hakları savunulabilir. Bürokratik süreçlerin dışında kalacak olan böyle bir mekanizmanın vatandaşlarımızın Ankara Anlaşması, Katma Protokol ve Ortaklık Konseyi kararları sonucu elde edilmiş bulunan haklarının korunmasında, bürokratik işleyişin içinde bulunan kamu kuruluşlarının yanında tamamlayıcı bir işlev göreceği öngörülmektedir.

20- AT'deki Türk işçilerinin sosyal güvenlik haklarını düzenleyen 3/80 sayılı Ortaklık Konseyi kararının, Toplulukta ve Türkiye'de sigorta kapsamında geçen hizmet sürelerinin birleştirilmesi, kısa ve uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan Ödenek ve yardımların Türkiye'de ikamet halinde de verilmesi, işçinin Türkiye'deki aile bireylerinin analık ve sağlık yardımları ile aile yardımlarından yararlanması ve işsizlik sigortası hakkı hususlarını da kapsayacak şekilde güncelleştirilmesinin; ayrıca, gerek 3/80 sayılı kararın, gerekse 1/80 sayılı kararın uygulanmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğu düşünülmektedir.

21- AT ile Türkiye arasında gerçekleşebilecek her türlü entegrasyon, AT üyesi ülke vatandaşlarının Türkiye'de ikametleri, çalışmaları ve seyahat özgürlüklerine ilişkin mevzuatta önemli değişiklikler yapılmasını gerektirecektir. Topluluk mevzuatına yönelik yapılacak ilk uygulama, Anayasanın 23. Maddesinde yer alan, yabancıların ikamet ve seyahat özgürlüklerinin, ülkenin ekonomik durumu nedeniyle sınırlanabileceğine dair hükmün AT üyesi ülke vatandaşlarını istisna edecek biçimde değiştirilmesi olacaktır. Bu ilk adımdan sonra ise yeni bir "Yabancılar Yasası" düzenlemek daha pratik bir çözüm olarak gözükmektedir. AT kurumlarının dışında olmakla birlikte, 9 AT üyesinin dahil olduğu ve ciddi bir entegrasyon hareketi olarak son yıllarda ön plana çıkan "Schengen Anlaşması" da dikkate alınacak olursa, iç sınırların kalkması ve dış sınır noktalarında kontrollerin sıkılaştırılması anlamındaki bir Avrupa Birliği, böyle bir çözümü de gerekli kılmaktadır.

22- Önümüzdeki dönem, AT'nin bundan sonra izleyeceği yol açısından çok kritik bir zamana denk düşmektedir. Bu dönem büyük bir olasılıkla, AT'nin 1986'dan bu yana ilk kez Avusturya, Finlandiya, İsveç ve Norveç gibi dört yeni ve zengin üyenin katılımıyla genişlemesine tanık olacaktır. Sosyal standartların yüksek olduğu ve sosyal ve işgücü piyasasına yönelik kapsamlı politikaların uygulandığı bu ülkelerin katılımının, AT sosyal politikası üzerinde ne gibi etkiler oluşturacağı dikkatle izlenmelidir.

Öte yandan, hemen hemen tüm Dünya devletlerini etkisi altına alan ekonomik durgunluk, Avrupa ülkelerini de sosyal harcamaları kısmaya ve işgücü piyasasını düzenleyen kuralları gevşetmeye yöneltmektedir. 1993'te AT genelinde, çalışan nüfusun %11.5'i gibi bir rakama yükselen işsizlik oranı, tüm ülkeleri telaşlandırmış ve acil önlemler alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan da, gelişmelerin yakından izlenmesi ve sosyal alanda alınacak olan tedbirlerin gerek işçi, gerekse işveren kesiminin ve aynı zamanda tüm toplumun çıkarlarını koruyacak şekilde, uluslararası koşullar göz önünde bulundurularak şekillendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

2.TÜRKİYE VE KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

2.1. KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ, AMACI VE MODELİ

2.1.1. Karadeniz Ekonomik işbirliği (KEI), dünyada küreselleşme ve bölgesel düzeyde uluslararası bütünleşme yönünde siyasal ve ekonomik alanda yeniden yapılanma sürecinin bir ürünüdür. 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa'da, ekonomik boyutta serbest piyasa ekonomisine ve siyasal boyutta çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin yarattığı ortamda, konumunu ve zamanlamasını bulan KEI fikri, öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimidir.

2.1.2. KEİ'den, üye ülkelerin coğrafî yakınlıklarından ve ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanılarak, aralarındaki ekonomik, ticari, bilimsel ve teknolojik işbirliğini geliştirmelerini ve Karadeniz havzasının bir barış, istikrar ve refah bölgesine dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bu temel amaç doğrultusunda, kısa dönemde bölge ülkeleriyle işbirliği için uygun ortam oluşturulması, mal ve hizmet ticaretinin artırılması öngörülmüş, uzun dönemde, kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin daha serbest dolaşımı hedeflenmiştir.

2.1.3. KEI, zamanımızın ve bölgenin gereksinimlerine cevap veren, Katılan Devletlerdin aralarındaki mevcut ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi esasına dayanan; coğrafi yakınlık, tarihsel bağlar, ekonomik tamamlayıcılık özelliklerini dikkate alan, somut projelere dönük, esnek, pragmatik, işlevsel ve çağdaş, Özel sektör ağırlıklı kendine özgü bir modeldir. Büyük Avrupa mimarisinin bir parçasını oluşturan bu işbirliği şeması, Avrupa Birliği'nin ya da Avrupa'daki diğer gruplaşmaların bir alternatifi değil, tamamlayıcı bir alt sistemidir. Görünürdeki ilişki biçimi ekonomik işbirliğidir. Ekonomik bütünleşme a. priori bir yükümlülük değildir. Bununla beraber, gelişmeler o noktaya götürdüğü takdirde ekonomik bütünleşmeye açık bir yaklaşıma sahiptir.

2.2. GELİŞMELER VE DURUM

2.2.1. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ile ilgili ilk temaslar 1990 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu temaslar sonucu sağlanan ilke mutabakatı çerçevesinde ilk toplantı, 19-21 Aralık 1990 tarihlerinde Ankara'da düzenlenmiştir. Bunu, 12-23 Mart 1991 tarihlerinde Bükreş'de, 23-24 Nisan 1991 tarihlerinde Sofya'da ve nihayet 11-12 Temmuz 1991 tarihlerinde Moskova'da yapılan toplantılar izlemiştir. Bu toplantılar sonunda işbirliğine temel oluşturacak metin üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Türkiye, 3 Şubat 1992

tarihinde KEİ Dışişleri Bakanlarını İstanbul'da bir araya getirmiştir. Bu toplantının asıl amacını, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan yeni cumhuriyetlerin sürece katılım taahhütlerini yenilemek ve "Karadeniz Ekonomik işbirliği Deklarasyonumun imza tarihini ve usulünü saptamak oluşturmuştur. Bu toplantıda ayrıca, kabul edilen İstanbul Bildirisi'nde, Moskova toplantısına gözlemci olarak katılmış olan Yugoslavya ve Yunanistan'ın Mayıs 1992 sonuna kadar resmen başvurmaları durumunda kurucu üye olarak KEİ'ne katılabilecekleri kararı alınmıştır. KEİ Zirve Deklarasyonu 25 Haziran 1992 günü İstanbul'da düzenlenen Zirve Toplantısında, Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna'nın devlet veya hükümet başkanlarınca imzalanmıştır. Böylece KEİ resmen işlerlik kazanmıştır.

2.2.2. Zirve toplantısında ayrıca, KEİ'nin dönem başkanlığının Türkiye tarafından ve sekretarya faaliyetlerinin de Türkiye Dışişleri Bakanlığınca yürütülmesi; banka ve finans, ticaret ve sınai işbirliği, ulaşım ve iletişim, istatistiki veri ve ekonomik bilgi değişimi, tarım ve tarımsal sanayii, çevre korunması gibi öncelikli alanlarda çalışma grupları kurulması karara bağlanmıştır.

2.2.3. Türkiye'nin fikir öncülüğünü yaptığı; bölgedeki güç siyasal ve ekonomik koşullara karşın devlet veya hükümet başkanlarının imzalarıyla kurulmasını ve işlerlik kazanmasını sağladığı; ilk iki donem başkanlığını ve sekretarya hizmetlerini yürüttüğü KEİ, Zirve Deklarasyonunun imzalanmasından bu yana geçen 18 aylık süre içinde yapılanmasını büyük ölçüde tamamlamış ve çeşitli işbirliği alanlarında çalışma araçlarını oluşturmuştur. KEİ, bundan böyle hükümetler boyutunun yanı sıra, parlamenterler, özel sektörler, belediyeler ve hatta hükümetler dışı kuruluşlar boyutlarıyla; çalışma organları, usulleri ve yöntemleriyle; bankası, istatistik veri ve ekonomik bilgi değişimi eşgüdüm merkeziyle somut projeleri sonuçlandırabilecek temel öğelere sahip olmuş bulunmaktadır. Bazı projeler daha şimdiden uygulama aşamasına geçmiş durumdadır. Uluslararası kimliği giderek ağırlık kazanmakta olan KEİ'nin karşılaşabileceği sorunlar, olası gelişmeler, politika önerileriyle birlikte müteakip sayfalarda değerlendirilmiştir.

2.3. GENEL SORUNLAR

2.3.1. Avrupa Birliği'nin 45 yılı geride bıraktığı dikkate alınacak olursa, KEİ bir buçuk yıllık geçmişiyle, henüz emekleme aşamasında olan bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimidir. Bu nedenle, KEİ'nin geleceğine ilişkin çok güvenilir değerlendirmeler yapabilmek bu aşamada zordur. Bununla beraber, daha önce oluşturulmuş olan bölgesel işbirliği girişimlerinin başarısızlık nedenleri irdelenerek yapılabilecek bir değerlendirme KEİ'nin geleceğine ışık tutabilecektir. Bölgeden bölgeye ve kuruluştan kuruluşa değişmeler görülmekle birlikte, KEİ'nden önceki bölgesel ekonomik işbirliği ve bütünleşme girişimlerinin başarısızlığına neden olan sorunlar incelendiğinde belirli "ortak çarpanlar" saptanabilmektedir. Bu sorunların ışığında, geleceğin perspektifinde KEİ'ne bakıldığında aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilecektir:

a. Siyasal

- Siyasal iradenin yokluğu ya da zayıflığı

Bölgesel ekonomik işbirliği kuruluşlarının başarısının en kritik göstergesi "siyasal irade" olmaktadır. Bu yalnızca, üye ülkelerin işbirliği kuruluşuna bağlılığını değil, aynı zamanda işbirliğinin bedelini yüklenmeyi kabul etmeyi ve işbirliği için gerekli yapılanmayı sağlamayı yükümlenmeyi ifade etmektedir. Ekonomik ve siyasal köklü değişimleri içeren bir geçiş döneminin bütün sıkıntılarının ve güçlüklerinin yaşanmakta olduğu KEİ havzasında, bazı üye ülkelerin kendi içlerindeki huzursuzluklar ve aralarındaki ciddi anlaşmazlıklara rağmen, KEİ, Azerbaycan ve Ermenistan gibi savaşan iki devleti bir masada yan yana oturtmayı ve ortak kararlar aldırtmayı başarabilmiş, örneği ender rastlanan bir forumdur. Ortak ekonomik çıkarların, siyasal çatışmaların üstüne çıktığı KEİ için, bu durum geçerli oldukça bölgesel ekonomik işbirliği kuruluşlarının başarılarının ön koşulu olan "siyasal iradenin" de süreceği, dayanağı olan bir varsayımdır.

- Siyasal çıkarlara ekonomik yararlardan daha fazla önem verilmesi

KEI, temelinde bir ekonomik işbirliği modelidir. Ön amaç ve Öncelik ekonomik yararlardır. Nihai amaç olan barış ve istikrarın, bölgede ekonomik refah yoluyla sağlanması öngörülmüştür. Bu nedenle KEİ'nde, yakın ve orta dönemde ekonomik yararlar daha fazla önem taşıyacaktır.

b. Ekonomik

- Ekonomilerin ve sektörlerin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmamaları

KEİ'ne Katılan Devletlerdin ekonomileri birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. KEI ülkelerinin bir bölümü tarıma dayalı gıda, giyim ve diğer tüketim malları sanayileri bakımından; diğer bir bölümü ise yatırım ve ağır sanayi malları bakımından karşılaştırmalı üstünlüğe; örneğin Romanya ve Kafkas ülkeleri düşük maliyetli işgücüne, Türkiye ve Yunanistan oldukça gelişmiş hizmet ve turizm sektörüne, hafif endüstriler ile ileri teknolojiye, Ukrayna ve Rusya Federasyonu ağır sanayilere, Ukrayna tarım ürünlerine ve Bulgaristan gıda sanayine, Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Ukrayna gibi ülkeler kömür, petrol ve doğal gaz gibi enerji stoklarına sahiptir.

- Bölge pazarının küçük olması

KEİ, eski Yugoslavya'da kurulan devletlerin dışında kalan Balkanlardan, Kafkaslara kadar uzanan geniş bir ekonomik alanı kapsamaktadır. 20 milyon km2'lik KEİ havzasında 325 milyonu aşkın kişi yaşamaktadır. Hangi ölçekle bakılırsa bakılsın, KEİ geniş bir pazar ve önemli bir ekonomik güç oluşturmaktadır. Geliştirilmeye uygun bir potansiyel büyüklüğe sahip olan KEİ pazarı, elverişli coğrafi konumu nedeniyle de Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu pazarlarına daha kolay entegre olabilecek niteliktedir. Böyle bir pazar dış yatırımlar için de çekici olabilecektir.

Ayrıca Karadeniz'in kendisi, dünyadaki dördüncü büyük içsudur. 75,000 işçiyi içeren ve yılda 60,000 ton üretimi olan balıkçılık sanayiini besleyebilmektedir. Buna ilaveten, ekonomik yönden deniz taşımacılığında önemli bir rolü olduğu gibi potansiyeli yüksek turizm olanakları da sunmaktadır. Bölge enerji kaynağı olarak da zengindir. Petrol, doğal gaz, kömür, çeşitli mineraller, ormancılık gibi çeşitliliğe de sahiptir. Bu bölgede ayrıca nükleer enerji reaktörleri de yoğundur.

- Bölge içi ticaretin düşük düzeyde kalması

KEİ bölge içi ticaret oldukça düşük düzeydedir. Bununla beraber, potansiyel işbirliği alanlarının geniş olması ticaretin de gelişmesine olanak hazırlayabilecekler. Bölgeye gerekli yabancı sermaye ve daha gelişmiş teknoloji çekilebilirse, ticaretin hacmini ve değerini artırmak mümkün olabilecektir.

- Gerekli ölçüde dışyatırımların yapılmaması ve finansman yetersizliği

KEİ kapsamında bu bölgeye yönelebilecek doğrudan yatırımların niceliği ve niteliğine ilişkin bu aşamada bir yargıda bulunmak için zaman henüz çok erkendir. Bununla beraber, Türk işadamlarının başta Sovyetler Birliği ve Romanya olmak üzere KEİ ülkelerindeki yatırımlarının sayıları ve ölçekleri artmakta, alanları gün geçtikçe çeşitlenmektedir. Bu arada, coğrafi uzaklığa karşın, ABD'li iş adamları da bölgeye yatırımlarla ilgili geziler ve toplantılar düzenlemektedirler. Bu geziler sırasında önemli iş bağlantıları yapıldığı da bilinmektedir.

KEİ projeleri için, bir milyar SDR (Özel Çekme Hakları) sermaye ile kurulması öngörülen KEİ Ticaret ve Kalkınma Bankası, Türk Eximbank kredileri, EBRD'nin mali destek vaatleri, asgari bir finansman temeli oluşturmaktadır. Bu finansman boyutunun, KEİ'nin ekonomik işbirliği potansiyeli ile karşılaştırıldığında yeterli olamayacağı açıktır. Bu nedenledir ki uluslararası finans kuruluşlarından da çeşitli biçimlerde ek finansman desteği sağlanması gerekmektedir. KEİ bu bakımdan, Japonya ve Körfez ülkelerinin ilgisini çekmektedir. Somut ve rantabl projeler ortaya çıkarılabildiği ölçüde, bu kaynaklardan da finansman olanakları sağlanabilecektir. Bunun için de her şeyden önce yatırım güvenliğinin tesisi gerekmektedir.

- Ulaşım ve iletişim şebekelerinin yetersizliği

Ekonomik işbirliğinin etkin bir biçimde gerçekleştirilebilmesi o bölgedeki ulaşım ve iletişim şebekelerinin düzeyi ile orantılıdır. KEİ, Karadeniz üzerinden yapılan ulaşıma ilaveten, 200 mile varan ve Avrupa'nın kalbine kadar uzanan nehir yolları ile diğer bölgelerle kıyaslanamayacak ulaşım olanakları sunmaktadır. Karadeniz deki büyük limanların tevsii, ro-ro sistemleri ile deniz, demir ve kara yolu bağlantılarının kurulması, Karadeniz'in etrafını çevreleyecek otoyol projesinin gerçekleştirilmesi mevcut ulaşım kapasitesini daha da artıracaktır.

İletişim ağı yönünden özellikle yeni bağımsızlığını kazanmış KEİ ülkeleri oldukça yetersizdir. Nitekim, girişilen ilk somut projeler de bu yetersizliğin giderilmesine yönelik olmuştur. İstanbul, Varna, Köstence'yi bağlayacak ve oradan Moldova'ya uzanacak denizaltı fiber optik sistemi (KAFOS); İtalya, Türkiye, Ukrayna ve Rusya'yı bağlayacak yine denizaltı fiber optik sistemi (İTUR); Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında bağlantı kuracak fiber optik ve dijital iletişim sistemi (DOKAP) gibi projeler ve 1994'de yörüngesine yerleştirilecek olan TÜRKSAT uydusu, KEİ ülkeleri arasında daha çabuk ve güvenilir iletişimi sağlayabilecektir.

- Stratejilerin içe dönük ithal ikamesine dayalı olması

Daha önce kurulmuş olan bölgesel işbirliği düzenlemelerine bakıldığında bunların stratejilerinin kapalı, içe dönük, ithal ikamesine yönelik oldukları gözlemlenmektedir. Bu bir bakıma katı bütünleşme modellerinin kalıplarının getirdiği bir sınırlama olmuştur. Oysa KEİ'nin stratejisi, katı bütünleşme sistemleri yerine, daha az bağlayıcı, esnek ve özellikle projelere dönük başarı şansı daha yüksek işbirliğine dayandırılmıştır. Statik, içe dönük, ithal ikamesine ve korumaya yönelik uygulamalar yerine; dinamik, dışa açık, ihracatı geliştirmeyi amaçlayan bir yaklaşım benimsenmiştir. Mega projeler yerine de projelerin somut, küçük veya orta Ölçekli, makul sürede gerçekleştirilebilecek nitelikte olmaları öngörülmüştür. Böylelikle olası finansman kaynakları ile projelerin büyüklüğü arasında bir denge kurulmuştur ki, bu da gerçekçi bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

- Uzun dönemli stratejilerin uygulanmaması; kısa dönemli ulusal çıkarların, uzun dönemli bölgesel çıkarlara tercih edilmesi; çabuk sonuç alma, alınamadığı durumda işbirliğinden uzaklaşma eğilimi

Bölgesel ekonomik işbirliğinin, uzak bakışlı stratejilere dayanan u/un vadeli bir yatırım olduğunu unutmamak gerekir. Ekonomik işbirliği şemalarının gerçek verimi, belirli bir süreden sonra optimal düzeyine ulaşır. KEİ'nin stratejisi de bu anlayışa dayanmaktadır. Bölgenin ve bölgedeki ülkelere yansıyacak ekonomik refah uzun dönemli yatırımların bir ürünü olarak öngörülmektedir. Bununla beraber, projelerin küçük ve orta ölçekli tutulması ve kısa zamanda gerçekleştirilebilecek nitelikte olmaları, verimin daha kısa vadeye alınmasını sağlayacaktır.

- Diğer ekonomik sorunlar

Tarife dışı engellerin yaygın uygulanması, bölgesel fonların kurulmamış olması, teşvik sistemlerinin yetersizliği, ödemeler mekanizmasının eksiklikleri, yük paylaştırıcı mekanizmaların uygulanmaması, kaynakların en etkin biçimde kullanılamaması da daha önceki bölgesel kuruluşların ortak başarısızlık nedenleri arasında sayılabilir. Bu hususlar KEİ üyeleri, özellikle yeni bağımsızlığa kavuşmuş olanlar için geçerlidir. Bunlara ayrıca, ticari ve mali mevzuattaki boşluklar bulunması, yabancı sermaye mevzuatlarının eksiklikler içermesi, bankacılık, sigorta, kambiyo ve dış ticaret sistemlerinin tam kurulmamış ve dış ticarette serbest döviz esasına geçilmemiş olması, paraların konvertibl olmaması, hatta bazı ülkelerin kendi para birimlerine sahip bulunmamaları, döviz sıkıntıları, v.b. sorunlar da eklenebilir. Ekonomik verilerin farklı kavramlar, tanımlar, sınıflamalar ve muhasebe sistemlerine

tabi olmalarından dolayı ortak bir verî tabanının belirlenememesi, özelleştirme nedeniyle işsizliğin artması ve enflasyondaki artışlar, uygulanan ekonomik politikalardaki uyumsuzluk ve tutarsızlıklar da sorunlar arasında sayılabilir. KEİ bu sorunların hepsine olmasa bile birçoğunun çözümüne katkıda bulunabilecektir. Bunun için gerekli çalışmalar, çalışma grupları düzeyinde sürdürülmektedir.

c. Diğer nedenler

- Kurumsal zayıflık, fazla sayıda bölgesel kuruluşa üyelik, buna bağlı olarak sınırlı kaynakların dağılmasına yol açılması, karar alma mekanizmalarının yavaş işlemesi

KEİ'nin kısa sürede kurulabilmiş ve bir yıllık bir zaman diliminde kurumsal yapısını, diğer bir deyimle, şantiyesini tamamlama aşamasına gelip, proje çalışmalarına geçmiş olması, bölgesel işbirliği yapılanmasında örneğine rastlanmamış bir sonuçtur. Üstelik bu yapı KEİ Hükümetlerini, parlamentolarını ve özel sektörlerini kapsayacak biçimde üç boyutta tamamlanmıştır. Hatta bunlara yerel yönetimler boyutu da eklenebilir çünkü KEİ başkentleri belediyeleri de kendi aralarında bir konferans oluşturmuş bulunmaktadırlar. KEİ'nin ayrıca hükümetler dışı/arası kuruluşlarla da ilişkileri bulunmaktadır. Bu boyutlardan KEİ, altı ayda en az bir kez yapılan Dışişleri Bakanları Toplantıları ve uluslararası sekretaryasının kurulmuş olması ile gereken hızla çalışabilmektedir. Bu durum KEİ Parlamenterler Asamblesi (KEİPA) için de geçerlidir. Öte yandan, KEİ özel sektörlerini temsil eden KEİ Konseyi projelerin oluşturulmasında kendi hızını kendisi tayin edebilmekte ve bürokratik hızın Ötesine geçebilmektedir. KEİ üyelerinin diğer bölgesel üyelikleri fazla sayıda değildir. Sınırlı kaynakların dağılımı ise buna bağlı olarak fazla olmayacaktır. Kaldı ki kaynaklar daha çok projelere kaydırılacaktır.

Burada değinilebilecek bir husus, KEİ'nin bir "deklarasyon" ile oluşturulduğu, Katılan Devletler'in bir uluslararası anlaşma ile bağlı kılınmadıklarıdır. Bu niteliğiyle deklarasyonun üyeler için uluslararası hukuk kapsamında yaptırım gücü bulunmadığı, bağlılığın iyi niyet (bona fide) çerçevesinde kalabileceği ileri sürülebilir. Salt hukuk açısından, deklarasyon bir anlaşma olmamakla beraber, üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarınca imzalanmış olması nedeniyle belirli bir uygulama gücüne sahiptir. KEİ'nin değişik işbirliği alanlarında gerçekleştirilebilecek anlaşma ve protokollerle bu çerçeveye özellikle uygulamada daha da hukuksal bağlayıcılık kazandırabilecektir. Ayrıca, üye ülkeler arasında KEİ amaçlan doğrultusunda ikili düzeyde anlaşmalar imzalanmasıyla da işbirliği dokusu pekiştirilebilecektir. Bu durum, çerçeve anlaşmasının imzalanmış, ancak uygulama için özel anlaşma ve protokollerin yapılmamış olduğu bir seçenekten

daha etkindir. Doğal olarak, ideal olan hem çerçevenin bir uluslararası anlaşma ile çizilmesi, hem de uygulamanın özel anlaşmalar ve protokollerle tamamlanmasıdır. Bu bakımdan Türkiye, koşullar olgunlaştığında, deklarasyonun yerini almak üzere bir uluslararası anlaşma imzalanmasını gündeme getirebilir.

2.4. MEVCUT POLİTİKALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.4.1. KEİ, Doğu ile Batı arasındaki yıllardır mevcut olan ve olası bir çatışma fikrine, bunun sonucu olarak da siyasal ve ekonomik bloklaşmaya dayalı bir düzeni ikame edebilecek kalıcı işbirliği modellerinin arandığı bir konjonktürde; Avrupa'nın yeniden yapılanma süreci içinde bölgesel işbirliği girişimlerinin öne çıktığı bir kavşakta; bu girişimlerle küreselleşmenin yaygınlaştırılmasına yönelindiği bir ortamda gerçekleşme olanağını aramış ve bulmuş bir olgudur.

2.4.2. Böyle bir ortamda, jeo-stratejik konumu, siyasal ve ekonomik yapısı, kültürel bağlarıyla aynı zamanda Avrupa, Balkan, Karadeniz, Akdeniz ve daha geniş bir çemberde Orta-Doğu ülkesi olan Türkiye, Karadeniz bölgesinin koşullarını ve gereksinimlerini göz önünde bulundurarak KEİ'ni harekete geçirmiştir. Türkiye, bir yanda AB, EFTA, Balkan ve Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleri ile işbirliği modellerini geliştirmeyi amaçlarken, bir yandan da Karadeniz bölgesini bu şemaya dahil etmiş; bunları bir bütünü tamamlayan parçalar olarak değerlendirmiştir. Bunu yaparken de, bu bölgesel işbirliği girişimlerini yalnızca birbiriyle bağlantılı değil, aynı zamanda üçüncü ülkelere olabilecek doğrudan ve dolaylı etkilerini dikkate almaya özen göstermiştir. Türkiye, güneyindeki siyasal karışıklıklar içinde bulunan bölge ile olan sorunlu ilişkilerini, kuzeyindeki bölgeyle istikrarlı ve daha sağlam olan ekonomik temellere oturan ilişki ağıyla dengelemeye de dikkat etmiştir.

2.4.3. Türkiye bu çabalarında günün koşullarına olduğu kadar geleceğin arayışlarına göre de politikalarını biçimlendirmiş; bu bölgesel kuruluşların amaç ve üyelerinin yapılarına göre tutum izlemiştir. Örneğin, AB ile ilişkilerimizde tam bir bütünleşme öngörülürken, EFTA ile karşılıklı ticaretin artırılması amaçlanmış, ECO içinde hükümetlerarası işbirliğine öncelik verilmiş, KEİ'nde ise ağırlık özel sektöre ve projelere yönelik işbirliğine kaydırılmıştır.

2.4.4. KEİ bölgesindeki ülkeler, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletler dikkatlerini ekonomik güç odaklarından AB üzerinde yoğunlaştırmışlar; ekonomik ve siyasal amaç olarak kendilerine AB üyeliğini yakıştırmaya başlamışlar, bazıları da bu yönde ortaklık anlaşmalarıyla ilk adımları atmışlardır. Bu devletlerin yakın gelecekte AB ile

bütünleşmelerini beklemek gerçekçi olmazsa da, bunlar için çekim merkezinin AB olduğu da bir gerçektir. Bu nedenledir ki KEİ'nin, AB'nin bir karşıtı, yedeği ya da alternatifi olarak değil, onu tamamlayan bir alt sistem olarak yapılandırılması mantıklı bir yaklaşımdır. Böylelikle KEİ, büyük Avrupa ekonomik alanını, birbirinden kopuk yeni bölgesel bölünmelere götürmekten çok, oluşmakta olan yeni Avrupa yapısına, KEİ ülkelerini daha sağlıklı bir ilişkiler dokusu içinde getirmektedir. Nitekim, Zirve Deklarasyonu'nda da, KEİ'nin bir Avrupa örgütü olarak kurulduğu ve evrim geçirmekte olan Avrupa mimarisinin tamamlayıcı bir parçası olmayı amaçladığına yer verilmiştir. Bu çerçevede KEİ, Türkiye'nin politikalarıyla da tutarlı görülmektedir.

2.4.5. Türkiye'nin KEİ'ne ilişkin politikası, bölgesel işbirliğine genel bakışı, uluslararası gelişmeler, işbirliğinin biçim, kapsam ve içerik yönünden gereksinimleri ışığında oluşturulmuştur. Böylece, KEİ ülkeleri arasında mevcut ekonomik ilişkilerin, çok taraflı bir mekanizma ile daha ileriye taşınması ve önceden görülenlerden daha değişik bir işbirliği modeline oturtulması öngörülmüştür. Bunun için hükümetlerin yanı sıra, işadamlarına da etkin görev verilmiş, KEİ özel sektörlerinin hareket yeteneğini artıracak önlemler alınmasına çalışılmıştır. KEİ için hükümetlerüstü bir kuruluş değil, ikili ve çok taraflı işbirliği dokusundan oluşacak bir sistem ve hemen kabule zorlanacak bir model yerine, adım-adım gelişecek bir süreç öngörülmüştür. Bu politikanın esas amacı, tüm Avrupa'nın bütünleşmesinde ve büyük Avrupa'yı kapsayacak bir ekonomik bölgenin oluşturulmasında, yeni, etkin ve önemli bir halka yaratmak olmuştur. Buna bağlı olarak, yalnızca Karadeniz'e sahildar ülkelerin katılabileceği bir model yerine, mücavir bölgede yer alan diğer bazı ülkelerin de dolaylı katılımına olanak tanıyacak bir sistem geliştirilmesi amaçlanmıştır.

2.4.6. KEİ ile Türkiye etrafında Balkanlardan Kafkaslara uzanan bir ekonomik işbirliği alanı yaratılmış olmaktadır. Bu gelişme ECO ile birlikte değerlendirildiğinde, bu ekonomik alanın Türkiye'nin nüvesi çerçevesinde Orta Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar geniş bir zemine oturduğu görülecektir. Bu rastlantı değildir. Türkiye, yakından izlediği ve zamanında değerlendirdiği uluslararası gelişmeler çerçevesinde, dış politikasında bölgeselliğin göreli ağırlığının arttığı bir dönemi yaşarken; çağdaş ortamın koşullarına, gereklerine ve yarattığı fırsatlara uygun, aktif ve dinamik bir yaklaşımla, dış ilişkilerine etkili ve kalıcı bir KEİ boyutu kazandırmıştır. Ekonomik sınırların, siyasal sınırları aştığı günümüzde, ülkemizin etki alanına derinlik getiren KEİ'ne yönelik bu politika çağdaş ve gerçekçi görülmektedir.

2.4.7. Yukarıda özetlenen Türkiye'nin KEİ'ne ilişkin politikası, Türkiye'nin konumu ile tutarlı, ülkenin yararlarına özenli bir biçimde ve uzun vadeli bir perspektif içinde, çok boyutlu ve çok faktörlü yaklaşım ve

yöntemlerle sürdürülmeli, aynı zamanda etkili bir kültür politikasıyla da tamamlanmalıdır.

2.5. VII. PLAN DÖNEMİNDE BEKLENEN GELİŞMELER

2.5.1. Önümüzdeki beş yılda siyasal yönden, özellikle Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan bazı KET üyeleri, hatta daha sonra Rusya Federasyonu, yaygınlaşan mikro milliyetçilik akımlarından ve etnik sorunlardan etkilenebilecektir. Etnik sorunlar diğer KEİ üyelerini de değişik ölçülerde uğraştırabilecektir. Yeni bağımsızlığını kazanmış olan ülkeler gerek iç, gerek aralarındaki siyasal anlaşmazlıklar için hala askeri yönden bir güç odağı olma niteliğini koruyan Rusya Federasyonu'ndan yardım arayışlarını sürdürebileceklerdir. Rejim yönünden bu ülkelerin bazılarında geriye dönüş eğilimleri bir süre daha zaman zaman ortaya çıkabilecektir.

2.5.2. Ekonomik yönden de birbirlerine bağımlı olan Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmış olan KEİ üyeleri ile Rusya Federasyonu'nun VII. Plan Döneminde kendi başlarına yeterli ekonomik bir yapıya kavuşmalarını beklemek iyimserlik olacaktır. Pazar ekonomisine geçiş süreci, beraberinde birçok sorunu da getirmiş, köklü değişiklikler ve dönüşümler bu ülkeleri ve yurttaşlarını ciddi baskı altına sokmuştur. Bu bakımdan, daha önce Sovyetler Birliği içinde "bağımlı karşılıklı-bağımlılık" olarak tanımlanabilecek bir ekonomik ilişki türünde olan bu cumhuriyetler, bu kez Rusya Federasyonu ile "bağımsız karşılıklı-bağımlılık" olarak nitelendirilebilecek bir ilişki türüne girebileceklerdir. Serbest piyasa ekonomisine geçişte kaydettikleri mesafeye göre de Rusya Federasyonu'ndan uzaklaşmaları olasıdır. Burada konu Rusya Federasyonu'na yaklaşma ya da uzaklaşma değil, ekonomik çıkar sağlamadır. Bağımlılığını kazanmış olan cumhuriyetlerin Rusya Federasyonu ile olan ilişkileri karşılıklı çıkara dayandırılacak, bu ülkeden olabilecek çıkar azaldıkça ekonomik bağımsızlık da azalacaktır. Bu arada, VII. Plan döneminde Çin ve Kore gibi ülkelerin özellikle elektronik mallarıyla KEİ bölgesinde pazar aramaları da olasıdır. Türkiye'nin bu olasılığa karşı hazırlıklı olması gerekecektir.

2.5.3. KEİ'nin üretim yönünden olası etkilerine bakılacak olursa, bu ülkeler ve sektörleri arasındaki tamamlayıcılık özelliği nedeniyle, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sanayiler bakımından üretimin artacağı söylenebilir. Üretim artışı büyük-çap düzeyine ulaşabilirse, içsel ve dışsal tasarruflar ile üretimin verimliliği daha da artırılabilir. Doğabilecek rekabet ortamı kaynakların daha etkin kullanımını sağlayabilir.

2.5.4. KEİ'nin ticari açıdan gösterebileceği gelişme, ticarette karşılaşılan engellerin kaldırılması ile ayrıca talep ve arzın esnekliğine bağlı olacaktır. Üye ülkelerin çoğunda kısa dönemde pazar ekonomisinin etkin işleyişini sağlayan kurumsal düzenlemelerin yapılması ve serbest piyasa esasına geçilmesi zaman alacak, büyük bir olasılıkla VII. Plan dönemini aşabilecektir. Bu bakımdan, serbest döviz olanaklarının sınırlılığı, ticaretin bir süre daha takas, bağlı muamele, denkleştirme, "off-set" ve "kliring" gibi yöntemlerle yapılmasını gerektirebilecektir.

2.5.5. KEÎ ile Türk girişimcilerinin etki alanı da genişleyecektir. Piyasaların genişlemesi, VII. Plan döneminde atıl kapasitelerden yararlanılmasını ve stokların eritilmesini sağlayabilir; ayrıca, daha uzun dönem için de yatırım talebini artırabilir. Yatırım talebinin artması ülke içi ve dışı sermayeleri de bölgeye çekebilir.

2.6. VII. PLAN DÖNEMİ İÇİN HEDEF VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

2.6.1. Hedefler

2.6.1.1. KEİ'nin hedefleri Zirve Deklarasyonu'nda ve Boğaziçi Bildirisi'nde belirlenmiştir. Genel olarak bu hedefler, Katılan Devletler'in potansiyelinden, coğrafi yakınlıklarından, ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak, aynı zamanda üye ülkelerin ekonomik koşullarını, çıkarlarını, kaygılarım, pazar ekonomisine geçiş sürecindeki sorunlarını dikkate alarak, aralarındaki gerek ikili gerek çoktaraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerini çeşitlendirmeleri ve daha da geliştirmeleri, böylelikle Karadeniz havzasının bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasını sağlamaktır. Bu yapılırken, üye ülkelerin dünya ekonomisiyle daha fazla bütünleşmeleri ve serbest girişimciliğin de özendirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedeflere daha yakından bakıldığında şöyle ayrıntılar görülmektedir:

a. Ekonomik

- Avrupa boyutunda bir ekonomik alan kurulması ve taraf ülkelerin dünya ekonomisiyle daha fazla bütünleşmelerine bir katkı olarak ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi;

- KEİ ülkeleri arasında olduğu kadar, diğer ilgili ülkelerle de gerek ikili gerek çok taraflı işbirliğinin çeşitlendirilmesi ve daha da geliştirilmesi, ekonomik, teknolojik ve sosyal gelişmelerin artırılması ve serbest girişimciliğin teşvik edilmesi;

- KEİ ülkeleri arasında iş ortamının iyileştirilmesi, ilgili işletme ve şirketlerin bireysel ve kollektif girişimleri için gerekli önlemlerin alınması, bu kapsamda iş adamlarına vize kolaylıklarının sağlanması, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, ticari engellerin tedricen ortadan kaldırılması, serbest bölgelerde işbirliğine gidilmesi;

Gerek hükümetlerarası, gerek hükümetler dışı uygun kredi ve mali düzenlemelerin akdedilmesi veya teşvik edilmesi, karşılıklı ekonomik ve ticari işbirliğinin genişletilmesi, Karadeniz bölgesinde ortak ilgi duyulan belli projelerin uygulanması amacıyla, uluslararası kuruluşlar ve üçüncü taraflar vasıtasıyla fonların harekete geçirilmesi yollarının aranması;

- Ticari ve sınai, ulaştırma ve haberleşme, ekonomik ve ticari bilgi değişimi, enerji, madencilik ve metalürji, tarım ve tarımsal sanayi gibi alanlarda ortak ilgi bulunan projelerin tanımlanması, geliştirilmesi ve uygulanması yönünde somut adımlar atılması.

b. Siyasal

- Karadeniz'in dostane ve iyi komşuluk ilişkilerini teşvik edici bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasının sağlanması;

- İlişkilerin BM ve AGİK ilkeleri, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı çerçevesinde, dostluk, iyi komşuluk, karşılıklı saygı ve yarar, işbirliği ve diyalog içinde yürütülmesi;

Anlaşmazlıkların AGİK ilkeleri uyarınca ve barışçı yollarla çözümlenmesi; saldırı, şiddet, terörizm ve kanunsuzluğa başvurulmadan barış ve adaletin sağlanması.

c. Diğer

- Bilim ve teknoloji, standardizasyon ve sertifikasyon, turizm, veterinerlik ve hıfzısıhha, sağlık ve eczacılık gibi alanlarda işbirliğinin genişletilmesi, artırılması, olanak ve fırsatların değerlendirilmesi; ayrıca, bu alanlarda ortak ilgi bulunan projelerin tanımlanması, geliştirilmesi ve uygulanması;

- Çevrenin özellikle Karadeniz'in korunması, iyileştirilmesi, biyo-üretim potansiyelinin korunması, işletilmesi ve geliştirilmesi için ortak projelerin teşvik edilmesi de dahil olmak üzere uygun adımlar atılması.

2.6.2. Hedeflere ulaşmak için izlenebilecek politikalar

2.6.2.1. Yukarıda belirtilmiş olan hedefler, özellikle ekonomik nitelikte olanlar, VII. Plan dönemi için de geçerlidir. Başlangıç aşamasında kurumsal yapısını tamamlamak üzere bulunan KEİ'nin, önümüzdeki beş yıllık dönem içinde ağırlığı proje temeline kaydırılmalıdır. Bunun için de gerekli bazı somut adımlar atılmış bulunmaktadır. Siyasal amaçlar ise daha uzun dönemlidir. Bölge ülkelerinin içlerindeki ya da aralarındaki sorunların, siyasal hedeflerle ilgili olarak belirtilen ilkeler çerçevesinde çözümlenmesi öngörülmektedir. Temelde bir ekonomik işbirliği hareketini oluşturan KEİ, bölge ve dolayısıyla dünya barışına katkısını da ekonomik işbirliği ve refah yoluyla gerçekleştirmeyi öngörmekte; ancak bizatihi barışı sağlama ve koruma misyonu taşımamakta, ekonomik karakteri nedeniyle de önleyici diplomasi mekanizmalarına sahip bulunmamaktadır. Öte yandan, bu ekonomik işbirliğine dayalı özelliği, aralarında silahlı çatışma bulunan ülkeleri de ortak amaçlarla bir araya getirebilmekte ve bu ortak ekonomik çıkarlar doğrultusunda birleştirici olabilmektedir. Bunun sonuçlarının da bölge ile dünya barış ve istikrarına, doğrudan olmasa bile dolaylı bir katkıda bulunduğu, böylelikle siyasal bir işlevi yerine getirmekte olduğu da bir gerçektir.

2.6.2.1. Bir yanda, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi için uygun siyasal ortam gereksinimi; diğer yanda, ekonomik iyileşmenin barışa ve istikrara olan katkıları dikkate alındığında, her iki boyutta karşılıklı etkileşimin olması doğaldır. KEİ'nin geleceğe uzanan vizyonu, ekonomik işbirliği ile bölgede barış ve istikrar olduğuna göre, KEİ'nin gelişim süreci içinde durum olgunlaştığında işbirliği çerçevesine siyasal boyutun da eklenmesi doğal bir sonuç olabilecektir. Ancak bunun zamanlaması önemlidir. KEİ'nin ekonomik boyutunun biçim ve içerik kazanmaya başladığı, kurumsal yapısının tamamlanmakta olduğu bir aşamada, KEİ'nde önleyici diplomasi ya da barış yapıcı siyasal mekanizmalara gidilmesi için zaman henüz erkendir. Mevcut ortamda, KEİ'nin bölgesel siyasal anlaşmazlıkları gündemine almadan yolunu sürdürmesi henüz ekonomik yönden serpilmekte olan bir işbirliği açısından daha sağlıklı olabilecektir.

2.6.2.3. KEİ'ne Katılan Devletler'in halkları arasında varolan kültürel bağların güçlendirilmesi, yeni bağlar oluşturulması, bu ülkelerdeki kamu oylarına da yansıyacak ve aralarındaki siyasal sorunları çözmelerine katkıda bulunabilecektir. Bu bakımdan, ekonomik ve siyasal boyutun yaraşıra, işbirliğinin kültürel boyutta da geliştirilmesi yararlı olacaktır.

2.6.3. Uygulamada neyi, kim yapacaktır?

2.6.3.1. KEİ'nin yapılanması neyi, kimin yapacağını da belirlemektedir. KEİ'nin kendisi hükümetleri bir araya getirmektedir. Hükümetlerin bu oluşum içindeki rolü, KEİ'nin lokomotifi olarak kabul edilen özel sektörler arası işbirliğinin geliştirilmesi; şirketlerin ve işletmelerin, gerek bireysel gerekse ortak olarak, girişimciliğinin Özendirilmesi ve bunun için gerekli ortamın oluşturulmasıdır.. Hükümetler bunun için şunları yapacaklardır:

- KEİ işadamlarının ekonomik maksatla KEI bölgesinde yapacakları seyahatlerde ülkelere giriş, ikamet ve serbest dolaşım kolaylıkları sağlayacak; vize işlemlerini kolaylaştıracak ve böylelikle de özel sektörler arası temasları özendireceklerdir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelere destek sağlayacaklardır.

- Yatırım, sermaye akımı ve sınai işbirliği için uygun ortamın sağlanması maksadıyla özellikle kısa dönemde, çifte vergilendirme ile yatırımların teşvik ve korunmasına ilişkin çok taraflı anlaşmaları hazırlayacaklardır.

- Katılan Devletler'deki uluslararası ihaleler hakkında bilgi değişimini sağlayarak ülkelerinin işletme ve şirketlerinin bunlara katılmalarına olanak sağlayacaklardır.

- Serbest ticaret bölgelerindeki işbirliği olanaklarını araştıracaklardır.

- Hükümetler ayrıca, projeler için gerekli finansman kaynakları oluşturulmasında da etkin olacaklar; bunun için gerekli olan anlaşmaları ve düzenlemeleri gerçekleştirecekler ve uluslararası finans kuruluşlarından mali destek sağlanması yollarını araştıracaklardır.

2.6.3.2. KEİPA, parlamenterlere düşen işlevleri yerine getirecektir. Parlamenteler, işbirliği için mevzuat uyumlaştırılması, değiştirilmesi ya da yenilerinin kabul edilmesi yönündeki ihtiyacı karşılayacaklardır. İşbirliğinin gerçekleştirilmesi için uygun hukuksal yapının oluşturulmasına, alacakları tavsiye kararları ve bu kararların uygulamaya konulması doğrultusundaki destekleriyle katkıda bulunacaklardır. KEİPA çerçevesinde parlamenterler ayrıca, üye ülkelerin çoğunluğunun içinde bulunduğu demokratikleşme sürecinde de etkin rol oynayacaklardır.

2.6.3.3. İşbirliğinin somutlaştırılması ve özellikle proje bazında gerçekleştirilmesi işlevi ise, KEİ özel sektörlerini bir araya getiren KEİ Konseyi tarafından yerine getirilecektir. Yerel yönetim çerçevesindeki işlevleri de KEİ başkent belediye başkanlarının oluşturdukları Konferans üstlenecektir. Her türlü işbirliğinin ön koşulu olan istatistik veri ve ekonomik bilginin derlenmesi, değerlendirilmesi ve dağıtımının sağlanması ise Devlet İstatistik Enstitüsü bünyesinde kurulmuş bulunan KEİ İstatistik Veri ve Ekonomik Bilgi Değişim Eşgüdüm Merkezi'nce yapılacaktır.

2.6.3.4. Görüldüğü gibi, KEİ'nin değişik boyutlarında neyin kimler tarafından yapılacağı belirlenmiş bulunmaktadır. Bunun ötesinde, ülkemiz yönünden de bu işlevler ilgili Bakanlık, kurum ve kuruluşlar tarafından eşgüdümlü çalışmalarla yürütülmektedir. Bu eşgüdümün daha etkin bir yapıya oturtulabilmesi için ilgili bakanlık, kurum ve kuruluşlarımızın KEİ konusuyla ilgilenen birimlerinin temsilcilerinden oluşan bir "KEİ Koordinasyon Kurulu" oluşturulabilir. Dışişleri Bakanlığının başkanlığında çalışabilecek böyle bir kurul, belirli aralıklarla düzenli olarak toplanabilir ve gelişmeleri izleyerek, işbirliğinin daha da geliştirilmesi yönünde telkin ve tavsiyelerde bulunabilir.

2.6.4. Politikaların uygulanmasının mali yükü

2.6.4.1. KEİ'nin ülkelere getireceği mali yükü, KEİ uluslararası sekretaryalarına katılma payı, projelere katılma maliyeti, işbirliği için gerekli iç düzenlemelere, yatırımlara, eğitime v.s.'ye yapılacak giderler, teknik yardım programları üstlenecek ülkeler için bunların doğuracağı maliyetler ve işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi için ülkelere düşecek olan diğer doğrudan ya da dolaylı harcamalar oluşturacaktır. Bunların rakamlara dökülmesi bu aşamada olası değildir. Ancak bu mali yükü, uzun dönemli bir yatırım için yapılan giderler olarak kabul etmek gerekir. Önemli olan KEİ'ne "maliyet-etkin" (cost-effective) bir işlerlik kazandırılmasıdır.

2.6.4.2. Öncü konumu nedeniyle, Türkiye'nin KEİ çerçevesinde üstlendiği yükümlülükler nedeniyle üstleneceği mali yük diğer üye ülkelere oranla özellikle ilk yıllarda daha yüksek olacaktır.

2.6.5. Sonuç

2.6.5.1. KEİ'ne Katılan Devletler, millet, din, mezhep, kültür bakımından birbirinden oldukça farklı bir grubu oluşturmaktadır. Üye ülkeler, gelişmişlik düzeyi açısından da farklıdırlar; ekonomik ve gümrük rejimleri uyumsuzdur; piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yapısal reformları gerçekleştirmede aşama farklılıklarına sahiptirler; ticaret ve ödeme alanlarında kurumsal yapı eksiklikleri vardır; teşvik sistemleri yerleşmemiştir; kaynaklar

etkin kullanılmamaktadır; enflasyon ve işsizlik yüksek orandadır; makro ekonomiyi yönlendirecek bir özel sektör yapısına sahip değillerdir ve tarım üye ülkelerin çoğunda devlet desteğindedir. Bu olumsuzluklara karşın bölgenin ve bölge ülkelerinin çeşitli alanlarda sahip olduğu potansiyel dikkate alındığında, artılar eksilerin üstüne çıkmaktadır. KEİ'nin gelişimi bir bakıma, KEİ ülkelerin çoğunluğunun güdümlü ekonomilerden pazar ekonomilerine geçiş sürecindeki başarısıyla orantılı olacaktır. Özellikle eski Sovyetler Birliği'nden ayrılmış olan KEİ ülkelerinde rejim yönünden görülebilecek ileri-geri gidişler ve sapmaların KEİ'nin gelişim sürecini yavaşlatmakla beraber engellemeyeceği geçerli bir varsayımdır.

2.6.5.2. Bu veri ve varsayımların ışığında KEİ, hem ekonomik, hem siyasal getiri potansiyeli yüksek, uzun dönemli bir yatırım projesi olarak değerlendirildiğinde, Türkiye açısından gerektiği şekilde yararlanılabildiği takdirde, özellikle orta ve uzun dönemde önemli kazançların sağlanabileceği bir araçtır. KEİ üyeleri arasında açık ya da potansiyel sorunların bulunması, ya da bazılarının bölgesel rekabet içinde olmaları KEİ'nin işlevine ve iç dinamiğine engel olmamıştır. KEİ'nin ileriye dönük başarı olasılığı, herşeyden önce KEİ'nin gerçekçi, ayakları yere basan, amaçları mütevazi bir girişim olmasından güç alacaktır. KEİ, amaçlan, mevcut ve muhtemel kaynaklarıyla tutarlı; modeli bölgenin gereksinimlerine uygun; stratejisi sağlam temellere dayalı çıkabildiği ekonomik çıkarları siyasal anlaşmazlıkların üstüne çıkartabildikleri ölçüde; üye ülkelerin çoğunluğunun demokratikleşme ve pazar ekonomisine geçişteki başarı seyrine göre geleceğin perspektifinde umut vadeden bir olgudur.

2.6.5.3. Türkiye'nin bu olgu içindeki öncü rolü, diğer ülkelere göre daha istikrarlı bir ülke olması, serbest piyasa ekonomisi deneyimine sahip bulunması, hem KEİ ülkeleri, hem diğer Avrupa ülkeleri tarafından ticari bir partner olarak kabul edilmesinden güç bulmaktadır. Türkiye, KEİ'deki konumunu yalnızca bölgesel açıdan değil, aynı zamanda küresel açıdan da değerlendirmelidir. Türkiye kendisine bir bölge ülkesi olarak değil, bir dünya ülkesi olarak bakmalı, vizyonunun ufkunu geniş tutmalı, KEİ'deki konumunu da ekonomik işbirliğinin çerçevesinin daha dar boyutları içinde değil, küresel boyutlar içinde düşünmelidir. KEİ'nin kendi iç dinamiği ve kendine özgü yaşamı olmakla beraber, bu girişim küreselleşmenin bir parçasıdır. Türkiye için önemli olan, bu küreselleşme sürecinde de ön sıralarda yer alabilmektir.

3. TÜRKİYE-TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ

3.1. KONUNUN ÖNEMİ

Türkiye'nin, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri, hem ekonomik, hem de siyasi açıdan son yılların önemli bir gündem maddesini teşkil etmektedir.

Bu ilişkilerin, başarılı sonuçlara ulaştırılması halinde taraflar için doğrudan ve dolaylı büyük yararlar sağlayacağı muhakkaktır.

Konu Türkiye açısından ele alındığında, kendisinden yaklaşık 5-5,5 kat büyük bir alan üzerinde ve yaklaşık Türkiye kadar bir nüfusa sahip ve kendisinin doğal müttefiki olan bir kardeş ülkeler grubunun dünya platformunda yerini aldığı gözlenmektedir. Böyle bir oluşum, Rusya'nın Türkiye üzerindeki askeri ve siyasi baskısını önemli ölçüde hafifletecektir.

Bu gelişme, Türkiye'ye dış politikasında daha etkili bir ülke olabilme fırsatını vermesi bakımından da olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Bilindiği gibi, gelişmiş batı ülkeleri arasında, "işbirliği içerisinde, birlikte yaşamak" konusunda bir konsensüs oluşmuştur. Bu ülkeler, birbirleri aleyhine açık siyasi tutumda bulunmadıkları gibi, birbirlerini rahatsız edecek konularda da daha hassas davranmaktadırlar.

Türkiye'nin varlığını devam ettirdiği ortam ise böyle değildir. Türkiye, büyük ülke konumunu kaybettiği için, büyük ülkelerin kendi aralarında uyguladıkları davranış standardından yararlanamadığı gibi, çevresindeki küçük ülkelerin de uzaklardaki başka büyük ülkelere dayanarak kendisine karşı menfi siyasi tavır içine girmeleri durumuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Siyasi sorunların ülkeler arasında güçlü ekonomik ilişkilerin gelişmesini engelleyeceği de bilinmektedir. Böylece Türkiye kendi coğrafyasında komşularından çok, uzaktaki batı ülkeleriyle görüşerek yaşamını sürdürmektedir.

Yeni gelişmeler neticesinde, Türk Cumhuriyetleri sayesinde Türkiye'nin itibarının ve etkinliğinin artacağı bir noktaya ulaşıldığı gözlenmektedir.

Güçlenmiş ve bütünleşmiş bir Orta Asya ile Türkiye'nin etkili bir birliktelik kurması ise çevre ülkelerin ümitlerinin kırılmasına yol açacağından, bu ülkelerin olumsuz tutumlardan vazgeçip kendi çıkarları için Türkiye ile dostluk kurmaya çalışacaklarını öngörmek mümkündür.

Türk Cumhuriyetleri için bu ilişkiler, Türkiye için olduğundan daha önemlidir. Tarihte birçok büyük devletler kuran Asya Türklüğü istikrarlı bir devlet sistemi olan iki büyük komşusu Rusya ve Çin'e boyun eğmiş ve çok uzun süredir devletsiz kalmıştır. Bu yöredeki Türk boyları gerek dışa kapalı coğrafyaları gereği dünyadan enterne edildikleri için, gerekse kendi aralarında bütünleşemediklerinden, bugünküne benzer bir boşluk Çarlığın yıkıldığı Komünist devrimi sırasında oluştuğunda elde edilen bağımsızlık da korunamamıştı. Bu cumhuriyetler için Türkiye'nin varlığının önemi kötü kaderlerini yenmelerine yardımcı olabilecek durumda olmasından kaynaklanmaktadır.

Gerek uzun vadede bağımsızlıklarını koruyabilmeleri, gerekse etkin bir ülke olabilmeleri için kendi aralarında ve Türkiye ile bütünleşebilmeleri, Türk Cumhuriyetleri için çok büyük bir önem arz etmektedir.

Türk Cumhuriyetlerinin, Orta ve Güney Amerika, Arap dünyası ve Afrika ülkelerinin bölünmüşlük sebebiyle etkisizleşmeleri örneğinden yola çıkarak, birbirlerinden uzaklaşmaları halinde, sahip oldukları potansiyel avantajları kaybedecekleri söylenebilir. Böylesi durumlarda bölünmüş ülkeler kendi aralarındaki çelişkiler için büyük ülkelerin desteğini almaya çalışmakta ya da onların etkisine girmek suretiyle birbirlerinin gelişme çabalarını bertaraf etme gayretine girmektedirler.

Birbirlerinden ayrı ülkelerin kendi azalarıyla birlik oluşturabilmeleri ve onu sürdürebilmeleri çok zordur. Bu menfaatlerin kavramlaştırılabilmesi, ölçülebilmesi ve karşılıklı dengelenmesi; birlikte olmaktan doğacak daha büyük kazançlar uğruna küçük menfaat aktarmalarının tolere edilmesini gerektirir. Bu da günümüzde ancak gelişmiş ülkelerin ortaya koyabildiği bir tutumdur (ör; AB ve NAFTA).

Türkiye ise, yöre ülkelerinin hepsinden daha büyük, ekonomik olarak gelişmiş, devlet tecrübesi olan ve Dış dünyaya açılabilen tek Türk Cumhuriyeti olarak yöreyi birleştirmek için etkili olabilecek bir konumdadır.

Ekonomik açıdan bakıldığında ise; Türkiye, zaman içinde kalkınmasını makul ölçülerde gerçekleştirmiş ve oturmuş bir devlet teşkilatına sahipse de, ülkemizin kendi başına G-7 diye adlandırılan ülkelerin seviyesine çıkarak muhtemel bir G-10 içinde yer alabilmesi zor gözükmektedir. Hal böyle iken, gelişmiş Avrupa Ülkeleri AB (AT) olarak toplulaşmış, Kuzey Amerika'da NAFTA kurulmuş ve Pasifik ülkelerinde önemli bir kalkınma ivmesi oluşmuştur. Bu sayılanların dışında kalan dünya ülkeleri ise gittikçe daha geride kalarak etkisizleşmektedirler.

Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri sayesinde kendi büyümesine önemli bir ivme kazandırabileceği gibi onların da toparlanmasını sağlayabileceği ve sonuçta onlarla güçbirliği yaparak, etkin bir ülke olmanın avantajlarını yakalayabileceği ileri sürülebilir.

Türkiye'nin bu ilişkilerden doğacak dolaylı ekonomik kazançları ise yukarda izah edilen siyasi tavırları sebebiyle Türkiye ile ekonomik ve ticari faaliyetlere uzak durmuş olan komşularının ve orta doğu ülkelerinin bu tutumlarının ortadan kalkması ile doğacak olan imkanlardır.

3.2. İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ

İlişkilerin başlangıcından itibaren tarafların kamuoyları, bürokratları, bilim adamları ve siyasetçileri arasında birbirlerine karşı büyük bir ilgi oluşmuş; hızlı bir temas ve ilişkiler trafiği meydana gelmiştir.

Görüşmeler ve Türk zirvesi gibi etkinliklerin yanında Türkiye'nin bu ülkelere mali destek için krediler açması, teknik yardımlarda bulunması, Türk özel sektörünün yöre ülkelerinde yatırım yapmak üzere sermaye ihraçları ve yörede işler almaları istikametinde anlaşmalar yapılmıştır.

Türkiye'nin yardım faaliyetlerinin bir kısmında organizasyon zorlukları ve başarısızlıkları söz konusu olmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin birçok alanı kapsayan yardım gayretlerinin bir kısmı münferiden doğru hareketler olarak ortaya çıksa da bir bütün olarak planlılık ve programlılık arz etmemektedir. Ayrıca taktik hedeflerin belirlenmediği, Türkiye'nin stratejisinin oluşmadığı ileri sürülmektedir. Neticede, Türkiye'nin bugüne kadarki ilgileniş biçimiyle çıkmaz bir noktaya gelindiği; düzensiz ve bir kısmı anlamsız ve plansız vaatlerin işleri içinden çıkılamayacak bir duruma soktuğu ileri sürülmektedir. Şayet doğru teşhisler konulup gelişmelerin önünü açacak değişiklikler yapılamazsa yöreye bir fayda sağlanamayacağı da gözlemlenmektedir.

Cumhuriyetlerin Genel Durumu :

Bir yandan global dünya politikalarında boşlukta kalmış bu yöre idarelerinde kendilerini yönetme çabalan olsa da, örneğin bu meyanda ekonomik ve ticari ilişki kurmak isteyen dış ülkeler buralara gidip bir takım bağlantılarda bulunsalar da, yörenin dış dünyaya açılması, petrol ve doğal gazlarını satıp kalkınmalarını finanse edebilir hale gelebilmeleri gibi stratejik konularda Rusya'nın engel teşkil ettiğini izah eden örnekler mevcuttur. Türk Cumhuriyetleri arasında henüz fiziksel sınır engelleri ve gümrük mekanizması mevcut değildir. Ayrıca bölgede önemli Ölçüde Rus, Ukraynalı, Alman, Koreli vb. azınlıklar bulunmaktadır.

Henüz milli orduları olmayan bu ülkelerde askeri ve idari kademelerde ve şehir yaşantısında belirgin bir Rus varlığı söz konusudur.

Sovyet sisteminin Merkezi hükümet kuruluşları ve kadroları Rusya Federasyonunda kalmıştır. Türk Cumhuriyetlerinde ise birçok merkezi hükümet fonksiyonları ilk defa düzenlenmeye çalışılmaktadır. Bunun sonucu olarak, gerek idare gerek teknisyen kadrolarında büyük yetersizlikler ve istikrarsızlıklar bulunmaktadır.

Halen bu ülkeler bir taraftan bağımsız devlet özelliklerini kazanma, diğer taraftan da merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşme sürecinde saplanıp kalmış durumdadırlar. Sovyetler Birliğinin çözülmesi sonucu bu ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler önemli bir darbe yemiştir. Piyasa ekonomisine geçme çerçevesinde fiyatların dünya fiyatlarına yaklaştırılması eski ticaret kalıplarını yıkmış ve ödemeler sistemi de bozulmuştur. Gelişmelere tepki olarak yönetimlerin yaptığı bazı uygulamalar da maalesef işleri daha da kötüleştirmiştir. Üretimin düşüşü ve ticaretin geometrik şekilde azalması, takas sisteminin ortaya çıkması, para sisteminin bir belirsizliğe dönüşmesi, yöneticilerin rasyonel bir ekonomik ve kamu düzeni ortaya koyabilmesi imkanını sınırlamaktadır.

Cumhuriyetlerin içinde bulundukları durum, bu kısa genel tanıtımdan sonra ekonomik yapı ve makro ekonomik politikalar, seçilmiş bazı fiziksel alt yapı ekonomik sektörleri; sosyal ve kültürel konular ve özel sektörün oluşturulması çalışmaları itibariyle tekrar ve detaylı olarak ele alınacaktır.

Bu detay analizde sağlanabilen bilgiler çerçevesinde cumhuriyetlerdeki durumun tesbiti, mevcut gidişata göre alacağı muhtemel durum hakkında öngörü, konu ile ilgili Türkiye'deki kapasiteler ve Türkiye'nin o alandaki durumu hakkında bilgi, bunları dikkate alarak Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerindeki durumun olumlu yönde gelişebilmesi için yapılabilecek katkılar, işbirliği ve yörede yapılacak ekonomik teşebbüslerden Türkiye'nin sağlayabileceği yararlar, Türkiye'nin halen yapmakta olduğu işlerin değerlendirilmesi gibi hususlar ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.3. EKONOMİK YAPI VE MAKRO EKONOMİK POLİTİKALAR

Merkezi planlama ağırlıklı sosyalist bir ekonomi yapısından serbest piyasa ekonomisine geçme çabası içinde bulunan ülkeler için kullanılan "transition economies" terimi, Türk Cumhuriyetlerinin halen içinde bulundukları ekonomik durumu tam olarak ifade etmekten uzaktır. Çünkü bu ülkeler, söz konusu dönüşümü gerçekleştirme zorunluluk ve gayretinin ötesinde bir de, ulusal ekonomiyi inşa ve bağımsız devlet olmanın gerektirdiği ekonomik kaynakların kontrolüne ve ülke ekonomisinin idaresine sahip çıkma gibi, en az birincisi kadar zor ve aynı derecede öncelikli bir başka süreci daha gerçekleştirmek durumundadırlar.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan ile birlikte mütalaa edildiklerinde, ilk göze çarpan olgu, muhakkak ki, bu ülkelerin, yüzölçümü, nüfus ve nüfusun kompozisyonu, sınaileşme ve gelişmişlik derecesi v.b. gibi ekonomik yapıyı belirleyen veriler açısından, kendi aralarında büyük farklılıklar sergilemeleridir. Öyle ki, aynı Cumhuriyetin kendi sınırları içinde dahi (birbirinden çok ayrı özellikler taşıyan Kuzey ve Güney Kazakistan örneğinde olduğu gibi) bazı bölgesel farklılıklar şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin kurulduğu günden bu yana geçen süre içerisinde Türk Cumhuriyetlerinin ortak vasıflarını, sınai gelişimin yoğunlaştığı bölgelere hammadde temininde uzmanlaşmış olmaları teşkil etmiştir. Böylece bu cumhuriyetler, asıl üretimin yapıldığı diğer cumhuriyetlere bağımlı hale getirilmiş ve hem ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan geri bıraktırılmışlardır.

Yaklaşık 58 milyon kişinin yaşadığı Türk Cumhuriyetlerinde kişi başına düşen milli gelir, eski Sovyetler Birliği ortalamasının yarısından daha azdır. Kişi başına milli gelir sıralamışında altı Türk Cumhuriyeti en fakir ülkeler olarak yer almaktadır.

Eski Sovyet sanayi politikası, üretim süreçlerini dikey olarak çeşitli bölgelere yaymış, yani üretim aşamalarının bir bölgede başlayıp bitmesine imkan vermeden, hammade temininden ara üretim safhalarına ve nihai üretime kadar olan aşamaları farklı bölgelere dağıtmıştı. Bölgesel anlamda aşırı bir uzmanlaşma yaratan bu durum, doğaldır ki, Cumhuriyetlerin kendi iç bünyelerindeki ekonomik entegrasyonunun önündeki en büyük engellerden birisidir. Sonuçta, Cumhuriyetlerin kendi kendine yeterli bir ekonomiye kavuşmaları son derece zor hale gelmektedir.

Moskova merkezli plan ve koordinasyon mekanizmalarının işlerliğini kaybetmesi, Türk Cumhuriyetlerini birden mevcut sınai tesislerinde atıl kapasite sorunu ile karşı karşıya getirmiştir. Çünkü dağılma, sözü edilen üretimin dikey organizasyonunu işlemez hale getirmiş ve üretim büyük sekteye uğramıştır. Eski Sovyet devlet sisteminin ve üretim mekanizmalarının işlemesinde ağırlıklı olarak yer alan Rus, Baltık, Alman v.s. asıllı "yabancı" kadroların, bölünme ertesinde bu Cumhuriyetleri terk etme durumunda olmaları önemli bir kalifiye eleman darlığı meydana getirmiştir. Bu da üretimi halen aksatan ve çözümlenmediği takdire gelecekte de sakıncalarını devam ettirecek olan bir sorundur.

Ancak en önemli sorun bu aşamada, 70 yıldır sürdürülen planlı ekonomiden liberal bir yapıya geçişte en temel unsurlardan biri olan özel teşebbüs geleneğinin ve müteşebbis ruhunun henüz yerleşmemiş oluşudur. Üstelik, bu sorunun üstesinden gelmek bugünden yarına gerçekleşebilecek bir şey de değildir.

Türk Cumhuriyetleri, büyük ölçüde yukarıda zikredilen yapısal nedenlere bağlı olarak bir dizi ekonomik sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bunlar şöylece özetlenebilir:

i. Comecon ülkeleri arasındaki ticaretteki büyük çöküş ardından, hammadde, ara mal gibi girdilerin temininde veya pazarlamasında yaşanan ve buna bağlı olarak ortaya çıkan mali yani sermaye ve döviz temini ile ilgili güçlükler;

ii. Arzın piyasaya ve talebe uyumda yetersiz kalması;

iii. Sermaye ve emek piyasalarındaki yetersizlik ve sınırlılıklar;

iv. Yeni pazar bulma ve bu pazarların talep yapısına uygun yeni ürün tipleri geliştirmedeki yetersizlikler;

v. Para ve cumhuriyetler arası ödemeler sistemi sıkıntıları ile Ruble sistemi dışında ulusal para birimini yaratma ve yerleştirmenin güçlükleri v.b.

Bu son nokta BDT ülkeleri arasındaki ticarette yarattığı etkileriyle birlikte aşağıda ele alınmaktadır:

Sovyet para sisteminin merkez bankası Goskomstat'ı Rusya Federasyonu kendine mal etmiş ve ruble emisyonunu tekelini eline geçirmiştir. Cumhuriyetlerdeki eski merkez bankası şubeleri ise yeni cumhuriyetlerin merkez bankaları olarak kredi arzı yapabilir hale gelmişlerdir. Toplam kredi arzında BDT çapında bir koordinasyon olmadığı için, her cumhuriyetin merkez bankaları, ülke KİT'leri diğer cumhuriyetlerden ne kadar mal ithal ederse onu ödemek durumunda kalmışlardır. Bu durum , BDT içinde mal satma yerine, almayı kazançlı hale getirmiştir. Merkez bankaları da ihracatçı firmalara sattıkları mal karşılığında kazandıkları ödeme çeklerinin ancak belli tutarlara kadarının kabul edileceği şeklinde sınırlamalar getirmişlerdir. Bunun sonuncu olarak BDT ülkeleri içinde KİT'ler arasında sınır ötesi kayıt dışı takas işlemleri gelişmiştir. Önce 1992'de sonra da 1993'ün başlarında devletler arası anlaşmalarla BDT ülkeleri arası ticaret korunmaya çalışılmıştır. Yapılan düzenlemelerde ticaret kabaca üç kategoriye bölünmüştür: "mecburi, bildirimle (indicative) ve müesseseden müesseseye".

Mecburi liste çok önemli ticaret kalemlerini kapsar. Fiyat ve miktarları önceden müzakere edilmiştir ve eğer ülkeler karşılıklı olarak yükümlülüklerini karşılarlarsa bu kategorideki ticaret birbirini tam dengeler. Bu kategoride fiyatlar Dolar bazında tespit edilir ve dünya Hatlarına yaklaştığı varsayılır.

Bildirimli listede ise malı arz etmekte devlet zorlaması yoktur. Fakat şirketten şirkete anlaşma olduğu takdirde her hükümet belirli bir miktara kadar ihracat lisansını otomatik olarak vermeyi kabul eder.

Müesseseden müesseseye kategorisi ise ilk iki grubun dışında kalan ürünleri kapsar.

Bu ticaret düzenleme sistemi, dağılma sonucu BDT'de vuku bulan ülkeler arası ticaretin dramatik tahribatını durdurmada biraz yararlı olmuşsa da, para sistemi en büyük problem olmaya devam etmiştir. Detayları EK-5

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri Alt Komisyon raporunda anlatılan ruble alanı serüveni yüzünden Cumhuriyetler ekonomik işlevlerini yerine getiren bir paraya sahip olmamalarının bizatihi irrasyonelliklere ve tahribata sebep olduğu bir dönem yaşamışlardır. BDT içersinde çok farklı enflasyon seviyeleri arasında Ruble bir taraftan diğer tarafa haksız servet aktararak akıp durmuştur. Bu haliyle de sermaye stokunu tahrip etmiştir.

Halen bu ülkelerin her biri kendi parasına sahip olma sürecini tamamlamak üzeredirler. Bu defa da, gelişmeler aralarında fiziksel sınırlar olmayan, halkları birbiri içine dağılmış ve de piyasa ekonomisine geçen bu yörede, adeta tek bir ülke ekonomisi içinde birçok farklı paranın birbirinden bağımsız şekilde arz edilmesine benzer bir durum oluşturacak ve merkez bankaları arasında işbirliği ve koordinasyonu zorunlu kılacaktır. Uzlaşma sağlanamaması halinde ise; oluşacak zincirleme ekonomik sebepler sonucunda bölgenin topyekûn ekonomik kalkınma potansiyeli zarar görecektir.

Diğer Dış kaynaklı sorunlar:

Bağımsızlığı takip eden dönemde Türk Cumhuriyetlerinin maruz kaldıkları ve kontrol edemedikleri para sistemi dışındaki diğer dış kaynaklı sorunlar üç ana grupta incelenebilir.

Bunlardan en başta geleni, yukarıda da kısaca değinilen, Cumhuriyetlerarası ticaretin büyük ölçüde aksaması sorunudur. Bu sorun, beraberinde yüksek düzeyde ödemeler dengesi açıklarını getirdiği gibi, bir de Cumhuriyet ekonomilerinin ulusal planda entegrasyondan mahrum oluşu sorunu ile birleşerek, önemli üretim ve gelir düşüşlerine yol açmıştır. Ayrıca, değer saklama aracı olarak Rubleye güvenin sarsılması sonucunda, dış ticaret işlemlerinde takas yaygınlaşmış ve bütün bunlar dış açıkları aşırı ölçüde büyütmüştür. Aynı sorunu iyice keskinleştiren bir başka olgu daha vardır: Cumhuriyetlerarası ticarette halen geçerliliğini sürdüren eski ödemeler sistemi. Son derece ağır işleyen bu aşırı bürokratik sistem yüzünden, ödemeler ve havalelerin yerine ulaşması aşırı şekilde gecikmekte, cumhuriyetlerarası dış ticarette, yıllık bazda ve devletler arasında yapılacak ikili ticaret anlaşmaları ağırlığını sürdürmesi de piyasa ekonomisine geçişi büyük ölçüde engellemektedir.

ikinci dışsal sorun, yukarıda açıklandığı şekilde ortaya çıkan yüksek düzeyli ticari açıkları ve dış finansman ihtiyacını giderecek kaynakların son derece sınırlı ve yetersiz kalmasıdır. Eski Sovyetler Birliği sisteminde bu tür açıklar, geleneksel olarak, Merkezden Cumhuriyetlere yapılan transferlerle, yani ya bakanlıklar tarafından aktarılan bütçe destekleri ve sübvansiyonlar

veya büyük ölçekli devlet teşebbüslerinin genellikle Moskova'da yerleşik olan merkezlerinden Curnhuriyetlerdeki şube ve branşlarına yönelen yatırım fonları ve kredi destekleri ile karşılanırken, bu kaynak ani bir biçimde kurumuştur. Hatta bu mekanizmanın bazı hallerde tersine döndüğünden bile bahsetmek mümkündür.

Cumhuriyetlerin aynı dönemde kendi irade ve kontrolleri dışında maruz kaldıkları üçüncü kategori ise; özellikle petrol ve doğalgaz gibi enerji fiyatlarındaki aşırı yükselmelerden kaynaklanan nispi fiyat değişmelerinin sonucunda, Cumhuriyetlerin ticaret hadlerinde gözlenen aleyhte gelişmelerdir. Kaldı ki ticaret hadlerinde bu yöndeki değişimin, R.F.'ndaki fiyatların dünya fiyatlarına yaklaştırılması süreci ile birlikte, güçlenerek süreceği anlaşılmaktadır.

Sonuç:

Mevcut bağımsızlaşma sürecinin aynı doğrultuda güçlenerek süreceği varsayımı altında, bundan böyle uygulanacak daha ulusal nitelikli para ve maliye politikaları, alınacak neticeler üzerinde daha belirleyici olacaktır. Örneğin, mevcut güçlüklerin başında gelen hiperenflasyonu makul seviyelere indirmeksizin üretimin bir düzene sokulması mümkün olmadığından, yeni şartlarda yapısal reformlar daha acil hale gelmekte, bu da sıkı para ve maliye politikalarının bir an önce uygulamaya konmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu durumda ise, piyasa ekonomisine geçişin zorunlu kıldığı modern kurumları kurup işler hale getirmede başarı ve bağımsız bir milli ekonomiyi yönetebilme yetenekleri ön plana çıkmaktadır ki, Türk Cumhuriyetleri işte bu noktada en büyük gayreti sarf etmek durumundadırlar.

Türkiye gerek bölge ülkelerinin tek tek ekonomilerini yönelebilmelerinde gerekse de bölge çapında parasal, ticari ve diğer ekonomik gelişmelerin koordinasyonunda yardımcı olmak üzere etkin bir şekilde devreye girmelidir.

Sovyet sisteminden kalan yapı gereği her bir Cumhuriyete entegre bir ulusal ekonomi yaralamaya göre entegre bir Türk Cumhuriyetleri ekonomisi yaratmak daha kolay olacaktır. Türkiye bu yüzden bir taraftan kendisi ile bölge arasında ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirip entegrasyon seviyesini artırırken diğer taraftan da bölgeyi kendi arasında bütünleştirmeye yönelmelidir.

Türkiye'nin Bölgeyle Ekonomik Entegrasyonu :

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında AT, NAFTA gibi bir ekonomik entegrasyon düzenlemesine gitmek bugün için mümkün görünmemektedir.

Bu konudaki en önemli husus, bölgenin dışa açılma sorununun çözümlenmesi ve bağımsızlıklarının korunabilmesinin güvenceye alınmasıdır. Bunun arkasından bölge devletleri arasında istikrarın bozulmasının engellenip işbirliğinin müesseseleştirilerek bütünleşmeye yönelinmesi gelecektir.

Türkiye açısından ise entegrasyon, karşılıklı ticaretin geliştirilmesi, yöreye yatırımlar ve genel olarak ekonomik işbirliği çalışmalarının ilerletilmesi şeklinde düşünülebilir. Türkiye, pazar olarak yöreyle kendini entegre edebilir. Örneğin, onların doğal kaynaklarını işletecek yatırımlar ile kendi kurulu sanayi ürünlerinin, bilhassa tüketim mallarının yöre pazarına sunulması ve karşılığında petrol, doğal gaz ve diğer hammaddelerin alınması şeklinde bir ticari entegrasyon ile Almanya'daki Türk nüfusu benzeri; fakat bu kez işçi olarak değil, esnaf sanatkar ve küçük işletmeci düzeyinde önemli bir varlığın oluşturulması şeklinde bir entegrasyon muhtemel görünmektedir.

Hukuki düzenleme altına alınmış bir kurumsal entegrasyon olarak Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye, EKİT (ECO) içinde aynı çatı altında buluşmuş olsalar da; geçmiş performansı dikkate alındığında EKİT'ten fazla bir ümit beslememek gerekecektir. Türk cumhuriyetleri ile ilişkiler Türkiye için daha çok kendine özel kalması gerekecek hususlar içermektedir. Hal böyle ise de, EKİT'in hem Türk Cumhuriyetleri yöresinin dış dünyaya açılması hem de Türkiye, İran, Pakistan arasında yöre ile ilgili rekabet yüzünden oluşabilecek anlaşmazlıkların çözüm platformu olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Öte yandan, yukarıda ikinci paragrafta ele alınan darboğazların aşılması konularında gelişmeler sağlandığında ve uluslararası siyasi konjonktür elverişli duruma geldiğinde, Türkiye, yöre ile arasında müessesevi düzenlemelere de gidebilir. Örneğin AB (AT), ACP ülkeleri ile LOME sözleşmesini yaparken, Doğu Avrupa ülkeleriyle de "Avrupa Anlaşmaları" yapmıştır. Türkiye de bunlara benzer düzenlemeler yapabilir. Serbest ticaret içerikli düzenlemelerin yanında Türkiye, Türk Cumhuriyetlerini kendi GSP sistemine de alabilir. Bu düzenlemeler Türkiye - AB ilişkilerine de ters düşmeyecektir.

Yörenin para ve ödemeler sistemiyle ilgili sorunlarını dikkate alarak çalışma grubu üyeleri şu iki öneriyi Grubun dikkatine sunmuşlardır.

1. Grup üyelerinden Prof.Dr. Rıdvan KARLUK bütün Türk Cumhuriyetleri arasında karşılıklı bir ödemeler birliği kurulmasını Önermiştir. Bu öneri esas itibariyle, bir çok taraflı Kliring sistemi kurulmasına matuftur. Aynı önerinin bir mütemmimi olarak, üyelerin geçici ödemeler dengesi açıklarını finanse etmek üzere bir fon kurulması ve bu fonun yöre için dünya para piyasalarından kaynak sağlaması görüşleri yer almaktadır.

2. Halil ŞENER de, Türkiye'nin yöredeki faaliyetlerine münhasır ikinci bir para çıkarmasını önermiştir. Bu öneriye göre, aşırı enflasyon ortamında yörede istikrarlı bir para birimine ihtiyaç vardır. Dolar ve Mark'ın yanında boy gösterebilecek bir 'TL2', bu paralara yönelmekte olan Senyoraj kazançlarından pay da alabilecektir.

Bu maksatla ikinci Türk Lirası önerilmesinin sebebi, ihtiyaca cevap verebilmek için Türkiye'deki mevcut enflasyonun biteceği tarihe kadar beklememek isteğidir. Bu 'TL2* ile mevcut TL arasında TEFE'ye göre aylık bir kur işletilmelidir. Türkiye mevcut para arzının küçük bir yüzdesini bu yeni paraya ayırmalı, para arzında meydana gelen artışların bu yüzdenin payına düşen kısmı büyük oranda değer artışıyla karşılanmalıdır. Bu paranın istikrarını koruyabilmek için, dahili kullanımdan uzak tutulması çok büyük önem arz edecektir. Çünkü bu paranın da ücretler, toplu sözleşmeler, kiralar gibi neredeyse zaman içinde düzenli olarak artışı yapılan işlemlerde kullanılması onun istikrarlı bir değer birimi olmasını engelleyecektir.

Türkiye bu parayla öncelikle yöreye gönderdiği memurlarının maaşlarını ödeyebilir, oralarda işleri icabı döviz kullanan iş adamlarının konvertible olacak bu parayı kullanmalarını teşvik edilebilir, yöre ülkelerine sağlanan krediler döviz yerine 'TL2' cinsinden verilebilir. Yörede etkinlik kazanacak Türk bankalarının bu parayla işlem yapmaları bu paranın geçerlilik kazanabilmesi için büyük bir destek olacaktır. Yaygınlaşması sağlandıktan sonra da değer birikimi aracı olarak bölge halkı tarafından Dolar ve Mark'ın yanında tercih edilmeye başlayacağı düşünülebilir.

3.4. FİZİKSEL ALTYAPI VE EKONOMİK SEKTÖRLER

Orta Asya ülkelerinin altyapı ve sektörel durumları çalışmamızın bu bölümünde önce ortak genel özellikleriyle ele alınacak daha sonra sektörel bazda değerlendirmelerde bulunulacaktır. Konunun tek tek ülkeler itibariyle ele alınması ise, yöreyi bütünsel olarak görebilme yaklaşımı daha faydalı görüldüğünden tercih edilmemiştir.

Yetersiz altyapı ve teknolojik gerilik :

Türk Cumhuriyetlerindeki altyapı, bilhassa ulaştırma ve haberleşme açısından yetersiz durumdadır. Öte yandan söz konusu altyapı, Sovyet ekonomik alanının kendi iç işlerliğini sağlamak üzere organize edilmiş olduğundan, tamamen SSCB ekonomisinin eski iç örgüsünün, bir başka deyimle Rus koloniyalizminin damgasını taşımaktadır. Bunun doğal sonucu ise, Cumhuriyetlerin dış dünya ile ilişkilerinin son derece sınırlı kalmasıdır. Ayrıca, aynı nedenlerle bu Cumhuriyetler dış dünya ile her türlü irtibatlarında Moskova tarafından daha önce kurulmuş bulunan altyapı ve kanalları kullanmak zorundadırlar.

Mevcut sermaye stoku geri, teknoloji, özellikle tüketim malları sanayii açısından neredeyse çağdışıdır. Üstelik ağır sanayi ağırlıklı yapı yüzünden tüketim malları üretimi son derece yetersizdir.

Cumhuriyetlerarası bağımlılık :

SSCB ekonomisinin kurduğu Cumhuriyetlerarası ekonomik bağlar, önemli ölçüde hasara uğramış halde de olsa varlığını halen sürdürmektedir. Örneğin, Güney Kazakistan elektriğini hala Kırgızistan'dan almaya devam ederken, Kuzey Kazakistan Sibirya'nın enerji şebekesine elektrik sağlamaktadır. Hatta denilebilir ki, Kuzey Kazakistan'ın sanayi ağırlıklı ekonomisi, Güney Kazakistan'ın tarımsal bölgelerinden ziyade Güney Sibirya'ya bağlıdır. Aynı şekilde, Tükmenistan da kendi toprağından çıkardığı petrolün bir kısmını jet yakıtı haline getirmek üzere Rusya'ya göndermekte, buna karşılık Sibirya'da çıkan ham petrol bu ülkede rafine edilmektedir. Ancak her yeni Cumhuriyet komşularından sağladığı enerji, petrol, hammadde gibi temel girdilere bağımlı olmayı sürdürmekle birlikte, bu mübadeleleri organize ve koordine eden merkezi karar ve koordinasyon mekanizmaları büyük ölçüde işlemez hale gelmiş durumdadır.

Eski Sovyet sanayi politikası, üretim süreçlerini dikey olarak çeşitli bölgelere yaymış, yani üretim aşamalarının bir bölgede başlayıp bitmesine imkan vermeden, hammadde temininden ara üretim safhalarına ve nihai

üretime kadar olan aşamaları farklı bölgelere dağıtmıştı. Bölgesel anlamda aşırı bir uzmanlaşma yaratan bu durum, doğaldır ki, Cumhuriyetlerin kendi iç bünyelerindeki ekonomik entegrasyonun önündeki en büyük engellerden birisidir. Sonuçta, Cumhuriyetlerin kendi kendine yeterli bir ekonomiye kavuşmaları son derece zor hale gelmektedir.

Bu çalışmada Tarım, Enerji, Madencilik, Ulaştırma, Turizm ve Çevre Sektörlerinde değerlendirmeler yapılabilmiştir :

Tarım :

Sektörün büyüklüğü, ürün desenine ilişkin bilgiler ile bölgenin kendi kendine yeterlilik açısından fazla verdiği yada eksik kaldığı ürünleri ele alan bir çalışma yapılamamıştır. Genel olarak Türk Cumhuriyetlerinin tarımda potansiyel olarak kendine yeterli olacağı açıktır. Kazakistan'ın Arjantin benzeri bir tahıl ve hayvancılık potansiyeli vardır. Ayrıca su ürünleri ve ormancılıkta da önemli işbirliği potansiyeli vardır. Özbekistan ve Türkmenistan'ın da büyük pamuk üreticisi oldukları malumdur.

Tarım sektörünün temel sorunu Sovyet yapısından kalma örgütlenme biçimidir. Toprakta özel mülkiyetin olmadığı bu yörede, kollektif ve büyük ölçekli tarım işletmeleri verimsiz çalışmaktadır. İşletmecilik ve kullanılan ekipmanda teknoloji geridir. Ama asıl sorun tarım ürünlerinin dağıtımında ortaya çıkmaktadır.

Tarımda özelleştirmeye ve aile işletmesine geçmek için toprak dağıtılırken makina/ekipman da verilmelidir. Çünkü mevcut ekipman aile işletmesine uygun değildir. Bu aşamada Türkiye'de halen pazar yetersizliği sebebiyle düşük kapasitede üretim yapan traktör fabrikaları ve diğer tarım makineleri sanayi devreye sokulmalıdır.

Enerji:

Petrol, doğal gaz ve kömür rezervleri ile Türk Cumhuriyetleri, dünyada bu sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptirler. Bu ülkelerin, bu sektörden sağlayacaklar» dışsatım gelirleriyle kalkınmalarını finanse edebilecekleri düşünülmektedir.

Ülkelerdeki genel istikrar ortamı çerçevesinde bu sektörde ileri teknoloji ve yabancı sermayenin devreye girmesiyle önemli gelişmeler sağlanabilecektir. Bu yolla Türkiye'ye de yatırım ve istihdam imkanları doğması muhtemeldir.

Asıl zorluk, dışa kapalı coğrafyaları yüzünden petrol ve doğal gazlarını satabilmek için yeterli ulaşım ve aktarım imkanlarına sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Madencilik:

Türk Cumhuriyetleri önemli maden potansiyellerine sahiptirler. Bunların en önemlilerinden biri de, Özbekistan'ın sahip olduğu 100 ton/yıl kapasiteli altın madenidir.

Bu sektördeki potansiyellerin değerlendirilebilmesi için, mevzuat yetersizlikleri ve eksiklikleri engel teşkil etmektedir. Cumhuriyetlerin maden hukuku, yabancı sermaye, vergilendirme v.b. konularda kamu yönetimleri ve mevzuatları yeterli değildir.

Ulaştırma :

Yörenin istikbali açısından dış dünyaya açılma konusundaki ulaştırma en kritik konudur.

Halen Gürcistan'daki ve Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki savaşlar ve İran'ın transit geçişlere izin vermemesi yüzünden Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ticari anlamda taşımacılık yapılamamaktadır.

Karayolu ve demiryolu bağlantılarını geliştirecek muhtelif projeler ile petrol ve doğalgaz boru hattı projeleri üzerinde çalışmalar yapılmasına rağmen, sorun esasen politik çözüm gerektirmektedir.

Türkiye Batı ülkelerinin desteğini alarak Azerbaycan ile Ermenistan arasında toprak mübadelesi yoluyla karadan geçiş bağlantısı sağlamaya çalışmalı yada EKİT (ECO) çerçevesinde bölgeyi eski EKİT ülkeleriyle birlikte Iran-Türkiye hattıyla Avrupa ve Akdeniz'e, İran üzerinden Orta Doğuya ve Afganistan- Pakistan hattından da Uzakdoğu pazarları için Hint Okyanusuna açmayı sağlayacak düzenlemeleri gerçekleştirmeye çalışmalıdır.

Petrol ve Doğal Gaz boru hatları konusunda şu önemli noktalar kendini göstermektedir :

i. Cumhuriyetlerin Petrol ve Doğalgazlarını Rusya'nın ipoteği olmadan (Rusya dışında bir hattan) satabilmeleri bağımsızlıklarının ve

kalkınmalarının güvencesi olacak, politik olarak da bu ülkelerden dünyaya açılan yeni bir kapı niteliği taşıyacaktır.

ii. Türkiye'nin Türkmenistan'dan doğalgaz getirtebilmesi Rusya gazına aşırı bağımlılığı azaltacaktır.

iii. Doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılabilmesi, Avrupa'nın 2010 yolundaki açığını Rusya bağımlılığı olmaksızın kapatacaktır.

iv.Boru hatlarıyla petrol ve doğalgazın Türkiye'ye getirilebilmesi, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine satacağı malların ödemesini garantiye bağlayacağı için, ticaretini de çok avantajlı bir konuma getirecektir.

v. Boru hatlarının Türkiye limanlarına açılması önemli bir taşımacılık geliri sağlamasının yanında petrol konusunda Türkiye'yi etkili bir konuma getirecektir.

Bölgeyi dışarı açabilecek bir diğer komşu ülke olan Iran da petrol boru hatlarının Türkiye'den geçmesi yerine kendisi üzerinden Basra körfezine açılmasını istemektedir.

Boru hatlarının güzergahları konusunda gerek Ermenistan- Azerbaycan arasındaki savaş, gerekse Azerbaycan'daki darbe Türkiye'nin müspet pozisyonunu önemli bir kayba uğratmıştır.

Turizm:

Türkiye'nin iyi geliştirdiği bir endüstri olan turizmde oluşturulan kabiliyetlerin, Türk Cumhuriyetlerinin potansiyelinin harekete geçirilmesine yardımcı olacak şekilde değerlendirilmesi her iki taraf için de yararlı olacaktır.

Orta Asya'nın İPEKYOLU projesi ile ISSIK GÖLÜ; termal, dağ ve kış turizmi potansiyel teşebbüs alanları olarak gözükmektedir.

Türk Cumhuriyetleri için mevzuatın yanı sıra işletme yönetiminin geliştirilmesi, mevcut tesislerin turizme kazandırılması, eğitim ve pazarlama gibi projeler uygulamaya konulabilir.

Çevre:

Çevre, Türk Cumhuriyetleri için önemli bir sorun alanı olarak görülmektedir.

Türk Cumhuriyetlerindeki çevre sorunları şöyle sınıflandırılabilir:

i. Tarım kaynaklı kirlilik : Topraktaki bakteri ve gübre tahribatı

ii. Kimya, petrol, rafineri, petrokimya ve metalürji sanayilerinin yol açtığı hava, su ve katı atık kirlenmeleri

iii. Nükleer kirlilik : - uranyum madenlerinin çevresel açıdan güvenli olmayan metodlarla işletilmesinin yol açtığı kirlilik

- Nükleer denemeler.

Çevre sorunlarıyla alakalı olarak Türk Cumhuriyetlerinde çok ciddi sağlık problemleri oluşmuştur.

Öneriler :

Sanayi, enerji ve doğal kaynaklar alanlarında kurulacak iş birliği ile yeni mülkiyet yapılarıyla ve teknolojilerle çalışma yalnızca mevcut ekonomik krizi aşma ve pazar ekonomisine transformasyon açılarından değil aynı zamanda çok ağır boyutlara varan çevre tahribatının kontrol altına alınması açısından da gereklidir.

Çevre yatırımları açısından cumhuriyetler büyük bir potansiyel pazar durumunda olduklarından mühendislik müşavirlik sektörü öncelikle geliştirilmeli ve Türk firmaları devreye sokularak batı kaynaklı şirketler yoğun olarak devreye girmeden önce, bu iş sahası değerlendirilmelidir.

Ayrıca;

i. Biyoçeşitlilik, habitatın korunması, milli parklar ve doğal koruma alanlarının geliştirilmesi

ii. insanlarda yaygınlaşan hastalıkların önlenmesi

iii. Temiz su temini gibi konularda Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kurumların kaynakları devreye sokulmaya çalışılmalıdır.

Nükleer kirlilik, Aral Gölü'nün kuruması, Özbekistan'da sulama ve yanlış tarım, Hazar Denizi'nin kirlenmesi gibi büyük ölçekli kirlenmelerin giderilmesi için Rusya Federasyonu'nun (Sovyetlerin mirasçısı olarak) katkı ve tazminatı sağlanmalıdır.

3.5. SOSYAL VE KÜLTÜREL İŞBİRLİĞİ

Dünyamız, son yıllarda Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla dünya dengelerini alt üst eden hadiselere şahit olmuştur. Rus nüfuzunu örten ideolojinin ve onun kapalı rejiminin başarısız sonu açık dünyayı yeni devletlerle karşı karşıya getirmiştir. Her ne kadar Moskova, Bağımsız Devletler Topluluğu adı altında, şu sıralar parçalanan ülkesini yeniden bir araya getirme gayretiyle yeni atılımlar gerçekleştirme peşinde ise de; eski birlik cumhuriyetlerinin tattığı bağımsızlık rüzgarı, bu arada bu yeni devletlerin Rusya Federasyonu dışındaki diğer batılı ve doğulu dünya devletleri ile başlattıkları münasebetler ve onlarla kurdukları ve kurmağa devam ettikleri ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında ikili ve çok taraflı bağlar, yine bu yeni devletlerin kendi milli ve kültürel kimlikleri içinde hedeflediklerini dünya kamu oyuna ilan ettikleri demokrasi, çoğulcu parlamenter sistem, laisizm, serbest pazar ekonomisine geçiş gibi prensipler ve bu yolda, zahiri de olsa, atılan bazı adımlar, bize artık her şeyin eskisi gibi olmayacağına dair bir ümit ışığı sunmaktadır.

Bu bağlamda, Sovyetler Birliği içinden çıkan devletlerden beşinin; Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan devletlerinin Türk soylu ve müslüman oldukları dikkate alınırsa, soy ve kültür değerleri ile onlarla bir ve aynı olan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bu Türk devletleriyle tesis veya ihya edeceği bağların mana ve mahiyetinin diğer dünya devletlerinkinden çok daha farklı olacağı açıktır ve buna göre de sağlam, hassas temellere oturtulması gerektiği meydandadır.

TC. Devleti burada tartışılmayacak belli ve bazıları anlaşılamayan sebeplerle kendi dışındaki Türk dünyasına karşı bu güne kadar sessiz ve duyarsız kalmayı tercih etmişti. Ancak cereyan eden hadiseler, Türkiye'yi, bağımsız Türk devletleri ile Rusya Federasyonu ve diğer devletlerde şu veya bu statüde yaşayan Türk topluluklarının aktif ilgi odağı konumuna getirmiştir. Bunun baş sebebi, elbette yukarıda da belirtildiği üzere, bu devlet/federal devlet ve topluluklar ile aynı soy ve kültür dairesi içinde olan Türkiye Cumhuriyeti devletinin demokratik, çoğulcu parlamenter sistem, din ve vicdan hürriyeti, serbest pazar ekonomisi gibi değer ve uygulamalarda edindiği tecrübe ile katettiği mesafedir.

Çok daha farklı boyutlarıyla son zamanlarda daha iyi kavramağa başlanan jeopolitik durumu da Türkiye'yi dünyadaki malum yeni oluşumlar içinde, eskiye bakılarak bambaşka bir konum almaya da götürmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin veya daha geniş bir ifade ile Türkiye'li bir Türk dünyasının, bu komisyonun inceleme ve

değerlendirme alanına giren "Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK, EFTA, KEİ, ECO) içinde oynayabileceği rolünün şimdiden tespit ve tayinini zaruri kılmaktadır. Son yıllarda ülkeyi yönetenlerin çeşitli vesilelerle verdikleri beyanlar; yeni Türk Cumhuriyetlerine karşı çok hızlı (ancak planlamadan yoksun) bir şekilde yaptıkları taahhütler, çeşitli seviyelerde yapılan ikili ve çok taraflı anlaşmalar bu yönde müspet bir cevap verir gibidir.

Bu durumda, Türkiye dünya içinde hedeflediği, konum içinde Türk Cumhuriyetleri-Türk Dünyası bağlantısında jeopolitiğini belirleyen sosyal-kültürel unsurlarını belli bir takvim dahilinde çok iyi değerlendirmek önşartıyla karşı karşıyadır.

Her ekonomik ilişkinin önce sosyal boyutu vardır. Hadisenin bu yönünü çoğu kez ihmal eden ve her sosyal konuya da daha ziyade ekonomik noktadan bakmayı alışkanlık haline getiren Türkiye'li yöneticiler, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri de bu ülke halkları ile tarihten gelen kültürel ortaklıkları devamlı ifade etmek suretiyle, son yüzyıl içinde Sovyetler Birliğinin "Sovyet halklarına" uygulamış olduğu sosyal ve kültür politikalarının Moskova idaresindeki Türklük üzerinde birinden ötekine değişebilen nispette bıraktığı izleri hiç hesaba katmadan problemsiz bir vasatta geliştirebileceğini sanmış olmasının olumsuz neticeleri de yavaş yavaş görülmeğe başlamaktadır.

Milliyet duygusundan başlayıp adli ve idari mekanizmaya kadar her bakımdan taban tabana zıt bir dünyadan Türkiye'nin (ve ona göre de dünyanın) karşısına çıkan bu yeni Türk Cumhuriyetlerinin ve Türk Topluluklarının ruh dünyalarını bilmek, kalıp fikirler manzumesi içinde şekillendirilen düşünce ve hayal dünyalarının temeline inip bunların yön vericilerini tespit etmek "Türkiye'nin en başta yapması gereken işlerdendir. Kısaca Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile ilişkilerinde ve bu çerçevede dünyadaki belli yeni yapılanmalar içinde belirleyeceği kısa, orta ve uzun vadedeki her hedefine oluşabilmesinin yolu; ilgi alanım sosyo-kültürel ve sosyo- ekonomik boyutuyla çok iyi tanıması ve sürekli takibinden geçer ki, bu da ona daha doğru ve sağlıklı bir zemin üzerinde yönlendirmeler yapabilme imkanı sağlayarak "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri-Türk toplulukları, ilişkileri" sürecini "Küreselleşme peşindeki dünya" içinde arzulanan bütünleşme sürecine ulaştırabilir.

Buna dayanarak, "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Alt Komisyonu, Sosyal-Kültürel İlişkiler Çalışma Grubu"nda yer alan sektörlerle ilgili olarak rahatlıkla denebilir ki, T.C. Devletinin akademik çevreleri de dahil bütün resmi-özel kurum ve kuruluşlarının değişebilen yoğunluk ve sıklıkla hızlı bir

ilişki sürecini başlatmış olmakla birlikte, bu ülke yöneticilerden halklarına uzanan bir zincir içinde yapılan hakkında bir bilgi ve buna bağlı bir değerlendirme eksikliği içinde oldukları gözlenmiştir. Bu durum, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinde nüfus planlaması projesinde batılı devletlerle birlikte yer alabilmiş olması örneğinde olduğu gibi, yanlış ve çok taraflı bir şekilde 'Türkiye ve ilgili cumhuriyetlerin ilişkilerini zedeleyici ve menfaatlerine aykırı bir zemin de yaratabilmektedir.

Diğer yandan, faaliyetlerin zaman faktörü de dikkate alınmadan planlama ve organizasyondan yoksun bir şekilde yürütülmesi gözlenen eksiklikler arasında sayılabilir. Bu alt çalışma grubu, sosyal-kültürel ve eğitim alanında Türkiye'nin "Kimin/kimlerin neyi/neleri, ne zaman nasıl ve ne için yapacağını" bilen kişi, kurum ve kuruluşlarına ihtiyacı olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada yapılacak en acil iş, Türkiye'nin sağlam bilgi ve veriler temelinde Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları ile kuracağı ilişkilerini sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında yapacağı planlamalara dayandırmasıdır.

3.6. ÖZEL SEKTÖRÜN OLUŞTURULMASI

Özel Sektörün oluşturulması konusunda önce Cumhuriyetlerdeki iş atmosferi ve sosyal yapı, sonra bu Cumhuriyetlerde özel sektör oluşturma çalışmalarının değerlendirmesi daha sonra da bu konuda neler yapılması gerektiği konusu ile Türkiye'nin yaptıkları ve yapabilecekleri ele alınacaktır.

1. Mevcut Durum :

Sovyet Toplumunun pazar toplumlarından en büyük farkı işinin sahibi olan hem kendini hem de çevresine aldığı bir grup insanı istihdam eden müteşebbis sınıfın olmayışıdır. Sovyet toplumunu kabaca iki sınıfa ayırabiliriz : 1. yukarıdakiler: (yöneticiler, Komünist partisi üyeleri, KGB vb.) 2. İşçi sınıfı (yönetilen sade halk) . Buradaki en büyük fark bizdeki orta sınıf denilen esnaf, sanatkar ve küçük işletmecinin oluşturduğu büyük bir toplum kesiminin, sosyal sınıfın olmayışıdır. Ki bu orta sınıf, modern kapitalist sınıfın içinden yetiştiği büyük bir dinamik potansiyeldir. Modern kapitalist sınıf, doğası gereği küçük bir nüfus kesimi iken bunlar en büyük kesimi temsil ederler.

Sovyet toplumunda topraklarda da özel mülkiyet olmadığı için bizdeki anlamda çiftçi de olmamıştır.

Mülkiyet yapısından arındırılmış olarak yaşatılan insanlarda sorumluluk, iş disiplini mülkiyete saygı, kalite gibi anlayışlar gelişmemiştir.

Öte yandan işletmeler pazar sinyallerine göre çalışmadıklarından verimlilikleri ve karlılıkları pazar ekonomisi kriterleri göz önüne alındığında anlamsızlaşmıştır. İşletmelerin yönetimleri de bir çeşit bürokrasidir; sorumsuzluk ve çürüme çok yaygın bir hal almıştır.

Sovyet dönemi işletmelerinin temel özelliği ölçeklerin gereksiz yere büyük tutulması ve hedeflerin merkezi planlamadan verilmesi ve işletmelerin başındaki insanların inisiyatifi olmamasıdır.

Bugün de en ufak bir iş kurmaya kalkışma her kademedeki bir yetkilinin karışması ve çürüme ortamı ile birlikte fizibıl olabilecek bir iş bile her engel çıkaran yönetim kademesine pay vermekle karlılığını kaybetmektedir.

Amerikan örneğinde kamu yönetiminin, kuralları koyup insanları teşebbüslerinde olabildiğince serbest bırakarak, bu yolla hem yenilikçiliği, hem müteşebbisliği hem de büyüme dinamizmini yakalamış olmasıyla karşılaştırıldığında bu toplumlarda idaredeki egemen yapı, içine düştüğü kaos ortamında ülkenin gelişme filizlerini kendisi kırmaktadır. İdare ile ilgili sıkıntıların dışında yeni özel sektörün yaşayacağı ortamın eski yapıdan kalma sektörler arası bağlantıların özelliklerinden doğan sıkıntıları da vardır. Örneğin; imalatla ilgilenen bir yeni teşebbüsün malını taşıtmak ve dağıtmak için yararlanabileceği sektörlerde karşısına tek bir devlet taşıma kurumu çıkacağından hayatta kalabilmesi onların iradesine bağımlı kalacaktır. Benzer monopol sıkıntıları, girdi temininde ve bilhassa bankacılıktan yararlanma konularında da ortaya çıkmaktadır. Eski yapıdan kalma bankalar kredi alabileceğimiz bir yer olmadığı gibi paranın teslim edebileceği ve ihtiyaç olduğu anda da geri çekip kullanmanın garanti olduğu kurumlar olmaktan çıkmıştır. Öte yandan, eski banka sistemi dış ticareti finanse edebilecek, garanti sağlayabilecek yapıda da değildir.

Keza, toprakta ve emlakta özel mülkiyetin olmayışı ile idarelerin tavırları daha işyeri açabilmek için yer bulmakta sıkıntılar ve ticari kayıplar doğurmaktadır.

Sovyet döneminden kalma işletmelerde bugün en bariz özellik çok düşük kapasite kullanımları ile üretim kayıplarıdır. Gerek BDT arası gerek dışarı ile yapılan ticarette dramatik düşüşler ile ifadesini bulan bu durumun en önemli sebeplerinden biri Sovyet yapısının planlanmış ticaret bağlarının kopması ile kimi işletmelerin pazarlarını kaybetmeleri, kimilerinin girdilerini sağlayamamalarıdır. Ayrıca çökmüş Sovyet yapısının para/ödemeler

düzeninin bir kaosa dönüşmüş şekilde devam ettirilmesi de BDT arasında mal satmamayı tercih ettirici olmuştur. Yine bu para ve ödemeler sistemi sıkıntısı bir taraftan da takası doğururken işletmeciliğin de en önemli dezavantajı olmayı sürdürmüştür.

Bu yörede doğmakta olan özel sektör için ülke bazında rakamsal veriler sağlanamadığı için gelişmeler genel hatlarıyla özetlenecektir :

i. Bu ülkelerde özel sektörün çalışmalarını düzenleyecek ticaret, şirket, çalışma, icra-iflas, ödeme vb. gibi yasa çalışmaları yapılmıştır. Gerek bu yasaların niteliklerindeki eksiklikler; gerekse de uygulanmasındaki istikrarsızlıklar ve yasa değişikliklerinde keyfilik önemli sıkıntılar olarak göze çarpmaktadır. Yani yasa yapma kabiliyeti olarak merkez idarelerin teknisyen kadrolarında ve de uygulama alanlarında önemli zaafiyetler söz konusudur.

ii. Yabancı sermaye ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Pazar ekonomisi ortamın hem kamunun hakimiyeti ve idare kalitesi açısından, hem de piyasa ortamının ödemeler ve sektörler arası birbirine hizmet verme konularında yeterince çeşitliliğin olmayışı önemli bir dezavantaj olmaya devam etmektedir.

iii. Bu ülkeler kendi paralarını çıkarma işini daha yeni tamamlamışlardır. Fakat Ödemeleri rahatlatacak batılı tarzda bankacılık yaygınlaşmamıştır.

iv. Toprak ve konut mülkiyeti özelleştirme aşamasının henüz başındadır. Mesafe alabilmenin önemli kısır döngüleri vardır.

v. Özelleştirme ve anti tekel çalışmaları yapılmaktadır. Piyasa oluşturabilmek için iş kollarındaki Sovyet dönemi monopolleri bölünmeye çalışılmaktadır. Özelleştirme çalışmaları kimi ülkelerde ilerlemiş (Kırgızistan) iken kimilerinde geri kalmaktadır. Özelleştirmelerin önünde işletmeleri satın alacak sermaye birikiminin olmaması, özelleştirmeyi istenen kalitede hazırlayıp hızlı gerçekleştirecek organların olmayışı gibi klasik sorunların yanında özelleştirme ile piyasa ekonomilerindeki gibi müteşebbis işletmeciliği elde edememe sıkıntısı da ortaya çıkmaktadır. Örneğin, devlet işletmelerinin çalışanlarına yada kuponlar karşılığı vatandaşlara aktarılması o işletmelerin çalışmalarına özel işletmecilik getirmemektedir.

Bu ülkelerin gerek iç siyasi yapılarının ve devlet olma serüvenlerinin belirsizlikleri, gerek Rusya'nın etkisinin ne olacağı hususundaki belirsizlikler, etrafı kilitlenmiş kara ülkesi olmaları sebebi ile kaynaklarını (petrol, doğal gaz, madenler) dış dünyaya serbestçe satıp ödemeler darboğazına sıkışmadan yollarına devam, edip edemeyecekleri hususları özel sektör üzerinde risk olmaya devam edecektir.

Öte yandan, Dünya Bankasına yeni eklenen birim olan MIGA, bu ülkelerde yatırım yapacak sermayedarların siyasi riskini ve ödemeler darboğazının riskini üstleneceğini ifade etmiştir.

2. Yapılması gerekenler :

Bu kısımda özel sektörün içinde oluşup yaşayacağı şartların hazırlanması ile özel sektör oluşumunun doğrudan geliştirilmesi hususları ayrı ayrı ele alınacak ve her bir konuda yeri geldikçe Türkiye'nin yapabileceği katkılar işlenecektir.

a) Şartların hazırlanması:

Bu konuda önce yasal çerçeve daha sonrada özel işletmelerin varlığını hayati ölçüde etkileyen diğer hizmetlerin sağlanması ele alınacaktır.

Evvela mülkiyet haklarını ve mirası, iktisadi sektörlere girişi ve çıkışı içeren, rekabeti sağlayan istikrarlı bir hukuki rejim tamamlanmalıdır. Örneğin Kazakistan'da kontrat yasasında ve korunmuş işlemlerde (secured transactions) önemli boşluklar olduğu, bazı yeni yasaların pazar ekonomisi ihtiyaçlarına az geldiği, yasa hazırlama kapasitesinin sınırlı olduğu, yasaların birbirlerine karşı tutarlılığının olmadığı; ve nihayet yasalarla uygulama arasında ciddi ayrılıklar olduğu not edilmektedir.

Bu yüzden, bu ülkelerde mevcut reformların hukuk sistemi içinde harmonizasyonu (uyumu) ve rasyonelleştirilmesi sağlanmalıdır.

Yeni yasalar yeterli hukuki gelenek ve prensipler üzerine inşaa edilmeli ve bütün Türk Cumhuriyetleri çapında belirli bir uyum muhafaza edilmelidir.

Kontratlarla, işyeri açmada, kreditor haklarında, emlak hukukunda ve daha tespit edilebilecek diğer alanlarda değişiklikler yapılması gerekmektedir.

Yeni yasal çerçevenin oluşumu hakkında iş çevreleri iyi haberdar edilmeli yasa yapıcı personel ile ticaret ve iflas konularında avukat ve hakimler eğitilmelidir.

Bu konu bütün Türk Cumhuriyetleri çapında düzenlenmeli; muhtemelen TİKA'nın yöneteceği bir proje ile Türkiye'deki hukuk kapasitesi devreye sokularak eğitim programı gerçekleştirilmelidir. Bu konuda OECD yardımı da sağlanabilir.

iş yeri açmadaki formaliteler azaltılmalıdır (Kazakistan da hükümet otoritelerinden 9 ayrı imza gerekiyordu).

ihracat yapma, ithalat yapma ve bunlarla ilgili finansal işlemlerde lisans alma zorunluluğu özel faaliyetleri engellemektedir.

Binalarda açık bir mülkiyet hakkı olmadığı için iş yeri edinme kolay değildir. Komünikasyon, büro ve nakliye unsurlarında arz yetersiz kalmaktadır ve özel teşebbüsler ihtiyaçları olan bu önemli malzemeleri temin etmek için gerek duyulan dövize, imtiyazlı ticaret kanallarına ve ucuz krediye genellikle ulaşamamaktadırlar.

Sovyet sisteminde destek işletmelerinin dikey entegrasyonu söz konudur. Birçok işletme tek bir tedarikçiye yada kullanıcıya bağlıdır. Toptan ve perakende ticaret esas itibariyle devlet elindedir, ihracat da ihracat vergisine tabidir. Dolayısıyla yeni işletmeler girdi teminin de ve pazar bulmakta zorluklarla karşı karşıyadırlar.

Rekabet, daha önceleri faaliyet gösteren ihtisas bakanlıklarının yaptığı gibi bugün fiyatları belirleyen ve girdileri tahsis eden büyük birlik ya da topluluk kartellerinin devam eden rolleri yüzünden de engellenmektedir. Dominant tedarikçileri sınırlandırıp, yeni rekabet eden teşebbüsleri korumak, tekel ve kartelleri engelleyip parçalamak amacıyla kurulan Anti-Tekel Komitesi, daha çok fiyatları kontrol etmekte faal olmuştur. Açık piyasa ticareti yoluyla rekabeti güçlendirmek için tekelleri ve kartelleri engelleyip bertaraf etmekte ise pek başarılı olamamıştır. Bunların Ötesinde reformlar fiyatlarda, dış ticarette, BDT arasındaki ticarette, kambiyo rejiminde, kamu alımları sisteminin durdurulmasında ve KiT'lere bütçeden ve bankalardan sağlanan sübvansiyonların azaltılmasında da liberalizasyonu içermelidir.

Öte yandan, dağıtım kanalları devlet elindedir; ambarlar, toptan ticaret, büyük mağazalar, ithalat, kamyonculuk ve kargo taşımacılığı. Bu alanlarda parçalamalar ve özelleştirmeler yapmak diğer Özel sektörün yaşamasını sağlayacaktır.

İşte bütün bu zor yapı altında özel sektörün yaşayabilmesi için çok ilgilenilmesi ve korunması gerekmektedir. Belki özel sektörü idareye karşı istismar edilmekten ve ezilmekten koruyacak ve ekonomik boyutta alacağı rolü zaman zaman idare ile müzakere edecek bir çeşit gönüllü avukatlık kurumuna ihtiyaç olacaktır.

Problem çözüm merkezi olarak çalışacak böyle bir kurum, tek tek her bir müteşebbisin kapasitesini aşacak sorunlara karşı onların yükünü önemli ölçüde azaltabilir. Vakıf halinde başlatılabilecek böyle bir organizasyonu tesis etmekte Türkiye inisiyatif almalıdır.

Diğer taraftan, tekelleri bertaraf ederek sektörler itibariyle piyasa ekonomisini kurma çalışmalarında bütün Türk Cumhuriyetleri birlikte ele alınmalıdır. Çünkü tek tek ülkeler içinde yeterli piyasa şartlarını hazırlamaya göre bütün yörede sektörlerde teşebbüs çeşitliliğini sağlamak daha kolay olacaktır. Zaten bu Cumhuriyetlerin nüfus yoğun yerleşim alanları ve büyük kentleri birbirlerine bir hayli yakın şekilde bir yörede yoğunlaşmıştır. Birbirlerine insan akımı kolay olduğu gibi, sınırlarında fiziksel engeller de yoktur. Bu yöre, bundan sonra büyük yanlışlık yapılmadığı takdirde birleşik bir pazardır.

Muhasebe ve denetim hizmetlerinin eksikliği bir taraftan şirketlerin iç yönetimlerini engellerken diğer taraftan kreditörleri, hissedarları, potansiyel yatırımcıları da caydırmaktadır. Bu durum ayrıca, hükümetlerin vergi toplayabilmesine de engel teşkil etmektedir. Denetçilerin, profesyonel muhasebeci ve denetçi organizasyonlarının rolleri için yasal düzenlemeye ve büyük bir eğitim faaliyetine de ihtiyaç vardır. Bu konuda da Türkiye rol almalıdır.

Nihayet, özel sektörün oluşmasını sağlayacak çevresel çerçevenin son bir aşaması da finansal sektördür. Bu cumhuriyetlerdeki devlet bankaları piyasa ekonomilerindeki anlamda bankacılık yapmadıklarından özel şirketlerin bu ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetleri sağlanması için yeni bankacılığın geliştirilmesi gerekmektedir. Türk bankaları ortak şubeler açmışlardır. Özel Sektörün büyümesiyle orantılı olarak bu bankacılık hizmetinin büyütülmesi gerekecektir. Bu sahada da büyük bir yeniden yapılanma ve eğitim kampanyası gerçekleştirilmelidir.

Bunun ötesinde finansal sektör diğer unsurlarıyla da geliştirilmelidir. Bilhassa Cumhuriyetlerdeki kamu işletmeleri büyük ölçekli işletmeler oldukları için bunların özelleştirilerek hisselerinin çıkarılması ve sermaye piyasasının geliştirilmesi gerekecektir.

Türkiye tarafından SPK öncülüğünde Orta Asya'ya bir menkul kıymetler borsası açılmalı ve bu bütün yöre için entegre bir sermaye piyasası geliştirilmelidir.

b) Özel Sektörün Oluşturulması:

Bu ülkelerde özel sektörün ortaya çıkışı birbirinden farklı şekilde gözetilmesi gereken iki ayrı yoldan olacaktır.

Birincisi bu ülkelerdeki KiT'lerin özelleştirilmeleri ya da bilhassa doğal kaynakların değerlendirilmesi için gelecek yabancı sermayenin yatırımlarıyla oluşacak büyük ölçüde kurumsal yapılı büyük işletmeler olacaktır.

ikincisi ise büyük işletme olmayı gerektirmeyecek hizmet üretimleri için açılacak iş yerleri ile yine büyük işletmelerin eksik bıraktıkları sahalarda onları destekleyici hizmetler de vermek üzere oluşacak ve çok amaçlı esnek üretimler yapacak esnaf ve sanatkarlar olacaktır. Zaten bu ülkelerde tüketiciye yönelik endüstriler fazla gelişmediği için, esnaf ve sanatkarların üretimlerine talep mevcuttur.

1. Büyük İşletmeler için işletmecilik kabiliyetinin geliştirilmesi:

Bu konu, bu ülkelerin içinde bulundukları büyük ekonomik krizi kısa yoldan hafifletebilmek için çok önemlidir. Hedef mevcut işe yarar tesislerin bir an önce rasyonel işletmeye geçirilmesi olmalıdır.

Bir taraftan işletmeler özelleştirilirken aynı zamanda şirketlerin piyasa şartlarına göre yeniden yapılandırılmaları ve bütün bir sektöründe rekabetçi ortam oluşacak şekilde anti-tekel vb. düzenlemelerden geçirilmesi gerekecektir.

Türk Cumhuriyetlerindeki özelleştirme gayretleri ise satın alacak sermaye sahibi özel iş adamları var olmadığı için amacına ulaşamamaktadır. Özelleştirme için alıcı potansiyeli Türkiye'de de sınırlı olduğu için belki konularında temayüz etmiş Türkiye'deki iş adamlarının küçük hisseler alıp yönetimleri üstlenmeleri ve işletme (idare etme) sistemlerinin de bağımsızca geliştirilecek muhasebe ve Audit şirketleri tarafından da üstlenilmesi sağlanabilir.

Ayrıca Türkiye Kalkınma Bankası'nın (TKB) ya da oluşturulacak başka bir kurumun (zor durumlardaki şirketlere kayyum bulur gibi) Türkiye'deki işletmelerden başarılı olmuş yöneticileri organize edip, kontrat karşılığı (kar

payı karşılığı yada başarı halinde hisse kargılığı) yönetim hizmetleri verdirmesi sağlanabilir.

Buna ilave olarak, gerek TKB'nin şirket rehabilitasyonu hizmetlerinin yöreye yayılması şeklinde, gerekse başka işletme danışmanlık ve yeniden yapılandırma/rehabilitasyon hizmetleri verecek kurumların o pazara çekilmesiyle bu hizmetlerin arzı sağlanmalıdır.

Ayrıca işletmelere, eksikliği duyulan ticari ve işletmecilik kabiliyetleri konularında; mesela işletme yönetimi, muhasebe, finans, hukuk, pazarlama, kalite kontrol ve ticaret gibi konularda eğitim sağlanmalıdır.

Bu konularda TİKA'nın OECD ile birlikte Türk Cumhuriyetlerine hizmet vermek üzere İstanbul'da bir Özel Sektör Geliştirme Merkezi kurma fikri realize edilmelidir.

Özel sektörün oluşturulmasının bir diğer önemli elemanı da yabancı yatırımdır. Bu sadece yabancı sermaye temini konusu değildir; daha ziyade rekabetçi teknolojiler, şirket kültürü, uluslararası ürün ve kalite standartları, yabancı pazarları açısından önemlidir. Bu firmalarda çalışan insanların da daha sonra yerli firmalara geçmeleriyle işletme yönetimi tarzlarında önemli bir gelişme sağlanabilir.

2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler :

Bu konu bu toplumlarda eksik olan Orta Sınıf, doğacak sosyal dönüşüm açısından çok önemlidir ve bu halkların millet olmalarına da önemli katkılar sağlayacaktır.

Büyük işletmeler kurumsal yapıda kalacakları için bir çeşit bürokrasi devam edecek ve çalışanların başlangıçtaki yönetilen sınıf statüsüne değişiklik getirmeyecektir. Yabancı sermaye (özellikle sanayileşmiş ülke kaynaklı) de doğası gereği büyük ölçekli olacağı için toplumsal dönüşüme fazla bir katkı sağlamayacaktır.

Önemli olan, şimdiki yeni rejimle birlikte sade vatandaşların kendi çaplarındaki tasarrufları ile mal ve hizmet üreten teşebbüsler oluşturabilmelerini bir sosyal hadise olarak canlandırabilmektir. Şehirlerdeki küçük satıcılık, bakkal, işporta pazarı vb.nin yanında küçük sanayi siteleri ve Teknoparkların oluşturulması da denenebilir.

Yapılabilecek ilk şeylerden birisi de, küçük ölçekte de olsa birbirini destekleyecek çeşitli hizmetleri bir araya toplayarak, yaşayabilecek bir

sistemi tamamlamaktır. Türkiye'den götürülecek belirli miktarda esnaf ve sanatkar, şehir banliyölerinde kurulacak küçük sanayi siteleri; şehir içinde dükkanlar, banka şubesi, muhasebeciler, yatırım destekleme ajansının yeni iş kuracaklara sağlayacağı danışman niteliğinde geçici idareci, minyatür bir teşvik müessesesi, işletmeleri idareci çevrelere karşı savunacak kurum, oraya gidecek insanların kalacakları pansiyonlar, Türkiye'ye eğitime gelmelerini ve iş ortağı bulmalarını sağlayacak düzenlemeler, dışarıdan ihtiyaç duyacakları tedarikleri sağlayacak dış ticaret şirketi ve IGEME yöre temsilcileri, sistemin kurulmasına yardım edecek koloninin çekirdeğini oluşturabilecektir.

3.7. TEŞKİLATLANMA

Teşkilatlanma konusunda çalışan üyeler arasında konuya ayrı yaklaşımları temsil eden iki çalışma ortaya çıkmıştır. Bazı zıtlıklar arz eden ve biri diğerinin içine dercedilemeyen bu iki görüş peşpeşe verilmektedir.

Birinci görüş;

Türk Cumhuriyetlerinin daha iyi gelecekleri olabilmesi ya da Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin birlikte daha iyi gelecekleri olabilmesi için sarf edilecek Türkiye kaynaklı gayretlerin organizasyonu ve koordinasyonu çok yönlü ve çeşitlilik arz edecek bir faaliyetler seti olarak algılanmalıdır.

Evvela faaliyetler ya da iki yöre halkları ve yöneticileri arasındaki etkileşimin potansiyel mozaiğine bakarsak; bunun içinde halkın doğal olarak seyahati (turizm), ticari ve eğitim amaçlı hareketleri, iş bulma ve iş kurma amaçlı göçleri, ekonomik kaynak aktarımı ve yerleşmeleri, din ve kültür aktarımları, sosyal organizasyonların temas ve şube açmaları, kurumlaşmış ekonomik örgütlerin (şirketlerin) yayılmaları, üniversitelerin ve araştırmacıların temasları, gönüllü fikir ve icra gruplarının gayretleri ile kamu bürokrasilerinin ve resmi siyasetçilerin temaslarını görmek mümkündür. Bununla birlikte ilişkilerin içeriğinin kesin bir sınırı da saptanamaz. Öte yandan ilişkilerde dikkat çeken ortak hususların; dozlarının ancak siyasi konjöktürün elverdiği ölçüler içinde kalınarak ayarlanabileceği ile sonuçta meyvelerinin alınabilmesinin daima yöreyi etkileyecek olumsuz siyasi gelişmelerin tehdidi altında kalacak olmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti organlarının yukarıda sözü edilen amaca yönelik faaliyetler silsilesi içinde bir hayli yararlı katkıları olabileceği gibi zararları da olabilir.

Kamu müdahalesi, iyi organize edilemediği takdirde işe yarar bütün etkileşim kanalları üzerinde hukuk-yetki tekeli kurup hantal ve durağan kalabilir. Örneğin gündemine aldığı fikir ve icra faaliyetleri ile amaç etkin olamayabileceği gibi, verimsiz, durağan yapısıyla çevrenin bütün düşünme ve icra potansiyeline ve teşebbüs ruhuna ipotek koyarak kaynakları ve ilgileri sömürücü, yol tıkayıcı ve böylece genel gelişmeyi köstekleyici bir konuma da düşebilir.

Bu hadiseyi Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerini olumlu etkileme kampanyası olarak görüp, işi de kampanya yönetimi olarak ele almak lazımdır. İşin bir kısmı boşluk olan alanlarda organizasyon, bir kısmı kamu için koordinasyon, bir kısmı direk icra, diğer bir kısmı teşvik, nihayet bir kısmı da siyaset konusu olmak durumundadır.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerini etkileyişi büyük ölçüde müteşebbislik kabiliyeti ile ilgilidir. Bu da bürokrasi ile ters orantılıdır. Ekonomik menfaate dayalı müteşebbislik dışında, gönüllü müteşebbislik gayretlerinin devreye sokulması teşvik edilebileceği gibi kamu organlarında müteşebbislik gösterebilen yönetici ve politika geliştirici teknisyenlerin katkılarının yolları açık bırakılmalıdır. Motivasyona önem verilmelidir.

Kamunun görevi, bu reaksiyonun zaman zaman kesitini görüp yanlışlıkları tespit ederek düzeltmeye çalışmak ya da faydalı ve verimi yüksek olan unsurlara daha fazla güç kazandırıcı desteklerde bulunmak olmalıdır.

Kamu, kimi zaman gelişmeleri arkadan takip edip olumlu unsurları teşvik edici, zararlı işler yapan unsurları ikaz edici, tıkanma noktalarında ise kendisi inisiyatif alarak gelişmelerin önünü açıcı bir rol oynamalıdır. Yani, kamu işin boyutlarını ve perspektifini iyi kavrayıp iyi sistematize edebilmeli; bir başka deyişle kendi görüş ve politikalarını iyi geliştirebilmeli; en önemli aktör olarak da kendisi iyi olmalıdır.

Kamu kesimi, ortaya koyduğu varlığını ve müdahalelerini amaca yönelik fayda üretmekte etkinlik ve verimlilik açısından sık sık sorgulamalıdır.

Kamu kesimi, kampanyayı en genel şekliyle göz önüne alırken, bir aktör olarak kendini de amacına uygun şekilde organize etmelidir. Bugünkü yapı da olduğu gibi Türk Cumhuriyetleri ile ilgili işlerin vizyonu ve ihtisası çok sınırlı bir kuruma havale edilmesi oldukça yanlış bir yapılanmadır.

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri kamusal görevler olarak çok çeşitlilik arz eder ve doğal olarak da kamu organları arasındaki bir çok ihtisas

kuruluşunun ilgi alanlarına girer. Türk Cumhuriyetleri ilişkisine belki en yakın örnek Türkiye-AT ilişkileri gösterilebilir. Kurulacak bir bakanlık ya da başka bir organ altında neredeyse bütün bir devlet yapısının düplikasyonunu oluşturmak yerine bütün kamu organları kendi ihtisaslarına düşen işleri yapmalıdırlar. Birden çok ihtisası ilgilendiren işlerin koordinasyonu, gelişmelerin çok yönlü ele alınması, bütünlük ve taraflar arasında senkronizasyon sağlamak için ise Türk kamu bürokrasisi içindeki doğal koordinatör kurum olan DPT görevlendirilmelidir. Bir zamanlar hayli verimli olan DPT koordinatörlüğündeki AT Koordinasyon Kurulu benzeri Türk Cumhuriyetleri Koordinasyon Kurulu oluşturulmalıdır.

Sovyet sisteminin ekonomisini ve sosyal kalkınmasını planlayıp yöneten yapı Rusya Federasyonu'nda kalmıştır. Bu yüzden, Türk Cumhuriyetlerinin ekonomilerini değerlendirip planlayan, hukuki ve kurumsal yapılanmalar tasarlayıp icraya teklif eden birimleri güvenilir bir şekilde geliştirilmiş değildir, içine girdikleri ekonomik transformasyon sürecinde doğru kararlar üretememektedirler. Bu ise, DPT'nin buralardaki durumu yerinde görüp, algılayabilme teşhis edip Türkiye'nin faydalı olabilecek gayretlerinin planlanmasında ağırlığı teşkil etmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilgilenme işinde, alışageldiğimiz dış ilişkilere temel bir farklılık getiren yeni bir yaklaşıma; farklı bir yapıya, organizasyona ve anlayışa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu itibarla, Türkiye'nin gelişmiş ülkelerden biri olan Almanya ile ilişkilerinde Dışişleri diplomasinin yanında, Çalışma Bakanlığının üstlendiği işçi sorunları ile Milli Eğitim Bakanlığının üstlendiği işçi çocuklarının eğitim sorunları cinsinden bir ilişki tarzı yeterli olmayacaktır.

Bu yeni ilişki tarzı, gelişmekte olan dost bir ülkeye, ne şekilde kalkınacağı, güçlenince dünya platformunda kime ne tesiri olacağı, içinde kimin iktidarda olacağı, kendi kendini bir bütün olarak nasıl reorganize edeceği gibi hususları, sadece sınırlandırılmış bir alanda spesifik bir proje halinde, hayatın diğer alanlarını yok varsayan bir teknik yardım verme tarzında olmamak durumundadır.

Belki bu ilişki, içerik olarak Almanya'nın Doğu Almanya Bölgesinin bütün sosyal-ekonomik ve kurumsal yapısını piyasa ekonomisine göre yeniden düzenlemesi benzeri çalışmaların dış ilişki şartları altında bir ölçüde yapılmaya çalışılması olarak tasvir edilebilir.

Türk Cumhuriyetlerinin genel gidişatının iyileşmesinin bir amaç edinildiği varsayılırsa, gayretlerin topyekün değerlendirilip yönlendirilmesi gereği ortaya çıkacaktır. İşin politik analizlerini ve bu yönde

koordinasyonunu yapmak elbette Dışişleri Bakanlığının görevidir. Bunun Ötesinde bütün bir ekonomik ve sosyal kalkınmanın düşünülmesi ve yöre için kamu yönetiminin düzenlenmesi ise TİKA'nın görev ve uzmanlığı dışında düşünülmelidir. İşin niteliği bütün bir Türkiye bürokrasisinin takım çalışması yapmasını ve DPT'nin hem orkestra şefliğine hem de inisiyatif kullanmasını gerektirmektedir.

TİKA ise spesifik projelerin lojistiği ile görevli ve belki de ödevlerini koordinasyon kurulundan alacak bir icra organı olarak çalışmalıdır.

DPT kendi içinde Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü kurarak Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkeleri konularını birlikte kapsayacak şekilde teşkilatlanmak üzeredir.

Öte yandan, DPT bünyesindeki AT ile ilişkiler Genel Müdürlüğü, bilgi transferi açısından Türk Cumhuriyetleri konusunda çok yararlı olabilecek, hatta baz teşkil edebilecek bir durumda iken Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğünün dışında ayrı bir Genel Müdürlük olarak kalmıştır.

Bilindiği gibi, Avrupa Topluluğu ekonomik entegrasyon üzerine Avrupa Birliğini inşa eden bir modeldir. Türk Cumhuriyetleri için de kendilerini etkileyen şartlar elverdiği ölçüde AT modeli, en azından kendi aralarında, varılabilecek optimal modeldir. DPT'deki AT biriminde takip edilen Avrupa Topluluğunun Tarım, Bölgesel Politika, Ticaret ve Rekabet politikaları, Dış Ticaret ve Gümrük Birliği, Sosyal Politika vb. konuları Türk Cumhuriyetleri için tasarlanacak politikalara esin kaynağı olabilirler. Bir başka yönden de, AT Genel Müdürlüğünde çalışan uzmanlar ele alınan bir konunun hem Türkiye'deki hem de AT'deki durumunu karşılaştırmalı olarak ele alarak uyum konularını tartışırlar. Benzer bir şekilde Türk Cumhuriyetlerine yararlı olabilmek için görevlendirilecek uzmanların sektörlerindeki durumu hem Türkiye'de hem de Türk Cumhuriyetlerindeki şekliyle karşılaştırmalı olarak bilmeleri faydalı olacaktır.

Esasen Dünya Bankasının yapısından yararlanmalı ve AT, Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkeleri ilişkileri için birer küçük sekreterya birimi olmalı ve her bir konu için ayrı ayrı örgütlenmek yerine konu (sektör) uzmanları aynı konunun hem AT hem de Türk Cumhuriyetlerindeki durumuyla birlikte görevlendirmelidir.

Benzer bir şekilde, bütün kamu kuruluşlarında kurulmuş olan AT birimleri Türk Cumhuriyetleri konularını da çalışma alanlarına alabilirler. Ayrıca, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile geliştirebileceği potansiyel ilişkilerini Türkiye-AT ilişkisine taşıma zorunluluğu zaten ortaya çıkacaktır.

Öte yandan, Dünya Bankası, IMF ve Avrupa Kalkınma Bankasının bir çok kalkınmakta olan ülke için yaptığı çalışmalara benzer çalışmaları DPT bu Cumhuriyetler için yapmalıdır. Bu ülkelerdeki bilhassa genel ekonomik gelişmeleri, yapısal dönüşümü, önemli sektörleri takip edip teknisyen seviyesinde temaslar, periyodik misyonlar düzenlemeli ve bu ülke yönetimlerinin yararlanacağı raporlar hazırlamalıdır.

Kamu örgütlenmesinin yanında üniversitelerin enstitüler açmaları, stratejik araştırma enstitü gibi kurumların oluşması, yöreyle ilgili ekonomik sosyal araştırma yapacak profesyonel kurumların, şirketlerin oluşması teşvik edilmelidir. Özel sektör de AT konusunda oluşturduğu İKV benzeri bir kurum oluşturabilir. Din ve kültür aktarımı ile ilgili vakıf ve kurumların oluşması da desteklenmelidir.

Kamu ve kamu dışı kesimlerin ayrı ayrı örgütlenmelerinin yanında aradaki irtibatı sağlamak üzere yine DPT'nin koordinatörlüğünde ilgili bütün kamu birimleri ile birlikte özel sektör kuruluşlarının, gönüllü kuruluşların üniversitelerin ve konuda temayüz etmiş kişilerin katılacağı bir danışma kurulu oluşturulup zaman zaman bilgi tazelemek ve ana doğrultuları (değişikleri) tartışmak üzere ihtiyaç halinde toplanabilmelidir.

Hedef yöre olan Türk Cumhuriyetlerinde teşkilatlanma ise Dışişleri Bakanlığı varlığının yanında muhtemelen TİKA'nın başkentlerde temsilcilik ofisleri şeklinde olmalıdır. Özel sektör kurumlarında (TOBB ve TUSİAD gibi) temsilcilikler açabileceği gibi, kalkınma yardımı, kültür aktarımı ve Türkiye ile dostluk ve entegrasyonu güçlendirici çalışmalar için, sürekli devletten devlete resmi temas trafiği yerine muhtemelen vakıf görünümlü, protokolden uzak, gayrı resmi olduğu için reel durumla ilgilenen faaliyetler güçlendirilmelidir. Bu alanda gerek hedef yörede diğer ilgili ülkelerin faaliyet organizasyonları inceleneceği gibi; bu ülkelerin, daha önce, kendi ülkelerinde ne tür araştırma ve fikir geliştirme kurumları oluşturdukları incelenmeli ve yaptıkları araştırmalar elde edilmelidir.

Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin, tipik örneğinin Arap ülkelerinde görüldüğü, bol anlaşma imzalama ilişkilerine benzeme ve de soydaş cumhuriyet siyasileri ve yöneticileri için seyahat amaçlı dış temas trafiğine dönme tehlikesi belirmiştir. Yapılan bu temaslarla bu Cumhuriyetlerin içinde bulundukları reel durumun etkilenmediği anlaşılmaktadır. Türkiye açısından iş yapabilecek şekilde teşkilatlanmadan ve konuya yaklaşımını bir temele oturtmadan ve bir plan program bütünlüğü içinde yapılmayan temaslar zaman ve itibar israfı olurken karşı taraf açısından da durum pek iç açıcı gözükmemektedir. Zaman zaman toplantı ve seminerlere gelenlerle bu

ortamlardaki bilgilerden asıl istifade etmesi gereken ilgili işleri yapmakla görevli kişilerin ilişkisi olamayacağı anlaşılmakta benzer şekilde bu ülkelere yapılan gezilerde görülen sık sık değişen yetkililer ve kimin neden sorumlu olduğunu belli olmadığı görünümü veren idari yapılarında bir kısım görüşmelerin de ne işe yaradığı tereddüt arz etmektedir.

Belki Türkiye, o yöreye götüreceği kurumlar ve dahilde oluşturulacak kurumlar yoluyla yörede istikrarın inşa edilmesine katkıda bulunulabilir. Bu çerçevede, Türkiye'de oluşturulacak yöre ile ilgili birimlere ve Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer tüm kurumlarına Türk Cumhuriyetlerinden gerek stajyer, gerekse asli bir memur gibi eleman alınabilmesi imkanı getirilmeli ve bu insanların zaman içinde kendi ülke bürokrasilerinde önemli görevlere gelebilecek şekilde yetişmelerine özen gösterilmelidir.

Zaten Türk kimliğinin daha altında Özbek, Kırgız, Tatar gibi alt kültür grupları kimliklerine yöneltilmiş bu yöre insanlarının birbirleri ile birçok etnik problemlere gebe bugünkü sınırlar üzerinde oluşturacakları işbirliği politikalarının ve organizasyonlarının başarılı olmaları zordur. Hepsine eşit mesafede duran/durması gereken Türkiye'nin yöreyi birleştiren ülke olarak örneğin Özbeklikten, Kazaklıktan, Kırgızlıktan, Türkmenlikten Türkistanlılığa ya da Türklüğe geçişe yardımcı olması gerekmektedir.

Öte yandan, yörenin coğrafyası, etnik mozaiği ve siyasi yapısı ile daha iyi bir geleceğe sahip olabilmek için yeniden düzenlenmesi yada bugünkü durumdan onları daha güçlü ve gelişkin kılacak bir düzene aşamalı geçişi sağlayacak müesseselerin ve organizasyonların zaman içinde yeri geldikçe oluşturulması gerekecektir.

Bu alanda da önderlik yapabilmek için Türkiye'nin yapılması gerekenleri doğru öngören stratejik araştırma planı ve programlarını yapabilmesi ve de gayretlerini ve kampanyasını etki kılarak gelişmeleri zamanında etkileyebilmesi gerekecektir.

Orta Asya Cumhuriyetleri "De Facto" bir para ve pazar birliği içinde ekonomik olarak birbirlerine bağımlı doğmuşlardır. Henüz sınırlarında fiziksel engeller yoktur. Etnik mozaiğin dağılımı gereği de Topluluklar arası anlaşmazlıklar ortaya çıkabilecektir. Gerek yöredeki kalkınmayı kolaylaştırmak, gerekse düzen ve istikrarın bozulup işbirliği ve kalkınma potansiyelinin geriletilmesini engellemek için gelişmelerin gerisinde kalıp, problemler yaratılmadan, yörede "supra nasyonal" kurumların peyder pey oluşturulması lazımdır.

En tepede oluşturulacak organ, Türkiye'nin de katılabileceği ve siyasi liderlerin toplanacağı bir devlet/hükümet başkanları konseyi olmalıdır. Böyle bir kurum kalkınma işbirliğinin en yüksek siyasi karar organı olacaktır.

İkinci olarak, bütün yöreyi veya birden çok ülkeyi ilgilendiren ya da ülkeler arasında koordinasyonu gerektiren konularda icraatlarda bulunacak bir işbirliği sekreterliği kurulmalıdır. Böyle bir organ, Avrupa Topluluklarının Komisyonunun görevlerine benzer fonksiyonlar üstlenmelidir. Örneğin, ilk elde Gümrük işlerinin tek elden yürütülmesi, yörenin dışa karşı tek gümrüğe sahip olup kendi içinde sınır engelleri oluşturulmamasını sağlayabilir. Gümrük gelirleri bu komisyonun öz kaynağı haline getirilebilir.

Yörenin dış dünyaya açılması, ulaştırma ve komünikasyon konularında da bir ortak politika ve icra planı oluşturulabilir.

Özel sektörün oluşturulması konusunda çıkarılacak mevzuat, teşvikler ve destekleyici organlar konusunda ortak icra geliştirilebilir.

Zaman içinde ihtiyaca göre geliştirilecek ortak politika ve icra politikaları için komisyon bir baz teşkil etmelidir (Bir çeşit federal başbakanlık çekirdeği gibi).

Ortak icrasının dışında, ondan da önemli konu bölge ekonomisinin para konusudur. Rubleden ayrılıp kendi paralarını basan bu Cumhuriyetler fiilen bir olan pazara birbirinden bağımsız şekilde emisyon yoluyla para arzında bulunacaklardır.

Bu ise Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla BDT'de görülen herkesin kendi bildiğince ruble arzında bulunduğu keşmekeşin bir başka şekilde devam etmesi olacaktır. Bu konuda Afrika'daki Fransız para birliği sistemi ile AT'deki Avrupa Para Sistemi esin kaynağı olabileceklerdir. Derhal para otoriteleri arasında bir koordinasyon idaresi kurulmalıdır. İlk elde yöre ülke merkez bankalarının çıkaracakları ulusal para arzları, birbirlerine karşı kurları ve develüasyon, enflasyon oranları arasında bir koordinasyon gereklidir.

İlk elde Avrupa Para Sistemi benzeri bir yapı oluşturabileceği gibi daha sonra Amerika eyalet bankalarının birleşerek "Federal Rezerv"i oluşturmalarına benzer şekilde merkez bankalarının bir Orta Asya Merkez Bankası kurmaları düşünülebilir.

İkinci görüş;

TEŞKİLATLANMA'ya ait ikinci görüş, iki bölümde incelenmiştir. İlk bölümde Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin, bugün içinde bulundukları durum, genel çizgileri ile belirtilmiştir; ikinci bölümde ise, teşkilatlanmaya ilişkin görüşler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

A. Durum

1. Türkiye'de :

Türkiye'de, Türk Cumhuriyetleri ile ilgili olarak, Kanun, KHK ve genelgeler ile birden çok kurum, kuruluş ve kadrolar etkinliklerini sürdürmektedir. Bunların şematik olarak görünümü, ekteki çizelgede yer almaktadır.

Çizelgede de görülebileceği gibi Türkiye'de, bir bakıma çok seslilik hüküm sürmektedir. Bu duruma, bazı bakanlıkların, kendi alanları ile ilgili konularda, bu ülkelere yönelik, fakat birbiri ile bütünleşmeyen yapılaşmaları ve etkinliklerini de eklemek gerekmektedir.

Çeşitli kurum ve kuruluşların, Türk Cumhuriyetleri ile ilgili görevleri üstlenme eğilimlerine mesnet yapılmak istenen KHK'lardan bir kısmı, Anayasa Mahkemesinin 16.9.1993 günlü ve Esas 26, Karar 28 sayılı kararı ile iptal edilmiş bulunmaktadır.

2. Türk Cumhuriyetlerinde :

Sovyetler Birliğinin çözülmesi sonunda, Birliğe bağlı Cumhuriyet, otonom (bağımsız) Cumhuriyet ile otonom bölgeler oluşmuştur.

Türk Cumhuriyetlerinin doğal ve beşeri kaynak ile belirli düzeyde sınai yapılaşmaları bulunmaktadır. Buna rağmen, bu ülkelerde, anılan kaynak ve kapasiteleri ekonomik olarak harekete getirecek girişimci bir sınıf mevcut olmadığı gibi, modern yönetim bilgi ve becerisi de bulunmamaktadır.

Söz konusu ülkelerin, değişen rejimin gerektirdiği yeniden yapılanmaya ilişkin çalışmaların da henüz tamamlanmamış olduğu görülmektedir.

B. Teşkilatlanmaya ilişkin Görüş ve Öneriler

1. Türkiye'de :

Yukarıdaki bölümün Türkiye kesiminde görülen ve ekteki çizelgede açıkça ortaya konulan çok başlı etkinliğin özellik ve kesinlikle giderilmesi ve

yasal gereklere göre hareket edilmesinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi, Dışişleri Bakanlığı teşkilat ve görevleri hakkında 206 sayılı KHK'nin, Dışişleri Bakanlığının görev ve yetkileri başlıklı 2. maddesinin E paragrafı uyarınca, diğer bakanlık ve kuruluşların dış politikayı etkileyen faaliyet temaslarının, devletin dış politikasına uygunluğunu sağlamak, bu kuruluşların uluslararası kuruluşlar ve yabancı kurum ve Özel kuruluşlar ile kendi görev alanlarına giren temaslarının koordinasyonunu sağlamak ve bunlara katılmak görevi, Dışişleri Bakanlığına verilmiştir.

Ayrıca yine Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak 24.1.1992 tarihinde 480 sayılı KHK ile kurulan TİKA, gelişme yolundaki Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri düzenlemek ve bunları koordine etmekle görevlendirilmiştir. Anılan teşkilat, geçtiğimiz yıl içinde yapılanmasını tamamlamış, Türk Cumhuriyetlerinde, ekonomik, kültürel, eğitsel nitelikteki teknik proje ve programlar üretmiştir.

Türk Cumhuriyetleri ile ilgili ilişkilerde TİKA'nın koordinasyon görevlerini aksaksız olarak yürütmesi gereklidir. Bu arada, Cumhurbaşkanlığı ve Başbakana bağlı Danışmanlıkların; Başbakanlığa bağlı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının, Devlet Planlama Teşkilatına bağlı TAC'ın ve diğer bazı hizmet bakanlıklarının, TİKA ile işbirliği ve iletişim içinde etkinlikte bulunmalarının sağlanması, birbirlerinden bağımsız hareket etmelerinin önlenmesi gerekmektedir.

Sovyetler Birliğinin dağılması ile ortaya çıkan Cumhuriyetlerden özellikle Türk Dili'ni konuşanların bağımsızlık ve egemenliklerinin pekiştirilmesi; bunların, dış dünya ile her bakımdan entegrasyonlarının sağlanması, iç yapılarındaki siyasi ve ekonomik reformlarının mümkün olduğunca süratle başarıya ulaştırılması için Türkiye'nin, elindeki olanaklar ölçüsünde kendilerine yardımcı olması, başta batılı ülkeler olmak üzere, uluslararası toplumun da, bu yöndeki çabalara aktif olarak katılmasının temini; öte yandan karşılıklı çıkar ilişkisi doğrultusunda, Türkiye'nin, bu devletlerle, ekonomik ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesi, bölgeye yönelik politikamızın başlıca hedeflerini oluşturmaktadır. Bu politikamızın başarıya ulaşması, büyük ölçüde dış yardımlarımızın ve söz konusu bölgeye yönelik faaliyetlerimizin etkin ve eşgüdüm için yürütülmesine bağlı bulunmaktadır.

2. Türk Cumhuriyetlerinde :

Bu Cumhuriyetlerin devlet yapılarının, her devlet bakımından birer master plan çerçevesinde düzenlenmesi, kuşkusuz, yararlı olacaktır. Bu arada, Türkiye ile bu Cumhuriyetlerin mevzuatında bir uyum ve yakınlaşma meydana getirilmesi de bu plan hedefleri arasında göz önünde tutulmalıdır.

Çalışmaların, önce, Kırgızistan ve Türkmenistan ile TİKA arasında yapılan anlaşma gereklerine göre ve bu ülkelerin, bu yoldaki istekleri de değerlendirilerek, başlatılması, daha sonra, diğerlerine geçilmesi uygun mütalaa edilmektedir.

Bu çalışmaların, dîğer batılı ülkelerle işbirliği içinde ve uluslararası kuruluşların da katkıları ile yürütülmesinde yarar bulunmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin kamu yönetimlerinin örgütleme etkinliklerinin, merkez, merkezin taşra uzantısı ve yerel yönetimler ile bir bütünlük içinde planlanması uygun olacaktır. Zaman içindeki gelişim ve değişikliklerin dikkate alınarak incelenmesi ve değerlendirilmesi tabiidir.

NOT : İlişikteki tabloda görüleceği gibi halen Türkiye'de üç önemli kuruluş ile bazı kadrolar, Türk Cumhuriyetleri ile ilgili etkinliklerini sürdürmektedir. Bu üç kuruluştan, KHK ile kurulan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının kararnamesi iptal edilmiştir. DPT'nin üstlenmiş bulunduğu görevler ise tüm İslam ülkelerini kapsamakta olup, henüz yönetmeliği de hazırlanmamıştır. Hazırlara zarar vermeyecek ve bütünlüğü zedelemeyecek biçimde çıkarılması gerekmektedir.

3.8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk Cumhuriyetleri Türkiye'ye ekonomik ve siyasi olarak büyük devlet olabilme fırsatını vermiştir.

Ülkemizin bu fırsatı kullanamaması, soğuk savaş dönemi boyunca Batı dayanışması içinde geçirilen istikrarlı dönemin bittiği günümüz koşullarında 'Sevr' öncesine benzer bir istikrarsızlık ve tehditler ortamı oluşması halinde, kendini potansiyel sıkıntılara daha küçük ve güçsüz olarak maruz bırakması anlamına gelecektir.

İlişkilerin ortaya çıkmasıyla Türkiye siyasi anlamda yetersizlik örneği vererek gösteri türü açıklamalarda bulunmuş, buna karşılık dış politikasında, gelişen bazı olaylar karşısında, o ülkelere kol kanat gerebileceğini gösterebilecek şekilde, bu potansiyele sahip çıkacak siyasi kararlılık gösterememiştir.

Türkiye'nin yöre ülkeleri ile yaptığı yoğun temaslar, etkinlikler ve yardım gayretleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde gelişmiş bir ülkeden beklenen profesyonellikte olamamıştır.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik gayretleri değerlendirildiğinde sistemsizlik, hedef ve strateji eksikliği, yöntemin amaca uymaması gibi hususlar göze çarpmaktadır.

Özetle, Türkiye bu ani oluşuma yeterli düzeyde hazırlıklı olamamış ve pozisyonu yeterince alamamıştır. Evvela konuyu anlayamamış, ataletini yenip yaklaşımını geliştirememiş ve işin gereğine göre organize olamamıştır. Bu yüzden de söz konusu potansiyelin Önemine yaraşır düzeyde kapasitelerini harekete geçirememiştir. Türkiye'nin geçen süre içersindeki performansı, dış siyasi konjonktürdeki gelişmelerle birlikte bu fırsatın sunduğu potansiyelin realize edilmesini riske sokmuştur.

Önemli bazı fırsatlar kaçmış olmasına rağmen, her şeyin bittiğini, Türkiye için bu imkanın tamamen kapandığını düşünmemek gerekir. Uluslararası siyasi ortamda tekrar olumlu konjonktür yakalanabileceği gibi, bugünkü şartlar altında da Kafkasya dışındaki Orta Asya bölgesinin ekonomik bağımsızlaşma sürecinin devam ettiği düşünülebilir. Bu durumda bir an Önce gerekli altyapı oluşturularak etkinlik sağlayacak bir atılımın yürütebilir duruma gelinmesi halinde, yörenin yeniden şekillendirilmesi ve kalkındırılması konularında önemli katkılar sağlanabilir.

Bağımsızlık kadar önemli ikinci bir konu da bölgede devletler arası istikrarın korunmasıdır. Sovyet sisteminden kalma alt yapı ve sanayi sınır aşan bağımlılıkları miras bırakmıştır. Yörede sosyal, kültürel politikalar ve supranasyonal kurumlaşmalarla bütünleşmenin sağlanması, sadece kalkınma amaçlı olumlu sinerjiler yakalamak için değil, aynı zamanda ortaya çıkması muhtemel anlaşmazlıklar sonucu istikrarın bozulup, bölgeyi mevcut durumdan çok daha kötüye götürecek bir sürecin önünün alınması açısından da gereklidir.

Meseleye ekonomik işbirliği potansiyeli açısından bakıldığında Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin tamamlayıcılık özelliklen sebebiyle birbirlerine önemli yararlar sağlayabilecekleri anlaşılmaktadır. 4 milyon km2'lik bir alana yayılmış bu ülkelerde petrol, doğal gaz, altın ve diğer önemli mineraller rezervleri bulunmaktadır. Pamuk ve tahıl üretimi de önemli boyutlardadır. Bununla birlikte tüketim malları sanayii gelişmemiştir. Sovyetlerden kalma altyapı ve sanayi tesislerinin hemen tamamının elden geçirilmesi gerekmektedir. Bu halleriyle Türk müteşebbisleri için önemli bir pazar potansiyeli oluşturmaktadırlar. Doğal kaynakların işletilmesi, tesislerinin rehabilitasyonu ve diğer müteahhitlik hizmetleri ile tüketim mallarının satımı alanlarında işbirliği imkanları ve ticaretin doğacağı görülmektedir.

Öte yandan Türkiye devlet geleneği, piyasa ekonomisi tecrübesi ve yetişmiş müteşebbis gücü ve bilhassa yöreye kültürel yakınlığı olan esnaf sanatkar düzeyindeki dinamik insan potansiyeli ile bölgenin kalkınmasında her yönden bir katalizör rolü oynayabilecektir.

Öneriler

- *ihtiyatsız siyasi gösterilerden kaçınılmalıdır.*

- *Bölge ülkelerinin istikbalini ilgilendiren olaylarda Türkiye siyasi kararlılık göstermeyi göze almalıdır.*

- *Bölgedeki gelişmeleri ve sorunları kendi meselesiymiş gibi görüp bunların çözülmesinde ve yönlendirilmesinde yeterince rol üstlenmeye çalışmalıdır.*

- *Yöreyle olan ilişkileri sağlıklı bir şekilde yürütebilmek için gerekli strateji, plan ve programları geliştirecek, gelişmeleri yönlendirecek, lojistiği sağlayacak ve ihtisas alanlarında bizzat icraatlarda bulunabilecek şekilde, detayları organizasyon bölümünde verilen örgütlenmeyi Türkiye'de ve bölgede gerçekleştirmelidir.*

- *Bütün kamusal, özel ve gönüllü kapasiteler mobilize edilmeli ve faaliyetler dış siyasi konjonktürle senkronize bir şekilde yürütülmelidir. -Uluslararası platformlarda, yörenin toparlanmasına katkıda bulunabilecek;*

  I. Kalkınma bankası kurulması,
  II. Mali yardımlar,
  III. Dışa açılma gibi konularda Türkiye inisiyatif üstlenmelidir.

Yöre ülkelerinin ekonomik kaosu yenmesi, sistem dönüşümünü başarması, bölge iç pazarının entegrasyonu ve iş birliğinin müesseseleştirilmesi gerçekleştirilmeye çalışılmalıdır. Bunun için de, Türkiye'nin ekonomi teknisyenleri aktif şekilde görev almalıdır ve iki taraf bürokratları arasında periyodik gelişme takibi ve değerlendirmeler yapılmalıdır.

Dil, din ve milliyet oluşumu konularında bütünleştirici olmaya çalışılmalıdır.

- *Türk Cumhuriyetlerindeki idari kadro yetersizliklerinin giderilmesi ve devlet fonksiyonlarının rayına oturtulması ve toplumsal düzenlemelerin daha kolay bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için Türkiye'nin ihtiyaç fazlası memur kapasitesi düzenli programlar çerçevesinde bu ülkelerde görevlendirilmelidir.*

- *Bu ülkelerde gelişmeleri takip etmek ve doğru teşhisler koyabilmek için ekonomist, sosyolog, politika bilimcisi vb. öğretim üyelerinin bu cumhuriyetlerdeki üniversitelere gönderilip misafir öğretim üyesi olarak çalışmaları temin edilmelidir.*

* *Faaliyetlerin ağırlığı diplomasinden icraya kaydırılmalıdır. Resmi sıfatlı kişilerin yerlerini vakıflar ve yörede oluşturulacak kurumların temsilcilerinin almaları ve resmi temsilcilerin geri plana çekilmeleri siyasi aşınmayı önleyecektir.*

* *Yöredeki idari kapasitelerin yetersizlikleri, bağımsız olamamaları ya da yörenin bütününün menfaatine olacak global amaçlara uymayabilecekleri dikkate alınarak, her hususun müzakere konusu yapılmasından kaçınılmalıdır. Bunun yerine, çok yönlü faaliyetlerle, genel gelişmeyi istenilen istikamete yönlendirmeye gayret sarf edilmelidir.*

* *Türkiye'nin bu cumhuriyetlere uyguladığı yardım metodu değişmelidir. Bu konuda IMF, Dünya Bankası gibi kurumların metodlarına benzer bir şekilde önce yörenin ekonomik, sosyal,*

siyasi, idari durumunu ortaya konması ve mevcut problemlerin tespit edilmesi elzemdir. Bilahare, çözüm önerileri geliştirilmeli icraya, problemli durumdan kurtulabilmek için yol gösterilmelidir. Fiili yardım geliştirilecek programların kilometre taşı niteliğindeki hedeflerin sırasıyla gerçekleşebilmesi için yöre yöneticilerinin programa bağlılığı sağlanmalı ve her aşamada "feedback" temin edilmelidir.

- *Ekonomilerin reorganizasyonu ve eski sistemden kalan tesislerin yeni şartlarda değerlendirilmesi ve çevre tahribatının kontrol altına alınması için Mühendislik Müşavirlik sektörü öncelikle geliştirilmeli ve Türkiye'deki kapasitelerin bölgede faaliyeti teşvik edilmelidir.*

- *Yörede özel sektörün oluşturulması ve toplumun sosyolojik yapısının, piyasa ekonomisinin gerekleri doğrultusunda gelişiminin ve dönüşümünün sağlanması için Türk insan gücünün, esnaf, sanatkar ve küçük işletmeci düzeyinde kitlesel olarak devreye sokulması sağlanmalıdır.*

- *Bölge ile Türkiye ekonomilerinin entegrasyonu çerçevesinde yörenin doğal kaynak ve diğer önemli ekonomik potansiyellerinin Türkiye'nin kapasiteleri ve işadamları vasıtasıyla değerlendirilmesi için gerekli yönlendirme ve teşvikler devreye sokulmalıdır.*

- *Türkiye'den giden bazı iş adamlarının yöredeki düzen boşluğu sebebiyle yaptıkları suistimaller yüzünden ticari ilişkilerin zarar görmemesini teminen, kontrol mekanizmaları oluşturulmalı ve telafi edici düzenlemeler yapılmalıdır.*

- *Politik yönetim olarak yöre idarelerine önderlik yapılmalı ve bu ülkelerin uluslararası kuruluşlarda yer almaları desteklenmelidir.*

- *Bölgenin güçlendirilmesi için doğal müttefik konumundaki Japonya, Kore, Endonezya, Malezya gibi ülkelerin desteklerinin cumhuriyetlerin kalkınmasına kanalize edilebilmesi için önlemler alınmalıdır.*

- *Büyükelçilikler deki diplomatlarımızın devlet yönetimi konusunda bölge ülkeleri üst yönetimlerini yönlendirmede karşılaşabilecekleri güçlükleri göz önüne alarak, eski*

Başbakanlık Müsteşarı, Planlama Müsteşarı gibi üst kadrolarda yetişmiş bürokratların da, bu ülkelere büyükelçi olarak tayin edilmesi sağlanmalıdır.

* *Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında gümrük birliğinin tamamlanması konusunda görüşmeler sürdürülmektedir. Türkiye, gümrük birliği görüşmeleri süresinde, Toplulukla ACP ülkeleri arasında LOME sözleşmesi benzeri bir anlaşmadan, Doğu Avrupa Ülkeleri ile yapılan "Avrupa Anlaşmaları" benzeri anlaşmalara kadar uzanan alan içinde kendi koşullarına uygun düzenlemeler yapılmasını gündeme getirmelidir.*

* *Türkiye bu ülkeleri, vakit geçirmeden kendi genelleştirilmiş preferanslar sistemine dahil etmelidir.*

4. TÜRKİYE, İSLAM ÜLKELERİ VR EKİT (ECO) İLİŞKİLERİ

4.1. İSLAM ÜLKELERİ İLE EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLER

4.1.1. İslam Ülkelerinin İktisadi Potansiyeli

Bugün İslam dünyası denilince, 30 milyon km2'lik alan üzerinde 1 milyarı geçen nüfusun yaşadığı 60'a yakın devlet ve 80 dolayında müslüman topluluğu anlaşılmaktadır. Müslüman nüfusun yaklaşık %80'lik bir bölümü, Endonezya, Bangladeş, Nijerya, Pakistan, Türkiye, Mısır, Iran, Cezayir, Sudan ve Fas'ı içine alan 10 ülkede yaşamaktadır.

İslam ülkelerinin genelinde tarım sektörü ekonominin itici gücü olmasına rağmen, bölgede hammadde üretimi de oldukça yüksektir. İslam ülkeleri bir bütün olarak incelendiği zaman, dünyanın pek az ülke grubunda bulunan yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olduğu görülür. Dünya coğrafyasının önemli bir kesimini, sahip olduğu beşeri kaynaklan ile de etkisi altında tutan İslam ülkeleri, iktisadi potansiyel açısından da dünya ekonomisinin gelişebilmesi için oldukça etkili olabilecek bir konuma gelmiştir.

4.1.2. İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam Ülkeleri Arasındaki İşbirliğine Katkıları

Türkiye'nin İslam dünyasına yönelik pasif dış politika anlayışı 1965 yılına kadar hüküm sürmüştür. Kıbrıs meselesinin Birleşmiş Milletler'de onaylanması sırasında (18 Aralık 1965) Batılı müttefikler tarafından yalnız

bırakılan ve sadece Iran, Pakistan, Libya ve Arnavutluk gibi ülkelerce desteklenen Türkiye, dış ilişkilerini yeniden gözden geçirme mecburiyetinde kalmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye, çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu strateji çerçevesinde Türkiye'nin İslam dünyası ile ilişkilerinde bir canlanma ve yakınlaşma ön plana çıkmıştır.

Türkiye'nin İslam ülkeleri ile iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkileri, 1976 yılında İstanbul'da yapılan 7. Dışişleri Bakanları Toplantısından sonra daha hızlı gelişmeye başlamıştır. Türkiye bu tarihten itibaren, hukuki bazı çekimserliklere rağmen, İslam Konferansı Teşkilatı'nın fiilen üyesi durumuna geçmiştir.

1981 yılının Ocak ayında Mekke ve Taif'de yapılan Üçüncü İslam Zirve Konferansı sırasında mevcut ilişkilerin daha da arttırılması amacıyla üç daimi komite kurulmuştur. Bu üç komiteden ikisi bilim ve teknoloji, enformasyon ve kültürle ilgili iken, üçüncüsü iktisadi ve ticari ilişkilerle ilgili olan İktisadi ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK)'dır. 1984 yılında Kazablanka'da yapılan 4. İslam Zirve Konferansı'nda Türkiye Cumhurbaşkanı İSEDAK'ın başkanlığına seçilmiş ve böylece Komite çalışmalarına başlamıştır.

İSEDAK, kuruluşundan itibaren, Üçüncü İslam Zirvesi'nde kabul edilen on alanda çalışmalarını özellikle yoğunlaştırmıştır.

Kazablanka'da 1984 yılında 16-19 Şubat tarihleri arasında yapılan Dördüncü İslam Konferansı'nda bahsedilen on alandan ilk altısına 1990 yılına kadar ağırlık verilmesi ve bu alanların öncelikli işbirliği sahaları olarak ele alınması kararlaştırılmıştır. Bu karar uyarınca İSEDAK'ın çalışmaları Gıda ve Tarım, Ticaret, Sanayi, Ulaştırma, Haberleşme ve Turizm, Maliye ve Para konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Daimi komitelerin kuruluşunu takip eden ilk on yıllık çalışma döneminden sonra, Aralık 1991'de Dakar'da yapılan Altıncı İslam Zirve Konferansı'nda İSEDAK'a, son dönemlerde üye ülkelerde meydana gelen gelişmeler ışığında yeni işbirliği stratejilerinin belirlenmesi amacıyla görev verilmiştir. Bu görevlendirmeden önce İSEDAK, 7-10 Ekim 1990 tarihleri arasında yapılan Altıncı Toplantısı'nda, Tercihli Ticaret Sistemi'nin kurulması (TPSOIC)'ına yönelik çalışmalara katkıda bulunabilmek amacıyla, bir Menşei Kuralları paketini kabul etmiştir. Yine bu toplantıda, yalnız üye ülkelerin yararlanabileceği ve üye ülkelerde özel sektörün katılımına izin veren İhracat Kredi Sigortası ve Yatırımların Garantisi Mekanizması oluşturulması talep edilmiştir. ISEDAK toplantılarının yedincisinde, söz konusu mekanizmanın kurulması ile ilgili hukuki ve idari adımlar atılmış ve Şubat 1992'de Trablus'da yapılan İslam Kalkınma Bankası On altıncı Guvernörler Toplantısı'nda, bu

yöndeki çalışmalar benimsenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili hazırlanan bir anlaşma, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 30 üye ülke tarafından onaylanmıştır. İslam Kalkınma Bankası bünyesinde ihdas edilecek bir kuruluş tarafından yürütülecek mekanizmanın toplam sermayesi 100 milyon İslam Dinarı'dır. Bu mekanizmanın işlerlik kazanabilmesi için, kuruluş anlaşmasını imzalayıp onaylayan üye ülkelerin toplam hissesinin 25 milyon İslam Dinarı'na ulaşması gerekmektedir.

İSEDAK, Eylül 1992'de yapılan sekizinci toplantısında, Türk Standartları Enstitüsü (TSE)'nin İKT üyesi ülkeler arasında standartların uyumu ve ortak standartların hazırlanması konusundaki gayretlerinin desteklenmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak, Standardizasyon Uzmanları Beşinci Toplantısı 4-5 Nisan 1993 tarihlerinde İstanbul'da yapılmıştır. Bu toplantıda uzmanlar, İSEDAK'a sunulmak üzere hazırlanmasına karar verilen İslam Ülkeleri Standartlar ve Metroloji Teşkilatı için Tüzük Taslağı'nı sonuçlandırmışlardır.

4.1.3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO) ve Orta Asya Cumhuriyetleri İle İlişkiler

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT), İran, Pakistan ve Türkiye'nin taraf olduğu Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın (RCD : The Regional Cooperation Organization for Development) bir devamı olarak bu ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin daha da geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Başta her iki teşkilatın üyeleri Türkiye, İran ve Pakistan olmak üzere aynı kalmıştır. EKİT'in kurucu üyeleri Türkiye, İran, ve Pakistan'dan sonra, Teşkilata 1992 yılında Afganistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, ve Kazakistan'da katılmışlardır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'de bazı üye ülkelerin itirazları nedeniyle, "Kıbrıs Müslüman Türk Toplumu" adı altında sadece komite çalışmalarında yer almakta olup, daha üst organların faaliyetlerinde bu aşamada temsil edilmemektedir. Teşkilatta 8 komitenin üzerinde, bunların faaliyetlerini planlayan Bölgesel Planlama Konseyi bulunmaktadır. İzmir Anlaşması'nda da yazılı tepedeki organ ise Bakanlar Konseyi'dir. Ülkelerin Tahran'daki temsilcilerinden oluşan Temsilciler Konseyi'de her ay muntazaman toplanarak kararlar almakta ve bu kararlar Bakanlar Konseyi toplantılarında onaylanmaktadır. İzmir Anlaşması'nda yazılı olmamakla beraber, 1992'den beri, her yıl zirve toplantıları yapılmaktadır.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrasya'da küreselleşme ve bölgesel bütünleşme alanındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. EKİT ikinci Zirve Toplantısı (7 Temmuz 1993) sonunda kabul edilen esas hedeflerden birisi, İstanbul Deklarasyonunda da vurgulanarak belirtildiği gibi, yüzyılın

sonuna kadar mümkün olduğu ölçüde kalkınmış ve modernleşmiş bir bölge ve milletler topluluğu oluşturmaktır. Bu gayeye ulaşmak için, EKİT çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin ısrarla sürdürülmesi yerinde olacaktır.

Ekonomik işbirliği Teşkilatı, hem Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın denize çıkışları açısından önemli bir görev üstlenecek hem de Türkiye'nin bu ülkelere ulaşabilmesi ve önüne çıkmakta olan engelleri aşabilmesi için büyük kolaylıklar sağlayacak bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle EKİT bünyesinde yürütülen çalışmaların daha da hızlandırılması hem bölgeye hem de Türkiye'ye büyük yararlar sağlayacaktır.

Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerin, Ekonomik işbirliği Teşkilatı çerçevesinde yürütülmesi, Türkiye'ye yeni bir ufuk açacaktır. Ekonomik işbirliği Teşkilatı'na üye ülkelerin dış ticaret hacmi giderek büyümektedir. 1990 yılında Teşkilata üye on ülkenin dış ticaret hacmi toplam olarak 95 milyar 752 milyon dolar olmasına rağmen, bu rakam 1992 yılı sonunda %14.6 oranında artarak 109 milyar 769 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye 1992 yılı sonu itibariyle Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a toplam 183 milyon dolarlık ihracat yapmasına rağmen, aynı ülkelere yapılan toplam ihracat 1993 yılının ilk altı ayında bir önceki yılın toplam rakamını geride bırakmış ve 227 milyon dolara yükselmiştir.

4.1.4. İslam Ülkeleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve İşbirliğine Katkıları

İslam ülkeleri liderlerinin ortak bazı meseleleri tartışmak amacıyla, ilk olarak bir araya geldikleri 1969 yılındaki Birinci İslam Zirvesi'nden bu yana, İslam ülkeleri arasındaki işbirliği ve dayanışmanın arzulanan düzeye gelmediği açık olmakla birlikte, İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler arasındaki mevcut siyasi güçlükler, ekonomik ve sosyal yapı farklılıkları, siyasi rejim zıtlıkları gibi faktörler dikkate alındığında, varılan noktanın küçümsenmemesi gerektiği söylenebilir. En azından İslam Konferansı Teşkilatı sayesinde, bütün İslam Ülkeleri bir tek çatı altında toplanmış, liderlerin ortak meseleleri tartışmaları için bir zemin oluşturulmuş ve çok yönlü ilişkilerin, anlaşmaların veya kararların alınmasında etkili olmuştur. 1969 yılından sonra kurulmuş olan alt veya uzman kuruluşların bir kısmı son derece önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Uluslararası konjonktürel dalgalanmalardan olumsuz etkilenmekle birlikte, bazı temel meseleler konusunda ortak tavır alınmasında İslam Konferansı Teşkilatının katkısı olmuş, üye ülkeler arasında çok yönlü işbirliği imkanlarını harekete geçirmiştir.

Türkiye, batıya yönelen dış politikasında bir takım değişiklikler yapma gereğini 1965'lerde duymaya başlamıştır. Bilhassa 1973 petrol krizinden sonra, İslam dünyası Türkiye'nin dış ekonomik ve politik ilişkilerinde ciddi bir

şekilde devreye girmiştir. Bu strateji değişikliğinde, Batılı dostlardan milli meselelerde (Kıbrıs) destek görmemesi, ekonomik meselelerin Batılı müttefiklerle çözülememesi, petrol krizinin ödemeler dengesini olumsuz etkilemesi, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerde olumlu gelişmelerin ortaya çıkmaması, Kıbrıs Barış Harekatı'nı batının anlamak istememesi ve silah ambargosunun Batıya güveni sarsması gibi faktörler önemli rol oynamışlardır. Netice olarak bu gelişmeler İslam ülkeleri arasında ekonomik ve siyasi işbirliği isteklerini kuvvetlendirmiştir. Türkiye'nin dış politikasında çok yönlü olmanın faydaları göz önünde bulundurulursa, bundan böyle de, İslam ülkeleri ile ilişkilere ağırlık verilmesi gerektiği keyfiyeti kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

4.2. İSLAM ÜLKELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET VE TÜRKİYE

4.2.1. Dünya Ticareti ve İslam Ülkeleri

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, İslam ülkelerinde de sanayileşmiş ülkelerin uyguladığı iktisat politikalarının etkisini görmek mümkündür. Buna karşılık, İslam ülkeleri 1960'lı yıllardan itibaren dünya ticareti içindeki paylarını yükseltme gayretlerine hız vermişlerdir. Bu yönde sürdürülen çalışmalar, İslam Konferansı Teşkilatı'nın kurulması ve 1973-1974 yıllarında dünyada görülen petrol krizi ile birlikte etkisini açıkça göstermiştir. İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları toplam pay %6-8 arasında değişmektedir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye on ülkenin dünya ihracatındaki payı 1990 yılında %1.2 iken, 1992 yılı sonunda %1.3'e yükselmiştir. Bu bölgenin dünya ithalatındaki payı ise, aynı dönemde % l .7'den % l 'e düşmüştür. Bu ise, son yıllarda bölge ihracatının artma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

İslam ülkelerinin son yıllarda yaptıkları ithalat ve ihracat miktarları karşılaştırıldığında iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır:

1. Petrol ihraç eden İslam ülkelerinin İhracatları ithalatlarına göre daha fazla olmasına rağmen, diğer İslam ülkelerinin ithalatları ihracatlarından daha fazladır. Bu nedenle ortaya çıkan dış ticaret açığı uluslararası piyasalarda borçlanmalara sebep olmakta ve sanayileşme hamlelerini, özellikle uluslararası sermaye çevrelerinden ve Dünya Bankası'ndan gelen müdahaleler sebebiyle, olumsuz yönde etkilemektedir.

2. Bütün İslam ülkeleri birlikte değerlendirildiğinde, petrol fiyatlarının tekrar düşüş gösterdiği 1986 yılından itibaren dış ticaret dengesinin bu ülkeler aleyhine geliştiği görülmektedir.

İslam ülkelerinin kendi aralarındaki ticari ilişkilerin yeterince gelişmediği görülmektedir, kendi aralarındaki ticaret hacmi genellikle az ve yetersizdir. Bununla beraber İslam Konferansı Teşkilatı'nın kurulmasından sonra önemli sayılabilecek gelişmelerin olduğu görülmektedir. 1970 yılından itibaren İslam ülkeleri arasında artan ekonomik ilişkiler bunun açık bir göstergesidir. Ancak, bu canlanma petrol fiyatlarının düştüğü dönemlerde azalmıştır. Nihayet, günümüzde İslam ülkelerinin diğer İslam ülkelerinden yaptığı ithalatın ve o ülkelere gerçekleştirdiği ihracatın payı, kendi ihracat ile ithalat rakamları içinde %10 civarındadır.

İslam ülkelerinin aralarındaki ticari ilişkilerin artırılmasını engelleyen ve bütünleşmenin sağlanmasını geciktiren çeşitli problemler vardır. İslam ülkelerinde altyapı henüz tamamlanmamıştır. Ülkeler arasındaki ulaşım ciddi bir meseledir. İstanbul'dan kalkıp kara yolu ile Fas'a, Libya'ya gitmek mümkün değildir. Sudan'a, Mısır'a, Pakistan'a emniyet içinde gidilememektedir. Suudi Arabistan'a kara yolu ulaşımı vardır ama demiryolu ulaşımı yoktur. Hala eski Hicaz demiryolunun yerine yenisi ikame edilememiştir. Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri için de aynısı geçerlidir. Hava yolu ile ülkeler arası irtibat vardır. Ancak, o da zor ve pahalıdır. İlave olarak bu ülkeler arasındaki haberleşme imkanlarının da hızla geliştirilmesi zaruridir.

İslam Konferansı Teşkilatına üye ülkeler arasında pazarlama kurum ve fonksiyonlarının, teşvik unsurlarının noksanlığı, araştırma ve finans kurumlarının yetersizliği, ticari ilişkilerin gelişmesini engelleyen başlıca faktörlerdir. Üye ülkelerdeki üretici ve satıcıların, fiyatlar ve ticaret rejimleri hakkındaki bilgiler son derece sınırlı, reklam ve pazarlama faaliyetleri zayıftır. Ayrıca, üye ülkeler arsındaki ticaretin geliştirilmesi için, küçük ve büyük hacimde ihracatı finanse edecek finans kurumlarına ihtiyaç vardır.

Ayrıca, İslam ülkelerinin birbirlerine karşı uyguladıkları gümrük ve ticaret ile ilgili karışık mevzuat, dış ticaretin gelişmesini zorlaştırmaktadır. İslam ülkelerindeki gümrük duvarlarını hafifletmek için tercihli tarifeler sistemi ortaya atılmış, ancak uygulamaya henüz geçirilememiştir. İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler arasında vize uygulaması kaldırılamamıştır. Ekonomik yükümlülük gerektirmeyen ve sadece irade isteyen bu gibi engellerin kaldırılması olumlu sonuçlar verecektir.

4.2.2. Türkiye'nin İslam Ülkeleri ile Ticari İlişkileri ve Özel Sektörün Yeri

İslam ülkeleri özellikle 1973 yılından İtibaren Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu tarihten itibaren petrol fiyatlarındaki artışlar

ve Türkiye'nin İslam Konferansı Teşkilatı'na fiilen üyeliği, ticari ilişkilere yansımıştır.

İslam ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde aldığı pay, 1980 yılından itibaren giderek artmıştır. 1980-89 yılları arasında, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ilk dört ülkeden ikisi İslam Konferansı'na üye İran ve Irak idi. 1993 yılında da OPEC üyesi İslam ülkeleri ayrı olarak incelendiği zaman, Türkiye'nin İslam ülkelerine yaptığı toplam ihracattaki paylarının yüksekliği açıkça görülebilir. Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da bulunan İslam ülkeleri Türkiye'nin ihracatında 1990 yılından itibaren %17.6 ile %18.7 arasında değişen paylar almışlardır. 1992 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracatın %75'lik bir bölümü sadece Irak, İran, Kuveyt, Suriye, Suudi Arabistan, Libya ve Mısır'a gitmiştir. Aynı şekilde 1980-88 yılları arasında da sadece İran, Irak, Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt'in payları toplamı bütün İslam ülkelerine yapılan ihracatın %6.5'den fazlasını oluşturmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payları da 1980-88 yılları arasında %19'un altına düşmemiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin İslam ülkeleri ile ticaretinde petrol fiyatlarının yükselmesi veya düşmesi etkisini çok hızlı bir şekilde göstermektedir.

İslam ülkeleri ile 1969 yılının Ağustos ayından itibaren yoğunlaşan ekonomik ve siyasal ilişkilere paralel olarak 28 Aralık 1969 tarihinde Türk özel sektörünü temsilen Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin yanında 22 Arap ülkesi özel sektörlerini temsil eden kuruluşların da üye olduğu Arap Ticaret, Sanayii ve Ziraat Odaları Birliği kurulmuştur. Bu birliğe üye ülkeler şunlardır:

Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Fas, Irak, Cibuti, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Moritanya, Somali, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye, Umman, Ürdün, Yemen Arap Cumhuriyeti, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti.

Bu birlik, Türkiye ile ilişkilerini Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile yürütülmektedir.

İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkelerin özel sektörlerinin de büyük gayretleri ile 1977 Mayıs ayında İstanbul'da yapılan İslam Konferansı Teşkilatı Dışişleri Bakanları 7. Konferansı'nda, "İslam Odası" kurulması fikri ortaya atılmış ve 1979 yılında bu birliğin kuruluşu tamamlanmıştır. İslam Odalar ve Borsalar Birliği olarak faaliyet gösteren bu kuruluşun merkezi Pakistan'ın Karaçi kentindedir, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği de bu kuruluşun aktif üyesi olarak faaliyet göstermektedir.

İslam ülkeleri ile ikili ilişkilerin yürütülmesinden 1986 yılında kurulan "Dış Ekonomik İlişkiler Kulübü (DEİK)" bünyesinde faaliyet gösteren İş Konseyleri de etkili olmaktadır.

Devlet ve özel sektörün işbirliği yaparak gerçekleştirebileceği projelere olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. İslam ülkeleri içinde özellikle deniz ulaşımından mahrum olan ülkelerin mallarının gemilerle nakledilebilmesi için yol ve haberleşme alanında büyük yatırımlara ihtiyaç vardır. Ayrıca, 1994 yılından itibaren her yıl İSEDAK Toplantılarıyla eşzamanlı olarak yapılacak özel sektör özellikle ulaşım ve haberleşme alanındaki yatırımlar atıl kaynakların değerlendirilmesini sağlayacağı için verimli sonuçlar oluşturabilecektir.

4.3. İSLAM ÜLKELERİ İLE SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

İslam ülkelerini bir araya getiren en Önemli faktörlerden birisi de kültürdür. Türkiye ile İslam ülkeleri arasındaki bağların, esas olarak kültür temeline dayandığı kolaylıkla ifade edilebilir. Kültür, davranış ve yaşayış tarzlarını içerir. İslam ülkelerindeki davranış ve yaşayış biçimleri müşterek inanç olan İslamiyet'ten kuvvetle etkilenmiştir.

Bugün, çeşitli ve çok sayıda İslam milletinin kültürel hayatlarının özü birdir. Bazı tezahürlerinde şekil farklılıkları görülse de, ortak bir İslam kültür ve medeniyeti vardır. Muhtelif kavimler, kendilerini birleştiren İslam inancı içinde 14 asır boyunca müşterek bir kültür ve medeniyet geliştirmişlerdir.

İslam ülkeleri arasında müştereken oluşturulan 14 asırlık tarih, kültürel benzerliğin pekişmesine yol açan olaylarla doludur.Bu yönüyle İslam tarihi, müslümanlar arasında birleştirici temel unsurlardan birini teşkil etmektedir. Müslümanlar tarihlerini, İslamiyetin doğusuyla aynı zamanda başlatmışlardır. Bundan sonra tarihin çeşitli dönemlerinde ırki menşeleri farklı olan Müslümanlar beraber yaşamışlar ve aynı kaderi paylaşmışlardır. Çok sayıda İslam kavimlerinin Asri Saadette, birçok İslam hükümdarlıklarında ve son olarak Osmanlılar zamanında aynı devletin sınırları içinde birlikte ve kardeşçe yaşadıkları bilinmektedir. Tarihteki bu birliğe rağmen, bugün İslam ülkeleri arasında ekonomik ve siyasi olarak bir bütünlük görülmemektedir. Bunun en önemli nedeni, bu ülkelerdeki eğitilmiş grupların ve kültür birikimlerinin yeterli olmamasıdır. Halbuki İslam düşüncesi, eğitimi, öğretimi ve bilimi esas kabul eder ve müşterek çalışmaların artmasına katkıda bulunur.

İslam ülkeleri arasındaki potansiyel işbirliği alanlarının genişliğine ve sosyo-kültürel altyapının müsait olmasına rağmen, bu potansiyelin iyi kullanılmaması ve İslam ülkeleri arasında ikili ve kuramsal işbirliğinin yetersiz kalmasının temelinde bir takım engeller, ekonomik sistem farklılıkları, ülke içi ve

ülkelerarası istikrarsızlıklar ve ekonomik problemler yatmaktadır.

Sosyo-ekonomik ve kültürel alanda işbirliğini sağlamadaki güçlüklerde lisan farklılıkları da etkin olmuştur. Öte yandan, halkta bulunan yabancı hayranlığı, birinci planda kültürel ve sosyal yabancılaşmaya; yabancı ülkenin mallarının, hayat tarzının ve projelerinin kabul edilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla bu durum, İslam Ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesini engellemektedir.

Son yıllarda, yabancı kültür ve fikirlerin İslam ülkelerini istilası, bu memleketlerin sosyal yapısını güçlü kılan değerleri erozyona uğratmaktadır. Müslümanları, kendilerine ait inanç, gelenek ve davranışlardan uzaklaştıran fikir ve yabancı kültür tesirlerine hemen her yerde rastlanmaktadır. İşte İslam Ülkelerinde yaşanan bu bozulmaya karşı, İslam kültür mirasının korunup geliştirilebilmesi için Müslümanların işbirliği yapmaları, aralarındaki bağları her alanda kuvvetlendirmeleri gerekmektedir.

Günümüzde İslam Ülkeleri arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi hedefinin arka planında dünyadaki konjonktürel gelişmelerin yanında kültürel ve sosyal müştereklikler yatmaktadır. Bu bakımdan, İKT'nı güçlendirmek ve İslam Ülkeleri arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmek, kültür bağlarının takviyesi ile mümkündür.

İslam Ülkeleri arasındaki kültürel ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesinin esas olarak iki aracı vardır. Bunlar, kültürel ve sosyal sahalarda faaliyet gösteren müesseselerin ve İslam Ülkeleri arasındaki mevcut ikili ilişkilerin geliştirilmesidir.

İslam Ülkeleri arasındaki kültür işbirliğine katkıda bulunan kurumların başında İKT ve buna bağlı kuruluşlar gelmektedir. İKT içindeki Daimi Karar ve İcra organı olarak kurulan üç Daimi İşbirliği Komitesinden ikisi kültür ve teknoloji sahasında çalışmaktadır.

İslam Ülkeleri arasında kültürel faaliyet gösteren kuruluşların başında, 1976 yılında kuruluşu karara bağlanan ve 1980 yılımda İstanbul'da çalışmaya başlayan İKT Genel Sekreterliği'ne bağlı IRCICA (Research Center for Islamic History, Art and Culture - İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) gelmektedir.

İKT, Milletlerarası İslam Kültür Mirasını Koruma Komisyonu (IPPICH)'nun statüsü gereğince IRCICA, bu Komisyonun Sekreteryası ve Faaliyet Organı görevini üstlenmiştir.

Türkiye'de faaliyet gösteren ve sahasında etkin çalışmalar yapan IRCICA'nın çalışmalarının İKT ve Türkiye tarafından daha fazla teşviki yararlı olacaktır.

İslam ülkelerinde eğitim, kültür ve bilim sahasında çalışmalarda bulunan İKT'na bağlı uzman kuruluşlardan biri de ISESCO (Organization of Islamic Education, Science and Culture - İslam Eğitim, Bilim Kültür Teşkilatı)'dır.

Devam eden çalışmaların yanında, kültür ve sosyal faaliyetlerin daha da etkin hale getirilmesi zaruridir. Bu çalışmaların kurumsal olarak ve proje bazında İslam ülkeleri ile İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar tarafından daha fazla desteklenmesi ve finansmanı için Türkiye öncülüğünde girişimlerde bulunulmalı, konuların önemi anlatılmalı ve potansiyel kaynaklar harekete geçirilmelidir. Türkiye bilgisini, tecrübesini ve insan gücünü bu konularda projeler hazırlamak için seferber edebilmelidir.

4.4. SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TEKLİFLER

İslam ülkeleri arasında tarihi köklere dayanan mevcut ikili sosyo-kültürel ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, İslam ülkeleri arasında daha hızlı bir şekilde kültür ve eğitim alanında işbirliğine gidilmelidir.

İslam ülkeleri, günümüze kadar aralarında birtakım kültür anlaşmaları imzalamışlardır. Ancak uygulamalar yeterli olmayıp bunların takviyesi zorunludur. Bu konuda şu hususlar teklif edilebilir.

1. İslam ülkeleri ile Türkiye arasında ikili anlaşmalara dayanan öğrenim bursları, bütün İslam ülkelerini kapsayacak şekilde öğrenci ve öğretim üyesi mübadelesine dönüştürülmelidir. İslam Kalkınma Bankası ve İKT'ye üye ülkeler arasında kurulacak İslam Ülkeleri Üniversite Rektörleri Konseyi, bu faaliyetlerde etkili bir rol almalıdır.

2. Müşterek İslam kültürünü taşıyan temel eserlerin, Müslümanların konuştuğu dillere tercümesi ve tanıtılması, İslam Ülkeleri arasındaki kardeşlik duygularının daha da gelişmesine vesile olacaktır.

3. Tarihi ve kültürel hususiyetlerinin yanında 500.000 civarında yazma eserin bulunduğu İstanbul, ortak kültür merkezi haline getirilmelidir.

4. İslam ülkeleri arasında kardeşlik duygularını rencide eden ve husumet yaratan birtakım telakkileri ortadan kaldırmak için ortak çalışmalar yapılmalıdır. Bu amaçla, ders kitaplarında yer alan ve hasmane duyguları

körükleyici ifadeler yerine kardeşlik duygularını ön plana çıkaran ortak telakki tarzı geliştirilmelidir.

5. İslam ülkelerinin TV ve diğer sözlü-yazılı yayın organlarında her ay en az üç İslam ülkesinin kültür ve sanat etkinliklerinin tanıtılması amacıyla kültür anlaşmaları yapılmalı, bu anlaşmaların uygulanması için gerekli ortamın oluşmasına gayret edilmelidir.

6. Kültürlerin tanıtılması için karşılıklı olarak gezici sergi, fuar ve kütüphanelerin oluşturulmasına çalışılmalı ve sanat eserlerinin buralarda satılması sağlanmalıdır.

7. İslam ülkeleri arasında folklor, müzik ve sportif amaçlı temaslar arttırılmalıdır. Bu sahalarda milletlerarası müsabakalar ve "İslam Ülkeleri Spor Olimpiyatları" düzenlenmelidir.

8. İslam ülkelerine mensup çocuklar ve gençlerin katılacağı, gezi, kamp ve kültür programları düzenlenip ortak kültür kitapları hazırlanmalı ve muhtelif dillerde neşredilmelidir.

9. İslam ülkelerindeki kadınların ve gençlerin meselelerini araştırma ve çözmeye yönelik "Araştırma Merkezleri[11] kurulmalıdır.

10. İslam ülkelerinde ve diğer memleketlerin topraklarında bulunan büyük bir kısmı Türklerden kalan İslam kültür ve mirasına sahip çıkılmalıdır. İslam ülkeleri, kendi topraklarındaki eserlerin korunması için üzerine düşeni yapmalıdır. Ayrıca, bu konuda ülkeler arasında kurulmuş ve yeni oluşacak teşkilatlar nezdinde işbirliği yaygınlaştırılmalıdır.

11. Müslümanların kutsal meselesi olan Mescid-i Aksa ve Kudüs'teki İslam mirasının korunmasında Türkiye faal rol almalı, diğer İslam ülkelerini ve teşkilatlarını harekete geçirmelidir.

12. Avrupa'da, özellikle İspanya ve Sicilya'da ve dünyanın diğer bölgelerindeki İslam mirası korunmalı ve canlandırılmalıdır. Bu noktada Balkanların durumu büyük ehemmiyet arz etmektedir.

13. Bosna dramının bir parçası da, İslam kültür ve mirasının, Sırplar ve Hırvatlar tarafından bütün dünyanın gözü önünde, kasıtlı olarak tahrip ve yok edilmeye çalışılmasıdır. İçinde insan bulunmayan 600 yıllık arşivler ve camiler hedef alınmaktadır. Mostar şehrine adını veren ve Türk mimarisinin güzel bir eseri, aynı zamanda Avrupa'nın mimari-tarihi değere

sahip köprülerinden olan "Eski Köprü" özellikle hedef alınmış ve tahrip edilmiştir.

Bu vahşeti durdurmak için alınabilecek tedbirlere ek olarak, savaşın bitiminden ve Bosna-Hersek'in bağımsızlığa kavuşmasından sonra Türkiye, bu topraklardaki Türk-İslam mirasının canlandırılması için kendi çabalarını artırmanın yanında, bütün İslam ülkelerini harekete geçirmelidir. İslam ülkelerinin Nisan 1993'te Karaçi'de yapılan toplantısında alınan karara göre IRCIGA Bosna-Hersek'teki kültür ve mimari değeri haiz mirasın tespiti, onarım ve tanıtılmasının organizasyonu ile görevlendirilmiştir. Halen, IRCIGA, ICPICH (Internationale Commissionne for Tidi Preservation of Tidi Islamic Cultural Heritage) Unesco ve diğer kuruluşlar tarafından yapılan hasar tespit ve onarım için kaynak sağlama çabaları Türkiye'nin öncülüğünde genişletilmeli ve "Bosna Kültür Fonu" oluşturularak Bosna Hükümeti'ne yeterli kaynaklar tahsis edilmelidir.

14. Türkiye diğer İslam ülkelerine, yeni Türk Cumhuriyetlerindeki İslam kültür ve medeniyetinin korunması ve geliştirilmesi için öncülük etmelidir. Türkiye ayrıca, bağımsızlığına yeni kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin İslam ülkeleri ve teşkilatları ile sosyo-kültürel münasebetlerinin ve işbirliğinin geliştirilmesine yardımcı olmalıdır. Diğer yandan, bu topraklardaki İslam mirasının canlandırılması sırasında Türkiye'ye önemli görevler düşecektir. Mesela, Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin onarımına Türkiye'nin katılması takdire şayandır. Aynı şekilde, Oxford Center for Islamic Studies'in Semerkant'taki İmam Buhari Camii'nin onarımı ve burada bir eğitim kompleksinin inşaası projesine Türkiye'nin de iştiraki yarar sağlayacaktır.

15. Türkiye ve diğer İslam ülkelerinde faaliyet gösteren gönüllü sosyo-kültürel teşekküllerin ülkeler arasında yaptıkları çalışmalar teşvik edilmeli, gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır.

16. İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler sosyal ve kültürel sahada kullanılmak üzere mali bir fon teşkil etmelidir. Bu fon yıkılan kültür mirasının onarımı, korunması; eğitim ve burs gibi hizmetlerde kullanılmalıdır. Türkiye, böyle bir fonun oluşturulması ve kullanılmasında tarihi birikiminden gelen bilgi ve tecrübesini ortaya koymalıdır. Fon yönetiminin Türkiye tarafından icra edilmesine çalışılması uygun olacaktır.

17. İslam Kültürü ve Sanat eserleri ile İslam Ülkelerindeki tabii çevrelerin korunması konusunda da işbirliğine gidilmelidir.

18. İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkelerin devlet yetkilileri belli aralıklarla toplanarak kültür, eğitim ve diğer sosyal sahalarda yapılacak

faaliyetleri tespit etmeli ve yapılması gerekenleri üye ülkelerin hükümetlerine bildirmeli, uygulamayı yakından takip etmelidir.

19. Sözlü ve yazılı basın-yayın sahalarında işbirliği arttırılmalı, İslam ülkeleri arasında TV programlan alışverişi yanında ortak yayınlar gerçekleştirilerek bu ülkelerin tanıtılması ve kardeşliğin güçlendirilmesine yönelik diğer çalışmalar yapılmalıdır.

20. Tunus'ta kurulu "Osmanlı Tarihi ve İslam Kültürü Araştırma Merkezi"nin Türkiye tarafından mali ve diğer yardımlarla desteklenmesi gerçekleştirilmelidir.

4.5. EKONOMİK İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİ İÇİN TEKLİFLER

Bütün bu tahlillerden sonra, Türkiye ile İslam Konferansı Teşkilatına üye ve diğer İslam ülkelerinin bütünü arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için aşağıdaki hususlara önem vermek ve gerçekleştirilmelerine çalışmak uygun olur.

1. İslam ülkeleri arasındaki gümrüklerin azaltılması ve tarife dışı engellerin kaldırılması yönünde çalışmalar yapılması;

2. Halihazırda İslam ülkeleri arasında en önemli organizasyon olan İslam Konferansı Teşkilatı'nın merkezi organizasyonundan, yan kuruluşlarına kadar takviye edilmesinin ve güçlenmesinin sağlanması;

3. İslam Konferansı Teşkilatı İktisadi İşbirliği Daimi Komitesi'nin faaliyetlerinin hızlandırılması;

4. İslam Ülkeleri ile münasebetler İKT ve EKİT içinde geliştirilirken, özellikle EKİT'in çok yönlü ve şahsiyetli bir dış politika çerçevesinde, Türkiye'nin Bölgesel Bütünleşme çalışmalarında, özellikle Orta Asya ile vaki ve potansiyel engellerin ortadan kaldırılmasında ve bilhassa bu yörenin dış dünyaya ve Türkiye'ye açılması konularında bir çerçeve olarak kullanılması;

5. İslam Konferansı'nı "İktisadi İşbirliği Hareket Planı"nda yer alan uzun vadeli tedbirlerden özellikle:

   a. Altyapı yatırımlarının geliştirilmesi (ulaşım, haberleşme),
   b. Kurumsal faktörlerin (pazarlama, teşvik, araştırma ve finans) gelişmesinin sağlanması,

c. Üye ülkeler arasındaki iktisadi, mali ve ticari alanlardaki sınırlayıcı uygulamaların yumuşatılıp ahenkleştirilmesi,
d. Ortak yatırımların hızlandırılmasına önem verilmesi;

6. Üye ülkeler arasında yeni ticaret alanları oluşturmak ve ticari ilişkilere dahil olabilecek ürün çeşidinin arttırılması, özellikle üye ülkelerin gıda maddeleri açısından Batı Avrupa ve diğer sanayi ülkelerine karşı bağımlılığının azaltılmaya çalışılması;

7. Sanayileşmiş ülkelere karşı ortak strateji takip edilmesi, onlardan yapılan ithalatın üye ülkelere kaydırılmasına çalışılması;

8. İslam ülkelerinin kendi aralarındaki dış ticaret hacminin bugünkü seviyesi olan %11'den ilk etapta %25'e çıkarılmasının sağlanmaya çalışılması;

9. İslam ülkelerinin gittikçe bozulan dış ticaret dengesinin düzeltilebilmesi için ortak tedbirler alınması;

10. İslam ülkeleri arasında ikili ve/veya çok taraflı tercihli ticaret anlaşmaları yapılmasının sağlanması ve yapılmış olanların genişletilmesinin teşvik edilmesi;

11. İslam ülkelerinde İslam ticaret merkezlerinin kurulması, kurulanların teşvik edilmesi, ticari fuarların çoğaltılarak ilişkilerin gelişmesinin sağlanması;

12. İslam ülkelerinin kendi doğal kaynakları üzerindeki hakimiyetinin arttırılmasının sağlanması;

13. Ülkeler arasında "Bölgesel İşbirliğine yönelik olarak alınacak kararların bütün İslam ülkelerine iktisadi açıdan fayda sağlayacak şekilde alınmasının sağlanması;

14. Ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayıcı engellerin kademeli olarak kaldırılmasının sağlanması;

15. Ticaret ve ürün pazarlanmasında standardizasyona gidilmesi;

16. Ticarette finansmanı kolaylaştırmak için mali kredi ve finansman yöntemlerinin geliştirilmesi;

17. Ülkeler arasında teknik işbirliğinin geliştirilmesi ve dışarıya beyin göçünün önlenmesi;

I8. Hava, kara, denizyolu ulaşım imkanlarının geliştirilmesi ve bu alanda İslam ülkelerine öncelik tanınması;

19. Ülkelerin karşılıklı olarak müşavirlik, müteahhitlik ve mühendislik alanlarındaki imkanlardan faydalanma yollarının araştırılması;

20.Ülkeler arasında ticari bilgi akışını sağlayacak bir enformasyon merkezinin kurulmasının kısa sürede sağlanması;

21.Üretim kaynaklarının flnans, ticaret ve turizm sektörleri ile takviye edilmesi;

22. Ürün pazarlarının geliştirilmesinin temin edilmesi;

23. İslam ülkeleri arasındaki müşterek su kaynaklarının en verimli bir şekilde kullanılmasının ve su konusunun birleştirici bir "Barış Unsuru" haline dönüşmesinin sağlanması;

24. Piyasa ekonmisinin işlemesini sağlayacak ve özel sektörün bölgede çalışmasını kolaylaştıracak gerekli zeminin oluşturulması;

25. Özel sektör kuruluşları arasındaki ilişkilere etkinlik kazandırılması;

26. Bölgenin doğal ve enerji kaynaklarının rasyonel kullanımının sağlanması için, üye ülkeler arasında (teknik, ekonomik) bağlantılar kurulmasının ve petrol servetinin bütün İslam Dünyası'na refah getirici bir tarzda idare edilmesinin sağlanması;

27.Bölgenin turizm potansiyelinden yararlanılarak İslam ülkeleri arasındaki turizm hareketlerinin hızlandırılması;

28.Ortak sermayeli ticaret ve kalkınma bankalarının kurulmasının gerçekleştirilmesi;

29. Karşılıklı ticaretin arttırılması amacıyla, ara dönemde sınır ticaretinin geliştirilmesi;

30. İslam ülkelerindeki tarımsal ürünlerin üçüncü ülkelere birlikte pazarlanması için gayret sarf edilmesi;

31.Kişi, mal, sermaye ve hizmetlerin dolaşımının kolaylaştırılmasının teşvik edilmesi;

32. Ortak menfaatler doğrultusunda müşterek yatırım projelerinin geliştirilmesi;

33. Trans-Avrasya ekonomi ağı içinde Trans-Avrasya İmar ve Kalkınma Bankası'nın kurulması için İslam ülkelerinin destek ve katkısının sağlanması.

Yukarıda sayılan teklifler, cihetteki, kardeş İslam ülkelerinin Türkiye ile ilişkilerini geliştirip güçlendirmede atılacak adımlarım tümünü kapsamamaktadır. Bu tedbirlere yenileri de ilave edilebilir. Sayılan tedbirlerin alınmasında psikolojik destek sağlayacak olan Türkiye'nin İslam Konferansı Teşkilatı'na fiili üyeliği, TBMM'den geçirilerek onaylanmalıdır. Böylece fiili durum hukuken tamamlanmış olacaktır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyeleri ve diğer İslam ülkeleri veya toplulukları arasındaki iktisadi, ticari, sosyal ve kültürel alanlara ilişkin engelleri kaldırarak, işbirliğinin giderek kuvvetlendirilmesine önem verilmelidir. Bu bakımdan, Irak petrol boru hattının ve Habur sınır kapısının açılması. Doğu ve Güney sınırlarımızda sınır ticaretinin canlandırılması, Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğal gazının Akdeniz'e aktarılması projesinin EKİT içinde ele alınarak karara bağlanması ve üçüncü ülkeler üzerinde bu yolla baskı yapılması gibi tedbirlere vakit geçirilmeden başvurulmalıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

Küreselleşme ve bölgeselleşme çerçevesinde, devletin iktisadi faaliyet ile ilgili temci amacının kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu arttırmak olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Toplum refahının en önemli göstergelerinin kişi başına düşen reel gelir ile gelir dağılımı olduğunu belirten bu araştırmacılara göre, devlet ülkede kişi başına düşen reel geliri artırıcı ve gelir dağılımını düzeltici politikalar uygulamalıdır. Söz konusu araştırmacılara göre, küreselleşme ile bölgeselleşmenin etkileri incelenirken, konunun ülkede kişi başına düşen reel geliri ve gelir dağılımını zaman içinde nasıl etkileyeceği çerçevesinde ele alınması uygun olacaktır.

Sürekli iktisadi büyüme için yüksek tasarruf ve yatırım oranları gerekmekle birlikte bu oranların yüksekliği sürekli büyümenin sağlanabilmesi için yeterli değildir. Yüksek tasarruf ve yatırım oranlarına rağmen eski Sovyetler Birliğindeki iktisadi sistemin çökmüş olması bu sonucu kanıtlamaktadır. Ekonomide kaynakların etkin dağılımı ve yeni yatırımların verimli alanlara kaymalarını sağlayacak olan iktisadi politikalar dört başlık altında toplanabilir: Serbest rekabete dayalı etkin bir finans sistemi, nötr bir dış ticaret rejimi, liberal bir yabancı sermaye rejimi ve ülkede rekabetçi piyasaların çalışmasını sağlayacak ve piyasaları düzenleyecek olan rekabet politikaları. Finans sistemi ülkede kötü yatırımların yapılmasını engelleyebilmeli ve borç alma ve verme faiz hadleri arasındaki farkın (banking spread) azaltılmasını sağlayabilmelidir. Diğer taraftan, dış ticaret rejimi ülkedeki ortalama nominal ve efektif koruma ve sübvansiyon oranlarının sıfıra yakın değerler almasını sağlayacak ve bu oranların sektörler arasındaki varyasyonlarını azaltacak nötr bir rejim olmalıdır. Rekabet politikaları ise Uruguay Turu sonunda kararlaştırılan GATT sistemi rekabet politikalarına uyum göstermek durumundadır. Ayrıca Avrupa Birliği ile gerçekleştirilecek olan Gümrük Birliği, Türk rekabet politikalarının, tedricen Avrupa Birliği rekabet politikalarına uyum sağlamasını gerektirmektedir. Ülkede uygulanan iktisat politikaları, reel gelirin büyüme hızını arttırmak açısından büyük önem arz etmekle birlikte sürekli iktisadi büyümeyi sağlayan temel faktörler bilindiği üzere insan kaynaklarının özellikleri, fiziksel sermaye birikimi ve teknolojik gelişmedir.

İnsan kaynaklarının özelliklerini belirleyen faktörler, demografik gelişmeler, işgücünün eğitim düzeyi ve sosyal barışı sağlama açısından önemli olan gelir dağılımıdır. Demografik gelişmeler işgücünün zaman içinde gelişmesini, eğitim düzeyi işgücünün kalitesini, toplumdaki gelir dağılımının iyileşmesi ise sosyal barışı sağlamak suretiyle işgücünün verimliliğini belirlemektedir. Eğitime ayrılan kaynaklar, ülkedeki iktisadi büyüme hızı ile doğru orantılı, nüfus artışı oranı ile de ters orantılı olarak artmaktadır. Konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalar gelir dağılımındaki iyileşmelerin okullaşma oranını arttırdığını, dolayısıyla eğitime yarar sağladığını göstermektedir. Eğitime verilen önemin başlıca göstergesi eğitimin milli gelirden aldığı paydır. Ayrıca temel, orta ve yüksek eğitim harcamalarının toplam eğitim bütçesinden aldığı paylar da eğitime ayrılan kaynakların nasıl kullanıldığını göstermektedir. Eğitim ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer husus orta ve yüksek öğretim düzeyindeki eğitim kurum ve kuruluşlarında öğrenim gören toplam öğrencilerden mesleki ve teknik öğretime ayrılanların oranı ve mesleki ve teknik öğretime ayrılan fonların orta ve yüksek öğretim harcamaları içindeki oranıdır. İlk, orta ve yüksek öğretimde kalitenin yükseltilmesi ülkede kalifiye işgücü yetiştirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Fiziksel sermaye birikimini belirleyen temel unsurlar tasarruf oranı ile yatırım oranıdır. İç tasarruf oranı ile ilgili olarak yapılan çalışmalar, reel gelir artış oranının iç tasarruf oranını belirleyen temel değişkenlerden biri olduğunu göstermektedir. Reel gelir artış oranındaki yükselme tasarruf oranını arttırmaktadır. Tasarruf oranını etkileyen diğer bir değişken, reel faiz hadleri ve bu oranların standart sapmasıdır. Yatırım oranı ile ilgili olarak yapılan çalışmalar, bu oranın istikrarlı makroekonomik ortam altında yükseldiğini göstermektedir. Söz konusu oran sağlam finans kurumlarının var olduğu, mülkiyet haklarının korunduğu ve altyapı yatırımlarının kamu tarafından gerçekleştirildiği ekonomilerde yükselmektedir. Tasarruf oranı ile yatırım oranı arttıracak politikalar izlenmesi ülkede fiziksel sermaye birikimini hızlandırmak açısından büyük önem arz etmektedir.

Sürekli iktisadi büyümeyi etkileyen en önemli faktörlerden biri işgücü, sermaye ve organizasyon gibi üretim faktörlerinin verimliliğini arttıran teknolojik gelişmedir. Teknolojik gelişmeyi belirleyen temel faktörün araştırma-geliştirme faaliyetleri olduğu belirtilmektedir. Japonya ve A.B.D. milli gelirlerinin yüzde 2.7'sini, Kore yüzde 0.9'unu, Türkiye ise milli

gelirlerinin yüzde 0.33-0.54'ünü araştırma-geliştirme faaliyetlerine ayırmaktadır. Milli gelirin yüzde 2.7'sini araştırma-geliştirme faaliyetlerine ayıran Japonya ve A.B.D.'inde IBM, General Motors ve Hitachi gibi uluslarüstü büyük firmaların araştırma-geliştirme harcamaları, toplam araştırma-geliştirme harcamalarının Japonya'da yüzde 33'ünü, A.B.D.'nde ise yüzde 26'sını oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmelerden yararlanmak isteyen, ancak araştırma-geliştirme faaliyetlerine ek kaynak ayırmakta zorlanan Türkiye gibi bir ülke teknoloji transferini başlıca beş şekilde gerçekleştirebilir: (i) Bilimsel ve teknik yayınlar (ii) dış ticaret (makine ithalatı); (iii) yabancı sermaye yatırımları; (iv) patent, lisans ve teknik yardım anlaşmaları ve (v) stratejik birleşmeler. Söz konusu yöntemlerin en önemlilerinden birisinin yabancı sermaye yatırımları olduğu belirtilmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için gerekli olan koşullar genellikle şu şekilde sıralanmaktadır: İyi yönlendirilen makroekonomik ortam; mülkiyet haklarının korunması ve bu hakların etkin bir hukuk sistemi ile desteklenmesi ve dışa açık yabancı sermaye rejimi. Dünyadaki yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir kısmını gerçekleştiren uluslarüstü firmalar açısından amaç asgari risk ile azami kar sağlamaktır. Sermaye bu koşullan sağlayan ülkeye kaymaktadır. Diğer taraftan, teknolojik gelişme lisans ve patent sistemi ve teknik yardım anlaşmaları yolu ile de sağlanabilir. Bunun için dışa açık liberal bir lisans sistemi uygulamasının uygun olacağı belirtilmektedir. Ülkede teknolojik gelişmeyi hızlandırmak, reel gelirin büyüme hızını arttırma açısından büyük önem arz etmektedir.

Ekonomide kaynakların etkin dağıtımı ve yeni yatırımların verimli alanlara kaymaları yukarıda belirtildiği üzere serbest rekabete dayalı etkin bir finans sistemi, nötr bir dış ticaret rejimi, sermaye hareketlerinin liberal ortamda çalışmasını sağlayan yabancı sermaye rejimi ve ülkede rekabetçi piyasaların çalışmasını sağlayacak ve piyasaları düzenleyecek olan rekabet politikaları altında sağlanabilmektedir. Konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalar liberal iktisat politikaları uygulayan ülkelerde, bu politikaları uygulamayan ülkelere göre, kişi başına reel gelirin daha hızlı büyüdüğünü ve gelir dağılımının da uzun vadede olumlu yönde geliştiğini göstermektedir. Söz konusu ilk üç politikanın özellikleri ve etkileri yaygın olarak bilindiğinden burada rekabet politikaları üzerinde ayrıntılı olarak durmakta yarar görülmektedir.

GATT Anlaşmasını 1951 yılında imzalamış olan Türkiye, uzun süre dış ticarette GATT'ın bazı kurallarına uyamamıştır. Bu duruma GATT Anlaşmasının 18.B maddesi de imkan vermiştir. Böylece, Türkiye, ithalatta

miktar kısıtlamaları, lisans sistemi, ihracata sübvansiyon uygulamış, ithalata gümrük vergisiyle birlikte eş etkili vergiler de koymuştur. Ancak son senelerde GATT'daki gelişmeler, gelişmekte olan ülkelerin de dış ticaret rejimlerini liberalleştirmelerini öngörmekte, bu ülkelerin Anlaşmanın 18.B maddesine dayanarak GATT kurallarına uymamaları uygulamasına son vermek istemektedir. Uruguay Turu görüşmelerinde bu konuda görüş birliğine varılmıştır. Türkiye önümüzdeki senelerde 18.B maddesinden yararlanmakta güçlük çekecektir. Tokyo Turu (1973-1979) görüşmeleri sonunda anlaşma sağlanan "sübvansiyonlar ve telafi edici vergiler kodu", "anti damping kodu", "gümrük kıynet kodu", "ticarette teknik engeller kodu", "ithal lisansları kodu" ve "devlet alımları kodu" ile ilgili esasların tümü Uruguay Turu sonunda Türkiye tarafından da kabul edilmiş bulunmaktadır. "Sübvansiyon ve telafi edici vergiler" kodunu 1984 yılında, "gümrük kıymeti" kodunu da 1989 yılında bazı çekinceler ile kabul etmiş olan Türkiye, böylece tüm diğer kodları da yeni şekilleriyle üstlenmek durumunda kalacaktır. Uruguay Turu görüşmeleri sonunda, "koruma önlemleri" (safeguard) konusu ile ilgili olarak gönüllü ihracat kısıtlaması uygulamasına dört sene içinde son verilmesi kararlaştırılmış ve GATT 94'de, madde 19'a göre başlatılan soruşturmalarda izlenecek yöntem açık olarak belirtilmiştir. "Sübvansiyon ve telafi edici vergiler" kodunda ihracatta sübvansiyon uygulamasına son verilmesi kararlaştırılmış ve ihracatta sübvansiyon uygulayan ülkelere konulacak olan telafi edici verginin belirlenmesinde izlenecek yöntem yeniden belirtilmiştir. "Anti damping" kuralları, anti damping uygulamalarına bir düzen getirmektedir. Bilindiği gibi, Türkiye 1989 yılında "ithalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi" hakkında 3577 sayılı kanunu kabul etmiştir. Diğer taraftan "gümrük kıymet kodu" kuralları gümrük tarifelerinin uygulanacağı değerin belirlenmesi konusuna açıklık getirmektedir. Bu uygulamaya göre gümrük idaresi önemli bir neden olmadığı sürece beyan edilen değeri matrah olarak kabul etmek durumundadır. "Ticarette Teknik Engeller" ile ilgili kurallar dış ticarette teknik kurallar ve standartların ticareti engelleyecek şekilde konulmasını önlemeye yöneliktir. "İthal Lisansları" ile ilgili kurallar uygulamaya açıklık ve şeffaflık getirmeye yöneliktir. "Devlet Alımları" ile ilgili kuralların temel amacı devlet ihalelerini yurtdışı rekabete açmaktır. Böyle bir uygulama sonunda yabancı firmalar yurtiçindeki ihalelere, Türk firmaları da yurtdışındaki ihalelere katılabileceklerdir. "Ticaret ile İlgili Yatırım Tedbirleri" (TRIMS) konusundaki anlaşma, ara malı kullanımında belirli oranlarda yerli üretim kullanılması gibi, GATT ilkeleri İle bağdaşmayan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin kararların uygulanmasına son verilmesini istemektedir. Diğer taraftan, anlaşma, "Ticaret

ile ilgili Fikri Mülkiyet Haklan" konusunda, ülkelerden telif hakkı, patent, alameti farika (trademark), endüstri tasarımı, ticari sırlar ve entegre devreler ile ilgili mülkiyet haklarının korunması için gerekli kuralların geliştirilmesi ve bu kuralların uygulanmasını istemektedir. Türkiye, Uruguay Round'un yeni GATT kurallarını uygulamaya başladıktan sonra ülkede rekabet artacak, kaynaklar etkin dağılacak ve uzun dönemde fert başına reel gelir artacaktır.

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) arasında bir ortaklık yaratan Ankara Anlaşması ve bu ortaklığın geçiş dönemi koşullarını belirleyen Katma Protokol hükümlerine göre, Anlaşmaların içerdiği amaçların gerçekleştirilmesi bir Gümrük Birliği'nin 1995 yılı itibariyle tamamlanmasına bağlanmaktadır. Ankara Anlaşması ile, Birlikle, sonuçta "tam üyeliği" öngören, gümrük birliği temeline dayalı bir ortaklık tesis edilmiş bulunmaktadır. 1995 yılında gerçekleşecek olan Gümrük Birliği ile ülkede rekabet artacak, kaynaklar etkin dağılacak ve uzun dönemde Türkiye'de fert başına reel gelir artacak ve gelir dağılımı olumlu etkilenecektir. Ancak bu sonuç uzun dönemde alınabilecektir. Kısa dönemde Türkiye bazı problemlerle karşılaşacaktır. Bu problemler dört başlık altında toplanabilir: (i) Gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonunun Birliğe karşı kaldırılması ve Birlik Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum sonucu meydana gelecek gelir kaybı; (ü) ödemeler dengesinde meydana gelecek bozulma; (iii) işsizlikteki artış; (iv) bazı sektörlerin rekabet gücünün yetersizliğinden ötürü ortaya çıkabilecek sorunlar. Ayrıca, çeşitli iktisatçılar başarılı bir Gümrük Birliği için makroekonomik istikrarın gerektiğini belirtmektedir. Bu iktisatçılara göre, ülke Gümrük Birliği'ne giderken makroekonomik istikrarı sağlamaya yönelik tedbirleri almak durumundadır.

Öte yandan, Avrupa Birliği Türk menşeli mallar ithalini 3. ülkelerden olan ithalat olarak görmekte ve bu mallara gerektiğinde anti-damping ve fark giderici vergi uygulamaktadır. AB 1979-1993 döneminde Türkiye'ye karşı 22 anti-damping ve 1 adet fark giderici vergi soruşturması başlatmış ve 8 durumda da vergi koymuştur. Ayrıca Avrupa Birliği, Çok Fiyatlılar Anlaşması ve Katma Protokol'ün verdiği imkanlar dahilinde, gönüllü ihracat kısıtlamaları yoluyla Türk menşeli tekstil ürünlerine kota sistemi uygulamaktadır. Ortaklık anlaşmasına aykırı olan bu uygulamalar bugün de sürdürülmektedir.

Katma Protokolün 47. maddesi Türkiye ile AB arasında söz konusu olabilecek damping ihtilaflarının, 3. ülkelere nazaran farklı bir düzenlemeye tabi tutulacağını öngörmektedir. Ayrıca, aynı protokolün 43. maddesinde devlet

yardımları bakımından Türkiye özel bir statüye mazhar kılınmış bulunmaktadır. Dolayısıyla, fark giderici vergi soruşturmaları bakımından da bugün Türkiye aleyhine yürütülecek soruşturmalar ortaklık rejimine uygun bir çerçevede açıklanamayacaktır. Konuyla ilgili düzenlemeler Ankara Anlaşması ve Katma Protokol çerçevesinde, Ortaklık Konseyi tarafından karara bağlanmak durumundadır. Türkiye-AB arasında kurulacak Gümrük Birliği'nin iyi işlenmesi bakımından bugüne kadar gerçekleştirilmemiş olan söz konusu düzenlemelerin (Katma Protokol 43. ve 47. maddeler çerçevesinde) 1995 yılı itibariyle gerçekleştirilmesine açık biçimde ihtiyaç duyulacaktır.

Yukarıda belirtilen sorunların çözüme kavuşturulması halinde, Türkiye'nin Birliğin rekabet politikalarına, ticaretimizi etkileyen konularda, uymasıyla, ülkemizde kaynaklar uzun dönemde, rekabet altında etkin dağılacak, fert başına reel gelir artacak ve gelir dağılımı olumlu etkilenecektir. Gümrük Birliği altında Türkiye Avrupa Birliği'nde ihracat pazarını sanayi mallan için bir anlamda garantilemektedir. Bu garanti 1995 yılı itibariyle tarım mallarını kapsamamaktadır. Bilindiği gibi Katma Protokol Türkiye'nin 22 yıllık dönem içinde, Birlik Ortak Tarım Politikası'na uyum için gerekli tedbirleri almasını öngörmektedir. Taraflar arasında tarım ürünleri ticaretinin sanayi sektöründekine benzer bir biçimde liberalizasyonu ancak bu uyumdan sonra mümkün olabilecektir. Türkiye'nin bu konuda yeterli hazırlığı bulunmaması nedeniyle, tarım uyumu 1995 yılı sonrasına bırakılmış bulunmaktadır. Gümrük Birliği'nin sağlayacağı diğer iktisadi yararlar şöyle özetlenebilir. Gümrük Birliği altında karar alıcılar, iktisadi birimleri (yurtiçi ve yurtdışı) Gümrük Birliği için gerekli olan iktisadi politikaların sürekli olarak uygulanacağına inandırmak durumunda değildir. Halbuki gümrük birliğinin söz konusu olmadığı bir durumda benzer politikaların sürekli olarak uygulanacağına iktisadi birimleri inandırmak (credibilty) kolay olmayabilir, ikinci fayda Türkiye'ye gelecek olan dış yatırımdaki muhtemel artış ile ilgilidir. Üzerinde durulması gereken üçüncü husus ise bloklaşan bir dünyada önemli bir bloğun üyesi olma zorunluluğu ile ilgilidir. Bilindiği gibi dünyada bloklaşma eğilimi Uruguay Turu'nun sonuçlanması ile bir derece frenlenmiştir. Ancak bu eğilim ortadan kalkmamıştır.

Avrupa Birliği ile 1995 yılında başlayacak olan Gümrük Birliği kapsamında, Birlik üyesi ülkeler ile olan sanayi ürünleri ticaretinde gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve Toplu Konut Fonu kaldırılacağından ve bu ülkelere yapılan ihracatta sübvansiyon uygulamasına son verileceğinden söz

konusu ülkeler için nominal ve efektif koruma ve sübvansiyon oranları sıfırlanmış olacak ve oranlarda sektörler arasında bir varyasyon söz konusu olmayacaktır. Ancak dışa açılma Türkiye'de rekabetçi bir ortam sağlamak için yeterli değildir. Ülkede rekabetçi bir ortam yaratmak için gümrük birliğinin yeterli olmadığının bilincinde olan Avrupa Birliği üye ülkelerdeki firmaların mal ve hizmet üretimi süresince bazı kurallara uymaları zorunluluğunu getirmiştir. Rekabet kuralları olarak isimlendirilen bu kurallar AET'yi kuran Roma Anlaşmasının 85-94 üncü maddelerinde belirtilmiştir.

Rekabet kurallarının amacı firmaların rekabetçi ortamda çalışmalarını sağlamaktır. Bu çerçevede piyasalara giriş ve çıkışın serbest olması gerekir. Bilindiği gibi piyasalara giriş (i) kapasite artışlarının müsaadeye bağlanması, (ii) yatırım teşvikleri ve sektörel programlar ve (iii) kamu sektörü alımları ile büyük ölçüde sınırlandırılmaktadır. Avrupa Birliği bu konularda liberal bir tutum sergileyerek piyasaya girişin serbest olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye'de ise sermaye piyasaları tam gelişmemiştir. Piyasaya yeni giren firmalar kredi bulmakta güçlük çekmektedir. Devlet bu gibi firmalara yatırım teşviki uygulamaları ile yardım etmeye çalışmaktadır. Ancak piyasaya girişi kolaylaştırmak için verilen yatırım teşvikleri ile kaynaklar büyük firmalara kayma eğilimi göstermiş ve sistem piyasaya serbest girişi zorlaştıran engeller oluşturmaya başlamıştır.

Rekabet altında piyasalara giriş serbest olduğu gibi, çıkış da serbest olmalıdır. Bilindiği gibi, devlet, istihdam politikaları nedeniyle iflas etme durumuna gelen özel ve kamu firmalarının iflas etmelerine zaman zaman müsaade etmemektedir. Bu konuda diğer bir neden de bankalardır. Bankalar kredi verdikleri büyük bir firmanın iflas etmesi yerine o firmanın yaşayabilmesi için daha fazla kredi vermeyi tercih etmektedirler. Böylece firmaların piyasadan çıkışları engellenmektedir. Devlet ve bankalar firma kurtarmaya devam ettikleri sürece ekonomide rekabetçi piyasaların kurulması güçleşmektedir. Firma çıkışlarının serbest olmasını etkileyen bir diğer neden de ülkede yürürlükte olan kanunlardaki şirket tasfiye prosedürünün uzun sürmesidir. Bu nedenle, icra ve iflas Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu gibi kanunlarda düzenlenen tesfiye prosedürlerinin kısaltılması amacıyla, söz konusu mevzuattaki hükümlerin gözden geçirilmesi gerekir.

Avrupa Birliği rekabet kurallarına göre, Birlik içinde rekabetin engellenmesi veya kısıtlanmasını amaçlayan, pazarın firmalar arasında

paylaşılmasını öngören anlaşmalar gibi davranışlar yasaklanmıştır (Madde 85). Madde 86 hakim durumda olan firmaların etkin konumu kötüye kullanılmasını haksız rekabet olarak görmekte ve bu davranışı yasaklamaktadır. Devlet yardımları prensip olarak ortak pazarla bağdaşmamaktadır. Ancak ortak pazarın amaçlarına uygun olarak, AET'yi kuran Roma Anlaşmasının 92-94. maddeleri çerçevesinde Komisyonun vereceği izin ve belirleyeceği şartlar dairesinde devlet yardımı yapılabilmektedir. Yardımlar üye devletlerin kendi kaynaklarından ve Birlik Fonlarından karşılanmaktadır. Antlaşmanın 92. maddesi devlet yardımları konusunda temel ilkeleri belirlemekte ve istisnai durumlar hakkındaki hükümleri içermektedir. İstisnai durumlar; sosyal nitelikli yardımlar, olağanüstü durumda yapılan yardımlar ve bölgesel nitelikli bazı iş kollarına yönelik yardımlar, Avrupa'nın yararına olan veya önemli projelere yapılan yardımlar ve Komisyonun önerisi üzerine Konseyin nitelikli çoğunlukla alacağı kararlarla belirlenen diğer yardımlardır.

Rekabet ile ilgili önemli bir diğer husus da kamu sektörü ile ilgilidir. AET'yi kuran Roma Anlaşması'nın 90. maddesi firmalar arasında özel-kamu sektörü ayrımı yapmadan tüm firmaların rekabet kurallarına uymak durumunda olduğunu belirtmektedir. Ancak, yine aynı madde uyarınca, genel ekonomik çıkarlara hizmetle görevlendirilmiş veya gelir üretici tekel niteliği tanınmış kamu işletmeleri, rekabet kurallarına, ancak, bu kuralların kendilerine verilen özel görevlerin ifası hukuken veya fiilen engellememesi ölçüsünde tabi olacaklardır.

Anlaşma ile ilgili olarak yapılan yukarıdaki açıklamalar Topluluğa tam üye olan ülkeler için geçerlidir. Bu maddelerin uygulanmasında ihtiyaç duyulacak kararlan veren Birlik organı olarak AB Komisyonunun çok önemli bir işlevi bulunmaktadır. Ayrıca, Komisyonun kararını haklı bulmayan ilgili üye devletler veya firmalar bu karar aleyhine Avrupa Birliği Adalet Divanı'nda dava açabilmektedir.

Oysa, Türkiye, üye olmadığı için, Birlik İçi karar mekanizması Türkiye bakımından işlemeyecektir. Bu durumda Türkiye'nin ve Türk firmalarının Birlik rekabet hukukunun uygulanması çerçevesinde karşılaşacağı sorunların çözümünde ne AB Komisyonu, ne de Avrupa Birliği Adalet Divanı yetkili olacaktır. Bu durumda, AB rekabet hukukunun Türkiye bakımından tam olarak uygulanmasını temin etmek amacıyla, ortaklık sistemi içinde, Birlik içi sisteme benzer karar mekanizmasının ve yargı yolunun nasıl temin edileceği

sorununun öncelikle çözüme kavuşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çözüm temin edilmeden, AB'nin rekabet politikasının AB ile Türkiye arasında etkili ve olumlu biçimde uygulanması imkanı yoktur.

Buna karşılık, firmaların rekabetçi ortamda çalışmalarını sağlamak için, Türkiye, piyasalara giriş ve çıkışın serbest olmasını sağlayacak gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. AB ile olan ticaretimizi etkileyen konularda Avrupa Birliği rekabet kurallarına uyum sağlamak durumunda olan Türkiye, genel teşvik sistemini AB sistemine uyumlaştıracak, özel firmaların ve bazı istisnalar ile birlikte, ilke olarak, Kamu iktisadi Teşebbüsleri'nin rekabet kurallarına uymalarını sağlayacaktır. Bu durumda da ülkede rekabet artacak, kaynaklar etkin dağılacak, uzun dönemde fert başına reel gelir artacak ve gelir dağılımı olumlu etkilenecektir.

Türkiye Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ni kurduktan sonra üçüncü ülkelere Avrupa Birliği'nin ortak gümrük tarifesini uygulayacaktır. Böylece Türkiye'nin bu ülkelere uyguladığı koruma oranı ortalama olarak yüzde 4'lere (Uruguay Turu sonuçlarının uygulanması sonunda) inmiş olacaktır. Bu ülkelerin, içinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne taraf ülkeler, Ekonomik işbirliği Teşkilatı ülkeleri, İslam Ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri bulunmaktadır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), 25 Haziran 1992 tarihli "Zirve Deklarasyonunda ve "Boğaziçi Bildirisinde belirlendiği üzere, genel olarak üye ülkelerin coğrafi yakınlıklarından ve ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanılarak, aralarındaki ekonomik, ticari, bilimsel ve taknolojik işbirliğini geliştirmeleri ve Karadeniz havzasının bir barış ve istikrar ve refah bölgesine dönüştürülmesini amaçlamaktadır. **KEİ'nin** gelişimi, KEİ ülkelerinin çoğunun güdümlü ekonomilerden pazar ekonomilerine geçiş süresindeki başarılarıyla orantılı olacaktır. Ancak bugünkü haliyle KEİ genel anlamda bir ekonomik işbirliği hareketi olup güçlü bir entegrasyon hareketi niteliği göstermemektedir.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) Türkiye, İran, Pakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Afganistan'dan oluşan bir ekonomik işbirliği hareketi olarak temayüz etmektedir. Ancak ECO'ın gelişmesi de üyelerinin önemli bir kısmının piyasa ekonomisine tam olarak geçmelerine paralel bir seyir izleyecektir.

Türkiye'nin İslam Konferansı Teşkilatındaki konumu ise, söz konusu teşkilata üye ülkelerle ekonomik alanda karşılıklı menfaatlere uygun şekilde, işbirliğini arttırma hedefi bakımından özellik kazanmaktadır.

Yukarıda sözü edilenlerden daha önemli kabul edilebilecek ilişkiler, Türkiye ile, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri arasında gelişmekte olan ilişkilerdir. Söz konusu ülkeler arasındaki çok yönlü ilişkilerin başarılı sonuçlara ulaşması halinde, ekonomik ve siyasi açılardan taraflar için yararlar sağlanabilmesi muhtemel görünmektedir.

Bir hayli zengin doğal kaynaklara, yaklaşık Türkiye kadar nüfusa sahip ve Sovyet sisteminden kalma, büyük ölçekli, verimi düşük yapıların pazar ekonomisi şartlarında işletilmesi sorunuyla yüz yüze olan bu bölge, Türkiye'nin küçük ve orta ölçekli işletme yapısı ve müteşebbis insan kaynağı için çok uygun bir pazardır. Yeni başlayan ticari ilişkilerin ilk sonuçları bile çok ümit vericidir.

Bu ilişkiler, uzun vadede Türkiye'nin savunma yükünü azaltma potansiyeli gösteren özelliği ile de ayrıca önemlidir.

Yörenin geleceğinin bölge halkının çıkarları doğrultusunda ve Türkiye'nin etkin yönlendirilmesiyle şekillendirilebilmesi halinde, bu ilişkilerden doğan ilave kazancın Türkiye'nin diğer alanlarındaki olumlu gelişmesiyle birleşince onu dünyanın gelişmiş ülkeleri arasına sokabileceği de ileri sürülebilmektedir.

Öte yandan, bölge ekonomik kaynaklarına sahip çıkabilme, dışa açılabilme, sistem dönüşümü, ekonomik kaos ve toplumsal düzeni sağlayabilme sorunlarıyla yüz yüzedir. Bağımsızlaşma ve kalkınma bölgenin özel şartlarında birbirine bağlı hususlardır. Yeni şartların gerektirdiği düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için teknik yardımlar ve bu bölgede durmuş bulunan sistemleri yeniden çalıştırabilmek için bir çeşit işletme sermayesi vazifesi görecek mali yardımlar açısından Orta Asya Cumhuriyetleri'nin, Doğu Avrupa ülkeleri ve Rusya Federasyonuna göre, Batı dünyası tarafından ihmal edildikleri anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin AB ile gerçekleştireceği Gümrük Birliği süreci altında, Türkiye'nin yukarıda belirtilen Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri ayrı bir önem kazanacaktır. Türkiye'nin söz konusu ilişkilerin kendisi açısından önemini Gümrük Birliği'ne ilişkin olarak Avrupa Birliği ile yürütülen müzakereler sırasında Birlik tarafından kabul edilmesi hususu üzerinde durması uygun olacaktır.

Üstelik, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne muhtemel üyeliği bakımından da, Türkiye ile anılan Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin özel konumunun, Avrupa Birliğinin kendisi açısından önem verdiği gelişmekte olan ülkelere yaptığı Lome Anlaşmasına kıyasla, Türkiye ile Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında varılacak mutabakat çerçevesinde belirlenmesine ihtiyaç duyulmalıdır.

GATT, AT ve EFTA dışında Türkiye'nin katıldığı iki ticaret anlaşması bulunmaktadır. Birinci anlaşma, "Gelişmekte Olan Ülkelerin Ticaret Müzakereleri ile İlgili 1973 Protokolü"dür. Bangladeş, Brezilya, İsrail, Kore, Meksika, Mısır, Pakistan, Paraguay, Peru, Romanya, Şili, Tunus ve Yugoslavya tarafından imzalanan bu anlaşmaya göre Türkiye bu ülkelerden yapılacak 66 değişik malın ithalatında M.F.N. gümrük vergileri üzerinden yüzde 2 ile yüzde 22 arasında indirim yapmayı taahhüt etmiştir. 1992 yılı vergilerine göre anlaşmanın kapsadığı mallar 75 milyon ABD Doları tutmaktadır. İkinci anlaşma EKİT çerçevesinde yapılan 1991 tarihli anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre İran, Pakistan ve Türkiye dört senelik bir süre içinde dış ticaretin liberalleşmesi yönünde kararlar alacaklardır. Anlaşma dört senenin sonunda ikinci bir dört sene için uzatılabilecektir. Anlaşma belirli malların (37 adet dört basamaklı tarife kaleminde) yüzde 10 tarife indirimi yapılmasını öngörmektedir. Anlaşmaya göre ödemeler dengesi sorunları ile karşılaşılan ülkeler korunma önlemlerine (safeguard) başvurabilir.

"Gelişmekte Olan Ülkelerin Ticaret Müzakereleri ile İlgili 1973 Protokolü"ne göre yapılan ithalat Türkiye açısından önemsiz olarak nitelenebilir. ECO çerçevesinde yapılan anlaşma ise Türkiye açısından önem arz eden bir anlaşmadır.

DEĞERLENDİRME RAPORU HAKKINDA GÖRÜŞLER

1. *Doç.Dr. Cem SOMEL ve Ahmet Haşim KÖSE'nin Görüşleri*

7. Beş yıllık Kalkınma Plan dönemi dünyada küreselleşme ve bölgesel bütünleşme gibi çelişkili eğilimlerin kuvvetlendiği bir tarihsel zaman dilimine rastlamaktadır. Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyonu, bu eğilimlerin özelliklerini ve Türkiye için ne gibi fırsatlar ve ne gibi tehlikeler oluşturduğunu saptamağa gayret etmiştir.

Küreselleşme kültürden iktisadi münasebetlere kadar bir çok alanda ülkelerin yakınlaşmasını ifade etmektedir. Kültür ve değer yargılarında küreselleşme, demokrasi, insan haklan ve çevre bilinci gibi konularda ortak bir anlayışa yaklaşma olarak ifade edilmektedir. Kültürel küreselleşmenin bir boyutu da Batının tüketim anlayışının dünyanın bütün ülkelerine yayılmasıdır.

Dünyada ülkelerarası iktisadi ilişkilerin artması öteden beri mevcut olan bir eğilimdir, ikinci Dünya Harbinden sonra kurulan GATT ve Bretton Woods sistemi iktisadi küreselleşmeyi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak 1970'li yılların başında, gelişmiş ülkeler bir istikrarsız büyüme dönemine girmişler ve üretim ve istihdamlarını korumak için zaman zaman himayeci politikalara başvurmaktan çekinmemişlerdir. Gelişmiş ülkeler birbirlerine karşı bölgesel iktisadi bütünleşmelere de yönelmektedirler. Bu bütünleşmelerin ekseriya siyasi ve askeri yönleri de olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin oluşturdukları bloklar siyasi ve iktisadi güçlerini arttırmaktadır.

Gelişme düzeyi farklı olan ülkelerin birbirleriyle yoğun siyasi, toplumsal ve iktisadi ilişkiler içine girmeleri, gelişmiş olan ülke ile gelişmekte olan ülkeyi farklı farklı etkilemektedir; ve ilişkilerin fayda ve külfetleri taraflara eşitçe dağılmamaktadır. Bu sebeple Türkiye bütünleşme politikalarını bütünleşmelerin etkilerini bilerek uygulamalı, mümkün olduğunca avantajlı konumda bütünleşmek için çaba sarf etmelidir.

İktisadi küreselleşmenin bir boyutu üretimin küreselleşmesidir. Ürerimin küreselleşmesi, şirketlerin sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi finansal yatırım ve fason imalat uygulamaları ile üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışına yaymalarıdır.

Şirketler, kendi ülkelerinde ücret artışları emeğin verim artışını aştığında, üretimlerini ücretlerin düşük olduğu ülkelere kaydırmaktadırlar. Şirketler, kendi ülkelerindeki çevre koruma mevzuatının maliyet artırıcı etkisinden kaçınmak için üretim faaliyetlerini çevre koruma mevzuatı daha gevşek olan ülkelere taşımaktadırlar. Şirketler, pazarı hedeflenen ülkelerin himayeci tedbirlerini aşarak pazarlarına nüfuz edebilmek için üretim faaliyetlerini pazarı hedeflenen ülkelere ya da üçüncü ülkelere aktarmaktadırlar.

Üretimde küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına, dış ödemelere yaptığı katkı ile ve teknoloji transferi ile faydalı olacağı iddia edilmektedir.

Devletin yabancı sermayeden yararlanmak için bir politikası olmaması halinde yabancı sermaye bir ülkeye değişik biçimlerde girmekte ve girdiği ülkenin ekonomisini muhtelif şekillerde etkileyebilmektedir. Örneğin kısa vadeli portföy yatırımları, girdiği ülkenin milli parasının aşırı değerlenmesine yol açarak kurları olumsuz etkileyebilmekte ve ülkenin cari işlemler dengesine zarar verebilmektedir. Sıcak parayı kontrol edenler, plasman yaptıkları ülkenin cari işlemler açığının artık sürdürülemez olduğuna aniden karar verdiklerinde de paralarını süratle ülkeden çıkarmaktadırlar. Yine devletin yabancı sermaye politikası cevaz veriyorsa, yabancı sabit sermaye yatırımları, kar transferleri ve sebep oldukları ithalat ihtiyacından dolayı dış ödemeler bilançosunu olumsuz etkileyebilmektedir.

Yabancı sermaye girişinin gelişmekte olan ülkenin tasarruf ve döviz açıklarını kapatmakta faydalı olması mümkündür. Bu faydanın sağlanması için devletin yabancı şirkete, ihracata yönelmesi, ürerimde yerli girdi oranını zamanla arttırması, yatırımın finansmanında ağırlığın yabancı kaynaklardan sağlanması ve karların hiç değilse bir kısmının o ülkede yeniden yatırıma yönlendirilmesi gibi şartları kabul ettirmesi gerekir.

Üretimin küreselleşmesi teknoloji transferine araç olmaktadır. Fakat günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen, yeni metalar ve yeni teknolojiler üretebilme potansiyelidir. Dünyada yeni bir uluslararası işbölümü şekillenmektedir. Bu yeni işbölümünde, gelişmiş ülkeler yeni metalar ve üretim süreçleri hasıl edip, bu icatların, yeniliklerin ürünlerini ihraç ederek bunları tekelinde bulundurmanın getirdiği ranttan yararlanmaktadırlar. Teknikler eskidikçe başka ülkelere devredilebilir hale gelmektedir. Diğer ülkeler ise ithal edilmiş tekniklerle ürettikleri metaları ihraç etmektedirler. Bu

tarz bir işbölümünde dış ticaret hadlerinin yeni metalar ve yeni teknolojiler üreten ülkelerin lehinde seyredeceği açıktır.

O halde kalkınma sorunumuzun önemli bir yönü, Türkiye'nin teknolojide dışa bağımlılığını azaltması ve teknoloji üretir hale gelmesidir. Bu amaca ulaşmada yabancı sermayenin teknoloji transferi önemli bir araç olabilir. Ancak bunun için yabancı şirketlerden sağlanacak teknoloji ithalatının, Türk şirketlerinin teknoloji öğrenme - taklit -geliştirme - üretme atılımlarını yapmaları için gerekli politikalarla tamamlanması gerekir. Aksi takdirde teknoloji ithalatının sonu gelmez.

Küreselleşmenin ikinci iktisadi boyutu finansal faaliyetlerin küreselleşmesidir. Finansta küreselleşmenin temelinde gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetleri kendi ülkelerine çekmek için uyguladıkları serbestleştirme politikaları, serbest kur politikalarının benimsenmesi, finansal araçların çeşitliliğinde hızlı artış, telekomünikasyondaki gelişme gibi politik, kurumsal ve teknik etkenler rol oynamaktadır. Sermayenin ülkeler arasındaki hareketliliği arttıkça devletler tasarrufların ülkelerinden kaçmaması ve finansal aracılık faaliyetlerini yabancılara kaptırmamak için birbirleriyle sürekli rekabet etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu rekabet özellikle ekonomisi zayıf olan ülkelerde devletin milli hedeflere yönelik politika belirleme ve uygulama imkanlarını daraltmaktadır.

Son on beş yılda birçok gelişmekte olan ülke, kredi kontrollerini kaldırmak, banka mevduatları ile banka kredilerine pozitif reel faiz hadleri uygulamak, kur oluşumu ve dövizli işlemler üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak gibi finansal serbestleştirme politikaları uygulamışlardır. Bu ülkelerin tecrübesi göstermektedir ki, makroiktisadi istikrarı sağlamadan ve dış ödemelerde sıhhatli bir denge kurmadan finansal sistemi hızla serbestleştirmek kısa vadeli, yüksek getirili ve yüksek rizikolu finansal işlemlerin hacminin artmasına yol açmakta ve ekonomide kısa vadeli bakış açısını yerleştirerek yatırım gayretine zarar vermektedir. Sonuçta iktisadi dengeleri daha da bozmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde zamansız finansal serbestleştirmenin bir ürünü de para ikamesi hadisesidir. Kambiyo kontrollerinin kaldırılması, yurtiçinde yerleşik kişilerin döviz bulundurmalarının serbestleştirilmesi dövizi yaygın bir tasarruf aracına dönüştürmekte, hatta dövizin hesap birimi ve mübadele aracı olarak kullanılmasına yol açmaktadır. Para ikamesi başlayınca döviz mevduatı geniş tanımlı para arzının önemli bir kısmını teşkil eder hale gelmektedir. Dolarizasyon süreci para otoritesinin para politikası uygulamasını zorlaştırmakta, kur istikrarsızlığını arttırarak iş dünyası için ilave bir belirsizliğe

yol açmaktadır. Dolarizasyon kendiliğinden düzelmeyen bir süreçtir; dolarizasyonun enflasyon oranının düşmesiyle aynı oranda azalmadığı gözlenmektedir. Dolarizasyonun para politikasını tam çıkmaza sürüklediği ülkelerde devlet buna son vermek için son derece zecri tedbirlere başvurmak zorunda kalmaktadır.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planımız, GATT Antlaşması çerçevesinde çok taraflı serbest ticarete yönelme ile bölgesel bütünleşme eğilimlerinin sebep olduğu belirsizlik ortamında hazırlanacaktır. Gelişmekte olan ülkeler dış ticaretlerini serbestleştirmeğe, nötr dış ticaret rejimi uygulamağa, gümrük vergilerini düşürmeğe teşvik edilmektedir. Bu ülkeler genel olarak bu telkine uymaktadırlar. Buna mukabil gelişmiş ülkeler, birbirlerine karşı ve gelişmekte olan ülkelere karşı gümrük dışı engellemeler, bölgesel ticaret antlaşmaları, mesnetsiz anti-damping uygulamaları ile yabancı rekabetten etkilenen sektörlerini korumaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler ihracatta varlık gösterdiklerinde bu ülkelerin uyması beklenen uluslararası kurallar arttırılmaktadır. ,,

Bu şartlar altında gelişmekte olan ülkeler sürekli bir müzakere ortamında tutulmakta, ihracat yapabilmek için ticari ve siyasi tavizler vermek mecburiyetinde kalmaktadırlar. Neticede dışa açılan, ihracata yönelen gelişmekte olan ülkelerin sayısı artarken, gelişmiş ülkeler korumacı tavırlarını hafifletmemeleri halinde, dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkelerin aleyhinde seyretmesi ve bu ülkelerin sürekli reel kur düşüşlerine maruz kalması kaçınılmaz olacaktır.

Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyonu raporunda, gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında yaptıkları kimi dar, kimi geniş kapsamlı iktisadi bütünleşme antlaşmaları gözden geçirilmiştir. Afrika'da ve Latin Amerika'da gelişmekte olan ülkeler arasındaki bölgesel işbirliği ve bütünleşme teşebbüslerinden çıkan netice, bu bütünleşmelerin az gelişmiş, zayıf ekonomilere fazla bir fayda sağlamadığıdır.

Dünya ekonomisindeki son gelişmeler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin iktisadi politika seçeneklerini tekrar irdelemesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye, ekonomisini liberalleştiren, dünya ekonomisi ile bütünleşmeye çaba sarf eden, gelişmekte olan bir ülkedir. Türkiye bir taraftan, Batının siyasi ve iktisadi kuruluşlarına üyedir veya yakın ilişki içindedir; diğer taraftan da Karadeniz Ekonomik İşbirliği, İslam Konferansı ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi teşkilatlara da üyedir. Ancak Türkiye sağlıklı bir iktisadi yapıya kavuşmadıkça bu katılımlardan azami surette istifade edemez ve

bunlarda önemli bir varlık gösteremez. Ne küreselleşme ne de bölgesel bütünleşmeler kalkınma sorununu çözer. Buna karşılık dinamik bir ekonomiye sahip olan ülkelerin, başka ülkelerin koruma gibi engellemelerini aşabildikleri görülmektedir.

Türkiye'nin makroiktisadi dengelerini kurması ve dünya ekonomisiyle istenilen bir biçimde bütünleşmesi için orta ve uzun vadeli stratejiler uygulaması gerekmektedir. Hedef, milli kurumların kontrolünde bir sermaye birikimi ve teknolojik atılım gerçekleştirmek olmalıdır. Üretimde küreselleşme ve finansal faaliyetlerin küreselleşmesi, bütün milletleri aynı şekilde etkileyen, bütün milletlerin kontrolü dışında olaylar değildir. "Uluslarötesi" denilen şirketlerin ve finansal kurumların nihai olarak kontrolü birkaç gelişmiş ülkededir. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeye karşı liberal politikalar uygulamalarının kaynak tahsisinin etkinliğini arttıracağını ve bu suretle gelişmekte olan ülkelerde de refahın artacağını iddia etmektedirler. Piyasa sinyallerine göre dünyada gerçekleşen kaynak tahsisi az gelişmişlik sorununu çözmemektedir, kaldı ki öteden beri gelişmiş ülkelerin iktisat politikalarında kendi şirketlerini, üreticilerini kolladıkları bilinmektedir.

Üretimde küreselleşmenin ve yeni uluslararası işbölümünün sonucunda, gelişmekte olan ülkelerin milli hasılalarında ve ihracatlarında sınai mamullerin payı artmakta, milli hasılaları ve ihracatları artmaktadır. Bu görünürdeki sanayileşmenin kalkınma ile alakası yoktur. Zira bu sanayileşme gelişmekte olan ülkelerin teknoloji üretir hale gelmelerini ve milli kurumların kontrolünde sermaye birikimi gerçekleştirmelerini sağlamamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ithal teknolojiye bağımlı ihracat yapısı, sağlıksız dış ödemeler bünyesi ve sık sık dışsal şoklara maruz kalan istikrarsız büyüme süreci devam etmektedir.

Türkiye'nin teknoloji üretir hale gelmesi için gerekli olan altyapı mevcuttur. Ama Türkiye'de özel sektörü teknoloji üretmeğe sevk edecek ve kendi markaları ile rekabet etmeğe teşvik edecek bilinçli ve planlı bir devlet politikası ve desteği yoktur. Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleş-meler Alt Komisyon Raporu, Türkiye'de devletin teknoloji üretim sürecinin başlatılması için eğitim ve araştırma-geliştirme alanında alınması gereken tedbirleri saymaktadır. Bunun ötesinde Türkiye'nin kalkınması için devletin, Türk firmalarıyla yabancı firmaların ilişkilerinde Türk firmalara sahip çıkarak Türkiye'nin kontrolünde sermaye birikimini desteklemesi gerekmektedir. Devletin yabancı sermaye yatırımlarında da teknolojik gelişme yönünden ve

dış ticaret yönünden en faydalı şartların sağlanması için gayret sarf etmesi gerektiği açıktır.

Küreselleşme denilen hadise yol aldıkça, gelişmekte olan ülkelerin kalkınması da zorlaşmaktadır, çünkü bölgesel bütünleşme antlaşmalarının ve çok taraflı antlaşmaların gelişmekte olan ülkelere dayattığı kurallar, kalkınma politikası tasarımlamayı zorlaştırmaktadır. Ancak aynı kurallara tabi olan devletler, kurallara farklı şekillerde riayet etmektedirler. Türkiye de milli kalkınma davasını sahiplenmesi halinde, insanlarının zihinsel dinamizmini, problem çözme ve yeni metodlar keşfedebilme konusundaki becerisini kullanarak, mevcut uluslararası kısıtlamaları aşmayı ve imkansızlıkları fırsatlara dönüştürmeyi başarabilir.